Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/ethicsorigindeve0001krop

פּעטער קראפאטקין

די עטיק

באַנד I

די אָפּשטאַמונג און אַנטוויקלונג פון מאָראַל.

איבערזעצט אויס דעם רוסישן אָריגינאַל

פון דר. י. א. מעריסאָן

ערשטער טייל

ארויסגעגעבן פון דער
קראפאטקין ליטעראטור געזעלשאפט
ניו יארק, 1924

אינהאלט

אייגלייטונג פון נ. לעבעדעוו.

ערשטער קאפיטל: די נויטיקייט פאר היינטיגער צייט אויסצו־פארשן די יסודות פון דער מארא׳.

צווייטער קאפיטל: די מערקבארע פרינציפן פון א נייער עטיק.

דריטער קאפיטל: דער מארא׳ער פרינציפ אין דער נאטור.

פערטער קאפיטל: די מארא׳ע באגריפן ביי פרימיטיווע פעלקער.

פינפטער קאפיטל: די אנטוויקלונג פון די מארא׳ע לערען — דאס אלטע גריכנלאנד.

זעקסטער קאפיטל: קריסטנטום. — דער מיטלאלטער. — די רע־נעסאנס עפאכע.

זיבעטער קאפיטל: די אנטוויקלונג פון די לערען וועגן מארא׳ אין דער נייער צייט.

אכטער קאפיטל: די אנטוויקלונג פון די לערען וועגן מארא׳ אין דער נייער צייט — פארטגעזעצט.

אײנלייטונג

דאָס ווערק ד י ע ט י ק איז דער שוואַנען־געזאַנג פון דעם גרויסן הומאַניסט־געלערטן, רעוואָלוציאָנער און אַנארכיסט, פּעטער קראָפּאָטקין, און שטעלט פאָר, אַזוי צו זאָגן, די קרוין און דעם אָפּשלוס פון אַלע זיינע וויסנשאַפטלעכע, פילאָזאָפישע און סאָציאַלע אנשויאונגען, צו וועלכע ער איז געקומען אין פאַרלויף פון זיין לאַנגן אומגעווײנלעכן לעבן. לײדער האָט דער טויט געשטערט קראָפּאָטקינען אינגאַנצן צו פאַרענדיגן זיין אַרבעט, און לויט זיין ווילן און פאַרלאַנג איז אויף מיר אויסגעפאַלן די פאַראַנטוואָרטלעכע פליכט צוצוגרייטן די עטיק צום דרוק.

ארויסגעבנדיג דעם ערשטן באַנד פון דער עטיק, פיל איך זיך געצוויטיגט צו זאָגן עטלעכע ווערטער, און באקענען די לעזער מיט דער געשיכטע פון אָט דעם ווערק.

אין דער „עטיק" האָט קראָפּאָטקין געוואָלט געבן אַן ענטפער אויף צווויי גרונט־פראַגן פון דער מאַראַל: פ ו ן ו ו א נ ע ן נעמען זיך אינם מענשן מאַראַלע באַגריפן? און ווי־אזוי ן פירן די מאַראַלע פאַרשריפטן א ו ן נ א ר מ ע ן? צוליב דעם האָט ער אויך אײנגעטיילט די־דאָזיגע ארבעט אין טיילן: די ערשטע האָט געוואָלט פאַנאַנדער־קלייבן די פראָגע וועגן דער א פ ש ט א מ ו נ ג א ו ן ד ע ר ה י ס ט א ר י ש ע ר א נ ט ו ו י ק ל ו נ ג פון דער מאַראַל, און אין דעם צווייטן טיילֿ האָט ער געהאט בדעה זיך צו פאַרנעמען מיט דער באַשרייבונג פון די י ס ו ד ו ת און די צ ו ו ע ק פון דער רעאַליסטישער עטיק.

קראָפּאָטקין האָט באַוויזן אַנצושרייבן בלויז דעם ערשטן באַנד פון דער „עטיק" און דאָס אויך ניט אין זיין פאַרענדיגטער פאָרם. אייניגע קאַפּיטלען פון דעם ערשטן באַנד האָט ער נאָך ניט געהאט ענדליך איבערגעקוקט, און דער לעצטער קאַפּיטל, אין וועלכן עם

האבן געמאלט באשריבן ווערן די עסישע לערען פון שטירנער, ניט־
שע, טאלסטאי, מולטאטולי און אנדערע מאדערנע פראמינענטע מא־
ראליסטן, איז אינגאנצן געבליבן ניט אנגעשריבן.

פאר דעם צווייטן באנד פון דער „עטיק" האט קראפאטקין
באווייזן אנצושרייבן (אויף ענגליש) בלויז אייניגע אינגאנצן פאר־
ענדיגטע סקיצן, וועלכע ער האט געוואלט אפדרוקן אין באזונדערע
זשורנאלן־ארטיקלען, און אויך א צאל ניט־באארבעטע אנצייכ־
נונגען און באמערקונגען. די ארטיקלען זיינען: די פרימיטיווע
עטיק, נערעכטיקייט, מאראל און רעליגיע, עטיק און געגנזייטיגע
הילף, דער אורשפרונג פון די מאראלע מאטיוון און דעם פליכט־
געפיל, און אנדערע.

מיט די פראגן זוועגן מאראל האט קראפאטקין זיך אנגעהויבן
אינטערעסירן נאך אין די 80יגער יארן, דערהויפט אבער האט ער
דיראזיגע פראגן אפגעגעבן א סך אויפמערקזאמקייט אין די לעצטע
צען יאר פון 19טן י. ה., וועלן אין דער ליטעראטור האבען זיך אנ־
געהויבן הערן שטימען, אז מאראל איז אן איבעריגע זאך, און עס
האט זיך אנגעהויבן פארשפרייטן ניטצשע'ס לערע פון אמארא־
ליזם. אין איין צייט דערמיט האבן פיל פארשטייער פון דער
וויסנשאפט און דעם פילאסאפישן געראנק, אונטער דעם איינפלוס
פון דער שלעכט־פארשטאנענער לערע פון דארווין, גענומען בא־
הויפטן, אז אין דער וועלט הערשט בלויז איין גאנץ־אלגעמיין
געזעץ — „דאס געזעץ פון קאמף פאר עקזיסטענץ", — און האבן
דערמיט, אזוי צו זאגן, פארפעסטיגט דעם פילאסאפישן אמארא־
ליזם.

פילאדיג די גאנצע פאלשקייט פון אזוינע שלוסן, האט קראפאט־
קין זיך אונטערגענומען צו באווייזן פון א וויסנשאפטליכן שטאנד־
פונקט, אז די נאטור „איז ניט א־מאראליש" און לערנט ניט דעם
מענשן קיין שלעכטס, נאר פארקערט, אז די מאראל איז א נא־
טירליכער פראדוקט פון דער עוואלוציע פון געזעלשאפטליכן לעבן
ניט נאר פונם מענשן, נאר כמעט פון אלע לעבעריגע באשעפענישן,
וואס ביי א גרויסן טייל פון זיי באגעגענען מיר שוין געוויסע שפראצן
פון מאראלע באציאונגען.

אין יאר 1890 האט קראפאטקין גהעאלטן א לעקציע אין מאנט־
שעסטער אויף דער טעמא „גערעכטיקייט און מאראל", און א נע־

וויסע צייט שפעטער האָט ער וויידערהאָלט דיזעלביגע לעקציע, אין א בריייטערער פאָרם, פאר דער לאָנדאָנער עטישער געזעלשאפט.

אין די יאָרן 1891—1894 האָט קראָפּאָטקין אָפּגעדרוקט אין דעם זשורנאל „נייַנטינטה סענטיורי" א ריי ארטיקלען וועגן געגנזייטיגער הילף ביי חיות, ווילדע און ציווילייזירטע פעלקער; דיזאָזיגע ארטיקלען, וואָס האָבן שפּעטער אויסגעמאכט דאס בוך „די געגנזייטיגע הילף ווי א פאקטאָר פון עוואָלוציע", האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט א סאָרט אינלייטונג צו קראָפּאָטקינס לערע וועגן מאָראל.

אין 1904—1905 האָט קראָפּאָטקין פארעפענטלייכט אין דעמזעלביגן זשורנאל צווי ארטיקלען, וואָס זיינען געווען דירעקט גווידמעט דער פראגע פון מאָראל — „די נויטיקייט פון מאָראל און אונזערע צייטן" און „מאָראל אין דער נאטור". דיזאָזיגע ארטיקלען אין א געוויסער איבערגעארבעטער פאָרם האָבן אויסגעמאכט די ערשטע דריי קאפּיטלען פון אָט דעם באָנד. ארום דערזעלביגער צייט האָט ק. אָנגעשריבן אויף פראנצויזיש א קלייניע בראָשור „די אנארכיסטישע מאָראל". רופנדיג דעם מענשן צו אקטיוויטעט, האָט ק. אונטערגעשטראָכן אין דערזעלביגער בראָשור, אז דער מענש מוז ווייסן, אז זיין כח איז ניט אין אייניזאמקייט, נאָר אין פאראייניגונג מיט זיינע נאָענטע, מיטן פאָלק, מיט די ארבעטנדע מאסן. לחיפך צו דעם אנארכיסטישן אינדיווידואליזם שטרעבט ער צו באשאפן א סאָציאלע מאָראל, א עטיק פון געזעלשאפטליכקייט און סאָלידאריטעט.

דער גאנצער פראגרעס פון דער מענשהייט, זאגט קראָפּאָטקין, איז אומצעריסבאר פארבונדן מיטן געזעלשאפטליכן לעבן. דאס לעבן אין געזעלשאפט רופט ארויס נאטירליך און אומפארמיידליך, כיי ביי מענשן, סיי ביי חיות, דעם אינסטינקט פון געזעלשאפטליכקייט, פון געגנזייטיגער הילף, וועלכע ווערן איבערגעשאפן אין זייער וויטערדיגער אנטוויקלונג בייַם מענשן אין דעם גרעפל פון גוטווינשונג, סימפאטיע און ליבע. פון אָט די גרעפלן און אינסטינקטן ווערט געשאפן די מענשליכע מאָראל אדער די געזאמטהייט פון די מאָראלע גרעפלן, באגריפן און פארשטעלונגען, וועלכע גיסן זיך סוף כל סוף אויס אין דעם גרונט־רעגל פון אלע מאָראלע לערען — „טו ניט דעם אנדערן דאָס, וואָס דו ווילסט ניט מען זאָל דיר טאָן".

אבער, ניט טאָן דעם אנדערן דאָס, וואָס דו ווילסט ניט מען זאָל דיר טאָן, זאָגט קראָפּאָטקין, איז נאָך ניט קיין פּוליער אויסדרוק פון מאָראַל. אָט דער רעגל איז נישט מער ווי אַן אויסדרוק פון גערעכטיקייט, פון גלייכבארעכטיגונג. דאָס העכערע מאָראַל באַוואוסטזיין קאָן זיך דערמיט ניט באַפרידיגן, און ק. האָלט, אז דער גרונט־ליעמענט פון מאָראַל, צוזאמען מיט דעם גיפל פון געגנזייטיגער הילף און דעם באגריף פון גערעכטיקייט, איז דאָס, וואָס מענשן רופן אַן גרוים מוט, זיליבסטפארניינונג אדער זילבסטאָפּפערונג.

געגנזייטיגע הילף, גערעכטיקייט, זילבזטאָפּפערונג — דאָס זיינען די דריי ליעמענטן פון דער מאָראַל לויט קראָפּאָטקינס טעאָריע. הגם זיי האָבן ניט קיין כאַראקטער פון אוניווערזאַליטעט און די נויטיקייט פון לאָגישע געזעצן, פונדעסטוועגן ליגן זיי אין פונדאַמענט פון דער מענשליכער עטיק, וועלכע קאָן באַטראַכט ווערן ווי „די פיזיקע פון די זיטן". די אויפנאבע פון דעם פילאָסאָפּמאָראַליסט באַשטייט אין אויספֿארשן די אָפּשטאַמונג און אנטוויקלונג פון דידאַזיגע מאָראַל־ליעמענטן, און באַווייזן אז זיי זיינען פונקט אזוי אייגנטימליך דער מענשליכער נאַטור, ווי אלע אנדערע אינסטינקטן און געפילן.

* * *

קראָפּאָטקין האָט זיך צוריקגעקערט אין רוסלאַנד אין חודש יוני, 1917, נאָכדעם ווי ער איז געווען אין גלות פערציג יאָר, און האָט זיך לכתחילה באזעצט אין פּעטראָגראד, אָבער צוליב זיין געזונטשטאַנד האָבן די דאָקטאָרן אים געראָטן זיך איבערקלייבן אין מאָסקווע. עס האָט זיך אים אבער ניט איינגעגעבן צו געפינען אין מאָסקווע א ריכטיגן מקום מנוחה. די אלגעמיינע שוועריקייטן פון דער טעגלעכער לעבן אין יענער צייט האָבן אים געצוואונגען אוועקצופֿאָרן אין דעם זומער פון יאָר 1918, אין דעם קלייניעם כאַרוואַרפענעם שטעטל דמיטראָוו (60 ווערסט ווייט פון מאָסקווע), וואו ער איז געווען געצוואונגען, אן אָפּגעריסענער כמעט אין בוכשטעבליכן זין פונם וואָרט פון דער גאנצער קולטורעלער וועלט, אָפּצולעבן גאנצע דריי יאָר, ביז דעם טאָג פון זיין טויט.

עם פאַרשטייט זיך, אז שרייבן אזא ווערק ווי „די עטיק" און

באשרייבן די גע׳יכטע און אנטוויקלונג פון די לערען איבער מא־
ראל, לעבנדיג אין דעם פארוואַרפענעם און קליינעם דמיטראָוו, איז
געווען א גאנץ שווערע זאַך. קיין ביכער האָט מען ביי זיך כמעט
ניט געהאט (זיין גאנצע ביבליאָטעק איז געבליבן אין ענגלאנד);
די קלענסטע אונטערזוכונג האָט אוועקגענומען א סך צייט און
האָט אפטמאל זייער שטארק געשטערט די ארבעט.

ניט האבנדיג קיין מיטלען, האָט קראָפאָטקין ניט געקאנט בא־
קומען די נויטיגע ביכער, און נאָר א דאנק זיינע פריינט און בא־
קאנטע, האָט זיך אים אמאל איינגעגעבן מיט גרויסע שוועריקייטן
צו קריגן א געוויסן נויטיגן בוך. עס האָבן אים אויך געפעלט די
מיטלען צו האלטן א סעקרעטער אדער אן איבערשרייבערין אויף א
שרייב־מאשין, אזוי אז ער האָט געמוזט אליין טאָן די גאנצע ארבעט
און אפטמאל איבערשרייבן דעם מאנוסקריפט עטליכע מאל. דאס
אלץ האָט, פארשטייט זיך, געמוזט זיך אפרופן אויף דער ארבעט.
דערצו דארף מען נאָך צוגעבן, אז מיט דעם איבערקלייבן זיך אין
דמיטראָוו, האָט קראָפאָטקין, מעגליך צוליב מאנגעל אין נאָרונג,
אפט גענומען פילן א פיזישע שוואכקייט. אין זיין בריף פון 21טן
יאנואר, 1919, האָט ער מיר געשריבן: „איך ארבעט פלייסיג אויף
דער עטיק, די כחות אָבער גייען אויס און איך מוז אפטמאל אויפ־
הערן שרייבן"... דערצו פלעגן נאָך צוקומען אנדערע אומאנגענעמע
אומשטענדן. אזוי איז אים אויסגעקומען א לאנגע צייט צו שרייבן
ביי נאכט ביי שלעכטער באלייכטונג, א. אז. וו.

זיין ארבעט וועגן עטיק האָט קראָפאָטקין געהאלטן פאר א נוי־
טיגער און רעוואלוציאָנערער זאַך. אין איינעם פון זיינע לעצטע
בריף (פון 2טן מאי, 1920) זאָגט ער: „איך האָב זיך ווידער ענור־
מען פאר מיין ארבעט וועגן די פראָגן פון מאָראל, ווייל איך האלט,
אז אָט די ארבעט איז אבסאָלוט נויטיג. איך ווייס, אז ניט די בי־
כער שאפן א גייסטיגע ריכטונג, נאָר אקוראט פארקערט. איך ווייס
אָבער אויך, אז כדי אויפצוקלערן דידאָזיגע אידייע איז נויטיג די
הילף פון בוך, וואס דריקט אויס די יסודות פון די געדאנקען אין
זייער פולער פארם. און כדי אוועקצולייגן דעם פונדאמענט פון
דער מאָראל, וועלכע איז פריי פון רעליגיע און איז העכער פאר
דער רעליגיעזער מאָראל, מוז מען האָבן די הילף פון אויפקלערנדע
ביכער".

„די נויט פון אזוינע אויפקלערונג פילט זיך ספעציעל שטארק איצטער, בעת דער מענשליכער געראנק וואַרפט זיך צווישן ניטצשע און קאַנט"...

אין זיינע געשפרעכן מיט מיר האָט ער מיט ניט איינמאל געזאגט: „גאָווים, וועז איך וואָלט ניט געווען אזוי אַלט, וואָלט איך זיך ניט אוועקגעזעצט ארבעטן אויף א בוך איבער עטיק אין דער צייט פון א רעאַלויציע, נאָר וואָלט, פארשטייט זיך, גענומען אן אקטיוון אנטיי! אין דעם בויען פון א נייעם לעבן".

קראָפּאָטקין דער רעאַליסט און רעוואָלוציאָנער האָט געקוקט אויף דער עטיק ניט ווי אויף אן אבסטראקטער וויסנשאפט וועגן ביענשליכן אויפפיר, נאָר ער האָט געזען אין איר קודם כל א קאנקרעטע וויסנשאפטליכע דיסציפלין, וואָס איר צווועק באשטייט אין דער אויפגאבע צו באגייסטערן די מענשן אין זייערע פראקטישע פעטיקייטן. ער האָט געזען ווי מענשן, וועלכע רופן זיך אפילו רעוואָלוציאָנערן און קאמוניסטן, זיינען מאַראַליש ניט שטאַנדהאפטיג; ווי דאָס רוב פון זיי האָט ניט קיין לייטנדע אידייע, קיין הויכן מאַראַלן אידעאל. ער האָט ניט איינמאל געזאָגט, אז עס קאָן זיין טאקע צוליב דעם, וואָס עס פעלט אזא דערהויבענער מאַראַלער אידעאל, איז די רוסישע רעוואָלוציע געווען אוממעגליג צו באשאפן א נייע געזעלשאפטליכע אָרדענונג אויף די יסודות פון גערעכטיקייט און פרייהייט, און אנצינדן די אנדערע פעלקער מיטן רעוואָלוציאָנערן פייער, ווי דאָס איז געווען אין דער עפּאָכע פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואָלוציע און פון דער רעוואָלוציע אין יאָר 1848.

און ער, דער אלטער רעוואָלוציאָנער־קעמפער, וואָס האָט אלע־מאל געטראכט וועגן מענשליכן גליק, האָט געדיינקט צו באגייסטערן מיט זיין בוך וועגן עטיק די יונגע דורות צום קאמף, אריינזעצן אין זיי דעם גלויבן אין דער גערעכטיקייט פון דער סאָציאַלער איבערקערעניש און אָנצינדן אין זייערע הערצער דעם פייער פון זעלבסט־אפּפערונג לטובת זייערע מיטמענשען. ער האָט געוואלט איבערציגן די מענשן, אז „גליק באשטייט ניט אין דעם איינענעם פערזענליכן גענוס, ניט אין די ענאָאיסטישע וועז אפילו העכערע פריידן, נאָר אין דעם קאמף פאר אמת און גערעכטיקייט צווישן דעם פאָלק און אינאיינעם מיטן פאָלק"...

פֿאַרלייקענענדיג די פֿאַרבינדונג פֿון מאַראַל מיט רעליגיע און מעטאַפֿיזיק, האָט קראַפֿאָטקין געוואָלט באַגרינדן די עטיק אויף ריין־נאַטירלעכע יסודות, און האָט געזוכט צו באַווייזן, אַז נאָר וועג מען פֿאַרבלייבט אין דער וועלט פֿון ווירקלעכקייט קאָן מען גענפינען כּחות פֿאַר אַן אמת־מאַראַלן לעבן. צוזאַמען מיטן פֿאַקט גיט קראַפֿאָטקין דעם מענשן דורך זיין „עטיק" אַווי צו זאָגן זיין לעצטע צוואה :—

ליבער פֿרוינט, ניט רויס א מידער זיך פֿון דרערה,
פֿון דיין צרה'דיגען פֿאַטערלאַנד אוועק —
נייז, דו מוזט מיט דרערד זיך מיען,
לוידן מיט דעם שווערען צער פֿון ברידער, מענשען.

זייער פּילע דערוואַרטן, אז קראָפֿאָטקינ'ס „עטיק" וועט זיין עפּעס א ספּעציעלע „רעוואָלוציאָנערע" עטיק, אדער אן אנא־כים־טישע, א. ד. ג. וועו עס איז אויסגעקומען רייַדן וועגן דעם ענין מיט קראָפֿאָטקינען אליין, פּלעגט ער אלעמאל ענטפערן, אז זיין אבזיכט איז צו שרייבן א ריין־ מ ע נ ש ל י כ ע עטיק (אפֿטמאל פּלעגט ער געברויכן דעם אויסדרוק „רעאליסטישע").

ער האָט ניט אַנדערקענט קיינע ב א ז ו נ ד ע ר ע עטיקעס, נאָר האָט געהאלטן, אז די עטיק מוז זיין אן איינהייטליכע אוו מוז זיין גלייך פֿאר אלע מענשן. וועו מען האָט אים אַנגעוויזן, אז אין דער היינטיגער געזעלשאפֿט, וואָס איז צוטיילט אויף קלאסן אוו קאסטעס, וועלכע פירן קריג איינע מיט די אנדערע, קאָן ניט זיין קיין איינהייטליכע עטיק, האָט ער געזאָגט, אז יעדע „בור־זשואזע" אדער „פּראָלעטאריישע" עטיק שטייט סוף כל סוף אויף אן אלגעמיינעם יסוד, אויף אן אלגעמיינעם עטנאָלאָגישן פונדא־מענט, וועלכע ווירקט אָפֿטמאל אין א זייער שטאַרקן גראַד אויף די פֿרינציפּן פון דער קלאסן־ אדער גרופּן־מאָראל. ער האָט אַנ־געוויזן, אז מיר אלע, צו וועלכן קלאס אדער פּארטיי מיר זאלן ניט געהערן, זיינען קודם כל מ ע נ ש ן אוו זיינען א טייל פון דעם אלגעמיינעם טירישן מין מ ע נ ש. דער מין „האָמא סא־פּיענס", פון דעם העכסט קולטורעלן אויסאָפֿייער ביז דעם בוש־מען, אוו פון דעם העכסט ראפֿינירטן „בורזשוא" ביז דעם פּראָס־

טעמטן „פראָלעטאריער", שטעלט פאָר, ניט קוקנדיג אויף אלע חילוקים, איין לאָגיש גאנצעם. אויך אין זיינע געבויען פון דער צוקינפטיגער געזעלשאפט האָט קראפאטקין געדיינקט פשוט וועגן מ ע נ ש ן, אָהן דעם וואָוער פון דער סאָציאלער טאָבעלע פון ראנגען, וואָס איז דיק אָנגעוואָקסן אויף אונז אלעמען פאר דער צייט פון דעם לאָנגן היסטאָרישן לעבן פון דער מענשהייט.

קראָפאָטקינ'ס עטישע לערע קאָן מען כאראקטעריזירן ווי א לערע פון ב ר י ד ע ר ל י כ ק י י ט, וועז אפילו דאָס וואָרט „ברידערליכקייט" ווערט כמעט ניט דערמאָנט אין זיין בוך. קראָפאָטקין האָט ניט ליב געהאט צו געברויכן דאָס וואָרט ב ר י ד ע ר ל י כ ק י י ט און פלעגט בעסער געברויכן דאָס וואָרט ס א ל י ד א ר י ט ע ט, לויט זיין מיינונג שטעלט פאָר דאָס וואָרט סאָליִדאריטעט עטוואָס מער דעאלעס אייִדער ברידערליכקייט. ווי א ראיה דערצו האָט ער אמאל אנגעוויזן, אז ברידער פירן אפט קריג איינער מיטן אנדערן, האָבן פיינט איינער דעם אנדערן און דערגייען אפילו ביז מאָרדטאטן. לויט ביבלישער לעגענדע הויבט זיך אפילו אן די מענשליכע געשיכטע מיט דעם ברודער־מאָרד. דער באָגריף אָבער פון סאָליִדאריטעט דריקט אויס א פיזישע און אָרגאָנישע באציאונג צווישן די עלעמענטן פון יעדן לעבעדיגן באשעפענעש, און אויפן געביט פון מאָראָלע באציאונגען דריקט זיך אויס די סאָליִדאריטעט אין מיטגעפיל, געגנזייטיגער הילף און מיטלייד. סאָליִדאריטעט גייט צוזאמען מיט פרייהייט און גלייכהייט, און די ביידע — סאָליִדאריטעט און גלייכהייט — זיינען די נויטיגע באדינגן פון דער ס א צ י א ל ע ר ג ע ר ע כ ט י ק י י ט. דערפון נעמט זיך קראָפאָטקינ'ס עטישע פארמולע: „אָהן גלייכהייט איז ניט א קיין גערעכטיקייט און אָהן גערעכטיקייט איז ניט קיין מאָראָל".

גאנץ געווים לייזט ניט קראָפאָטקינס עטיק אלע מאָראָלע פראָבלעמען, וואָס מאָטערן די היינטיגע מענשהייט (און עס איז נאָך א פראגע, צי זיי וועלן איבערהויפט וועז עס איז געלייזט ווערן אינגאנצן, וואָרים מיט יעדן נייעם דור נעמט אן דער מאָראָלער פראָבלעם א נייעם פנים און רופט ארויס נייע פראגן, וועז אפילו זיין תוך בלייבט דערזעלביגער). קראָפאָטקין מערקט נאָר

אז די וועגן איז זיין „עטיק" און שלאָגט פאָר זיין לייזונג פון דעם עטישן פראָבלעם. זיין ארבעט איז בלויז א פארזוך פון א רעוואָלוציאָנער־אָנארכיסט און א געלערטן נאָטורפאָרשער צו געבן אן ענטפער אויף דער מאטערנדער פראגע: פ א ר ו א ם מ ו ז א י ך ל ע ב ן א מ א ר א ל י ש ל ע ב ן? עס איז זייער צום באדויערן, וואָס דער טויט האָט געשטערט קראָפאָטקינען אנשרייבן אין א פארענדיגטער פאָרם דעם צווייטן טייל פון זיין ארבעט, אין וועלכן ער האָט געהאט אין זין צו באשרייבן די י ס ו ד ו ת פון א נאָטירלעכער און א רעאָליסטישער עטיק און געבן זיין אויגענעם עטישן קרעדא, זיין אויגענעם „אני מאמין".

פאר אונז איז קראָפאָטקין, מיט זיין זוכן א רעאָליסטישע באגרינדונג פון עטיק, דער נביאות'דיגער מורה דרך אין דער קאָמפליצירטער וועלט פון מאָראָל באציאונגען. פאר אלע די, וואָס שטרעבן צו דערגרייכן דאָס פארשפראָכענע לאַנד פון פרייהייט אין נערעכטיקייט, אבער ליידן נאָך די טיפע וויטאָקן פון צווילקאָזן בלאָנדזשען אין א וועלט פון געוואלט און האָס, איז קראָפאָטקין אייגנער פון הי זיכערסטע זיילן, וואָס וויזן אָן דעם וועג. ער צייגט דעם וועג צו א נייער עטיק, צו דער מאָראָל פון דער צוקונפט, וועלכע וועט ניט וויסן פון דער אוממאָראָלישער אייגנטיילונג פון מענשן אין האַרן און קנעכט, אין הערשער און אונטערטעניגע, נאָר וועט זיין דער אויסדרוק פון א פרייער קאָלעקטיווער מיטארבעטערשאפט לטובת הכלל, וואָס איז דאָס אייגנציגע, וואָס וועט געבן די מעגליכקייט אייגצופירן אויף דער וועלט ניט קיין אויסגעבילדעטע, נאָר א ווירקליכע ארדענונג פון בריהדערליכער ארבעט און פרייהייט.

נאָך עטלאכע וועלטער. ביים רעדאקטירן האָב איך זיך געמיעט צו ריכטן זיך לויט די באמערקונגען, וואָס זיינען מיר אויסגעקומען צו הערן פון קראָפאָטקינען אליין אין דער צייט פון אונזערע שמועסן און געשפרעכן, ווי אויך לויט די אָנווייזונגען, וואָס ער האָט געלאָזן אין די נאָטיצן „פאָרשריפטן ווי צו אויסארדענען מיינע פאָפירן" און אין דעם קורצן נאָטיץ „צו דעם פאָרטזעצער". אין אָט דעם לעצטן נאָטיץ שרייבט קראָפאָטקין צווישן אנדערעם: „אויב איך וועל ניט קאָנען ענדיגן מיין עטיק, בעט איך דעט, וואָס וועט זיך נעמען דאָס ענדיגן, צו באנוצן זיך מיט מיינע נאָטיצן".

פאר אָט דעם ווערק זייגען די דאָזיגע נאָטיצן געבליבן ניט באַנוצטע, ווייל ערשטנס האָבן די אייגענע און נאָענטע פרייַנד פון קראָפאָטקינען באשלאָסן, אז עס איז פיל וויכטיגער און אינטערעסאַנטער ארויסצוגעבן די עטיק אזוי, ווי ער אליין האָט זי צונויפגעשטעלט; און צווייטנס, וואָלט די ארבעט אויף די נאָטיצן פאַרנומען א סך צייט און מיע און עס וואָלט לאַנג פארהאַלטן די ערשיינונג פון דער „עטיק" אויף דער וועלט.

אין די פאַלגענדע אויסגאבן וועלן אלע מאַטעריאלן, וואָס קראָפאָטקינס האָט איבערגעלאָזט, און וואָס האָבן א שייכות צו דער עטיק, גאנץ פארשטענדליך אויסגענוצט ווערן אין איין פאַרם אדער אנאנדערער און וועלן נעדרוקט ווערן.

נ. לעבעדעוו.

מאָסקווע, מאי, 1922.

ערשטער קאפיטל.

די נויטיגקייט פאר היינטיגער צייט אויסצופארשן די יסודות פון דער מארא־לא.

די ערפאלגן פון דער וויסענשאפט און פילזאזיע פאר די לעצטע הונדערט יאר. — דער פראגרעס פון דער מאדערנער טעכניק. — די מעגליכקייט פון שאפן אן עטיק, וואס איז באגרינדעט אויף די נאטור־וויסענשאפטן. — די מארא־טעריען פון דער נייער צייט. — דער גרונט־פעלער פון די היינטיגע עטישע סיסטעמען. — די טעאריע פונם קאמף פאר עקזיסטענץ; איר ניט־ריכטיגע אויסטויטשונג. — געגענזייטיגע הילף אין דער נאטור. — די נאטור איז ניט א־מארא־לישי. — די ערשטע לערען פון מארא־לא באקומט דער מענש באאבאכטענדיג די נאטור.

וועז מיר באטראכטן די אומגעהויערע ערפאלגן פון די נאטור־וויסענשאפטן אין פארלויף פון דעם 19טן י. ה. און זעהען וואס זיי פארשפרעכן אונז אין זייער וויטערדיגער אנטוויקלונג, מוזן מיר אנדערקענען, אז עס עפענט זיך פאר דער מענשהייט א נייע לויניע אין איר לעבן; אדער וועניגסטענס, אז זי האט אין אירע הענט אלע מיטלען אויף צו אנטרעקן אזא נייע ערא.

אין די לערען וועגן דעם מענשן (אנטראפאלאגיע), וועגן די פרימיטיוון געזעלשאפטליכע אינסטיטוציעס (פאר־היסטארישע עטנאלאגיע) און אין דער געשיכטע פון רעליגיעס זיינען פאר די לעצטע הונדערט יאר באשאפן גרוואלטן נייע צווייגן פון וויסענשאפט, וואס דעקן פאר אונז אויף א פולשטענדיג נייעם באגריף פון דעם גאנצן אנטוויקלונגס־גאנג פון דער מענשהייט. צוואמען מיט דעם, א דאנק די אנטדעקונגען אויפ'ן געביט פון דער פיזישער לערע

בנוגע דעם געבוי פון די הימלשע קערפער און זאכן בכלל, האבן זיך אויסגעארבעט נייע באגריפן וועגן דעם לעבן פון דעם וועלט־אל. אין דערזעלביגער צייט זיינען די פריערדיגע לערנן וועגן דעם אור־שפרונג פון לעבן, וועגן דעם מענשענס פלאץ אין דער נאטור־שאפונג, וועגן דעם עצם־באשטאנד פון גייסט, געענדערט געוואָרן פון גרונט־אויס צולייב דער שנעלער אנטוויקלונג פון דער לערע וועגן לעבן (ביאלאגיע) און דער טעאריע פון עוואָלוציע, און אויך א דאנק דעם פראגרעס פון דער לערע וועגן פסיכישן לעבן (פסי־כאלאגיע) ביי מענשן און חיות.

זאגן, אז די וויסענשאפטן האבן אין אלע זייערע צווייגן, מיט דער אויסנאם אפשר פון אסטראנאמיע, געמאכט גרעסערע ער־פאלגן אין משך פון 19טן י. ה. איידער אין וועלכע עם איז דריי אדער פיר יארהונדערטן פון די פריערדיגע צייטן — וואלט געווען ניט גענוג. מען מוז זיך אומקערן מער ווי צוויי טויזענט יאר צו־ריק, צו דער בליאונג־צייט פון דער פילאזאפיע אין אלטן גריכנ־לאנד, כדי צו געפינען אזא אויפוואכונג פון דעם מענשליכן גייסט. אבער אפילו אזא פארגלייך וואלט געווען ניט ריכטיג, היות דער מענש האט דאמאלט נאך ניט דערגרייכט אזא שטופע פון טעכניק, ווי מיר האבן עם איצטער; וואריס סוף כל סוף גיט די אנטוויק־לונג פון דער טעכניק דעם מענשן די מעגליכקייט צו באפרייען זיך פון דער שקלאפישער ארבעט.

צוזאמען דערמיט האט זיך אין דער היינטיגער מענשהייט אנטוויקעלט אן עזות'דיג־געוואגטער גייסט פון ערפינדערישקייט, וואס איז ארויסגערופן געוואָרן אין לעבן דורך די נייערע ער־פאלגן פון די וויסענשאפטן; און די ערפינדונגען, וואס זיינען שנעל געקומען איינע נאך די אנדערע, האבן אויף אזויפיל פאר־גרעסערט די פראדוקטיוויע פייאיקייט פון דער מענשליכער אר־בעט, אז פאר די היינטיגע געביל־דעטע פעלקער איז ענדליך געוואָרן מעגליך צו דערגרייכן אזא אלגעמיינעם וואויל־שטאנד, וואס מען האט זיך גאָרניט געקאנט פארשטעלן ניט אין אלטערטום, ניט אין מיטעלאלטער און ניט אין דער ערשטער העלפט פון 19טן יארהונ־דערט. די מענשהייט קאן צום ערשטן מאל זאגן, אז איר פייאי־קייט צו באפריידיגן אלע אירע באדערפענישן האט אריבערגעשטיגן די באדערפענישן; אז איצטער איז שוין מער ניט נויטיג ארויפ־

צולייגן דעם יאָך פון אַרימקייט און דערנידערונג אויף גאַנצע קלאַסן מענשן, כדי צו שאַפֿן וואויל־זיין פֿאַר א קליינער צאָל מענשן און גרינגער מאַכן זייער וווייטערדיגע גייסטיגע אנטוויקלונג. אל־געמיינע באַפֿרידיגונג — ניט אַרויפֿלייגענדיג אויף קיינעם ניט די לאַסט פון דערדריקנדער אוממענשלי־כער אַרבעט — איז איצט געווׂאָרן א מעגליכע זאַך; און די מענשהייט קאָן שוין ענדליך איבערבויען איר גאַנצן נעזעלשאַפטליכן לעבן אויף די יסודות פון גערעכטיקייט.

וועלן די היינטיגע געבילדעטע פעלקער האָבן גענוג קאָנס־טרוקטיווע געזעלשאַפטליכע שאַפונגס־קרעפטן און געוואָגטקייט, כדי אויסצונוצן די ערשׂרונגען פון דעם מענשליכן גייסט פאַר דעם וואויל־זיין פון אלעמען — איז שווער צו זאָגן פֿאַראויס. איין זאַך איז אבער זיכער: די לעצטע פאַנאַנדערבליאונג פון דער ווי־סענשאפט האָט שוין געשאפן די נויטיגע גייסטיגע אטמאספערע, כדי ארויסצורופן אין לעבן די געהעריגע קרעפטן, און זי האָט אונז שוין געגעבן די קענטענישן, וואָס זיינען נויטיג אויף צו דערפילן די דאָזיגע גרויסע אויפגאבע.

זיך אומקערנדיג צו א געזונטער פילאָסאָפיע פון דער נאַטור, וועלכע איז געבליבן פאַרנאַכלעסיגט פון די צייטן פון אלטן גרי־כענלאַנד, ביז וואַנען בעקאָן האָט די וויסענשאפטליכע פֿאָרשונג אויפגעוועקט פון איר לאַנגן שלאָף, האָט די מאָדערנע וויסענשאפט אויסגעארבעט די יסודות פון א פילאָסאָפיע פון דער וועלטשפונג, וואָס איז פריי פון איבערנאַטירליכע היפּאָטעזן און פון דער מע־טאפיזישער „מיטהאלאגיע פון געדאנקן" — פון א פילאָסאָפיע, וואָס איז אזוי גרויס, אזוי פּאָעטיש און באגייסטערנד, און אזוי דורכגעדרונגען מיט דעם גייסט פון באפרייאונג, אז זי איז גאנץ נאַטירליך בכח ארויסצורופן אין לעבן נייע קרעפטן. דער מענש האָט שוין מער ניט נויטיג צו איינוויקלען אין א צודעק פון אבער־גלויבן זיינע אידאלן פון מאָראַלער שיינקייט און זיינע פֿאַר־שטעלונגען וועגן א געזעלשאפט געבויט אויף גערעכטיקייט; ער האָט שוין מער ניט וואָס צו וואַרטן אויף אן איבערבוי פון דער גע־זעלשאפט פון דער „העכסטער „אלווייזהייט". ער קאָן באקומען זיינע אידאלן פון דער נאַטור, און אויסלערנענדיג איר לעבן קאָן ער שאפן די נויטיגע כחות.

איינס פון די חויפט געווינסן פון דער מאדערנער וויסנשאפט איז געווען דאס, וואס זי האט דערוויזן די א ו מ צ ע ש ט ע ר־ב א ר ק ו י ט פ ו ן ד ע ר ע נ ע ר ג י ע, וויפיל מען זאל ניט ענדערן אירע פארמען. פאר די פיזיקער און מאטעמאטיקער איז אט דער נעדאנק געווען א רייכער קוואל פון די פארשיידענסטע אנטדעקונגען: מיט אט דעם נעדאנק זיינען באמת דורכגעדרונגען אלע מאדערנע אויספארשונגען. אבער אויך די פילאסאפישע באדייטונג פון אט דער אנטדעקונג איז פונקט אזוי וויכטיג. זי געווינט אייז דעם מענשן צו באגרייפן דאס לעבן פון דעם וועלטאל ווי א ניט־איבערגעריסענע, אומענדליכע קייט פון ענערגיע־פארוואנדלונג: מעכאנישע באוועגונג קאן פארוואנדלט ווערן אין קלאנג, אין היץ, אין ליכט, אין עלעקטריציטעט; און פארקערט, יעדע איינע פון אט די פארמען פון ענערגיע קאן פארוואנדלט ווערן אין אנדערע פארמען. און צווישן אט די אלע פארוואנדלונגען איז די אנטשטייאונג פון אונזער פלאנעט, די שטופענארטיגע אנטוויקלונג פון איר לעבן, איר ענדליכע צעשטערונג אין דער צוקונפט און איר איבערגיין צוריק אין גרויסן קאסמאס, איינגעשלונגען צו ווערן אין דעם וועלטאל — נישט מער ווי אומענדליך־קלייע ערשיינונגען, פשוט א מינוט אין דעם לעבן פון די שטערן־וועלטן.

דאס אייגענע קומט אויך פאר אויסלערנענדיג דאס ארגאנישע לעבן. די פארשונגען, וואס זיינען געמאכט געוואָרן אויף דעם בריטן צווישנדיגן געביט, וואס טיילט אפ די ניט־ארגאנישע וועלט פון דער ארגאנישער, וואו די איינפאכסטע פראצעסן פון לעבן זיינען די נידעריגסטע שוועמלאך קאנען קוים אונטערשיידט ווערן, און דאס אויך ניט אינגאנצן, פון דער כעמישער איבערשטעלונג פון אטאמען, וואס קומט שטענדיג פאר אין צונויפגעזעצטע קערפערם — אט די פארשונגען האבן אוועקגענומען פון די לעבנס־ערשיינונגען זייער געהיימניספולן, מיסטישן כאראקטער. צוזאמען מיט דעם האבן זיך אונזערע באגריפן פון לעבן אזוי אויסגעבריטערט, אז מיר געווויינען זיך איצטער קוקן אויף אלע זאכן אין וועלטאל — האַרטע, פליסיגע און גאזענארטיגע (אזוינע זיינען אייניגע דונסטיגקייטן פון דער שטערן־וועלט), ווי אויף עטוואס לעבעדיגס, וואס מאכט דורך דיזעלביגע ציקלען פון אנטוויקלונג און צעשטערונג, ווי עס מאכן דורך די לעבעדיגע וועזנס. דערנאך, זיך

צוריקקערנדיג צו די געדאַנקען, וואָס האָבן זיך אמאָל דורכגעשלאָגן אין אלטן גריבנלאַנד, האָט די מאָדערנע וויסנשאפט אויסגעפֿאָרשט טריט נאָך טריט די וואונדערבארע אנטוויקלונג פון די לעבעדיגע וועזנס, אנהויבענדיג פון די איינפאכסטע פֿארמען, וואָס פֿארדינען קוים דעם נאָמען ארגאניזמען, ביז די אומענדליך־פֿאר־שיידענארטיגע וועזנס, וואָס באוואוינען אונזער פּלאַנעט און פֿאר־שאפן איר בעסטע שיינקייט. און לסוף, צוגעווויינענדיג אונז צום געדאַנק, אז יעדעס לעבעדיג וועזן איז אין א גרויסער מאָס דער פֿראָדוקט פון דער סביבה וואו עס לעבט, האָט די ביאלאגיע געלייזט איינס פון די גרעסטע רעטענישן פון דער נאטור: זי האָט דערקלערט די צופֿאַסונגען צו די אומשטענדן פון לעבן, מיט וועלכע מיר באגעגענען זיך אויף יעדן שריט.

אפילו אין דער גהיימניספולסטער פון אלע לעבנסערשיינונגען, אויף דעם געביט פון געפיל און געדאנק, וואו דעם מענשנס שכל קומט אוים אויפצוכאפן דיזעלביגע פֿראָצעסן, מיט וועמעס הילף עם ווערן איינגעדריקט אין אים די איינדרוקן, וואָס באקומען זיך פון דרויסן — אפילו אויף אט דעם געביט, דער טונקלסטער נאָר פון אלע, האָט זיך שוין איינגעגעבן דעם מענשן אריינצוקוקן אין דעם מעכאניזם פון דענקען, פֿאלגנדיג די מעטאָדן פון פֿאר־שונג, וואָס זיינען אנגענומען אין דער פיזיאלאגיע.

ענדליך, אויפ'ן ברייטן געביט פון די מענשליכע אינסטיטוציעס, מנהגים און געזעצן, אבערגלויבענס, אמונות און אידעאלן, איז אויסגעגאסן געוואָרן אזא ליכט פון די אנטראָפּאלאגישע שולן פון געשיכטע, רעכט־וויסנשאפט און פּאליטישער עקאָנאמיע, אז מען קאָן שוין זאגן מיט זיכערקייט, אז די שטרעבונג צום „גרעסטן גליק פון דער גרעסטער צאל מענשן" איז שוין ניט מער קיין פֿאנטאזיע, ניט קיין אוטאָפּיע. ז י א י ז מ ע ג ל י ך: דערביי איז אויך באוויזן געוואָרן, אז דאָס וואוילזיין און גליק, ניט פון א גאנצן פֿאלק, ניט פון א באזונדער קלאַס, קאָנען ניט זיין געבויט אפילו צייטווייליג, אויף דער אונטערדריקונג פון אנדערע קלאַסן, פעלקער אדער ראסן.

די מאָדערנע וויסנשאפט האָט אויף דעם אופן דערגרייכט א טאָפּלטן ציל. פון איין זייט האָט זי געגעבן דעם מענשן א זייער ווערטפולע לערע פון באשיידענקייט. זי לערנט אים צו האלטן

זיך בלויז פאר אן אומענדליך־קלויגעם טיילכל פון דעם וועלטל. זי האָט אים ארויסגעשלאָגן פון דער שמאָלער עגאָיסטישער פאר־זיכקייט און האָט צעשטרייט זיין זעלבסטמיינונג, וואָס האָט אים געמאכט צו האלטן זיך פאר'ן מיטלפונקט פון דער וועלט און פאר דעם געגענשטאנד פון דעם באשעפערס השגחה פרטית. זי לערנט אים צו פארשטיין, אז אָהן דאָס גרויסע גאנצע איז אונזער „איך" גאר־נישט; אז דער „איך" קאָן זיך אפילו ניט באשטימען אָהן א וועלכן עם איז „דו". און אין דערזעלביגער צייט האָט די וויסנשאפט באוויזן, ווי מאכטיג די מענשהייט איז אין איר פראָגרעסיווער אנטוויקלונג, וועו זי באנוצט זיך ווי געהעריג מיט דער אומבא־שרענקטער ענערגיע פון דער נאטור.

אויף אָט דעם אופן האָבן די וויסנשאפט און די פילאָזאָפיע אונז געגעבן אי די מאטעריעלע כחות, אי די פרייהייט פון גע־דאנק, וואָס מען מוז האָבען כדי ארויסצורופן אין לעבן די טוער, וואָס זיינען בכח צו שטופן די מענשהייט אויפ'ן נייעם וועג פון אלגעמיינעם פראָגרעס. עס איז פאראן אבער אין צוויי פון וויסן, וואָס איז געבליבן הינטערשטעליג לגבי די אנדערע. דער דאזיגער צווייג איז די עטיק — די לערע וועגן די גרונדפרינציפן פון מא־דאל. אזא לערע, וואָס זאל זיין אין איינקלאנג מיט דעם היינטיגן צושטאנד פון דער וויסנשאפט און זאל זיך באנוצן מיט אירע ער־אָבערונגען, כדי אויפצובויען די יסודות פון מאָראל אויף א בריימן פילאָסאָפישן פונדאמענט. און וואָס וואלט די געבילדעטע פעלקער געגעבן כח און באגייסטערונג פאר דעם גרויסן איבערבוי, וואָס שטייט זיי פאָר — אזא לערע האָט זיך נאָך ניט באווּזן. און דאָך פילט זיך אין דעם א בארערפעניש אומעטום. א נייע רעאליסטישע לערע וועגן מאָראל, א באפרייטע פון רעליגיעזן דאָגמאטיזם, פון אבערגלויבן און מעטאפיזישער מיטאָלאגיע, פונקט ווי די מאדערנע נאטוריוויסנשאפטליכע פילאָסאָפיע איז שוין באפרייט, און דערצו א באגייסטערטע פון די העכערע געפילן און ליכטיגע האפענונגען, וואָס זיינען דערוועקט געוואָרן אין אונז דורך דער מאדערנער ווי־סנשאפט וועגן מענשן און זיין געשיכטע — אָט דאָס איז די דרינגליכע פאדערונג פון דער מענשהייט.

אז אזא לערע איז מעגליך, איז דעריין ניטא קיין שום ספק. אויב די נאטורפארשונג האָט אונז געגעבן די יסודות פון א פילא־

טאַפּיע, וואָס נעמט ארום דאָס לעבן פֿון דער נאַנצער וועלט, די אַנטוויקלונג פֿון לעבעדיגע באַשעפענישן אויף דער ערד, די געזעצן פֿון פּסיכישן לעבן און די אַנטוויקלונג פֿון געזעלשאפֿטן — דאָס דאַרף אונז דיזעלביגע פֿאַרשונג געבן א נאַטירלעכע דערקלערונג פֿון די קוואַלן פֿון דעם מאַראַלן געפֿיל. און זי דארף אונז אַנווייזן וואו עס ליגן די קרעפֿטן, וואָס זיינען בכח צו הויבן דעם מאַראַלן געפֿיל אויף אלץ א גרעסערער הויך און רייַנקייט. אויב די באַטראכטונג פֿון דעם וועלטאל און די נאַהענטע באַקאַנטשאפֿט מיט דער נאַטור האָבן געקאַנט ארויסרופֿן א הויכע באגייסטערונג ביי די נרויסע נאַטורפֿארשער און פֿאָעטן פֿון 19טן י. ה.; אויב דאָס אַרויינדרינגען אין דער טיפֿעניש פֿון דער נאַטור האָט געקאַנט פֿארשטארקן דאָס טעמפּאָ פֿון לעבן אין נעטע, בייראָן, שעללי און לערמאַנטאוו, באטראכטנדיג דעם רוישנדיגן שטורמווינט, די רוהיגע און מעכטיגע בערג אדער דעם פֿינסטערן וואלד מיט זיינע אייַנ־וואוינער — איז פֿארוואָס זאל א טיפֿערעם אריינדרינגען אין לעבן און שיקזאל פֿון מענשן ניט קאַנען אויך אזוי באגייסטערן דעם פֿאָעטן. וועו דער פֿאָעט געפֿינט דעם ריכטיגן אויסדרוק פֿאר זיין געפֿיל פֿון געמיינשאפֿט מיט דעם קאָסמאָס און פֿאראייניגונג מיט דער גאַנצער מענשהייט, איז ער בכח צו באגייסטערן מיליאָנען מענשן מיט זיין הויכן שוואונג. ער צווינגט זיי פילן אין זיך אליין די בעסטע קרעפֿטן, ער וועקט אין זיי דעם פֿארלאַנג צו ווערן נאָר בעסער. ער דערוועקט אין די מענשן דעמזעלביגן עקסטאַז, וועלכן מען האָט פֿריער געהאלטן פֿאר דער אייגענשאפֿט פֿון רעליגיע. — אין דער אמת'ן, וואָס זיינען די פּסאַלמען (תהילים), אין וועלכע פילע זעהן דעם העכסטען אויסדרוק פֿון רעליגיעזן געפֿיל, אדער די מער פֿאָעטישע טיילן פֿון די הייליגע ביכער פֿון מזרח, אויב ניט פֿארזוכן אויסצודריקן דעם מענשענס עקסטאַז בעת ער באטראכט דעם וועלטאל, אויב ניט א דערוואכונג אין אים פֿון דעם געפֿיל פֿון דער פֿאָעזיע פֿון דער נאַטור.

די נויט אין א רעאליסטישער עטיק האָט זיך געפילט שוין פֿון די ערשטע יאָרן אָן פֿון דער וויסנשאפֿטליכער וויידערגעבורט, וועו בעקאָן, אויסארבעטנדיג די יסודות פֿאר דער וויידערגעבורט פֿון די וויסנשאפֿטן האָט אין דערזעלביגער צייט אויך אַנגעמערקט די

נרונטשטריכן פון אן עמפּירישׂ־וויסענשאפטלעכער עטיק — ניט אזוי געוויס ווי זיינע נאכפאלגער האבן דאס געטאן, אבער מיט אזא ברייטקייט פון אומפאסונג, וואס ניט פילע נאך אים האבן דערגרייכט, און מיר זיינען וויניציג־וואס געגאנגען וווייטער פון איר אין אונזערע טעג.

די בעסטע דענקער פון 17טן י. ה. זיינען וווייטער געגאנגען אין דערזעלביגער ריכטונג, אויך זוכנדיג אויסצוארבעטן סיסטעמען פון עטיק, וואס העננען ניט אפּ פון די פאַרשריפטן פון רעליגיע. האבבס, קאהוואַרטה, לאקק, שעפטסבערי, פּעילי האטשיסאן, יום און אדאם סמיטה האבן דרייסט געארבעט אין ענגלאנד אויף דער לייזונג פון דער דאזיגער פראגע, באטראכטנדיג זי פון פארשיידענע זייטן. זיי האבן אננעווויזן אויף די נאטירליכע קוואלן פון דעם מאראל נעפיל, און אין זייערע דעפיניציעס פון די מאראלע פראבלעמען זיינען זיי מערסטנטיילס (אחוץ פּעילי'ן) געשטאנען אויף דעמזעלבינ באדן פון די עקזאקטע וויסנשאפטן. זיי האבן געוווכט אויף פארשיידענע ווענ צו פאראיניגן דעם „אינטעלעקטואליזם" און „אוטילימאריזם" פון לאקק מיט דעם „מאראלן נעפיל" און דעם שיינקייטס נעפיל פון האטשיסאן, מיט דער „אסאציאציאנס טעאריע" פון הארטלעי און מיט שעפטסבערים עטיק פון נעפיל. ריידנדיג ווענן די ציל פון דער עטיק, האבן אייניגע פון זיי שוין נערעדט ווענן א „הארמאניע" צווישן אייגנליבע און דער זאכ פאר אונזערע מיטמענשן, ווען כע האט באקומען אזא באדייטונג אין די טעאריעס פון מאראל אין 20סטן י. ה.; און זיי האבן זי באטראכט אין פארבינדונג מיט האטשיסאנ'ס טעאריע ווענן „זוכן בייפאל" און מיט דער טעאריע פון „סימפאטיע" פון יום און אדאם סמיטה. ענדליך, אויב זיי האבן זיך נעמיט צו נעפינען א ראציאנאלע דערקלערונג פון דעם נעפיל פון פליכט, האבן זיי זיך נעווענדט צו דעם אייגפלום פון רעליגיע אין די פרימיטיווע צייטן, אדער צו דער טעאריע פון „מיטנעבוירענעם נעפיל", אדער צו האבבס'ס מער אדער ווייניגער מאדיפיצירטער טעאריע, וואס האלט די נעזעצן פאר דער הויפט אורזאך פון דער פארמירונג פון נעזעלשאפטן, באטראכטנדיג דעם פרימיטיוון ווילדן פאר ניט קיין נעזעלשאפטליכע חיה.

די פראַנצויזישע מאַטעריאַליסטן און ענציקלאָפּעדיסטן האָבן באַהאַנדלט די פראַגע אין דערזעלבינגער ריכטונג, זיך אפֿשטעלנדיג עטוואָס מער אויף דער אייגנליבע און זוכנדיג צו פאַראייניגן די צוויי געגנגעזעצטע שטרעבונגען פון דער מענשליכער נאַטור — די ענג־פּערזענליכע און די געזעלשאַפֿטליכע. דאָס געזעלשאַפֿטליכע לעבן, האָבן זיי באַוויזן, העלפֿט אומפֿאַרמיידליך דער אנטוויקלונג פון די בעסטע זייטן פון דער מענשליכער נאַטור. רוססאָ, מיט זיין ראַציאָנאַליזם רעליגיע, איז געווען דער פֿארבינדנדער רינג צווישן די מאַטעריאַליסטן און די גלויביגע, און צוטרעטנדיג אָהן מורא צו די סאָציאַלע פראַגן פון יענער עפּאָכע, האָט ער געהאט א פּיל גרע־סערן אינפֿלוס אויפֿער די אנדערע. פון דער אנדער זייט האָבן אפֿילו די עקסטרעמע אידעאַליסטן, ווי ד ע ק א ר ט און זיין נאָכפֿאָלגער דער פֿאַנטאַזיסט ס פּ י נ א ז א, און צו אין צייט אויך דער „טראַנסצענדענטאַלער אידעאַליסט“ ק א נ ט, ניט אינ־גאנצן געגלויבט אין דער אנטשטייאונג פון די מאַראַלע יסודות דורך דער „געטליכער אנטפֿלעקונג“. זיי האָבן דעריבער געזוכט צו געבן דער עטיק א ברייטערן פונדאַמענט — ניט אפּוואַנדיג זיך פונדעסטוועגן פון דעם נעראַנק פון דער איבער־מענשליכער אנטשטייאונג פון מאַראַלן געזעץ.

דיזעלביגע שטרעבונג צו געפינען א רעאַלן באזיס פון דער מא־ראַל באווייזט זיך נאָך שטארקער אין דעם 19טן י. ה., ווען עס זיינען אויסגעארבעט געוואָרן מערערע דורכגעטראַכטע סיסטעמען פון עטיק אויפֿ'ן גרונט פון ענאַיזם, אדער גאָר אויף דער „ליבע צו דער מענשהייט“ (אָגוסט קאָנט, ליטרע און פּיל אנדערע) וועי־ניגער באַקאַנטע נאָכפֿאָלגער זייערע), אויף „סימפּאַטיע“ און דער „גייסטיגער אידענטיפיצירונג פון דער אייגענער פערזענליכקייט מיט דער מענשהייט“ (שאָפּענהויער), אויף דעם „אוטיליטאריזם“, ד. ה. אויף דער „נוצליכקייט טעאָריע“ (בענטאַם און מיל), און ענדליך אויף דער טעאָריע פון אנטוויקלונג (דארווין, ספּענסער, גיאָ). מיר רעדן שוין ניט וועגן די סיסטעמען, וואָס ליקענען גאָר אָפּ די מאַראַל, וועלכע שטאַמען אָפּ פון ל י א ר א ש פּ ו ק א און מ א נ ד ע ו ו י ל און זיינען אנטוויקלט געוואָרן אין 19טן י. ה. פון ניצשע און אייניגע אנדערע; זיי באהויפּטן די אלערהעכסטע רעכט פון יעדער פערזאָן, אבער שטרעבן צוזאמען מיט דעם אויפ־

צוהויבן דעם גראד פון מאראל דורך זייערע שארפע אנפאלן אויף די האלביגע מאראלע באגריפן פון אונזער צייט.

צוויי טעאריעס פון מאראל, קאנט'ס פאזיטיוויזם און בענטאמ'ס אוטילימטאריזם, האבן געהאט, ווי עס איז באקאנט, א טיפן איינפלום אויפ'ן דענקען פון אונזער יארהונדערט; קאנט'ס לערע האט פאקטיש ארויפגעלייגט איר שטעמפל אויף אלע געלערטע פארשונגען, וועלכע שטעלן צוזאמען דעם שטאלץ פון דער מאדערנער וויסנשאפט. אויף זיי איז אויך געבויט א גאנצע גרופע פון דעריוואטיוון (אפשטאמענדע) סיסטעמען, אזוי אז כמעט אלע בארימטע מאדערנע פארשער אין פסיכאלאגיע, אין דער טעאריע פון עוואלוציע און אין אנטראפאלאגיע האבן באריכטערט די לימטאראטור איבער עטיק מיט מער אדער ווייניגער זעלבשטענדיגע פארשונגען פון א הויכן ווערט. עס איז געווג אנצורופן פון זיי די נעמען פ י י ע ר ב א ד, ב ע י ן, ל ע ס ל י ס ט י פ ע ן, פ ר ו ד א ן, ו ו א ו נ ד ט, ס י ד ז ש ו ו י ק, מ א ר ק ג י א, י א ד ל, ניט רעדנדיג ווען א סך אנדערע ווייניגער באקאנטע. לסוף דארף מען אויך דערמאנען ווען דער גרינדינג פון א גאנצער צאל עטישע געזעלשאפטן פאר דער בריטער פראפאגאנדע פון מאראל-לערן, וואס זיינען ניט געבויט אויף רעליגיע. און אין איין צייט מיט זיי האט זיך אנגעפאנגען א גרויסע באוועגונג, אין דער ערשטער העלפט פון 19טן י. ה., וואס איז אין עצם געווען א עקאנאמישע, אבער אין אמת'ן א טיף עטישע, אונטער די נעמען פוריטריזם, אוועניזם, סען-סימאניזם, און עטוואס שפעטער אונטער'ן נאמען אינטערנאציאנאלער סאציאליזם און אנארכיזם. אט די באוועגונג, וואס פארשפרייט זיך אלץ מער און מער, שטרעבט מיט דער באטייליגונג פון די ארבייטער פון אלע לענדער ניט נאר אויפצורוקן די גרונט-פרינציפן פון אלע מאראל באגריפן, נאר אויך איבערצובויען דאס לעבן אזוי, אז עס זאל זיך קאנען אויפעפענען א ניי בלאט פון מאראלע באגריפן ביי דער מענשהייט.

עס קאן זיך אויסווייזן, אז האבנדיג אוויפל ראציאנאליסטישע סיסטעמען פון עטיק, וואס זיינען אויסגעארבעט געווארן אין די לעצטע צוויי יארהונדערטן, איז גאר ניט מעגלאך ארויסצוטראגן אויף דעם געביט קיין זאך, וואס וואלט ניט געווען א ווידערהאלונג

פון דאָס, וואָס איז שוין געזאָגט געווארן, אדער א פארזוך צונויפֿצושטעלען פארשיידענע טיילן פון פריהער־אויסגעארבעטע סיסטעמען. אבער שוין דער פאקט אליין, וואָס יעדערער פון די הויפּט סיסטעמען, וועלכע זיינען פארגעלעגט געווארן אין 19טן י. ה. — קאַנט׳ס פֿאָזיטיוויזם, די טעאָריע פון נוצליכקייט (אוטילימאַריזם) פון בענטאַם און מילל, און דער אלטרואיסטישער עוואָלוציאָניזם, ד. ה. די טעאָריע פון דער געזעלשאפטליכער אנטוויקלונג פון דער מאַראַל, וואָס איז פארגעלעגט געווארן פון דארווין, ספענסער און גיאָ — האָט צוגעגעבן עפעם וויכטיגעס צו די טעאָריעס פון די פריהערדיגע סיסטעמען, דאָס אליין באווייזט שוין, אז די פראגע וועגן עטיק איז נאָך ניט אויסגעשעפט געווארן.

ווען מיר נעמען בלויז די לעצטע דריי טעאָריעס, זעהען מיר, אז ספענסער האָט ליידער ניט אויסגענוצט אלע דאַטעס, וועלכע געפינען זיך אין דעם אנטוואורף פון עטיק ביי דארווינען, אין זיין „אפּיטאמונג פונ׳ם מענשן", בעת גיאָ האָט אריינגעבראכט אין דער אויספֿאַרשונג פון די מאַראַלע מאָטיוון אזא העכסט וויכטיגן עלעמענט, ווי דער איבערפלום פון ענערגיע אין די געפילן, געדאנקען און דעם ווילן, וואָס איז נאָך ניט גענומען געווארן אין אָנבאטראכט פון די פריהערדיגע פֿארשער. אָט דער אייגענער פאקט, וואָס יעדער נייער סיסטעם האָט געקאָנט אריינבריינגען א נייעם און וויכטיגן עלעמענט, באווייזט שוין, אז די לערע וועגן די עטישע מאָטיוון איז נאָך וויַיט ניט אויפגעפאַסט געווארן אין איר גאַנצקייט. אין דער אמת׳ן קאָן מען אפילו זאָגן, אז אזא גאַנצקייט וועט קיינמאָל ניט זיין, היות ווי עס וועט אלעמאָל אויפֿקומען צו נעמען אין באטראכט די נייע שטרעבונגען און די נייע קרעפטן וואָס ווערן באשאפן פון די נייע אומשטענדן פון לעבן, לפּי ערך פון דער וויַיטערדיגער אנטוויקלונג פון דער מענשהייט.

דערווייַל איז קיין ספק ניט, אז קיין איינציגער פון די עטישע סיסטעמען, וואָס זיינען באשאפן געווארן אין 19טן י. ה., האָט ניט געהאט בכח צו באפרידיגן אפילו דעם געבילדעטן טיַיל פון די ציווילִיזירטע פעלקער. אלס דער בעסטער באוויַיז דערפון, שוין ניט רעדנדיג וועגן די צאלרייכע פילאָסאָפישע ארבעטן, איז וועלכע די ניט־זיכערקייט פון דער מאָדערנער עטיק ווערט קלאָר אויס־

נעשפראכן,* קאן דינען דער באשטימטער צוריקקער צום אידעא־ליזם, וואס מיר באמערקן צום ענד פון 19טען יאהרהונדערט. דער מאנגל אין פאעטישער באגייסטערונג אין דעם פאזיטיווייזם פון ליטטרע און הערבערט ספענסער, און זייער אומפייאיקייט צו גע־בען א צופרידענשטעלנדיגן ענטפער אויף די גרויסע פראגן פון מאדערנעם לעבן; די שמאלקייט פון אייניגע אנשויאונגען, מיט וועלכער עס צייכנט זיך אויס דער הויפט פילאסאף פון דער טעא־ריע פון עוואלוציע, ספענסער; נאך מער, דער פאקט, וואס די שפעטיגערע פאזיטיוויסטן פארווארפן די הומאניטערע טעאריע פון די פראנצויזישע ענציקלאפעדיסטן פון 18טען י. ה. — דאס אלץ האט געהאלפן דער שטארקער רעאקציע לטובת פון עפעס א גייעם מיסטיש־רעליגיעזן אידעאליזם. ווי פוללייא זאגט זייער ריכטיג: די אינזויטיגע אויסטייטשונג פון דארוויניזם, וואס עס האבן אים געגעבן די הויפט פארשטייער פון דער טעאריע פון אנט־וויקלונג, (אגב, איז אין פארלויף פון די ערשטע צוואנציג יאר נאך דער דערשיינונג פון דעם „אורשפרונג פון די מינים" ניט געקומען קיין איין פראטעסט־ווארט מצד דארווינען אליין אנטקעגן אזא אויסטייטשונג) האט בלי ספק געגעבן א באזונדער קראפט די גע־נער פון דער נאטירליכער דערקלערונג פון דעם מענשנס מארלער נאטור, פון דעם אזוי אנגערופענעם „נאטוריזם".

די קריטיק, וואס האט אנגעפאנגען מיט אייניגע דונקעלע אייניגע טעות'ן פון דער נאטור־וויסנשאפטליכער פילאסאפיע, האט זיך באלד א קער גענומען אויך קעגן דאס פאזיטיווע וויסן בכלל. מען האט אנגעהויבן פייערליך פאנאנדערפויקן דעם „באנקראט פון דער וויסענשאפט".

די וויסנשאפט־מענשן וויסן, או יעדע עקזאקטע וויסנשאפט גייט אלעמאל פון אייך „דערנעהענטערונג" צו דער אנדערער, ד.ה. פון דער ערשטער נאהענטער דערקלערונג פון א נאנצער ריי דער־שיינונגען צו דער נעקסטער גענויערער דערנעהענטערונג. אבער

---

* עס איז געניג דא אנצורופן די קריטישע און היסטארישע ארבעטן פון פאולסען, וו. וואונדט, לעסלי סטיפען, ליכטענבערזשע, פוללייא, דע־ראבערטי און אזויפיל אנדערע.

אָט די אײנפֿאַכע וואַרהײט הויבן ניט אָן צו וועלן וויסן די „גלויבי־
גע" און בכלל די ליבהאָבער פון מיסטיק. דערוויסנדיג זיך, אז אין דער
ערשטער דערנעהענטערונג באוויזן זיך ניט־פֿינקטלעכקייטן, כאָפּן
זיי זיך גלייך שרייען וועגן דעם „באנקראָט פון דער וויסנשאפֿט"
בכלל. פֿאַר די מענשן פון וויסנשאפֿט איז דאָס דוקא א באקאנטע
זאַך, אז אפילו די העכסט עקזאקטע וויסנשאפֿטן, ווי צום ביישפּיל
די אַסטראָנאָמיע, גייען אקוראט אויף אָט דעם וועג פון שטופּ־
ווייזיגע דערנעהענטערונגען. דערווײסן זיך, אז אלע פֿלאַנעטן גייען
אַרום דער זון, איז געווען א גרויסע אַנטדעקונג; און די ערשטע
„דערנעהענטערונג" איז געווען משער צו זיין, אז זיי מאַכן קרייזן
אַרום דער זון. דערנאָך איז אויסגעפונען געוואָרן, אז זיי גייען
אין עטוואָס אויסגעצויגענע קרייזן, ד. ה. אין עליפּסן, איז דאָס
געווען א צווייטע „דערנעהענטערונג". נאָכדעם איז נעקומען א
„דריטע דערנעהענטערונג", וועו מיר האָבן זיך דערוואוסט, אז אלע
פֿלאַנעטן דרייען זיך אין וועלנארטיגע לינייעס, אַפּבויגענדיג זיך
נאָכאַנאַנד אין דער אדער יענער זייט פון עליפּס, און גייען קיין
מאָל ניט איבער פֿינקטלעך אויף דעמזעלבּיגן וועג. און ענדליך
איצטער, אז מיר וויסן, אז די זון איז ניט אומבאַוועגליך, נאָר זי
אליין טראָגט זיך ארום אין דוים, זוכן די אַסטראָנאָמען צו באַ־
שטימען דעם כאַראַקטער און די לאָגע פון די ספֿיראלן, אויף וועל־
כע די פֿלאַנעטן לויפֿן, מאַכנדיג שטענדיג עטוואָס וועלענארטיגע
עליפּסן ארום דער זון.

די אייגענע איבערגאַנגן פון איין נאָהענטער לייזונג פון אן
אויפגאבע צו דער נעקסטער גענויערער לייזונג קומען פֿאָר אין אלע
וויסנשאפֿטן. אזוי צום ביישפּיל קוקן די נאַטורוויסנשאפֿטן איצט
איבער די „ערשטע דערנעהענטערונגען" בנוגע דאָס לעבן, דער
פֿסיכישער טעטיקייט, דער אנטוויקלונג פון די גוויקס־פֿארמען
און בעלי חיים, דער סטרוקטור פון שטאָף א. אז. וו., צו וועלכער
זיי זיינען נעקומען אין דער עפּאָכע פון די גרויסע אַנטדעקונגען,
אין די יאָרן 1856–1862. עס איז נויטיג איבערצוקוקן די דאָזיגע „דער־
נעהענטערונגען", כדי צו באקומען די נעקסטע „דערנעהענטערונג",
ד. ה. די נעקסטע טיפערע גענעראַליזאציעס. איז, מיט אָט דעם
איבערקוקן באַנוצן זיך מענשן, וואָס וויסן ניט גענוג, כדי אייג־
צוריידן אנדערע, וואָס וויסן נאָך ווייניגער, אז די וויסנשאפֿט

בכלל האָט זיך אַרויסגעוויזן ניט פּאַרמעגלעך אין איר פּאַרזוך צו דערקלערן די גרויסע פראַגן פון דער וועלט־שאַפונג.

אין דער איצטיגער צייט שטרעבן זייער פילע צו פּאַרבייטן די ווייסנשאפט אויף „אינטואיציע", ד. ה. פּשוט אויף טרעפן און בלינדן גלויבען. אומקערנדיג זיך אפריהער צו קאַנט'ן, דערנאָך צו שעללינג'ן און אפילו צו לאָטצע'ן, פריידיגן איצטער אלע שריי־בער דעם „אינדעטערמיניזם", „ספיריטואליזם", „אפּריאָריזם", „פּערזענליכן אידעאליזם", „אינטואיציע" א. אז. וו., באווייזענדיג, אז דאָס גלויבן און ניט די ווייסנשאפט איז דער קוואל פון דער אמת'ער דערקענטניש. אבער אפילו דאָס איז, ווי עס שיינט, ניט גענוג. אין מאָדע איז איצטער דער מיסטיציזם פון הייליגן בערנאָרד און די ניי־פלאַטאָניקער. עס באווייזט זיך א פאַדערונג אויף „סימבאָליזם", אויף דאָס, וואָס מען „קאָן ניט תופס זיין", וואָס מען „קאָן ניט משיג זיין מיט'ן שכל". מען האָט אויפגע־לעבט אפילו דעם גלויבן אין דעם מיטעלאלטערליכן שטן.*

אמת, קיין איינע פון אָט די נייע שטרעמונגען האָט ניט באַ־קומען קיין בריטן און טיפן איינפלוס, מען מוז אבער אָנדערקענען, אז די גענעלשאפטליכע מיינונג וואקלט זיך צווישן עקסט־רעמען: צווישן דער האָפענונגלאָזער שטרעבונג זיך אומצוקערן צו די מיטלאלטערליכע גלויבונגען, מיט אלע זייערע אבערגלויבנס, געצענדינעריי און אפילו דעם גלויבן אין כשוף; און פון דער אַנ־דער זייט, צו באזינגען דעם „אמאָראליזם" (אוממאָראלישקייט) און בוקן זיך צו די „העכערע נאַטורן", די היינט אזוי אנגערופענע „אויבערמענשן", אדער „העכערע אינדיווידואליזאציעס" (די העכסטע אויסדרוקן פון פּערזענליכקייט), וואָס אייראפּא האָט שוין איינמאל איבערגעלעבט אין די צייטן פון דעם בייראָניזם און דער ראָמאַנטיק.

עס איז דעריבער ספעציעל נויטיג איצטער איבערצוקוקן, צי

---

* זע פּוללין, „די אידעאליסטישע באוועגונג און די רעאקציע אַנ־קעגן דער פאָזיטיווער וויסנשאפט" (פראנצויזיש); אויך פאָל דעזשאַרדען, „די פלויפט פון דער איצטיגער צייט", וואָס האָט אויסגעהאַלטן 5 אויפ־לאָגן אין א קורצער צייט; און פילע אנדערע.

האָט אויף אַן אמתן א גרונט דער צווייפל בנוגע דער אויטאָריטעט פון דער וויסנשאפט אין מאַראַלע פראגן, און צי גיט אונז ניט די וויסנשאפט די פרינציפן פון א עטיק, וועלכע זאָלן קאָנען, אויב זיי וועלן ריכטיג אויסגעדריקט ווערן, געבן אַן ענטפער אויף די פֿאַדערונגען פון דער היינטיגער צייט.

דער שוואכער ערפאָלג פון די עטישע סיסטעמען, וואָס האָבן זיך אנטוויקלט אין פארלויף פון לעצטע הונדערט יאָר, באווייזט, אז דער מענש קאָן זיך ניט צופרידענשטעלן נאר מיט דער נאָטור וויסנשאפטלעכער דערקלערונג אליין וועגן דער אנטשטייאונג פון דעם מאַראַלן געפיל. ער פֿאַדערט א בארעכטיגונג פון דעמאָזיגן געפיל. אין פראגן פון מאַראַל ווילן מענשן זיך ניט באשריינקען אויף דער דערקלערונג פון די קוואלן פון דעם מאַראַלן געפיל אוּן אויף דער אָנווייזונג, ווי אזוי די אוּן די אורזאכן האָבן מיטגעהאָלפן זיין וואוקס אוּן פארפיינערונג. דערמיט קאָן מען זיך צופרידענשטעלן בעת מען לערנט אוים די געשיכטע פון דער אנטוויקלונג פון א געווישן בלימעל. אבער דאָ איז דאָס ניט גענוג. מענשן ווילן געפינען דעם גרונט פון דער זאָך, כדי צו פארשטיין דעם מאַראַלן געפיל גופא. וואו פירט ער אונז? צו ווינשענסווערטע רעזולטאטן, אדער גאר, ווי אייניגע באהויפטן, צו אַן אפשוואכונג פון די כחות אוּן שעפערישקייט פון דעם מענשליכן מין, אוּן סוף כל סוף צו זיין דעגענעראציע?

אויב דער קאמף פאר עקזיסטענץ אוּן די אויסראָטונג פון די פיזיש־שוואכע איז א געזעץ פון דער נאָטור, אוּן אויב אָהן דעם איז ניט מעגלאך קיין פֿאָרגרעס — איז וועט ניט דער פרידליכער „אינדוסטריעלער צושטאַנד", וואָס קאָנט אוּן ספּענסער האָבן אונז פארשפראָכן, זיין דער אָנהויב פון דעם מענשנס דעגענעראציע, ווי ניצשע באהויפטעט דאָס אזוי קרעפטיג? אוּן אויב אזא אויס־גאנג איז ניט ווינשענסווערט, איז דארפן מיר אפשר טאקע אויף אַן אמת זיך נעמען איבערשאצן יענע מאַראַלע „ווערטן", וועלכע שטרעבן אפצושוואכן דעם קאמף, אדער לכל הפחות מאכן אים וועניגער שמערצלאך?

די הויפּט אויפנאבע פון דער מאַדערנער רעאליסטישער עטיק באשטייט דעריבער, ווי וואונדט האָט דאָס באמערקט אין זיין

„עטיק", אין באשטימען פריהער פאר אלץ דעם מאראלן ציל צו וועלכן מיר שטרעבן. אבער דער דאזיגער ציל אדער די צילן, ווי אידעאל זיי זאלן ניט זיין, אדער ווי ווייט מיר זאלן ניט זיין פון זייער פארווירקליכונג, מוזן על כל פנים געהערן צו דער רעאלער וועלט.

דער ציל פון מאראל קאן ניט זיין עטוואס „טראנסצענדענטאלעס", ד. ה. אריבער דאס ווירקליכע, ווי דאס ווילן האבן אייניגע אידעאליסטן: ער מוז זיין רעאל. די מאראלע באפרידיגונג מוזן מיר געפינען אין דעם לעבן, ניט אין א וועלכן עס איז צושטאנד אויסערן לעבן.

וועז דאזווין איז ארויסגעקומען מיט זיין טעאריע וועגן דעם „קאמף פאר עקזיסטענץ" אוז האט פארגעשטעלט דעמאזיגן קאמף ווי דעם הויפט באוועגער פון דער פראגרעסיווער אנטוויקלונג, האט ער דערמיט גופא אויפגעהויבן פון דאס ניי די אלטע פראגע וועגן דעם מאראלן אדער ניט־מאראלן פנים פון דער נאטור. דער אורשפרונג פון די באגריפן וועגן גוטס אוז שלעכטס, וואס האט באשעפטיגט די מוחות זינט זענדאוועסטא'ס צייטן, איז ווידער געווארן א ענין פאר באטראכטונג, נאר מיט א נייער ענערגיע אוז מיט מער טיפקייט איידער וועז־עס־איז פריהער. די נאטור האבן די דארוויניסטן פארגעשטעלט ווי אן אומגעהויער גרויסן שלאכטפעלד, אויף וועלכן מען זעט נאר אן אויסראטונג פון די שוואכע דורך די שטארקערע אוז פלינקערע אוז שלויערע. עס איז אויסגעקומען, אז פון דער נאטור האט דער מענש זיך נאר געקאנט אפלערנען שלעכטס.

דידאזיגע אנשויאונגען זיינען, ווי באקאנט, וויים אוז ברייט פארשפרייט געווארן. אבער אויב זיי וואלטן געווען ריכטיג, וואלט דער פילאסאף־עוואלוציאניסט געהאט צו פארענטפערן א טיפן ווידערשפרוך, וואס ער האט אליין אריינגעבראכט אין זיין פילאסאפיע. ער קאן, פארשטייט זיך, ניט אפלייקענען, אז דער מענש האט א העכערע פארשטעלונג וועגן „גוטעס", אוז אז דער גלויבן אין דעם שטופמעסיגן נצחון פון דאס גוטע איבער דאס שלעכטע איז טיף אייננעווארצלט אין דער מענשליכער נאטור. היינט ווי באלד אזוי, איז ער דאך מחויב צו דערקלערן פונוואנען האט זיך געוומען דידאזיגע פארשטעלונג וועגן גוטעס? פונוואנען האט זיך

געזומען דערדאַזיגער גלויבן אין פֿראָגרעס? ער קאָן זיך ניט באַנוגענען מיט'ן גלויבן, וואָס דער פֿאַקט טענניסאָן האָט אויסגעדריקט מיט די ווערטער: „אויף א וועלכן עס איז אופן וועט ענדליך פון דאָס שלעכטע ארויסקומען גוטעס". ער קאָן זיך ניט פֿאַרשטעלן די נאַטור א באַפֿארבטע מיט בלוט red in tooth and claw ווי דער־זעלביגער טענניסאָן און דער דאַרוויניסט האַקסלי האָבן געשריבן — וואָס געפינט זיך אומעטום אין קאָמף מיט דעם פֿרינציפ פון גוטעס; א נאַטור, וואָס שטעלט מיט זיך פּאָר א פֿארלייקענונג פון גוטעס אין יעדער לעבעדיגער באַשעפֿענישׂ, און פֿונדעסטוועגן באַהויפּטן, אז סוף כל סוף וועט דער פֿרינציפ פון גוטעס ארויסקומען דער זיגער. ער מוז לכל הפּחות זאָגן, ווי אזוי ער דערקלערט זיך אָט דעם ווידערשפּרוך.

אויב דער געלערטער אנדערקענט, אז „די איינציגע לערע, וואָס דער מענש קאָן שעפּן פון דער נאַטור, איז די לערע פון שלעכטס", וועט ער זיין געצוואונגען צוצוגעבן די עקזיסטענץ פון א וועלכן עס איז אנדער איינפלוס, וואָס שטייט אויסער דער נאַטור, א איבער־נאַטירליכן, וואָס גיט אריין אין דעם מענשן דעם באַגריף פון אן „אויבערשטער גוטסקייט" און פירט די מענשהייט צו א העכערן ציל. און אויף דעם אופן מוז ער דאָך מאכן צו גאַרנישט זיין איי־גענעם פּארזוך צו דערקלערן די אנטוויקלונג פון דער מענשהייט דורך דער ווירקונג פון נאַטירליכע קרעפטן אליין. *

אין דער ווירקליכקייט איז די לאָגע פון דער טעאָריע פון אנט־וויקלונג גארניט אזא וואקלדיגע, און זי פירט לגמרי גארניט צו אזוינע ווידערשפּרוכן, אין וועלכע האקסלי איז אריינגעפאלן; וואָ־רים די אויספֿארשונג פון דער נאַטור הויבט גאָר ניט אָן צו באַ־שטעטיגן די אויבן געבראכטע פּעסימיסטישע פֿאַרשטעלונג וועגן

* אזוי האָט טאקע פֿאַסירט מיט האקסלי'ן אין זיין לעקציע „עוואָלוציע און עטיק", וואו ער האָט אין אָנפֿאַנג געלייקענט, אז עס איז פֿאַראן אין דעם לעבן פון דער נאַטור א וועלכער עס איז מאַרא־לער פרינציפ, און איז דערמיט אליין געווען געצוואונגען אָנצודערקענען אן עטישען פרינציפ א ו י ס ע ר דער נאַטור; דערנאָך אָבער האָט ער זיך אָפּגעזאָגט אויך פון דעם שטאַנדפונקט, אין א שפּעטער צוגעגע־בענער באַמערקונג, אין וועלכער ער האָט אָנדערקענט, אז עס איז פֿאַראן אן עטישער פרינציפ אין דעם געזעלשאַפטליכן לעבן פון חיות.

איר לעבן — ווי דאָס האָט שוין באוויזן דאַרווין אליין אין זיין צווייטן ווערק, „די אפשטאמונג פון מענשן". טענניסאָנ'ס און האקסלי'ס פאַרשטעלונג איז ניט קיין פולשטענדיגע; זי איז אויך זייטיג און פאלגליך א פאלשע; און זי איז נאָך מער ניט־ו י ס נ־ש א פ ט ל י ך דערמיט, וואָס דאַרווין אליין האָט אָנגעוויזן אויף אנאנדער זייט פון לעבן פון דער נאַטור אין א באזונדער קאפיטל פון דעם נאר־וואָס דערמאָנטן בוך.

אין דער נאַטור גופא, האָט ער געשריבן, זעהען מיר צוגלייך מיט דעם געגענזייטיגן קאמף אנאנדער קאטעגאָריע פאקטן, וואָס האָבן גאר אנאנדער זין: דאָס איז דער פאקט פון געגענזייטיגער שטיצע אין דעמזעלביגן מין; און אט די פאקטן זיינען נאָך וויכ־טיגער אפילו איידער די ערשטע, וואָרים זיי זיינען נויטיג פאַרן קיום און פאנאנדערבליאונג פון דעם מין. אט דעם אין העכסטן גראד וויכטיגן געדאנק, וואָס די מערסטע דאַרוויניסטן ווילן אים ניט שוינקען קיין אויפמערקזאמקייט, און אפילו אלפרעד ראסעל וואלליים לייקנט אים אפ, האָב איך זיך געמיט צו אנטוויקלען, און האָב אים באשטעטיגט מיט א מאסע פאקטן אין א רייַ ארטיקלען, וואו איך האָב באוויזן די אומגעהויער גרויסע וויכטיקייט פון דער געגענזייטיגער הילף פאר דעם קיום פון די מינים פון חיות און פון דער מענשהייט, באזונדערס פאר זייער פ ר א ג ר ע ס י ו ע ר א נ ט ו ו י ק ל ו נ ג, און פאר זייער פארפאלקאמונג.*

ניט זוכנדיג וויפיל עס איז צו פארקלענערן דעם פאקט, וואָס אן אומגעהויערע צאָל חיות לעבן אויף מינים, וואָס געהערן צו אנדערע אפטיילונגען פון דער וועלט פון בעלי חיים, אדער אויף די קלענערע מינים פון דעמזעלביגן אפטייל, האָב איך אָנגעוויזן, אז דער קאמף אין דער נאַטור איז א י ז נ ר ע ס ט ן ט י י ל ב א ש ר ע נ ק ט א ו י ף ד ע ם ק א מ ף צ ו ו י ש ן פ א ר־ש י י ד ע נ ע מ י נ י ם; און אז א י ן י ע ד ע ן מ י ן, און זייער אפט אויך אין גרופן, וואָס באשטייען פון פארשיידענע מינים, וועלכע לעבן געמיינשאפטליך, א י ז ד י ג ע ג ע נ ז י י־

* זע דעם פאַרפאַסער'ס ווערק „די געגענזייטיגע הילף" אין דער אידישער איבערזעצונג פון דעם שרייבער פון אט די ציילן, ארויסגעגעבן פון דער קראפאטקין ליטעראטור געזעלשאפט.

טיגע הילף דער אלגעמיינער רעגל. און דעריבער שפּילט די געזעלשאפטליכע זייט פון לעבן פון די חיות א סך א גרעסערע ראָליע אין לעבן פון דער נאַטור איידער די געגענזייטיגע אויסראָטונג. זי איז אויך א סך מער פארבריט. דער פאקט איז, אז די צאָל געזעלשאפטליכע מינים צווישן די מעלי גרה, די מערסטע גריזונעם, א סך פויגלען, די בינען, מוראשקעס א. אז. וו., וועלכע לעבן ניט פון געיעג אויף אנדערע מינים, איז זייער א באדייטענדע; און די צאָל וואריעטעטן אין יעדן פון די דאָזיגע געזעלשאפטליכע מינים איז אויסערגעוועלניך גרויס. אויסער דעם געפינען מיר, אז כמעט אלע רויב טירן און פויגלען, און באזונדערס אזוינע פון זיי, וועלכע ווערן ניט פארשוואונדן דורך דער שנעלער אויסראָטונג פון מענשן אדער פון אנדערע אורזאכן, פראקטיזירן אויך אין א געוויסער מאָס געגענזייטיגע הילף. די געגענזייטיגע הילף איז אן איבערוועלטיגענדער פאקט אין דער נאַטור.

אויב אָבער די געגענזייטיגע הילף איז אזוי פארשפרייט, איז דאָס פאַרגעקומען דערפאר, ווייל זי גיט די מינים חיות, וואָס פראקטיזירן זי, אזוינע פאָרצוגן, אז דער נאנצער חלוק צווישן שטארקע און שוואכע ווערט אומגעביטן, און ניט לטובת די רויבער. זי שטעלט מיט זיך פאָר די בעסטע וואָפען אין דעם גרויסן קאמף פאר עקזיסטענץ, וואָס די בעלי חיים פירן שטענדיג אנטקעגן דעם קלימאט, פארפלייצונגען, שטורמווינטן, פרעסט א. ד. ג., און וועלכער פאַדערט שטענדיג פון די בעלי חיים נייע צופֿאסונגען צו די שטענדיג זיך ענדערנדיגע באדינגן פון לעבן. אינגאנצן נענומען, באווייזט זיך די נאַטור בשום אופן ניט ווי א באשטעטיגונג פון דעם נצחון פון פיזישער קראפט, פון דעם כח צו לויפן שנעלער, פון שלויקייט און אנדערע אייגנשאפטן, וואָס זיינען ניצליך אין קאמף. אין דער נאַטור זעהען מיר פארקערט א סך אין אלע הינזיכטן שוואכע מינים, וועלכע האָבן ניט קיינע שוץ-מיטלען, קיין שטארקן שנאָבל אדער קינ־באק, צו פארטיידיגן זיך אנטקעגן זייערע פיינט, און זיינען אין יעדען פאל גאָרניט קריגעריש; און פונדעסטוועגן זיינען זיי ערפאָלגרייך בעסער אויידער אנדערע אין דעם קאמף פאר עקזיסטענץ, און א דאנק זייער אייגנשאפט פון געזעלשאפטליכקייט און געגענזייטיגער פארטיידיגונג, שטופן זיי אפילו

ארויס זייערע קאַנקורענטן און שונאים, וועלכע זיינען אומפאר־גלייכליך בעסער באוואַפנט איידער זיי. אזוינע זיינען די מוראַש־קעס, די בינען, די טויבן, די ענטלעך, די סוסליקעס און אנדערע גריזונעס, די ציגען, די הירשען א. אז. וו. ענדליך קאָן מען עס האלטן פאַר פאַלשטענדיג באוויזן, אז בעת דער קאמף פאר עק־זיסטענץ פירט צו אנטוויקלונג, גאנץ גלייך צו א פראַגרעסיוועך וויי צו א רעגרעסיוועך, ד. ה. אמאל צו א פארבעסערונג פון דעם מין, אבער אמאל אויך צו זיין פארערגערונג, שטעלט פאַר די פראקטיק פון נעגענזייטיגער הילף א קראפט, וואס פירט אלעמאל צו א פראַגרעסיוועך אנטוויקלונג. אין דער פראַגרעסיוועך עוואָ־לוציע פון דער וועלט פון בעלי חיים — אין דער אנטוויקלונג פון לאַנג־לעבן, פון פארשטאנד און פון דאַם, וואס מיר רופן אָן אין דער קייט פון לעבעריגע באשעפענישן א העכערער טיפּ, באווייזט זיך די נעגענזייטיגע הילף אלס די הויפּט קראפט. אָט די באהויפּ־טונג מיינע האָט נאָך קיין ביאַלאָג ניט אפגעלייקענט ביז היינטיגן טאָג. *

דער אינסטינקט פון נעגענזייטיגער הילף, וואס ווייזט זיך ארויס אויף דעם אופן אזוי נויטיג פאר דעם קיום, וואוקס און פראַגרעסיוועך אנטוויקלונג פון יעדען מין, איז געווארן דאַם, וואס דאַרווין האָט אנגע־רופן א פערמאנענטער אינסטינקט, וועלכער נעפינט זיך שטענדיג אין ווירקונג ביי אלע נעוועלשאפטליכע חיות און, פארשטייט זיך, אויך ביים מענשן. אָט דער אינסטינקט, וואס האָט זיך באוויזן שוין גאָר אין אָנפאנג פון דער אנטוויקלונג פון דער טירן־וועלט, איז אָהן ספק פונקט אזוי טיף איינגעוואָר־צלט ביי אלע חיות, די נידעריגערע און די העכערע, ווי דער מו־טערליכער אינסטינקט; עס קאָן זיין, אז נאָך אפילו טיפער, חיות ווי ער נעפינט זיך אפילו ביי אזוינע באשעפענישן, ווי די מאַליוסקן, אייניגע אינסעקטן און דעם גרעסטן טייל פיש, ביי וועלכע עס נעפינט זיך קוים א וועלכער עס איז מוטערליכער אינסטינקט. דאַרווין איז דעריבער געווען פולשטענדיג גערעכט ווען ער האָט

* זע לאַיד מאַרגאַן'ס באַמערקונגען וועגן דער פראַגע און מיין ענטפער אויף זיי.

באהויפּטעט, אז דער אינסטינקט פון „געזעלשאפֿטלעכע סימפּאטיע" איז ביי די נעזעלשאפֿטלעכע חיות מער פֿאַרמאָנענט אויסדער דער רייַן־ענאָאיסטישער אינסטינקט פון דער פֿאַרזעלבסטדערהאלטונג. ער האָט געזען אין אים, ווי באקאנט, די שפּראָצן פון דעם מאָראַלן געוויסן, אבער ליידער פארגעסן דאס צו־אָפּט די דאַרוויניסטן.

אבער דאָס איז נאָך אויך ניט אלץ; אין אָט דעם אינסטינקט ליגט דער אָנהויב פון די נעפּילן פון גוטמוטיגקייט און פון דער פֿאַרזעלבסטפּיצירונג מיט דער אייגענער גרופּע, וואָס שטעלן צונויף דעם אויסגאנגפונקט פון אלע הויך־עטישע געפילן. אויף אָט דעם באַזים האָט זיך אנטוויקלט דער העכערער נעפּיל פון נערעכטיקייט אדער גלייכבארעכטיגונג, פון גלייכהייט; און דערנאָך אויך דאָס, וואָס דער שטייגער איז אָנצורופן זעלבסט־אָפּפערונג.

וועז מיר זעהען, אז צענדליגע טויזענטער פארשיידענע וואָר־פויגלען קומען צו פליהען אין גרויסע מחנות פון דעם ווייטן דרום, כדי צו מאכן נעסטן אויף די משופּע'דיגע זייטן פון די „פויגל־בערג", ביים ברעג פון אייז־ים, און לעבן דאָ, ניט קריגענדיג זיך צווישן זיך פאר די בעסטע ערטער; אז מחנות פֿעלקאָנען לעבן פרידליך איינע לעבן די אנדערע אויפ'ן ברעג ים, וואו יעדע מהנה האלט זיך אָן איר טייל ים אויף צו כאַפּן פיש; אז טויזענטער מינים פויגלען און זויגטירן קומען אויף איין אופן אדער אנדערן צו א וועלכער עס איז איינשטימונג בנוגע זייערע ראיאָנען וואו צו באקומען שפּייז, זייערע ערטער וואו צו בויען נעסטן, זייערע פֿלעצער וואו צו נעבטיגן, זייערע געיעג־געגענדן, ניט רייסנדיג זיך צווישן זיך; וועז מיר זעהען, ענדליך, אז א יונג פויגעלע, וואָס האָט אועקגעשלעפּט עטליכע שטרויעלאך אדער צווייגעלאך פון א פרעמדער נעסט, ווערט באשטראפט דערפאר פון אירע קרובים, כאַפּן מיר שוין אויף אין דעם לעבן פון די נעזעלשאפטליכע חיות דעם אָנפאנג און אויך די אנטוויקלונג פון דעם נעפּיל פון גלייכ־בארעכטיגונג און נערעכטיגקייט.

און ענדליך, וועז מיר גייען אין יעדן קלאס פון די ברואים צו די העכערע פּאָרשטייער פון די דאָזיגע קלאסן (צו די מוראש־

קעס, וועסטן און ביגען ביי די אינסעקטן; צו די בושלען און פּאָפּוגייען צווישן פויגלען; צו די העכערע מעלי גרה, אפען און לסוף צום מענשן צווישן זויגטירן), געפינען מיר, אז די אידענטי־פיצירונג פון דעם יחיד מיט זיין גרופע, און אמאל אויך די זעלבסט־אפּפערונג פון וועגן דער גרופע, וואקסט לפי ערך וויפיל מיר גייען אריבער פון די נידעריגע פּאָרשטייער פון יערן קלאס צו די הע־כערע — דעריין, פּארשטייט זיך, איז אוממעגליך ניט צו זען אן אָנווייז אויף דעם אורשפרונג ניט נאר פון די שפּראָצן פון עטיק, נאָר אויך פון די העכערע עטישע געפילן.

אויף אט דעם אופן וווייזט זיך ארויס, אז ניט נאָר גיט אונז ניט די נאטור קיין לערע פון א־מאָראליטעט, מיט וועלכער א געוויסער גילטיגער באציהונג צו מאָראליטעט, מוז קעמפען כדי צו באזיגען; נאָר מיר זיינען געצוואונגען אנצודערקענען, אז די סאמע באגריפן וועגן גוטס און שלעכטס, און אונזערע שלוסן וועגן „דאס העכסט־גוטע" זיינען געגומען פון דעם לעבן פון דער נאטור. זיי זיינען ניט קיין אנדער זאך ווי אן אפּשפּיגלונג אין דעם מענשנס אורטיילן פון דאס, וואס ער האט געזען אין דעם לעבן פון די חיות; דערצו, אין דעם משך פון דעם וויטערדיגן געזעלשאפטליכן לעבן, און אלס פאלגע פון אזא לעבן, האבן די דערמאנטע איינדרוקן זיך צונויפגלייגט אין דעם א ל־ג ע מ י י נ ע ם באגריף וועגן גוטס און שלעכטס. און מען דארף באמערקן, אז מיר האבן דא דורכאוים אין אויג ניט די פער־זעלכע אורטיילן פון אויסנאם־מענשען, נאָר די אורטיילן פון די מערסטע מענשן. אט די אורטיילן אנטהאלטן שוין אין זיך די גרונט־פּרינציפן פון גערעכטיקייט און געגנזייטיגן מיטפילן, וואו אן ביי וועמען פון די פילענדע באשאפענישן מען זאל זיי ניט אנטרעפן — פונקט אזוי ווי די באגריפן וועגן מעכאניק, וואס זיינען אריסגעבראכט געוואָרן פון די באָבאכטונגען אויף דער אויבערפלעך פון דער ערד, לאזן זיך אָנוועגדן אויף דעם שטאף אין די צווישן־שטערנדיגע רוימען.

דאס אייגענע מוז מען אנדערקענען בנוגע דער וויטערדיגער אנטוויקלונג פון דעם מענשנס אינסטיטוציעס. די אנטוויקלונג

פון מענשן איז פארגעקומען אין דערזעלביגער אומגעבונג פון דער נאַטור און האָט באקומען פון איר די אייגענע ריכטונג; און דער־ביי האָבן דידאַזיגע אינסטיטוציעס גופא פון געגנזייטיגער הילף און שטיצע, וואָס זיינען אויסגעארבעט געוואָרן אין די מענשלעכע געזעלשאפטן, אלץ מער און מער אנגעווייזן דעם מענשן וויפיל פארפלעכטעט ער איז געווען צו דער דאָזיגער קראפט. אין אזא געזעלשאפטלעכער אומגעבונג האָט זיך אלץ מער און מער אויס־געארבעט די מאָראַלע געשטאַלט פון דעם מענשן. אויפן גרונט פון די נייעסטע פארשונגען אין היסטאָריע, קאָנען מיר איצט פאָרשטעלן די געשיכטע פון דער מענשהייט פון דעם שטאַנד־פונקט פון דער אנטוויקלונג פון דער פאָדערונג, וואָס לויגט אין דער נאַטור פון דעם מענשן, צו אָרגאַניזירן זיין לעבן אויף די יסודות פון נעגענזייטיגער שטיצע, צוערשט אין דעם קרייז פון זיינע קרובים און דערנאָך אין דער דאָרפישער געמיינדע און אין די רעפובליקן פון די פרייע שטעדט; דערצו זיינען אָט די פאָרמען פון גענזעלשאפטלעכער ארדענונג, ניט קוקנדיג אויף די רעגרעסיוע פעריאָדן, אלעין געוואָרן די קוואלן פון וויטערדיגן פֿאָגרעס.

נעווים מוזן מיר זיך אָפּזאָגן פון דעם גערואנק אויסצוטייטשן די געשיכטע פון דער מענשהייט אלס אן אומאיבערגעריסענע קייט פון אנטוויקלונג, וואָס ציט זיך פון די צייטן פון דער שטיין־עפאָכע ביז צו דעם היינטיגן טאָג. די אנטוויקלונג פון די מענש־לעכע נעזעלשאפטן איז ניט געווען אומאיבערגעריסן. זי האָט זיך עטלעכע מאָל אנגעהויבן פון דאָס נייַ — אין אינדיע, עגיפטען, מעסאָפּאָטאָמיע, גריכנלאנד, רוים סקאנדינאַוויע און מערב־אייר־אפּא — ארויסגייענדיג יעדעם מאָל פון דער אורשפרינגלעכער „פאמיליע" און דערנאָך פון דער דאָרף־געמיינדע. באטראכטן מיר אבער יעדערע פון אָט די אנטוויקלונג־לויניעס זעהען מיר, פאר־שטייט זיך, אין יעדערער פון זיי — באזונדערס אין דער אנט־וויקלונג פון מערב־אייראפּא זינט די רוימישע אימפעריע איז גע־פאלן, — א שטענדיגע אויסברייטערונג פון די באגריפן וועגן גע־נזזייטיגער שטיצע און געגנזייטיגער פארטיידיגונג פון דער פאמי־ליע צום פאלק, צו דער נאציאן, און ענדליך צו דעם פארבאנד פון נאציאנען. פון דער אנדער זייט, ניט קוקנדיג אויף די צייטווי־ליגע ריקשריטלעכע באוועגונגען, וואָס קומען פאר אפילו ביי די

מער געביל־דעטע פעלקער, זעהען מיר א פארלאנג — וועניגסטענס ביי די פאַרשטייער פון פּראָגרעסיוון געדאנק און אין די פראגרעסיוע פאלקס־באוועגונגען — שטענדיג אויסצובריייטערן די נאנג־בארע באגריפן וועגן דער מענשליכער געזעזייטיקייט און נערעכטיקייט. אין זיי זעט זיך קלאָר א שטרעבונג צו פארבעסערן דעם כאראקטער פון די געזעזייטיגע באציהונגען, און עס באווייזט זיך אויך, אין דער פאַרם פון א אידעאל, דער באגריף וועגן דאָס, וואָס איז ווינשנסווערט צו דערגרייכן אין דער וויטערדיגער אנטוויקלונג.

אָט דאָס גופא, וואָס דער געביל־דעטער טיי׳ל פון דער נעזעל־שאפט קוקט אויף די רעגרעסיווע באווענונגען, וועלכע קומען פאר צייטנווייז ביי פארשיידענע פעלקער, ווי אויף צייטווייליגע קראנק־האפטע ערשיינונגען, וואָס מען דארף פארהיטן זיי זאלן זיך ווי־דער ניט אומקערן — אָט דאָס אליין באווייזט, אז די עטישע מאָס איז איצטער א העכערע ווי זי איז געווען פריהער. און לפי ערך ווי די מיטלען צו באפרידיגן די באדערפענישן פון אלע איינוואוי־נער פארגרעסערן זיך אין די געביל־דעטע נעזעלשאפטן, און אזוי ארום ווערט צוגעגרייט דער וועג פאר א העכערן באגריף פון נע־רעכטיקייט בשייכות צו אלעמען, ווערן די עטישע פאדערונגען נויטיגערווייז אלץ מער און מער פארפיינערט.

איז דעריבער, שטייענדיג אויפ׳ן שטאנדפונקט פון דער וויסנ־שאפטליכער רעאליסטישער עטיק, קאָן א מענש ניט נאר גלויבן אין א מאָראל פּראָגרעס, נאר אויך באגרינדן דעמאָזינן גלויבן וויסנשאפטליך, ניט קוקנדיג אויף די אלע באקומענע פעסימיסטי־שע לעקציעס. ער זעט, אז דער גלויבן אין פּראָגרעס, וואָס איז אין אָנהויב אפילו מער ניט געווען ווי א פשוטע השערה (אין יעדער וויסנשאפט קומט דער איינפאל פריהער איידער די וויסנשאפט־ליכע אנטדעקונג), איז פונדעסטוועגן געווען א גאנץ ריכטיגע און ווערט איצט באשטעטיגט פון דער וויסנשאפט.

צווייטער קאַפּיטל.

די מערקבאַרע פּרינציפּן פון א נייער עטיק.

וואָס שטערט דעם פּראָגרעס פון דער מאָראַל? — די אינטוויקלונג פון דעם אינסטינקט פון געזעלשאַפטליכקייט. — די באַגיינסטערנדע קראַפט פון א עוואָלוציאָנערער עטיק. — אידעען און מאָראַלע באַגריפן. — דער פּליכט־געפיל. — צוויי סאָרטן מאָראַלע האַנדלונגען. — די באַדייטונג פון זעלבסטעטיקייט. — די באַדערפענישׂ פון פּערזענליכקן שאַפן. — ג ע ג ע נ ז י י ט י ג ע ה י ל ף, ג ע ר ע כ ט י ק י י ט, מ א ר א ל י ט ע ט, אלס פּרינציפּן פון א וויסנשאַפטליכער עטיק.

אויב די עמפּירישע פילאָסאָפן, בויענדיג אויף דער נאַטור־ווייסנשאַפט, האָבן נאָך ביז איצטער ניט באַווייזן די עקזיסטענץ פון א שטענדיגן פּראָגרעס פון די מאָראַלע באַגריפן (וועלכן מען קאָן אָנרופן דער גרונד־פּרינציפּ פון עוואָלוציע), זיינען שולדיג אין דעם אין א גרויסן ערך די ספּעקולאַטיוון, ד. ה. די ניט־ווייסנשאַפטליכע פילאָסאָפן. זיי האָבן מיט אזא עקשנות אָפּגעלייקנט די עמפּירישע, נאַטירליכע אנטשטייאונג פון דעם מאָראַלן געפיל; זיי האָבן אויסגע'פלפול'ט אזוינע פיינע הקירות, כדי צוצושרייבן צו דעם מאָראַלן געפיל אן איבערנאַטירליכע אפשטאַמונג; און זיי האָבן זיך אזוי פיל פּארשפּריט מכח דער „פּראָויסבאַשטימונג פון דעם מענשן", וועגן דעם „צוועק צוליב וואָס מיר עקזיסטירן", וועגן „די ציל פון דער נאַטור און פון דער באַשאַפונג". אז עס האָט אומפּארמיידליך געמוזט קומען א רעאקציע אנטקעגן די מיטאַלאָגישע און מעטאַפיזישע באַגריפן, וואָס האָבן זיך אָנגעקליבן אָרום דער האַויפּטער פּראָגע. די היינטיגע עוואָלוציאָניסטן, ווידער, וועלכע האָבן באַווייזן, אז אין דער וועלט פון חיות עקזיסטירט א פּאר־

עקשנ׳טער קאמף פאר׳ן לעבן צווישן די פארשיידענע מינים, האבן ניט געקאנט צולאזן דעם געדאנק, אז אזא גראבע ערשיינונג, וואס איז גורם אזויפיל לײדן צווישן פילענדע באשעפענישן, זאל זיין דער אויסדרוק פון א העכערן וועזן, און דעריבער האבן זיי געלייקנט די מעגליכקייט צו קאנען אנטרעקן אין דעם א וועלכן עס איז עטישן פרינציפ. ערשט איצטער, וען די שטופנווייזע אנטוויקלונג פון די מינים, ווי אויך פון די מענשליכע ראסן, מענשליכע אינסטיטוציעס און אפילו די עטישע פרינציפן גופא, האבן אנגעהויבן באטראכט צו ווערן ווי רעזולטאטן פון א נאטירליכער אנטוויקלונג; ערשט איצטער איז מעגליך געווארן אויסצושטודירן, ניט אריינפאלנדיג אין א אי־ בערנאטירליכער פילאסאפיע, די פארשיידענע קרעפטן, וואס האבן אנטייל גענומען אין דער דאזיגער אנטוויקלונג: צווישן זיי אויך די באדייטונג פון געגענזייטיגער שטיצע און פון דעם וואקסנדיגן געגנ־ זייטיגן מיטגעפיל אלס א נאטירליכע מאראל קראפט.

אבער וויבאלד אז אזוי, דערגרייכן מיר א מאמענט פון גרוי־ סער וויכטיגקייט פאר דער פילאסאפיע. מיר האבן א רעכט צו באשליסן, אז די לערע, וואס דער מענש האט באקומען אויספארשנ־ דיג די נאטור און זיין אייגענע ריכטיג־פארשטאנענע געשיכטע, איז — די שטענדיגע אנווענדונג פון א צ ו ו י פ א כ י ג ע ר ש ט ר ע מ ו נ ג: פון איין זייט צו ג ע ז ע ל ש א פ ט ל י כ־ ק י י ט, און פון דער אנדער זייט צו א גרעסערער אינטענסי־ ווייטעט פון לעבן, וואס קוועלט ארויס פון דער געזעלשאפטליכקייט, און פירט פאלגליך צו א גרעסערער גליקליכקייט פאר דער פערזאן און צו איר שנעלערן פיזישן, גייסטיגן און מאראלן פראגרעס.

אזא צווייפאכיגע שטרעמונג איז א כאראקטעריסטישער שטריך פון לעבן בכלל. זי ליגט בטבע אין אים און שטעלט צונויף איינע פון די גרונט־אייגנשאפטן פון לעבן (איינעם פון זיינע אטריבוטן), וואס פאר א געשטאלט דאס לעבן זאל ניט אננעמען אויף אונזער פלאנעט אדער וואו עס איז. און אט דער כלל איז ניט קיין מע־ טאפיזישע באהויפטונג וועגן דער „אלוועלטליכקייט פון דעם מא־ ראלן געזעץ", און ניט קיין פשוט׳ע השערה. אהן דער שטענדיגער פארשטארקונג פון געזעלשאפטליכקייט, און ממילא פון דער אינ־ טענסיווייטעט פון לעבן און דער פארשיידענארטיקייט פון זיינע עמפינדונגען, איז דאס לעבן ניט מעגליך. דעריין באשטייט זיין

עצם. אויב דאָס איז ניטאָ, ווערט דאָס לעבן אויסגעצערט, דעגע־נערירט, פארניכטעט. דאָס קאָן מען אנדערקענען לויט א באווי־זענעם געזעץ פון דער נאטור.

עס קומט דעריבער אוים, אז ניט נאָר גראָבט די ווייסנשאפט ניט אונטער די יסודות פון עטיק, נאָר פארקערט, זי גיט א קאָנ־קרעטן אינהאַלט צו די נעבלהאפטיגע מעטאפיזישע באהויפטונגען, וואָס ווערן געמאכט פון דער טראַנסצענדענטאַלער, ד. ה. איבער־נאטירלעכער עטיק. און לפי ערך וואָס די ווייסנשאפט דרינגט אריין טיפער אינ'ם לעבן פון דער נאטור, גיט זי צו דער עוואָלוציא־ניסטישער עטיק א פּילאָסאָפּישע אומצווייפל־האפטיקייט, דאָרט וואו דער טראַנסצענדענטאַלער דענ־קער האָט זיך בלויז געקאָנט שטיצן אויף נעבלהאפטיגע השערות.

נאָך וועניגער באגרינדעט איז דער אפט־ווידערהאַלטער פאָר־וואורף, וואָס ווערט געמאכט דעם דענקען, וואָס איז געבויט אויף דער אויספאָרשונג פון דער נאטור. אזא דענקען, זאגט מען אונז, קאָן אונז פירן בלויז צו דער דערקענטעניש פון א וועלכן עס איז קאַלטן מאטעמאטישן אמת, אבער אזוינע אמת'ן האָבן א קנאפּע ווירקונג אויף אונזערע האנדלונגען. אין בעסטן פאַל קאָן די נאטור־פאָרשונג אריינגעבן אין אונז א ליבע צום אמת, אבער א באגיים־טערונג פאר אזוינע העכערע געפילן, ווי צום ביישפּיל „אומענד־ליכע גוטסקייט", דאָס קאָן נאָר געבן די דעליגיע.

עס איז ניט שווער צו באווייזן, אז אזא באהויפטונג איז באַ־גרינדעט אויף גאָרנישט, און דעריבער איז זי פולשטענדיג פאַלש. די ליבע צו אמת מאכט שוין אוים א גוטע העלפט — די בעסערע העלפט — פון יעדער מאַראַלער לערע. קלוגע רעליגיעזע מענשן פארשטייען עס נאָך גוט. וואָס איז שייך דעם באגריף פון „גו־טעם" און די שטרעבונג צו אים, שטעלט צוזאמען דער נאָר־וואָס דערמאָנטער „אמת", ד. ה. די אנדערקענונג פון געגענזייטיגער הילף אלס דער גרונט־שטריך אין לעבן פון אלע באשעפענישן, אהן שום ספק א באגייסטערדיגן אמת, וועלכער וועט ווען עס איז געפינען זיין געהעריגן אויסדרוק אין דער פאָעזיע פון דער נאטור, וואָרים ער ברענגט אריין אין דער דערקענטעניש פון דער נאטור א נייעם שטריך—א הומאַניטאַרישן שטריך. געטע, מיט דער דורכדרינגליכקייט פון זיין פאַנטאזיסטישען זשעניע, האָט נלייך פארשטאנען די גאנ־

צע פילאָסאָפישע באריימונג פון דעמאָזיגן אמת, וועו ער האָט דערהערט דעם ערשטן אָנווייז אויף אים פון דעם זאָאלאָג עקקער־מאן. *

אין דעם ערך וואָס מיר באקענען זיך נעהענטער מיט דעם פּרימיטיוון מענשן, איבערצייגן מיר זיך אלץ מער און מער, אז ער האָט באקומען פון דעם לעבן פון די חיות, מיט וועלכע ער האָט געלעבט אין ענגער פארבינדונג, די ערשטע לערען פון א געוואָנטער פארטיידיגונג פון זייגע חברים, זעלבסטאפּפערונג לטובת זיין גרופּע, אומבאשרענקטע ליבע פון עלטערן אוו די נוצן פון געזעלשאפּטליכקייט בכלל. די באגריפן פון „גוטע טאטן" אוו „שלעכטע" זיינען זאָאלאָגישע באגריפן, ניט בלויז מענשליכע.

א חוץ דעם איז קוים נויטיג צו באטאָנען די ווירקונג פון א י ד ע ע ן אוו אידעאלן אויף די מאָראָלע באגריפן; אוו פונקט אזוי אויך אויף דעם פארקערטן איינפלוס פון די מאָראָלע באגריפן אויף דעם גייסטיגן פּנים פון יעדער עפּאָכע. דער גייסטיגער צוזאמענשטעל אוו די גייסטיגע אנטוויקלונג פון א געגעבענער געזעלשאפּט קאָנען צייטנווייז אננעמען א גאנץ פאלשע ריכטונג אונטער דעם איינפלוס פון אלערלייי אויסערליכע אומשטענדען, ווי למשל פון דורשט נאָך רייכקייט, פון מלחמות אוו דערגלייכען; אדער גאָר פארקערט, זיי קאָנען זיך אויפהויבן אויף א גרעסערער הויך. אבער אין דעם איינעם, ווי אין דעם אנדערן פאל ווירקט אלעמאל די גייסטיקייט פון דער געגעבענער עפּאָכע גאנץ טיף אויף דעם צוזאמענשטעל פון די מאָראָלע באגריפן פון דער געזעלשאפּט.

---

* זע עקקערמאן „גע׳שפּרעכן מיט גאָעטע," 1848, באנד 3. וועו עקקערמאן האָט דערצוילט גאָעטע׳ן, ווי א יונג פויגעלע, וואָס איז ארויסגעפאלן פון נעסט, בעת ער, עקקערמאן, האָט דערשאָסן די מוטער, איז אויפגעהויבן געוואָרן פון א מושער פון אנאנדער מין, איז גאָעטע שטאָרק נתפעל געוואָרן. „אויב דאָס, האָט ער גאָזאָגט, זאָל זיך ארויסווייזן אלס אן אלגעמיין פארברייטערטער פאָקט, דאָן דערקלערט עס דאָס גאָעטליכע אין דער נאָטור". די זאָאלאָגן פון אָנהויב 19טן י.ה., וועלכע האָבן אויסגעפאָרשט דאָס לעבן פון די טירן אין אמעריקא, וואו דאָס לאָנד איז ניט באָפעלקערט פון מענשן, ווי אויך אזא נאָטורפאָרשער ווי ברעהם, האָבן באָשטעטיגט, אז דער פאָקט, וואָס עקקערמאן האָט באָמערקט, קומט ווירקליך אָפט פאָר אין דעם לעבן פון חיות.

דאָס אייגענע איז אויך ריכטיג בנוגע די באזונדערע פֿערזענלי־
קייטן.

עס איז קיין צווייפֿל ניט, אז געדאנקען — א י ד ע ע ן —
שטעלן מיט זיך פֿאָר ק ר ע פ ט ן, ווי דאָס האָט פּוליע ארויס־
געוואָגט; און זיי זיינען עטישע, מאָראַלע קרעפטן, אויב זיי זיינען
אמת'ע און נענוג בריייטע צו קאָנען אויסדריקן דעם אמת'ן לעבן
פון דער נאַטור אין איר גאנצן צונויפשטעל און ניט נאר פון איין
זייט אירן. דערביבער איז דער ערשטער טריט, וואָס מען מוז מאַכן
כדי אויסצוארבעטן א מאָראַל, וועלכע זאָל זיין בכח צו האָבן אן
אָנהאַלטענדיגן אינפֿלוס אויף דער געזעלשאפט, זי צו באגרינדן
אויף פעסטגעשטעלטע ווארהייטן. אין דער ווירקליכקייט איז איי־
נע פון די הויפּט שטארונגען פון אויסארבעטן א פולשטענדיגן
סיסטעם פון עטיק, וואָס זאָל אנטשפּרעכן די מאָדערנע פאָדערונ־
גען, דאָס וואָס די וויסנשאפט וועגן דער געזעלשאפט געפינט זיך
נאָך אין דעם קינדערשן פֿעריאָד. די סאָציאַלאָגיע האָט ערשט
געענדיגט קלייבן מאטעריאַלן און הויבט ערשט אָן זיי אויסצו־
פּארשן מיט דעם צוועק צו באשטימען די וואַרשיינליכע ריכטונג
פון דער וויטערדריגער אנטוויקלונג פון דער מענשהייט. אבער
דאָ טרעפט זי זיך די גאנצע צייט אָן מיט א מאסע איינגעוואָרצל־
טע פֿאָראורטייל.

די הויפּט פאדערונג, וואָס מען שטעלט איצט דער עטיק, איז
— זוכן אויסצוגעפינען אין דער פֿילאָסאָפישער פארשונג פון דעם
ענין דאָס געמיינשאפטליכע צווישן צוויי רייהען געגנגעזעצטע
געפילן, וואָס עקזיסטירן אין דעם מענשן, און אויף דעם אופן העלפן
די מענשן צו געפינען ניט קיין קאָמפּראָמיס, ניט קיין פּשרה צווישן
זיי, נאר זייער סינטעז, זייער גענעראַליזאציע. איינער פון די דאָ־
זיגע געפילן ציט דעם מענשן צו באהערשן אנדערע מענשן פאר
זיינע פֿערזענליכע צוועקן; בעת אנדערע געפילן ציען אים צו פאר־
איינigen זיך מיט אנדערע מענשן, כדי צו דערגרייכן מיט געמיינ־
שאָפטליכע כחות געווייסע ציל. די ערשטע פארענטפערן איין
גרינטליכע פאָדערונג פון דעם מענשן, די פאָדערונג פון קאמף,
בעת די אנדערע פארענטפערן אנאנדערע אויך א גרינטליכע פאָ־
דערונג, דעם פאַרלאנג פון אייניגקייט און געגענזייטיגן מיטגעפיל.
אט די צוויי גרופּן געפילן מוזן, פארשטייט זיך, קעמפן צווישן זיך;

אבער געפינען זייער סינטעז אין א וועלכער עס איז פּאָרם, איז אומבאַדינגט נויטיג. און נאָכמער נויטיג דערפּאר, וואָס דער היינטיגער מענש, וועלכער האָט ניט קיין באשטימטע איבערצייגונגען צו קאָנען זיך פּאנאנדערקלייבן אין דעמדאָזיגן צוואמענשטויס, פּארלירט זיין אקטיוויטעט קראפט. ער קאָן ניט צולאָזן דעם געדאנק, אז דער קאמף פּאר באהערשונג, וואָס פירט זיך אויף מעסערס צווישן באַזונדערע מענשן און פעלקער, זאָל זיין דאָס לעצטע וואָרט פון דער וויסנשאפט; און אין דערזעלביגער צייט גלויבט ער ניט אין לייזן די פראגע דורך פּריידיגן בריידערליכקייט און זעלבסט־פארלייקענונג, וואָס דאָס קריסטנטום האָט אנגעפירט אזויפיל יאָרהונדערטן און איז קיינמאָל ניט געווען אימשטאַנד צו דערגרייכן ניט די בריידערשאפט פון פעלקער און מענשן, און ניט אפילו קיין געגענזייטיגע טאָלעראַנץ פּאר די פּארשיידענע קריסטליכע לערנען. און וואָס איז שייך די לערע פון די קאָמוניסטן, איז צוליב דער־זעלביגער אורזאך גלויבט ניט די גרויסע מערהייט פון די מענשן אויך אין דעם קאָמוניזם.

אויף אָט דעם אופן איז די הויפּט אויפגאבע פון דער עטיק איצטער — צו העלפן דעם מענשן געפינען די לייזונג פון אָט דעם גרינטליכן ווידערשפּרוך.

פּאר אָט דעם צוועק מוזן מיר פריהער ווי אלץ געוויס אונטערזוכן די מיטלען, וואָס די מענשן זיך פּארשיידענע צייטן האָבן אָנגענומען, כדי צו באקומען פון דער סומע אָנשטרענגונגען פון די באזונדערע פערזענליכקייטן דעם גרעסטן וואוילשטאנד פּאר אלעמען, זיך דערזעלביגער צייט ניט פּאראַליזירנדיג די ענערגיע פון דעם איינצעלנעם. מיר מוזן אויך אויספּארשן די שטרעבונגען, וואָס וויזן זיך איצטער ארויס אין דערזעלביגער ריכטונג, אי אזעלכע וואָס דריקן זיך שוין אויס אין פּארזיכטיגע פראָבעס, אי די נאָך באהאלטענע מעגליכקייטן, וואָס ליגן אין דער היינטיגער געזעלשאפט, כדי צו דערגיין צו דעם נויטיגן סינטעז. און אזוי ווי קיין נייע באוועגונג איז ניט דורכגעפירט געוואָרן ניט ארויסרופנדיג א געוויסן ענטוזיאזם, וואָס איז נויטיג כדי בייצוקומען די אינערציע פון די מוחות, דארף דעריבער זיין די גרינטליכע אויפגאבע פון א נייער עטיק אריינצוגיסן אין דעם מענשן אידעאל, וואָס זיינען בכח צו דערוועקן ענטוזיאזם

און זיי געבן כחות דורכצופירן אין לעבן דאס, וואָס עס וואלט געמאַנט פאראייניגן די פֿערזענליכע ענערגיע מיט דער ארבייט לטובת הכלל.

די פאַדערונג פון א רעאלן אידעאל פירט אונז צו באטראכטן די הויפּט איינוועגדונג, וואָס ווערט ארויסגעשטעלט אנטקעגן אלע ניט־רעליגיעזע סיסטעמען פון עטיק. זיי האבן ניט, זאגט מען אונז, די נויטיגע אויטאריטעט; זייערע שלוסן קאַנען ניט דערוועקן דעם געפיל פון פ ל י כ ט, פון ה ת ח י ב ו ת.

עס איז גאנץ ריכטיג, אז די עמפּירישע עטיק האט קיינמאל ניט ארויסגעשטעלט קיין פֿרעטענזיעס אויף אזא התחיבות, ווי דאָס פאַדערן צום ביישפיל די עשרת הדברות. אמת, קאַנט, ווען־כער האט ארויסגעשטעלט ווי א „קאטעגאריישן אימפּעראטיוו" פון יעדער מאַראל דעם כלל: „פיר זיך אזוי, אז דער מאַטיוו פון דיין ווילן זאל קאַנען דינען ווי א פרינציפּ פאר אן אלוועלטליכער געזעצגעבונג", האט באוויזן, אז אט דער כלל נויטיגט זיך ניט אין קיין העכערער באשטעטיגונג, כדי צו ווערן אנדערקענט ווי א מוז פאר דער גאנצער וועלט. דער כלל, האט ער געזאגט, שטעלט פאר א נ ו י ט י ג ע פאַרם פון דענקען, א ק א ט ע ג א ר י ע פון אונזער פארשטאנד; ער קומט ניט ארוים פון וועלכע עס איז אוטיליטאַרישע אויסרעכענונגען, ד. ה. פון אויסרעכענונגען וועגן די נוצן, וואָס ער קאַן ברייגען.

די מאַדערנע קריטיק אבער, אנהויבענדיג מיט שאפענהויער'ן, האט באוויזן, אז קאַנט האט א טעות געהאט. ער ה א ט נ י ט ב א ו י ז ן פארוואָס דער מענש איז מחויב צו אונטערוואַרפן זיך אונטער זיין „געבאט", זיין אימפּעראטיוו. דערביי איז אינטערעסאנט צו באמערקן, אז פון קאַנט'ס דענקען גופא קומט אויס, אז דער אייניציגער גבֿנט פארוואָס זיין געבאט קאַן פֿרעטענדירן אויף אן אלגעמיינער אנדערקענונג, באשטייט אין זיין נעזעלשאפטלי־כער נ ו צ ל י כ ק י י ט; אין דערזעלביגער צייט זיינען אייניגע פון קאַנט'ס בעסטע זייטלאך אקוראט די, וואו ער באווייזט, אז די אויסרעכענונגען וועגן נוצליכקייט טאַרן בשום אופן ניט באַטראכט ווערן פאר דעם גרונט פון דער מאַראל. אין דער ווירקליכקייט האט ער אנגעשריבן א שיינעם לויבגעזאנג צו דעם געפיל פון פליכט, נאָר ער האט ניט געפונען פאר דעם דאזיגן געפיל קיין

אנדער נרונט אחוץ דעם אינערליכן געוויסן פונם מענשן און זיין פארלאנג אנצוהאלטן א האַרמאָניע צווישן זיינע גייסטיגע באגריפן און זיינע מעשים. *

די עמפירישע מאַראל, פארשטייט זיך, זוכט ניט אנטקעגן צו שטעלן וואָס עס איז דעם רעליגיעזן געבאט, וואָס דריקט זיך אוים מיט די ווערטער: „איך בין דיין גאָט"; אבער דער טיפער ווידער־ שפרוך, וואָס עקזיסטירט נאָר אלץ אין לעבן צווישן די לערנן פון קריסטענטום און דעם ווירקליכן לעבן פון די געזעלשאפטן, וועלכע רופן זיך קריסטליכע, נעמט אוועק די קראפט פון דעם פרי־ הער־דערמאָנטן פּאָרוואורף. דערצו מוז מען אויך זאָגן, אז גאָר אָהן א וועלכער עס איז קאָנדיציאָנעלער התחיבות איז די עמפירי־ שע מאַראל אויך ניט. די פארשיידענע געפילן און האנדלונגען, וועלכע ווערן אָנגערופן זינט אָגוסט קאָנט'ס צייט „אלטרואיס־ טישע", קאָנען לייכט איינגעטיילט ווערן אין צוויי סאָרטן. עס זיינען פאָראָן האנדלונגען, וואָס זיינען אומבאדינגט נוטיגע, ווי־ באלד נאָר מיר ווילן לעבן אין געזעלשאפט, און זיי האָט מען קיין־ מאָל ניט געדארפט אָנרופן אלטרואיסטישע: זיי טראָגן דעם כא־ דאקטאר פון געזונדזייטיקייט און ווערן געטאָן פון דער פערזאָן פונקט אזויפיל אין אירע אייגענע אינטערעסן ווי יעדע האנדלונג פון זעלבסטדערהאלטונג. אבער אין איין ריי מיט אזוינע האנד־ לונגען זיינען פאראן אויך אנדערע, וואָס האָבן לגמרי ניט דעם כא־ ראקטער פון געזונדזייטיקייט. דער וואָס באגייט אזוינע האנדלונגען, גיט אוועק זיינע כחות, זיין ענערגיע, זיין ענטוזיאזם, ניט דער־ וואַרטנדיג קיין אָפּענטפער, קיין באלוינונג; און אבוואוי גראָד אָט די האנדלונגען דינען אלס די הויפט באוועגער פון דער מאַראַלער פארפאָלקאָמענונג, פונדעסטוועגן באטראכטן זיי ווי מ ח ו י ב־

* שפּעטער איז ער על כל פּנים געגאנגען ווייטער. פון זיין „פילאָ־ סאָפישער טעאריע דעט גלויבענס", וואָס ער האָט ארויסגעגעבן אין 1792, קאָן מען זען, אז אויב ער האָט אָנגעהויבן מיט דעם, וואָס ער האָט גע־ וואָלט אויפשטעלען א רַאציאָנאַלע עטיק אנטקעגן די אנטי־קריסטליכע לערנן פון יענער צייט, האָט ער געענדיגט דערמיט, וואָס ער האָט אָנ־ דערקענט „די אומבאגרייפליכקייט פון א מאַראלער אויגנשאָפּט, וואָס ווייזט אָן אויף אויר געטליכער „אָבּשטאָמונג". קאָנט'ס ווערק, הארטענ־ שטיין'ס אויסגאבע, באנד 6, ז. 143-144.

ד י ג ע איז אוממעגליך. אבער אַט די צוויי סאָרטן האנדלונגען פֿארטומלען שטענדיק די שרייבער וועגן מאָראַל, און דעריבער געפינען מיר אין די פראָזן וועגן עטיק אזויפיל ווידערשפֿרוכן.

אייגנטלאַך איז גאנץ לייכט צו באפרייען זיך פון אַט דער טומלעניש פֿריהער פאר אלץ איז קלאָר, אז עס איז בעסער ניט צונויפצומישן די אויפגאבן פון דער עטיק מיט די אויפגאבן פון דער געזעצגעבונג. די לערע וועגן מאָראַל לייזט אפילו גארניט די פראגע, צי מען דארף א געזעצגעבונג אדער ניט. די מאָראַל שטייט העכער פון דעם. פאקטיש ווייסן מיר פון פילע עטישע שרייבער, וועלכע האָבן אפגעלייקנט די נויטיקייט פון וועלכער עם איז געזעצגעבונג, און האָבן דירעקט אפעלירט צו דעם מענשליכן געווייסן; און אין דעם ערשטן פֿעריאָד פון דער רעפֿארמאציע האָבן די דאזיגע שרייבער געהאט א גאנץ היפּשן איינפלוס. אין דער אמת'ן, ניט אין דעריין באשטייען די אויפגאבן פון דער עטיק כדי צו באַטאָנען דעם מענשנס פעלערן און אים מאכן פאָרוואורפן פאר זיינע „זינד"; זי דארף ווירקן אין א פּ א ז י ט י ו ע ר ריכטונג, אפעלירנדיג צו דעם מענשנס בעסערע אינסטינקטן. זי באשטימט און קלערט אויף אייניגע גרונט־פֿרינציפּן, וואָס אָהן זיי וואלטן ניט די חיות, ניט די מענשן נעקאָנט לעבן אין געזעלשאפטן. דערפאר אבער אפעלירט זי צו עטוואס העכערעם: צו ליבע, צו מענשליכקייט, צו ברידערליכקייט, צו זעלבסטאכטונג, צו א לעבן לויט דעם אידעאל. ענדליך זאָגט זי דעם מענשן, אז אויב ער וויל לעבן אזוי, אז זיינע אלע קרעפטן זאָלן געפינען א פולן אויסדרוק, מוז ער איינמאל פאר אלע מאל זיך אָפּזאָגן פון דעם געדאַנק, אז מען קאָן לעבן זיך ניט רעבענענדיג מיט די פאדערונגען און פאר־לאנגען פון אנדערע.

נאר דאמאָלסט, ווען עס שטעלט זיך איין א וועלבע עם איז האַרמאָניע צווישן דער פֿרוזאָן און אלע אנדערע ארום איר, איז מעגליך א דערנעהענטערונג צו אזא לעבן, זאָגט די עטיק; און זי לייגט צו: „קוקט זיך צו צו דער נאטור; לערנט אוים די פאר־גאנגענהייט פון דעם מענשליכן מין; זיי וועלן אייך באווייזן, אז דאָס איז אמת". דערנאָך, ווען דער מענש, צוליב א וועלבער עם איז אורזאך, וואקלט זיך און וויים ניט ווי צו האַנדלען איז א וועל־כען עם איז פאל, קומט אים די עטיק צו הילף און ווייזט אים אן

ווי ער וואלט אליין געוואלט, מען זאל אים באהאנדלען אין א ענליכן פאל. *

אבער אפילו אין אזא פאל צייגט די עטיק ניט אן קיין שטרענגע ליניע פון אויפפיר, וואורום דער מענש אליין דארף אפשאצן דעם ווערט פון די טעמים, וואס שטעלן זיך אים פאר. דעם, וואס איז ניט אימשטאנד אריבערצוטראגן קיין אומגליקליכן צופאל, איז קיין פעולה ניט צו ראטן גיין אויף ריזיקע; אזוי אויך איז נוצלאז צו ראטן א יונגן מענשן, וואס איז פול מיט ענערגיע, די פארזיכטיקייט פון א אלטן. ער וועט ענטפערן דערויף מיט יענע טיף־ריכטיגע, שיינע ווערטער, מיט וועלכע עגמאנט ענטפערט דעם אלטן גראף אליווייע אין געטע'ס דראמע. און ער וועט זיין געראכט. „ווי אנגעטריבענע פון אומזיכטבארע גייסטער טראגן זיך די זוניגע פערד פון דער צייט מיט דעם לייכטן פורל פון אונזער שיקזאל; און אלץ וואס אונז בלייבט צו טאן, איז פעסט האלטן די לייצעם און אפקערעווען די רעדער — דא פון שטיינער צו לינקס, דא פון א גראבן רעכטס. וואוהין טראגן מיר זיך? ווער וויים? נעדענקען מיר דען איפילו פונוואנען מיר גייען?" — „די בלום מוז בליען, זאגט גיא, אפילו וועו דאס בליען וואלט געווען איר טויט. **

און פונדעסטוועגן איז ניט דער הויפט צוועק פון דער עטיק צו געבן עצות יעדערן באזונדער. איר צוועק איז גיכער אוועקצושטעלן פאר די מענשן אלס גאנצעם א העכערן ציל — א אידעאל, וואס זאל בעסער ווי יעדע עצה זיי פירן אינסטינקטיוו צו האנדלען אין דער געהעריגער ריכטונג. פונקט אזוי ווי דער ציל פון בילדן דעם שכל באשטייט אין דעם, אז מיר זאלן זיך צוגעווויינען מאכן אלערלייי לאגישע שלוסן כמעט אומבאוואוסטזיניג, אזוי אויך איז דער ציל פון דער עטיק — באשאפן אין דער געזעלשאפט אזא אטמאספערע, אז די מערסטע מענשן זאלן פולשטענדיג אימפול־סיוו, ד. ה. אהן וואקלענישן, באגיין גראד די טאטן, וואס פירן צום וואוילזיין פון אלע און צום גרעסטן גליק פון יעדערן באזונדער.

---

* די עטיק וועט אים ניט זאגן: „דו דארפסט אזוי און אזוי האנדלען," נאר זי פרעגט אים: „וואס ווילסטו טאן, באשטימט און ענדליך, און ניט צוליב א מאמענטאנער שטימונג". (פ. פאולסען, „סיסטעם דער עטיק," בערלין, 1896, ב. 1, ז. 20).

** מארק גיא, „די מאראל אהן התחיבות און באנקציעס".

אָט דאָס איז דער ענדליכער ציל פון דער מאָראַל. אבער כדי דאָס צו דערגרייכן, מוזן מיר באפֿרייען אונזערע מאָראַלע לערנען פון זייערע אינערלעכע ווידערשפֿרוכן. די מאָראַל, צום ביישפּיל, וואָס פֿריידיגט „טאָן גוטעס" אוים מיטלייד און רחמנות, אנטהאלט אין זיך א טויטלעכן ווידערשפֿרוך.

זי פאנגט אָן מיט דער באהויפּטונג פון נערעכטיקייט אין באַצוג צו אלעמען, ד. ה. פון גלייכהייט, אדער פון פולקאמער ברידערלעכקייט, וואָס עס מיינט ווידער אמאל גלייכהייט, אדער לכל הפּחות פון גלייכבארעכטיגונג. און גלייך נאָכדעם איילט זי זיך צו צולענגן, אז שטרעבן דערצו איז ניטאָ וואָס. די ערשטע איז ניט דערגרייכבאר... און וואָס איז שייך ברידערלעכקייט, דעם הויפּט יסוד פון אלע רעליגיעס, דארף מען עס ניט פארשטיין אין בוכשטעבלעכן זין: דאָס איז נאָר נעווען א פּאַעטישער אויסדרוק פון ענטוזיאַסטישע פּריידיגער. — „אומגלייכהייט איז א געזעץ פון דער נאטור" זאָגן אונז די רעליגיעזע פּריידיגער, דערמאָנענדיג דאָ אגב אורחא די נאָטור; אין דער פּראגע לערנען זיי אונז נעמען לעקציעס ביי דער נאָטור און ניט ביי דער רעליגיע, וואָס קריטיקירט די נאָטור. וועז אבער די אומגלייכהייט אין דעם לעבן פון מענשן ווערט שוין צופיל שרייענדיג, און די סומע פון די פּראָדוצירטע רייכטימער ווערט פארטיילט אזוי ניט גלייכמעסיג, אז די גרעסטע צאל מענשן לעבט אין דער שרעקליכסטער אָרימקייט, דאמאלסט — ווערט א הייליגער חוב צו טיילן זיך מיט די אָרימע „אלץ מיט וואָס מען קאָן זיך טיילן", ניט בארויבנדיג זיך פון דער אייגענער פּריוואַטלעבנירטער לאגע.

אזא מאָראַל קאָן, פארשטייט זיך, אָנהאלטען א געוויסע צייט, אדער אפילו א לאנגע צייט, אויב זי ווערט געשטיצט פון דער רעליגיע — לויט דער אויסטייטשונג פון דער הערשענדער קירך. אבער אזויבאלד ווי דער מענש הויבט אָן זיך באציען צו דער רעליגיע קריטיש און זוכט איבערצייגונגען, וואָס זיינען פעסטגעשטעלט פון דער פארנונפט אנשטאט פון דער בלינדער געהאָרכזאמקייט און מורא, דאן קאָן שוין אזא ווידערשפֿרוך זיך לאנג ניט האלטן. עם קומט אוים זיך מיט אים צו שיידן — און וואָס פריער, אלץ בעטער. א אינערליכער ווידערשפֿרוך איז א טויט־אורטייל פאר יעדער עטיק און א וואָרם, וואָס פרעסט אויף די ענערגיע פון מענשן.

איין גרונט־באדינג מוז אויסגעהאלטן ווערן פון יעדער מאַ־
ײַערנער טעאָריע פון מאַראַל. זי טאָר ניט איינשמידן די זעלבסט־
טעטיקייט פון דער פּערזאָן אפילו צוליב אזא הויכן צוועק ווי דאס
וואויל־זיין פון דער געזעלשאפט אדער פון דער מענשהייט. וואונדט,
אין אן אויסגעצייכנטן איבערבליק איבער די עטישע סיסטעמען,
קאָט באמערקט, אז אנהויבנדיג פון דעם „אויפקלערונגס פּעריאָד"
פון מיטן 18טן י. ה. ווערן כמעט אלע עטישע סיסטעמען אינדי־
ווידואליסטיש. אבער די באמערקונג איז ריכטיג נאָר ביז א גע־
ווישן גראַד, וואַרים די רעכט פון דער פּערזאָן זיינען פּאַרטיידיגט
געוואָרן מיט א באזונדערער ענערגיע בלויז אויף איין געביט —
אויף דעם עקאָנאָמישן. און אפילו דאָ איז די פּערזענליכע פּריי־
הייט נעבליבן אי אויף דער פּראקטיק, אי אין טעאָריע מער
לפּנים ווי אין דער ווירקליכקייט. וואָס איז שייך די אנדערע גע־
ביטן — די פּאָליטישע, גייסטיגע און קונסט־נעביטן — קאָן מען
זאָגן, אז אין דעם ערך וואָס דער עקאָנאָמישער אינדיווידואליזם
האָט זיך באפעסטיגט מיט אלץ מער קראפט, אויף אזויפיל איז
שטענדיג געוואקסן די אונטערדריקונג פון דער פּערזענליכקייט צו
דער מיליטעריסטישער ארגאניזאציע פון דער רעגירונג און איר ער־
ציאונג־סיסטעם, ווי אויך צו דער גייסטיגער דיסציפּלין, וואָס איז
גווים אויפצוהאלטן די עקזיסטירנדע אינסטיטוציעס. אפילו
דער גרעסטער טיל עקסטרעמע רעפּאָרמאַטאָרן פון דער היינטיגער
צייט נעמען אָן, אין זייערע פּאָרשטעלונגען פון דער ציקינפּטיגער
אָרדענונג, ווי אן אומבאשטרייטבארע הנחה, אז די נעזעלשאפט
וועט נאָך מער פּארשליגען די פּערזענליכקייט ווי איצטער.

אזא שטרעבונג האָט נאטירליך ארויסגערופן א פּראָטעסט,
וואָס גאדווין האָט אויסגעדריקט אין אָנהויב 19טען י. ה. און ספּענ־
סער אין דער אנדער העלפט פון דעמזעלביגן יארהונדערט, און האָט
געפירט ניטצשעזען צו דער באהויפּטונג, אז עס איז בעסער ארויס־
וואַרפן דרויסן יעדע מאַראַל, אויב זי קאָן ניט געפינען קיין אנדער
באזיס א חוץ ווי צו בריינגען די פּערזענליכקייט פּאר א קרבן
צו די אינטערעסן פון דעם מענשליכן מין. אָט די קריטיק פון די
גאנגבארע לערעז וועגן מאַראַל שטעלט מעגליך פּאר א העכסט
כאראקטעריסטישן שטריך פון אונזער צייט; נאָך מער דערמיט,
וואָס איר הויפּט באוועג־קראפט איז ניט אזוי די ענג־פּערזענליכע

שטרעבונג צו עקאָנאָמישער אומאָפּהענגיקייט (ווי דאָס איז געווען אין 18טען י. ה. ביי אלע פּאַרטיידיגער פון די רעכט פון דער פּערזאָן, אחוץ גאדווינען), ווי א ליידנשאפטליכער וואונש פון פּערזענליכער אומאָפּהענגיקייט, כדי אויסצוארבעטן א נייע בעסערע געזעלשאפטליכע אָרדנונג, וואו דער וואוילשטאַנד פאר אלעמען זאָל ווערן דער באזים פאר דער פולער אנטוויקלונג פון דער פּערזענלעכקייט.*

די ניט־געניגענדע אנטוויקלונג פון דער פּערזענלעכקייט (וואָס פירט צו סטאַדעשאפט) און דער מאנגל אין פּערזענלעכער שאפונגס־קראפט און איניציאטיוו מאכן אָהן צווייפל אויס איינעם פון די הויפּט פעלערן פון אונזער צייט. דער עקאָנאָמישער אינדיווידואליזם האָט ניט געהאלטן זיינע צוזאָגן: ער האָט אונז ניט געגעבן קיין קלאָרע אנטוויקלונג פון אינדיווידואליטעט... ווי אין די אלטע צייטן, קומט פאָר די שאפונג אין די געזעלשאפטליכע קאָנפליקטן ארבייטן זייער און זייער לאנגזאם, און די נאָכאָמונג בלייבט נאָך אלץ דער הויפּט מיטל אויף צו פארשפּרייטן די פּראָגרעסיוו נייע אינפירן אין דער מענשהייט. די מאדערנע פעלקער חזרן איבער די היסטאָריע פון די באַרבאַרישע פעלקער און מיטלאלטערליכע שטעט, וועו זיי האָבן איבערגענומען איינע פון די אנדערע די פאָליטישע, רעליגיעזע און עקאָנאָמישע באוועגונגען און זייערע „כארטן פון פרייהייט". גאנצע נאציעס האָבן די לעצטע צייט איבערגענומען מיט ערשטוינענדער שנעלקייט די אינדוסטריעלע און מיליטעריש ציוויליזאציע פון אייראפּא, און אין אָט די אפילו ניט איבערגעקוקטע נייע אויסגאבן פון אלטע מושטערן זעט זיך אמבעסטן וויי אויבערפלעכליך עס איז דאס, וואָס ווערט אנגערופן קולטור: וויפיל פּשוטע נאָכאָמונג עס געפינט זיך אין איר.

---

* וואונדט מאָכט זייער אן אינטערעסאנטע באַמערקונג: „אויב, זאָגט ער, מען זאָל ניט אָננעמען, אז אלע סמנים זיינען פאַלשע, קומט איצט פאר א רעוואָלוציע אין דער געזעלשאַפטליכער מיינונג, אין וועלכער דער עקסטרעמער אינדיווידואליזם פון דער אויפקלערונגס עפּאָכע טרעפּ אָפּ זיין פלאץ צו דער אויפוואכונג פון דעם אוניווערסאַליזם פון די אמאָליגע דענקער, דערגענצט מיט דעם באגריף וועגן דער פרייהייט פון דער מענשליכער פּערזענליכקייט — אן אויסבעסערונג, פאר וועלכער מיר האָבן צו פארדאנקען דעם אינדיווידואליזם". (די עטיק, ז. 459).

עס איז דעריבער נאנץ נאטירלעך צו שטעלן די פראגע: צי חעלפן ניט די איצט פארשפרייטע מאראלע לערען דער דאזיגער נאכאמעדיגער אונטערווארפנקייט? צי האבן זיי ניט שוין צו־פיעל זיך געמיעט מאכן פון דעם מענשן אן „אידעזירנדן אויטא־מאט", וועגן וועלכן הערבארט האט געשריבן, וואס איז פארטיפט אין באטראכטונגען און שרעקט זיך מער ווי אלץ פאר דעם שטורם פון לידנשאפטן? איז שוין ניט צייט איינצושטעלן זיך פאר די רעכט פון לעבעדיגן מענשן, פון דעם וואס איז פול מיט ענערגיע, וואס קאן שטארק ליבן דאס, וואס איז וועדט ליב צו האבן, און האסן דאס, וואס פארדינט געהאסט צו ווערן; פון דעם מענשן, וואס איז שטענדיג גרייט צו קעמפן פאר דעם אידעאל, וואס דערהויבט זיין ליבע און בארעכטיגט זיין אנטיפאטיע? זינט די צייטן פון די פילאסאפן פון דער אלטער וועלט איז אלעמאל געווען א שטרעבונג פארצושטעלן די „טוגענד" ווי אן ארט „חכמה", וואס דערמונטערט דעם מענשן גיכער „צו אנטווויקלען די שיינקייט פון זיין נשמה", אידער צו קעמפן אנטקעגן דאס בייזע פון זיין צייט צוזאמען מיט די „ניט־חכמים". שפעטער האט מען די טוגענד אנגערופן „אומ־ווידערשטאנד צו דאס שלעכטע" און אין פארלויף פון פילע יאר־הונדערטן איז די פערזענליכע „רעטונג" צוזאמען מיט אן אונטער־טעניקייט צום מזל און א פאסיווער פארהאלטן זיך צו שלעכטם געווארן דער עצם פון דער קריסטליכער עטיק. אין רעזולטאט האט זיך באקומען א חקירה פון פיינע באווייזן צו פארטיידיגן דעם טו־גענדהאפטיגן אינדיווידואליזם און צו לויבן די קלויסטערשע גלייכ־גילטיקייט געגנאיבער דאס געזעלשאפטליכע בייז. צום גליק הויבט זיך שוין אן א רעאקציע אנקעגן אזא ענאאיסטישער טוגענד, און עס ווערט אוועקגעשטעלט די פראגע, צי איז ניט דאס פאסיווע פאר־האלטן זיך צו שלעכטם א פארברעכערישע פייגהייט? איז ניט די זענד־אווסטא גערעכט, ווען זי באהויפטעט, אז דער אקטיווער קאמף אנטקעגן דעם בייזן אהרימאן איז דער ערשטער באדינג פון דער טוגענד? א מאראלער פראגרעס איז אודאי נויטיג, אבער אהן מאראלן קוראזש איז ער אוממעגליך.

אט דאס זיינען אייניגע פון די פאדערונגען, וואס ווערן ge־שטעלט דער לערע וועגן מאראל, וועלכע מען קאן אונטערשיידן צווישן די היינטיגע חלוקי דעות. זיי אלע פירן צו איין נדינט־

ליכן געדאנק. עס פּאַדערט זיך א נייער באגריף פֿון מאָראַל אין אירע גרונט־פֿרינציפּן, וועלכע מוזן זיין געגוג ברייט, כדי צו געבן אונזער ציוויליזאַציע א נייעם לעבן, און אין אירע אנוועגדונגען, וועלכע דאַרפן ווערן באפרייט פֿון די שיריים פֿון דעם איבערנאַטירליכן טראַנסצענדענטאַלן דענקען, ווי אויך פֿון די ענגע באגריפן פֿון דעם בורזשואזן אוטיליטאַריזם.

די עלעמענטן פֿאר דעם נייעם באגריף פֿון מאָראַל זיינען שוין פֿאראַנען. די באַדייטונג פֿון **גערעלשאפטליכקייט** און **געגנזייטיגער הילף** אין דער אנטוויקלונג פֿון דער טירן־וועלט און אין דער געשיכטע פֿונם מענשן, קאָן לויט מיין מיינונג אָנגענומען ווערן ווי א פֿאַזיטיוו פעסטגעשטעלטע וויסנשאפֿטליכע וואַרהייט, וואָס איז פֿרייַ פֿון השערות. מיר קאָנען אויך האלטן פֿאר א באוויזענעם פֿאקט, אז אין דעם ערך, וואָס די נעגנזייטיגע הילף ווערט א פעסטגעשטעלטע געווינהייט אין דער מענשלעכער געזעלשאפֿט און ווערט אזוי צו זאָגן פֿראקטיצירט אינסטינקטיוו, פירט די דאָזיגע פֿראקטיק גופא צו דער אנטוויקלונג פֿון דעם געפֿיל פֿון נערעכטיקייט מיט זיין אומפֿארמיידלעכן געפֿיל פֿון גלייכהייט אדער גלייכבארעכטיגונג און א גלייכהייטלעכן זעלבסט־קאָנטראָל. דער געדאנק, אז די פֿערזענלעכע רעכט פֿון יעדערן זיינען פֿונקט אזוי ניט אָנגרייפבאר ווי די נאטירלעכע רעכט פֿון יעדן אנדערן, וואקסט אין דעם ערך וואָס עס ווערן פֿארלאַרן די קלאַסן־אונטערשיידן. און דער דאָזיגער געדאנק איז געוואָרן א גאנגבארער באגריף, ווען די אינסטיטוציעס פֿון דער געגעבענער געזעלשאפֿט האָבן זיך געענדערט אויף דעם אנטשפֿרעכענדן אופֿן.

ביז א געוויסן גראד האָט דאָס אידענטיפֿיצירן די אייגענע פֿערזאָן מיט די אינטערעסן פֿון דער אייגענער גרופּע נויטיגערווייז עקזיסטירט פֿון דעם סאָמע אָנהויב פֿון געזעלשאפֿטלעכן לעבן, און דאָס באווייזט זיך שוין ביי די נידעריגע ברואים. אבער אין דעם ערך וואָס די פֿארהעלטענישן פֿון גלייכהייט און נערעכטיקייט וואַרצלען זיך אין אין די מענשלעכע געזעלשאפֿטן, אזוי ווערט צוגענרייט דער באָדן פֿאר דער וויטערדיגער און מער אויסגעבריי־טערטער אנטוויקלונג פֿון אלץ פֿיינערע באציאונגען. א דאנק זיי געווינט זיך דער מענש אויף אזויפֿל צו באגריפֿן און פֿילן די אָפּשפּיגלונג פֿון זיינע האנדלונגען אויף דער גאנצער געזעלשאפֿט,

אז ער מיידט אוים אָנצורירן אנדערע אפילו וועז ער מוז צוליב דעם זיך אָפזאָגן פון צו באפרידיגן זיינע פארלאנגען. ער אידענטיפיצירט אויף אזויפיל זיינע אייגענע געפילן מיט די געפילן פון אנדערע, אז ער איז גרייט אפצוגעבן זיינע כחות לטובת די אנדערע, ניט דערוואַרטנדיג דערפאר קיין באלוינונג. אָט אזא סאָרט ניט־זעלבסטזיכטיגע געפילן און געווייניהייטן, וואָס ווערן געווייניליך אנגערופן מיט די ניט גאָר ריכטיגע נעמען „אלטרואיזם" און „זעלבסטאָפּפערונג", זיינען די איינציגע, נאָך מיין מיינונג, וואָס פארדינען אייגענטליך דעם נאָמען מאָראַל, הגם די מערסטע שרייבער האָבען זיי ביז איצטער צונויפגעמישט אונטערן נאָמען אלטרואיזם מיט דעם איינפאכן געפיל פון גערעכטיקייט.

ג ע נ נ ז ו י ט י נ ע ה י ל ף — ג ע ר ע כ ט י ק י י ט — מ א ר א ל — דאָס זיינען די כסדר'דיגע טריט פון דער שטייגנדער ריי געפילן, וואָס מיר דערקענען אויספאָרשנדיג די טירן־וועלט און דעם מענשן. זיי שטעלן מיט זיך פאָר אן א ר ג א־נ י ש ע נ ו י ט ו ו ע נ ד י ק י י ט, וואָס טראגט איר בארעכטינונג אין זיך אליין און ווערט באשטעטיגט פון דער גאנצער אנטוויקלונג פון דער טירן־וועלט, אנהויבענדיג פון זיינע ערשטע שטופן (אין דער פאָרם פון קאלאניעס פון די איינפאכסטע ברואים) און אויפהויבענדיג זיך ביסלאכווייז ביז די העכסטע מענשליכע געזעלשאפטן. רעדנדיג פיגוראָטיוו, האָבן מיר דא אן א ל ג ע־מ י י נ ע ם ו ו ע ל ט ל י כ ן ג ע ז ע ץ פ ו ן א ר ג א נ י־ש ע ר ע ו ו א ל ו צ י ע, און ווי א פאלגע פון אים זיינען די געפילן פון געגענזייטיגער הילף, גערעכטיקייט און מאָראַליטעט טיף אייגענווארצלט אין דעם מענשן מיט דער גאנצער קראפט פון מיטגעבוירענע אינסטינקטן. דער ערשטער פון זיי, דער אינסטינקט פון געגנזייטיגער הילף, איז גאנץ קלאָר שטארקער ווי אלע, און דער דריטער, וואָס האָט זיך אנטוויקעלט שפעטער איידער די אנדערע צוויי, איז א ניט באשטענדיגער געפיל און רעכנט זיך פיל ווייניגער אָבליגאטאָריש.

פונקט ווי די באדערפענישן פון שפייז, באשיצונג און שלאָף, אזוי שטעלן אָט די דריי אינסטינקטן מיט זיך פאָר אינסטינקטן פון זעלבסטערהאלטונג. גאנץ געווים קאָנען זיי צייטנווייז ווערן אָפגעשוואכט אונטער דעם איינפלום פון געוויסע באדינגונגען, און

מיר ווייסן פון פיעלע פאלן, וואו צוליב איין אורזאך אדער אנאנ־דערער קומען פאר אפשוואכונגען פון אט די אינסטינקטן ביי דער אדער יענער גרופע חיות אדער אין דער אדער יענער מענשליכער געזעלשאפט. אבער דעמאלט ליידט אזא גרופע אומפארמיידליך א מפלה אין קאמף פאר עקזיסטענץ: אירע כחות ווערן אפגע־שוואכט. און אויב די דאזיגע גרופע קערט זיך ניט אום צו די באדינונגען, וואס זיינען נויטיג פאר אויפלעבונג און פראגרעסיוואר אנטוויקלונג, ה. ה. צו נעגנזייטיגער הילף, גערעכטיקייט און מאר־אליטעט, דאן — מעג זי זיין א פאלק אדער א גאטונג — שטארבט זי אויס און פארשווינדט. וויבאלד זי האט ניט דערפילט די נוי־טיגע תנאים פון דער פראגרעסיוואר אנטוויקלונג מוז זי אומפאר־מיידליך ארונטערקומען און פארשווינדן.

אט דאס איז דער פעסטער גרונט, וואס די ווייסנשאפט האט אונז געגעבן אויף אויסצוארבעטן א נייעם סיסטעם פון עטיק, און דאס איז איר בארעכטיגונג. איז דעריבער, אנשטאט צו פראקלא־מירן דעם „באנקראט פון דער ווייסנשאפט", שטייט אונז איצט פאר צו באטראכטן ווי אזוי אויפצובויען א ווייסנשאפטליכע עטיק פון די דאטן, וואס האבען זיך באקומען פאר דעם דורך די מאדערנע פאר־שונגען, אונטער דער באגייסטערונג פון דער טעאריע פון אנטוויק־לונג.

דריטער קאפיטל.

דער מאַראַלער פּרינציפּ אין דער נאַטור.

דאַרווינ'ס טעאָריע וועגן דער אָפּשטאַמונג פונם מאַראַלן געפיל ביים מענשן. — די שפּראַכן פון מאַראַלע געפילן ביי חיות. — די אָפּשטאַמונג פונם געפיל פון פליכט ביים מענשן. — די געגנזײַטיגע הילף אלס דער קוואַל, פון וואַנען עס זײַנען געבוירן גע־ווָארן די עטישע געפילן ביים מענשן. — געזעלשאַפטליכקייט אין דעם לעבן פון חיות. — דאָס געמיינשאַפטליכע לעבן פון די ווילדע מיט די חיות. — די געבורט פון די באַגריפן פון גערעכ־טיקייט כּיי די פּרימיטיוון פעלקער.

די ארביט וואָס דאַרווין האָט געטאָן, האָט זיך ניט באשרענקט מיט דעם געביט פון ביאָלאָגיע אליין. שוין אין 1837טען יאָר, ווען ער האָט נאָר־וואָס אָנגעמערקט די אלגעמיינע שטריכן פון זיין טעאָריע וועגן דער אנטשטייאונג פון די מינים, האָט ער געשריבן אין זיין נאָטיץ־בוך: „מיין טעאָריע וועט פירן צו א נייער פילאָסאָפיע". און אזוי איז עס טאַקע ארויסגעקומען אין דער ווירק־ליכקייט. אריינטראָגנדיג די אידעע פון אָנטוויקלונג אין דער פאָר־שונג פון אָרגאָנישן לעבן, האָט ער דערמיט אויפגעדעקט א נייע ערא אין דער פילאָסאָפיע; און די אפהאנדלונג, וואָס ער האָט שפּע־טער אָנגעשריבן וועגן דער אנטוויקלונג פונם מאַראַלן געפיל ביים מענשן, האָט אויפגעפענט א נייעם קאפיטל אין דער וויסנשאפט וועגן מאַראַל. *

---

* דער דענישער פּראָפעסאָר הראלד האָפדינג האָט אין זיין גע־שיכטע פון דער מאָדערנער פילאָסאָפיע געגעבן אן אויסגעצייכנטן בילד פון דער פילאָסאָפישער באדיטונג פון דאַרווינס ארביט. זע די דייטשע איבערזעצונג פון בענדיקסאָן, לייפציג, 1896, באַנד, 2, ז. 487 און ווייטער.

אין דער דאָזיגער אפּהאנדלונג האָט דאַרווין פּאַרגעשטעלט אין א נייעם ליכט דעם אמתן אורשפּרונג פונם מאָראַלן געפּיל און האָט די גאַנצע פּראגע אוועקגעשטעלט אויף אזא וויסנשאפּטלעכן באָדן, אז אויב אפילו זיינע אַנשויאונגען קאָנען באטראכט ווערן אלס א וויטערדיגע אנטוויקלונג פון די אַנשויאונגען פון ש א פ ט ס ב ו ר י און ה א ט ש י נ ס א ן, פונדעסטוועגן מוז מען צוגעבן, אז ער האָט אנטדעקט פאר דער וויסנשאפט וועגן דעם מאָראַלן אורשפּרונג א נייעם וועג אין דער ריכטונג, וואָס בעקאָן האָט קורץ אַנגעוויזן. ער איז אויף דעם אופן געוואָרן איינער פון די באגרינדער פון די עטישע שולן, גלייך ווי י ו ם, ה א ב ב ס און ק א נ ט.

דעם גרונט־געדאנק פון דער דאַרווינישער עטיק קאָן מען אין בערגעבן אין עטליכע ווערטער. ער אליין האָט אים זייער ענעוי דעפּינירט שוין אין די ערשטע שורות פון זיין אָפּהאנדלונג. אַנגעהויבן האָט ער מיט א לויב צו דעם געפּיל פון פליכט, באשרייבנדיג אים מיט די וואויל־באקאנטע פּאָעטישע ווערטער (פון עמאנועל קאנט): „פליכט! וואונדערבארער געדאנק, דו, וועלכער ווירקסט ניט דורך וועיבע רייד און חניפות, און ניט דורך וועלכער עס איז דראָהונג....“ א. אז. וו. און אָט דעם פליכט־געפּיל, ד. ה. דעם מאָראַלן געווויסן, האָט ער דערקלערט „אויסשליסליך פון דעם שטאנדפּונקט פון דער נאטורפאָרשונג — א דערקלערונג, האָט ער צוגעלייגט, וואָס ביז זיין צייט האָט נאָך קיין ענגלישער שרייבער ניט געפּרובירט געבן. *

אין דער ווירקליכקייט איז שוין געווען אן אַנווייז אויף אזא דערקלערונג ביי בעקאָן'ען.

דעם גרונד, אז דער מאָראַלער געפּיל ווערט דערוואָרבן פון יערן מענשן באזונדער, אין דער צייט פון זיין לעבן, האָט דארווין נאטירליך געהאלטן „צו זאָגן דאָס וויניגסטע, אלס ניט וואַרשייליך פון דעם אלגעמיינעם שטאַנדפּונקט פון דער טעאָריע פון עוואָלוציע“. ער דערקלערט די אָפּשטאָמונג פון דעם מאָראַלן געפּיל פון די געפּילן פון געזעלשאפּטליכקייט, וועלכע עקזיסטירן אינסטינקט־

* די אָפּשטאָמונג פונם מענשן“ קאַפּ. 4; ז. 197 און וויטער אין דער אידישער אויבערזעצונג.

טיוו אדער זיינען איינגעבאָרן ביי די נידעריגע טירן אוו, וואר־
שיינלידְ, אויך ביים מענשן. דעם אמת'ן גרונט פון אלע מאָראלע
געפילן האָט דאָרווין געזען „אין די געזעלשאפטלידְע אינסטינקטן,
וועלכע בריינגען מיט, אז א חיה זאל האבן א פארגעניגן אין דער
געזעלשאפט פון אירע חברים, זאל פילן א געוויסע סימפאטיע מיט
זיי אוו טאָן פאר זיי פארשיידענע דינסטן". דערביי האָט דאָרווין
פארשטאנען דעם גרעפל פון סימפאטיע אין זיין ריכטיגן זין, ניט
אין דעם זין פון מיטלייד אדער „ליבע", נאָר אין דעם זין פון א
„גרעפל פון חבר'שאפט", פון „נענגזייטיגער עמפינדלידְקייט" —
אין דעם זין ווי עס ווירקן אויפ'ן מענשן די גרעפילן פון אנאנדער
מענשן אדער פון אנדערע מענשען.

ארויסזאָגנדיג אָט דעם ערשטן געדאנק, האָט דאָרווין ווייטער
אָנגעוויזן, אז אין יעדען מין פון די חיות, אויב עס זאָלן זיך אין
אים שטארק אנטוויקלען די גייסטיגע פיייאיקייטן אין דערזעלביגער
מאָס ווי ביים מענשן, וועט זיך אומפארמיידלידְ אויך אנטוויקלען
דער געזעלשאפטלידְיכער אינסטינקט. אוו די ניט־באפרידיגונג פון
דעם דאָזיגן אינסטינקט וועט גורם זיין דעם אינדיווידום א גרעפל
פון ניט־צופרידענשטעלונג אוו אפילו לייד, אויב דער אינדיווי־
דום, בעת ער וועט באטראכטן זיינע האנדלונגען, וועט איינזען, אז
אין דעם פאל „האָט דער שטענדיגער, אלעמאל אָנווועזנדער געזעל־
שאפטלידְכער אינסטינקט אָפגעטראָטן דעם וועג פאר וועלכע עס
איז אנדערע אינסטינקטן, וואָס זיינען אין דער מינוט טאקע געווען
שטארקער, אבער זיי זיינען ניט קיין שטענדיגע אוו לאָזן ניט נאָר
זיך קיין זייער שטארקן איינדרוק".

אויף דעם אופן האָט דאָרווין פארשטאנען דעם מאָראלן גרעפל
נאָר ניט אין דער פאָרם פון א מיסטישן געדאנק, אומבאקאנט אוו
מיסטעריעז אין זיין אפשטאמונג, ווי קאנט האָט זיך דאס פארגע־
שטעלט. יעדע איין חיה, האָט דאָרווין געשריבן, וואָס באזיצט בא־
שטימטע געזעלשאפטלידְכע אינסטינקטן — איינשלידְסנדיג אהער די
צוגעבונדקייט פון עלטערן צו זייערע קינדער אוו פון די קינדער
צו זייערע עלטערן — וועט אומפארמיידלידְ באקומען א מאָראלן
גרעפל אדער א געוויסן (די קאנטישע „פלידְט־דערקענטנים"), ווי
נאָר אירע גייסטיגע אייגנשאפטן וועלן זיין אנטוויקלט אין דעמ־
זעלביגן גראד ווי ביים מענשן.

צו אָט די צוויי גרונט־זאַצן האָט דאַרווין מוסיף געווען צוויי זאַצן פון צווייטן גראַד. וועז עס אַנטוויקלט זיך די שפּראַך־פֿייאיקייט, האָט ער געשריבן, אַז עס באַווייזט זיך שוין אַ מעגליכקייט אויסצודריקן די פֿאַרשׂנען פון דער געזעלשאפֿט, דאַמאָלסט ווערט די „געזעלשאפֿטלִיכע" מיינונג בנוגע דער פֿראַגע ווי אזוי יעדעס מיטגליד פון דער געזעלשאפֿט דאַרף זיך אויפֿפירן, אַ שטאַרקער און אפֿילו דער הויפּט וועגווייזער פון אלע האַנדלונגען. דער אייגפֿלום פון דעם, וואָס די געזעלשאפֿט גיט אדער גיט ניט איר הסכמה אויף געוויסע האַנדלונגען, היינגט אָפֿ פון דעם ווי שטאַרק עס איז אַנטוויקלט די געמיטזייטיגע סימפּאטיע. מיר גיבן־צו אַ באַדייטונג צו די מיינונגען פון אנדערע מענשן נאר דעריבער, ווייל מיר געפֿינען זיך מיט זיי אין סימפּאטיע (אין פֿריינטשאפֿט); און די געזעלשאפֿטלִיכע מיינונג ווירקט אין אַ מאַראַלער ריכטונג נאר אין דעם פֿאַל אויב דער געזעלשאפֿטלִיכער אינסטינקט איז געגנג שטאַרק אַנטוויקלט.

די ריכטיקייט פון אָט דער באַמערקונג איז קלאָר פון אויבענאויף; זיי לייקנט אפֿ די אנשויאונג מאַנדעוויל'ס (דעם פּאַראַפּסער פון דער „פֿאַבל וועגן די בינען") אַון זיינע מער אדער וועניגער אָפּענע נאָכפֿאָלגער פונם 18טען י. ה., וועלכע האָבן פֿרובירט פֿאַרשטעלן די מאַראַל וויי א זאמלונג פון איינגעפירטע מנהגים על פי אָפּמאַך.

צום סוף האָט דאַרווין אויך דערמאָנט וועגן די ג ע ו י י נ ה י ט ן וויי איינע פון די טעטיגע קרעפטן אין דער אויסאַרבעטונג פון אונזערע באציהונגען צו אנדערע מענשן. די געוויינהייט פּאַרשטאַרקט דעם געזעלשאפֿטלִיכן אינסטינקט און דעם געפֿיל פון געגנזייטיגער סימפּאטיע, ווי אויך די געהאָרכזאמקייט צו די אורטיילן פון דער געזעלשאפֿט.

אַרויסזאָגנדיג דעם עצם פון זיינע אנשויאונגען אין די דאָזיגע פיר זאַצן, האָט דאַרווין זיי דערנאָך אַנטוויקלט. צוערשט האָט ער באַטראַכט די געזעלשאפֿטלִיכקייט ביי חיות, אויף וויפֿיל זיי האָבן לִיב צו זיין אין געזעלשאפֿט און ווי שלעכט זיי פֿילן זיך אין אייזאמקייט; זייער געמיינשאפֿטלִיכקייט צווישן זיך, זייערע געגנזייטיגע וואַרנונגען און געגנזייטיגע שטיצע ביים געיעג און פאר זעלבסטפֿאַרטיידיגונג. — „עס איז קיין ספֿק ניט, האָט ער געזאָגט,

אז די געזעלשאפטליכע חיות פילן א געגנוייטיגע ליבשאפט, וועלכע עם האבן ניט די דערוואקסענע ניט־געזעלשאפטליכע חיות". אין פארגעניגנם קאנען זיי ניט באזונדערם מיטפילן איינע מיט די אנדערע, אבער פולקאם־באוויזענע פאלן פון געגנזייטיגן מיטגעפיל אין אומגליקן זיינען גאנץ געווינלעך; און דאדווין האט געבראכט עטליכע אווינע העכסט מערקווירדיגע פאקטן. אייניגע פון זיי, ווי צום ביישפיל, דער בלינדער פעליקאן, וואס סענטסבערי האט באשריבן, און דער בלינדער ראט, וואס זייערע אייגענע האבן זיי געקארמעט, זיינען שוין געווארן קלאסישע ביישפילן.

„דערצו, זאגט דארווין ווייטער, וויסן מיר וועגן אנדערע אייגנשאפטן ביי חיות, אחוץ ליבע און סימפאטיע, וועלכע זיינען אויך פארבונדן מיט די געזעלשאפטליכע אינסטינקטן, און וועלכע מיר, מענשן, וואלטן אנגערופן מאראלע אייגנשאפטן", און ער האט גע־בראכט עטליכע ביישפילן פון מאראלע געפילן ביי הינט און על־פאנטן. *

עס איז בכלל באגרייפליך, אז פאר יעדער האנדלונג, וואס ווערט געטאן געמיינשאפטליך, (און ביי איניגע חיות זיינען אווינע האנדלונגען גאנץ געווינלעך: דאס גאנצע לעבן באשטייט פון אזוינע האנדלונגען) פאדערט זיך עס זאל זיין עפעס א געפיל, וואס האלט זיי צוזאמען. אגב מוז מען באמערקן, אז דארווין האט ניט אויסגעארבעט די פראגע וועגן געזעלשאפטליכקייט ביי חיות און וועגן די שפראצן פון מאראלע געפילן ביי זיי, אין דעם ערך ווי דאס וואלט נויטיג געווען צו טאן, אין אנבאטראכט פון דער וויכטיגער באדייטונג פון דידאזיגע געפילן פאר זיין טעאריע פון מאראליטעט.

אריבערגייענדיג דערנאך צו דער מענשליכער מאראליטעט, האט דארווין באמערקט, אז הגם ביי דעם מענשן, ווי ער געפינט זיך איצטער, זיינען פאראן ווייניג געזעלשאפטליכע אינסטינקטן, איז ער דאך פונדעסטוועגן א געזעלשאפטליכע באשעפענים, וואס האט

---

* זינט דען האט הערבערט ספענסער, וועלכער האט פריהער ניט גע־האלטן פון דעם גרעאנק פון מאראליטעט ביי חיות, געבראכט אין דעם זשורנאל „נייטינטה סענטיורי" נאך אייניגע אזוינע פאקטן. זיי זיי־נען איבערגעדרוקט אין זיין ווערק „די פרינציפן פון עטיק" באנד 2, ביילאגע „ד", „וועגן געווישן ביי חיות".

אויפגעהאלטן אין זיך פון נאָר אמאָליגע צייטן א געוויסע אַרט אינסטינקטיווע ליבע און מיטגעפיל צו זיינע אייגענע. אָט די געפילן ווירקן ווי האלב־באוואוסטזיניגע באווּעגנדע (אימפולסיווע) אינסטינקטן, און זיי ווערן געשטיצט פון דעם פּראַקטאַנד, דער ערפּארונג און דעם וואונש צו קריגן בייפּאל פון אַנדערע מענשן.

„אויף אָט דעם אופן", איז ער געקומען צום שלום, „דינען נאָך איצטער די געוועלשאפטליכע אינסטינקטן, וועלכע דער מענש האָט זיי שוין געמוזט דערווערבן אויף זיינער זייער א פּרימיטיווער שטופע פון אנטוויקלונג — וואַרשיינליך ביי זיינע אפּען־ענליכע אורעלטערן — אלס אן אורזאך פאר איניגע פון זיינע פּערזענליכע האַנדלונגען". די איבעריגע זיינען א רעזולטאט פון זיין אלץ מער און מער זיך אנטוויקלענדיגן פּראַקטאַנד און פון דער קאַלעקטיווער בילדונג.

עס איז קלאָר, אז אָט די מיינונגען דאַרווינס וועלן אנגענומען ווערן אלס ריכטיגע נאָר פון די, וועלכע גיבן־צו, אז די גייסטיגע פּייאיקייטן פון די חיות אונטערשיידן זיך פון דיזעלביגע פּייאיקייטן ביי מענשן בלויז דורך דער שטופע פון זייער אנטוויקלונג, אבער ניט לויט זייער עצם. צו אָט דעם שלום זיינען שוין אבער איצט געקומען דאָס רוב פון די, וואָס האָבן שטודירט די פּאַרגלייכנדע פּסיכאָלאָגיע פון מענשן און חיות; דאָגעגן, די פּראבעס, וואָס אייניגע פּסיכאָלאָגן האָבן אומלענגסט געמאכט אפּצוטיילן מיט אן אָפּגרונט דעם מענשן אינסטינקטן און גייסטיגע פּייאיקייטן פון די אינסטינקטן און פּייאיקייטן פון די חיות, האבן ניט דערגרייכט זייער ציל. * עס פּאַרשטייט זיך, אז עס פּאַלגט ניט

---

* דאָס, וואָס מוראשקעס, חינט אדער קעץ זיינען ניט פּייאיג צו מאַכן אנשדעקונגען אדער פּאַלן אויף דער ריכטיגער לויזונג פון א וועלכן עס איז פּראָבלעם, ווי עס ווייזן אָפּט דאָרוף אָן אייניגע פון די וואָס שרייבן וועגן דעם ענין — באַווייזט לגמרי ניט קיין וועזענטליכן חלוק צווישן די פּייאיקייטן פון מענשן און חיות, חוות ווי מען טרעפט אָן שטענדיג פונקט אזא מאַנגל אין אויפּאַלן און ערפינדערישקייט אויך ביי מענשן. פונקט ווי א מוראַשקע, אין אייגעם פון לאָבאַק'ס עקספּעריმענטן, אווי אויך וועלן טויזנטער מענשן וואָס זיינען פון פריהער ניט באַקאַנט מיט די געגנדען, פּרובירן אריבערבראָדזשען א טייך, און דערטרונקען וועלן, אוידער זיי וועלן פאלן אויפן שכל אריבערצואוואַרפן

פון דער דאָזיגער ענלעכקייט אין די אינסטינקטן און דעם פאַר־שטאַנד פון מענשן און חיות, אז די מאַראַלע אינסטינקטן, די אנטוויקלונג ביי פארשיידענע גאטונגען חיות און דעסטאָ מער ביי פארשיידענע קלאסן, זאָלן זיין פונקט גלייך איינע צו די אנדערע. פארגלייכנדיג צום ביישפיל די אינזעקטן מיט די זויג־טירן, דאַרף מען קיינמאָל ניט פאַרגעסן, אז די ליניעס, אויף וועל־כע עס איז געגאנגען די אנטוויקלונג פון אָט די באזונדערע קלאסן, זיינען וויט אוועקגענאנגען אייגע פון די אנדערע שוין אין זייער א פריהער צייט פון דער אנטוויקלונג פון דער טירן־באפעלקערונג פון דעם ערד־קוגל. דער רעזולטאט איז, אז ביי די מוראשקעס, בינען, וועספען א. ד. ג. האָט זיך באקומען א טיפע פיזיאָלאָגישע צעטיילונג, אין זייער געבוי און אין זייער גאנצן לעבן, צווישן די פארשיידענע אינטיילונגען פון דעמזעלביגן מין (ארבייטער, זכרים־בינען און קיניגין), און צוזאמען דערמיט אויך א טיפע פיזיאָלאָגישע צעטיילונג פון דער ארבייט אין זייערע גענזעלשאפטן (אדער ריכטיגער: א צעטיילונג פון דער ארבייט און א פיזיאָלאָ־גישע צעטיילונג אין געבוי). אזא צעטיילונג איז ביי די זוינטירן

איבערן טייך א פרימיטיוון ברוק, א שטייגער אן אויסגעפאַלענעם בוים. איך וויים דאָס פון ערפאַרונג, און דאָס וועלן אויך באַשטעטיגן אלע פאָרשער פון די ווילדע פרימיטיוועע לענדער. פון דער אנדער זייט באַ־געגענען מיר ביי חיות א קאַלעקטיוון שכל פון דעם נעמט פון די מו־רַשקעס אדער פון דעם בינשטאָק. און אויב אויך מוראַשקע אדער אויך בין פון טויזנט פאלט אויף אויף דער ריכטיגער לויזונג, וועלן די אי־בעריגע איר נאָכטאָן; און דאָן לויזן זיי פיל שווערערע אויפגאבן אויך־דער די, אין וועלכע א מוראַשקע, א בין אדער א קאַץ זיינען אזוי קאַ־מיש דורכגעפאלן אין די עקספערימענטן פון אויניגע נאַטורפאָרשער, און — איך וואָג צו זאָגן — ווי די נאַטורפאָרשער אליין מיט דעם אופן ווי זיי האָבן געשטעלט זייערע עקספערימענטן און געצויגן זייערע שלוסן. די בינען אויף דער פאריזער אויסשטעלונג און דער מיטל, וואָס זיי האָבן אויסגעטראכט זיך צו באַשיצן פון די שטענדיגע שטערונגען אין זייער ארבייט, וועלן זיי האָבען פארקלעפט דאָס פענסטערל מיט זייער שטאַפֿ־וואָקס (זע „געגנזויטיגע חילף", ערשטן קאפיטל), אדער וועלכער עס איז פון די גוט־באקאנטע פאקטן פון ערפינדעריישקייט ביי בינען, מוראַשקעס אדער וועלף אויף זייערע געיעגן, באַשטעטיגן פולשטענדיג וואָס איז פריהער געזאָגט געווארן.

ניטא. דעריבער קאַנען מענשן ניט אורטייל̈ן וועגן דער „מאַראַל“ פון די ארבייטענדע בינען בעת זיי טויטן די זכרים אין זייער בינ־ שטאַק. צוליב דעם טאַקע איז דער ביישפיל, וואָס דאַרווין האָט געבראַכט פונם לעבן פון די בינען, אזוי פיינדליך אויפגענומען געווארן אין דעם רעליגיעזן לאַגער. די געזעלשאפטן פון בינען, וועספען און מוראשקעס, און די געזעלשאפטן פון די זויגטירן זיי־ נען אזוי לאַנג אוועקגענאַנגען אויף זייערע אייגענע וועגן פון אנט־ וויקלונג, אז אין פיל פרטים קאַנען זיי מער איינע די אנדערע ניט פארשטיין. פונקט אזא ניט פארשטיין איינע די אנדערע, הגם אין א קלענערער מאָס, זעהען מיר אויך צווישן די מענשליכע געזעלשאפטן אויף די פארשיידענע שטופן פון זייער אנטוויקלונג.

אין דערזעלביגער צייט איז פראַן אזויפיל̈ געמיינשאפטלי־ כעם צווישן דעם מענשנס מאַראַלע באַגריפן און די האַנדלונגען פון די אינזעלטן, וואָס לעבן אין געזעלשאפטן, אז די גרעסטע מא־ ראַלע לערער פון דער מענשהייט האָבן זיך ניט צוריקגעהאלטן פון אוועקשטעלן פאר'ן מענשן וויי א ביישפיל̈ אייניגע שטריכן פון דעם לעבן פון די מוראשקעס און בינען. מיר מענשן האָבן זיי ניט אריבערגעשטיגן אין דער איבערגעבענקייט פון יערן איינעם צו זיין גרופע; פון דער אנדער זייט — שוין ניט רייד̈נדיג וועגן מלחמות, אדער וועגן די צייטנווייז פאַסירנדיגע מאסן־אויסראָ־ טונגען פון רעליגיעזע אפטריניגע, אדער פאַליטישע געגנער — איז אין די געזעלן פון דער מענשליכער מאַראַל פאַרגעקומען, אין פאר־ לויף פון די יארהונדערטן, די טיפסטע ענדערונגען און ענטשטאל־ טונגען .עם איז נענוג צו דערמאָנען די מענשליכע קרבנות, וואָס זיי־ נען געבראכט געווארן צו די געטער, דעם „עין תחת עין“ (אן אויג פאר אן אויג) און „א לעבן פאר א לעבן“ פון תורת משה, די ענוים און שטראָפן און דערגלייכן, און פארגלייכן אָט די „מאַראַל“ מיט דעם געבאָט צו אכטן יעדעם לעבעדיג וועזן, וואָס באַדיסאַטווא האָט געפרייד̈יגט, אדער מיט דער פארגעבונג פון אלע באליידי־ גונגען, וואָס די ערשטע קריסטן האָבן געפרייד̈יגט, כדי אייניצ־ זען, אז די מאַראַלע פרינציפן זיינען פונקט אזוי אונטערוואַרפן צו אזא אנטוויקלונג, און צייטנווייז אויך צו אן ענטשטאַלטונג ווי אלעם איבעריגע.

מיר זיינען אויף דעם אופן געצוואונגען אנצוד̈ערקענען, אז אויב

די אונטערשיידן צווישן די מאָראַלע באַגריפן פון די בינען אוו דעם מענשן זיינען א פּועל יוצא פון א פיזיאָלאָגישער צעשיידונג, באוויזט אונז די מערקווירדיגע ענלעכקייט צווישן זיי אין אנדערע וועזנטלעכע שטריכן אויף א איינהייטלעכער אפשטאמונג. דאַרווין איז אויף דעם אופן געקומען צום שלוס, אז דער געזעלשאפטלעכער אינסטינקט שטעלט מיט זיך פאר אן אלגעמיינעם אינסטינקט, פון וועלכן אלע מאָראַלע יסודות האָבן זיך אנטוויקלט. אוו ער האָט פרובירט באשטימען אויף א וויסנשאפטלעכן אופן, וואָס אזוינס איז א אינסטינקט.

לייַדער איז די וויסנשאפטלעכע פסיכאָלאָגיע פון חיות נאָך זייער שוואַך באַאַרבעט. דעריבער איז נאָך זייער שוואר זיך פאַר־נאנדערצוקלייבן אין די קאָמפּליצירטע שייכותן צווישן די אייר־גענטלעך־געזעלשאפטלעכע אינסטינקטען אוו די עלטערנלעכע, קינד־דערלעכע אוו ברידערלעכע אינסטינקטן, ווי אויך צווישן די פאַר־שיידענע אנדערע אינסטינקטן אוו פייאיגקייטן: דהיינו צווישן דער געגנזייטיגער סימפּאטיע פון איין זייט אוו די אורטיילן, דערפאַר־רונג אוו נאָכאמונג פון דער אנדער זייט. דאַרווין האָט אינגאנצן איינגעזען אָט די שוואַרקייט אוו דעריבער האָט ער זיך אויסגע־דריקט זייער פאַרזיכטיג. די עלטערנלעכע אוו קינדערלעכע אינס־טינקטן „לויגן ווי עס וויזט אויס אין גרונט פון די אינסטינקטן פון געזעלשאפטלעכקייט" האָט ער געשריבן; * אוו אין אנאנדער אָרט האָט ער זיך אויסגעדריקט אזוי: „דער פארגעניגן־געפיל, וואָס מען האָט פון געזעלשאפט, איז וואַרשיינלעך אן אויסוואוקס פון די ליבעס געפילן פון עלטערן אוו קינדער, וואָרים עס זעט אויס, אז דער געזעלשאפטלעכער אינסטינקט וועלט אנטוויקלט ביי די יונגע, וועלכע האַלטן זיך אויף א לענגערע צייט ביי זייערע עלטערן. **

אזא פאַרזיכטיקייט אין אויסדרוק איז גאנץ נאטירלעך, וויל אין אנדערע פּלעצער וויזט דאַרווין אָן, אז דער געזעלשאפטלעכער אינסטינקט איז א ב א ז ו נ ד ע ר אינסטינקט, פארשיידן פון

---

* דאַרווין, „די אפשטאמונג פון מענשן" קאפיטל 4.

** דאַרווין, „אפשטאמונג פון מענשן". ז. 211 פון דער אידישער איבערזעצונג.

די אנדערע; דער נאַטירלעכער אָפּקלייב האָט געהאָלפֿן זיין אנטוויקלונג פון זיינטוועגן אליין, צוליב די נוצן, וואָס ער ברייננט פאר דעם קיום און וואויל זיין פון דעם מין. דאָס איז אזא גרינטלעכער אינסטינקט, אז אויב ער קומט אין וויידערשפּרוך מיט אנדערע אויך אזוינע שטאַרקע אינסטינקטן, ווי למשל, מיט דער צוגעבונדקייט פון די עלטערן צו זייערע קינדער, איז ער אָפּטמאָל זיי גובר. אזוי זעהען מיר, אז פויגלען, בעת עס קומט די ציים פון זייער אוועקפֿליען אין הערבסט, וואַרפן זיי אָפּטמאָל אוועק זייער קלייניקע עופֿ'הלאַך (פון די צווייטע אויסבריאונגען), וועלכע קאָנען נאָך ניט מיטפֿליען, כדי זיך צו פאראיניגן מיט זייערע חברים.

צו אָט דעם וויכטיגן פאקט קאָן איך צוגעבן, אז אָט אזא אינסטינקט פון געזעלשאפטלעכקייט איז שטאַרק אנטוויקלט ביי א סך נידעריגע בעלי חיים, ווי צום ביישפּיל ביי דעם לאנד־קראַב, און אויך ביי אייניגע פיש, וואָס די דערשיינונג ביי זיי פון דעם דאָזיגן אינסטינקט איז שווער צו באטראכטן ווי אן אויס־ברייטערונג פון דעם עלטערנליכן אדער קינדערליכן אינסטינקט. אין אָט די פאַלן בין איך גיכער געניגט צו זען אין דעם אן אויס־ברייטערונג פון די ברידערליכע און שוועסטערליכע באציאונגען, אדער חברש'ע געפילן, וועלכע אנטוויקלען זיך וואַרשיינליך אין יענע אלע פאַלן, וועו א היפּשע צאָל יונגוואַרג, וואָס זיינען ארויס־געקומען אין א באשטימטער צייט אין א געוויסן אָרט (אינזעקטן, אדער אפילו פויגלען פון פארשיידענע מינים) זעצן פאָרט זייער לעבן צוזאמען, מיט די עלטערן אדער אליין פאר זיך. לויט אלע וואַרשיינליכקייטן וואָלט געווען ריכטיגער צו באטראכטן די גע־זעלשאפטליכע און עלטערנליכע, ווי אויך די ברידערליכע אינס־טינקטן, ווי צוויי ענג־פארבונדענע אינסטינקטן, און דערביי קאָן זיין, אז דער ערשטער, דער געזעלשאפטליכער, איז אנטשטאַנען פריער אויידער דער צווייטער, און דעריבער איז ער שטאַרקער פאר אים, נאָר זיי ביידע זיינען אנטוויקלט געוואָרן צוזאמען אין דער עוואָלוציע פון דער טירן־וועלט. דער נאַטירליכער אפּקלייב האָט, פארשטייט זיך, געהאָלפֿן זייער ביידנס אנטוויקלונג און האָט אויפגעהאלטן דאָס גלייכגעוויכט צווישן זיי ווען זיי האָבן ווידער־

שפראכן איינער דעם אנדערן, און אויף דעם אופן האט ער מיט־געווירקט צום וואוילזיין פון גאנצן מין. *

דער סאמע וויכטיגסטער טייל אין דאוויונג עטיק איז גאנץ געווים זיין דערקלערונג פון דעם מאראלן באוואוסטזיין ביים מענשן מיט זיין געפיל פון פליכט און געוויסנסביסן. אין דער דערקלע־רונג פון דידאזיגע געפילן האט זיך אממערסטן ארויסגעצייגט די שוואכקייט פון אלע עטישע טעאריעס. ווי באוואוסט, האט זיך קאנט'ן, אין זיין בכלל פאדערעפליך געשריבענעם ווערק וועגן מא־ראל, ניט איינגעגעבן צו באווייזן, באוואם עס פאדערט זיך צו פאלגן זיין קאטעגארישן אימפעראטיוו, אויב ער שטעלט נאר ניט ארויס די דערקלערונג פון דעם ווילן פון א העכערן וועזן. מיר קאנען פולשטענדיג צוגעבן, אז קאנט'ס „מאראלער געזעץ" (אויב מען זאל עטוואס אומבייטן זיין פארמולע אבער אנהאלטן זיין עצם) שטעלט פאר א נויטיגע שלוספאלגערונג פון דעם מענשלי־כן שכל. עס פארשטייט זיך, מיר זעצן אויס אנטקעגן דער מעטאפיזישער פארם, וואס קאנט האט צוגעגעבן צו זיין געזעץ, אבער סוף כל סוף איז דאך דער עצם פון דעמאזיגן געזעץ, וועלכן קאנט האט ליידער ניט אויסגעדריקט, ניט קיין אנדער זאך ווי נאר די גערעכטיקייט — די גלייכע גערעכטיקייט (עקוויטע) פאר אלע מענשן. און וועז מען זאל איבערזעצן קאנט'ס מעטאפיזישע שפראך אויף דער שפראך פון די אינדוקטיווע ווישנשאפטן, קאנען מיר געפינען א צונויפ־שטימונג־פונקט צווישן זיין דערקלערונג פון דעם אורשפרונג פון מאראלן געזעץ און די דערקלערונג פון די נאטור־ווישנשאפטן.

---

* פראפ. לאזיד מארגאן, דער פארפאסער פון גוט־באוואוסטע ער־בייטן וועגן דעם אינסטינקט און פארשטאנד פון חיות, זאגט אין אן אויסגעצייכנטן אנאליז פון דעם געזעלשאפטליכן אינסטינקט: „אויף אט דער פראגע וואלט קראפאטקין, אינאיינעם מיט דארווין און עספינאס, געווים געענטפערט אהן ספיקות, אז דער אורשפרינגליכער קוואל פון דער געזעלשאפטליכער גרופע איז געווען דאס ליינגערע צוזאמענלעבן פון די גרופעם עלטערן מיט זייערע יונגע." גאנץ ריכטיג: נאר איך וואלט צוגעגעבן די ווערטער: „אדער פון די יונגע אהן זייערע עלטערן", וויל אט דער צוגאב וואלט בעסער געשטימט מיט די פריער געבראכטע פאקטן, און וואלט אויך ריכטיגער איבערגעגעבן דארווינס געדאנק.

אבער דאס לייזט נאָר א העלפט פון דעם פּראָבלעם. אָננעמענדיג (כדי ניט צו פארציען די דיסקוסיע), אז קאַנט'ס „ריינע פארנונפט" אליין, אָהן קיינע באַאַבאכטונגען, אָהן יעדן געפיל אדער אינס־טינקט, בלויז מיט דעם כח פון אירע מיטגעבוירענע אייגנשאפֿט קומט אומפארמייליך צום געזעץ פון גערעכטיקייט, ד. ה. צו קאַנט'ס „אימפּעראטיוו"; צוגענדיג אפילו, אז קיין דענקענדע באַשעפענים קאָן בשום אופן ניט קומען צו קיין אנדער באַשלום — וואָרים אָט אזוי זיינען שוין די איינגעבוירענע אייגנשאפטן פון דער פארנונפט — איז צוגעבנדיג דאָס אלעם און אנדערקענענדיג פולשטענדיג דעם דערהויבנדיגן כאראקטער פון דער קאַנטישער מאָראל־פילאָסאָפיע, בלייבט פונדעסטוועגן אלץ ניט פארענטפערט די גרויסע פראָגע פון יעדער לערע וועגן מאָראל: פארוואָס מוז דער מענש פאָלגן דעם מאָראלן געזעץ אדער דעם געדאנק, וואָס זיין שכל באהויפטעט? אדער וויניגסטנס די פראגע: פונוואנען נעמט זיך אָט דער געפיל פון התחיבות, וואָס דער מענש אנדערקענט?

אייניג קריטיקער פון דער קאַנטישער מאָראל־פילאָסאָפיע האָבן שוין אָנגעוויזן, אז זי האָט דידאַזיגע גרונט־פראגע געלאָזן ניט פארענטפערט. נאר זיי האָבן נאָך געקאָנט צוליגן, אז ער אליין האָט איינגעזען זיין אומפייאיקייט זי צו פארענטפערן. נאָכדעם ווי ער האָט אין פארלויף פון פיר יאָר שטארק געטראכט וועגן דער פראגע און געשריבן וועגן איר, האָט ער מודה געווען אין זיין „פילאָסאָפישער טעאָריע פון גלויבן" * (אן אָפּהאנדלונג, וואָס ווערט געווענליך ניט גענומען אין אנבאטראכט) אז ער האָט נאָר אלעמען ניט געקאָנט געפינען א דערקלערונג פאר דעם אורשפרונג פונם מאָראלן געזעץ. אין דער אמת'ן האָט ער זיך אפגעזאָגט פון דער לייזונג פון דערדאָזיגער גאנצער פראגע, איינזעהענדיג „די אומדערגרייכבארקייט פון אזא פייאיקייט — א פייאיקייט, וואָס ווייזט אָן אויף א געטליכער אפּשטאָמונג". דידאזיגע אומדערגרייכבארקייט גופא, האָט ער געשריבן „דארף אויפהויבן דעם מענשנס גייסט ביז צו ענטוזיאזם

* קאַנטס ווערק, חארטלעבענס אויסגאבע, ב. 6, טייל 1, „וועגן דעם העזענטליכן פעלער פון דער מענשליכער נאַטור", געדרוקט אין 1792.

און אים געבן דעם כח אויפצוגיין אויף אלע מענליכע קרבנות, וואס די אכטונג צו זיין אייגענער פליכט קאן פון אים פאדערן". (דארט נופא, ז. 143).

אזא ענטפער, נאך א פיר־יאריגן דענקען איז אזוי גוט ווי אפ־זאגן איינאנצן דער פילאסאפיע די מענליכקייט צו לייזן די אויפ־גאבע, און איר איבערגעבן אין די הענט פון דער רעליגיע.

די אינטואיטיווע פילאסאפיע האט אויף דעם אופן אנדער־קענט איר אומפייאיקייט צו פארענטפערן דידאזיגע פראגע. איז לאמיר זען, ווי פארענפערט זי דארווין פון דעם שטאנדפונקט פון א נאטורפארשער.

אט, זאגט ער, איז א מענש, וואס האט נאכגעגעבן זיין געפיל פון זעלבסטדערהאלטונג און ניט ריזיקירט מיט זיין לעבן כדי צו ראטעווען דאס לעבן פון אנאנדער מענשן; אדער, אנגערעגט פון הונגער, האט ער עפעס צוגע'גנב'עט. אין אט די ביידע פאלן האט ער געפאלגט א גאנץ נאטירליכן אינסטינקט — פארוואס־זשע פילט ער זיך עפעס ניט גוט? פונוואנען נעמט זיך דאס, וואס ער דענקט איצטער, אז ער האט געדארפט פאלגן א וועלכען עס איז אנדער אינסטינקט און האנדלען אנדערש?

דערפאר, ענטפערט דארווין, וויל אין דעם מענשנס נאטור „זיינען די מער שטענדיג־לעבהאפטיגע געזעלשאפטליכע אינס־טינקטן גובר די ווייניגער שטענדיג־לעבהאפטיגע." — אונזער מא־דאלעם געווישן, זאגט ער וויטער, האט אלעמאל דעם כאראקטער פון אן איבערבליק איבער דאס געוועזענע; עס רעדט אין אונז, וועז מיר טראכטן וועגן אונזערע פארגאנגענע האנדלונגען, אזן עס איז א רעזולטאט פון דעם קאמף, אין וועלכן דער ווייניגער שטארקער, דער ניט אזוי שטענדיגער פערזענלי כער אינסטינקט טרעט אפ דעם וועג פאר דעם מער שטענדיג־אנווועזנדען געזעל־שאפטליכן אינסטינקט. ביי חיות, וואס לעבן שטענדיג אין געזעל־שאפטן, „זיינען די געזעלשאפטליכע אינסטינקטן שטענדיג אנ־וועזנד, זיי ווירקן אלעמאל". אזוינע חיות זיינען יעדע מינוט גרייט צו פאראייניגן זיך פאר דער פארטיידיגונג פון דער גרופע אזן קומען איינער דעם אנדערן צו הילף אויף אלע אופנים. זיי פילן זיך אומגליקליך, וועז זיי זיינען אפגעזונדערט פון די אנדערע. אזן דאס אייגענע איז אויך מיט'ן מענשן. „א מענש, וואס בא־

זיצט ניט קיין שפּור פון אַווינע אינסטינקטן, וואָלט געווען אַן אומנאַטירלעכער מאַנסטער". *

פון דער אנדער זייט, דער פּראַנג צו שטילן דעם הונגער, אדער צו באפרידיגן א וועלכע עס איז לייכנשאפט, אויסצומיידן א געפאר, אדער צונעמען פּאר זיך עפּעס וואָס עס געהערט צו אנדערן — איז לויט זיין נאַטור גופא א ציטוויליגער פּראַנג. זיין צופרידענשטעלונג איז אלע־מאָל שוואכער אידער דער פּראַנג אלי; און וועו מיר דענקען וועגן אים אין דער פּראַנג־ענער צייט, קאָנען מיר ניט ווידער ארויסרופן דעם דאזיגן פּראַ־נאַנג מיט דערזעלביגער קראפט, וואָס ער האָט געהאט אידער ער איז צופרידענגעשטעלט געוואָרן. איז דעריבער, אויב צופרידנשטע־לנדיג אזא פּראַנג האָט דער מענש געהאנדלט להיפּך צו זיין נעזעלשאפטליכן אינסטינקט, און האָט דערנאָך געטראכט וועגן זיין האנדלונג — און מיר טוען דאס שטענדיג — מוז ער אומפּארמיי־לייך „מאכן א פּארגלייך צווישן דעם פּראַנגענעם הונגער, דעם באַפרידיגטן געפיל פון ראַכע, אדער דער אויסגעמיטענער געפּאר אויף אנאנדער מענשנס חשבון, מיט דעם כמעט אלעמאל אנוועזנדן אינסטינקט פון סימפּאטיע, און מיט זיין פּריערדיגן וויסן וועגן דעם וואָס אנדערע מענשן באטראכטן אלס לויבנסווערט אדער שענדליך". און מאכט ער איינמאל אזא פּארגלייך, „וועט ער האָבן דעמזעלבּיגן געפיל, ווי ער וואָלט נעשטערט געוואָרן בעת ער פּאַלגט א געגענווערטיגן אינסטינקט אדער געוועהנהייט; און דאס פּאראור־זאכט ביי אלע טירן אן אומבאפרידיגונג אדער אפילו ליידן".

דערנאָך באווייזט דארווין, ווי דער איינפלוס פונם געוויסן, וואָס „קוקט אויף דער פּראַנגענעהייט און דינט אונז אלס וועג־ווייזער פּאר דער צוקונפט", קאָן אננעמען ביים מענשן די פּאָרם פון שאנד, מיטלייד, חרטה, אדער אפילו פון א שטרייגן פּאר־וואורף, אויב דער געפיל ווערט פּארשטארקט מיט דעם געדאנק וועגן דעם ווי די האנדלונג וועט באטראכט ווערן פון אנדערע, צו וועלכע ער פילט א סימפּאטיע. ביסלאכווייז וועט די געווייניהייט

* „די אָפּשטאָמונג פון מענשן", ז. 222 אין דער אידישער אויס־בערזעצונג.

אומפארמיידליך אלץ מער פארשטארקן די מאכט פון געווינסן איבער די האנדלונגען, און אין דערזעלביגער צייט וועט זי פועלן, אז די פערזענליכע פארלאנגען און ליידנשאפטן זאלן אלץ מער און מער איינשטימען מיט דעם מענשן געזעלשאפטליכע סימפאטיעס און אינסטינקטן. * די אלגעמיינע הויפט שווערקייט פאר יעדער פילאָסאָפיע פון מאָראל געפיל באשטייט אין דער דערקלערונג פון די ערשטע שפּראָצן פון דעם געפיל פון פליכט, — פארוואס עס מוז אריינדרינגען אין מענשליכן פארשטאנד דער באגריף, די אידעע פון פליכט. איינמאל אבער איז די דערקלערונג געגעבען, דערקלערן די אננעזאמעלטע ערפארונג אין דער געזעלשאפט און די אנטוויקלונג פון קאלעקטיוון פארשטאנד אלעס איבעריגע.

מיר האָבן אויף דעם אופן ביי דאַרווינען די ערשטע דערקלערונג פון דעם פליכט־געפיל אויף א נאטורוויסענשאפטליכן באזיס. אמת, זי ווידערשפרעכט די גאנגבארע באגריפן וועגן דער נאטור פון די חיות און מענשן, זי איז אבער ריכטיג. כמעט אלע, וואס האָבן ביז אהער געשריבן וועגן דעם מאָראלן אורשפרונג, זיינען ארויסגעגאנגען פון לחלוטין ניט־באוויזענע הנחות, וועו זיי האָבן באהויפטעט, אז דער שטארקסטער פון דעם מענשנס אינסטינקטן, און נאָך מער פון די אינסטינקטן פון חיות, איז דער א י נ ס־ט י נ ק ט פ ו ן ז ע ל ב ס ט ד ע ר ה א ל ט ו נ ג, וועלכן זיי

---

* אין א הערה מאַכט דארווין מיט זיין אייגענטימליכן קלאָרן בליק איין אויסנאַם. — „פּינטשאפט אדער האַס, באמערקט ער, שיינט אויך צו זיין א שטאַרק דויערהאַפטיגער געפיל, אפשר מער אידער יעדער אנדער געפיל, וואָס מען וואָלט געקאָנט דערמאָנען .... עס קומט דערויבער אויס, אז דער דאָזיגער געפיל איז אן אינגעבוירענער, און ער איז זיכער א זייער דויערהאפטיגער. ער שיינט צו זיין די פארפאָלשטענדיגונג און דער חיפּ פון דעם געזעלשאפטליכן אינסטינקט". (פּוסנאטע 19, קאפיטל 4) אַט דער געפיל, וואָס איז שטארק אויסגעוואָרצלט אין דער נאַטור פון חיות, דערקלערט פון אויבן אויף די שטענדיגע מלחמות, וואָס קומען פאָר צווישן פארשיידענע גרופּעס און מינים חיות, ווי אויך צווישן מענשן. ער דערקלערט אויך די אויסצויטיגע עקזיסטענץ פון צוויי מאָראָלע געזעצן צווישן ציווילויזירטע מענשן. אָבער אַט דעם כריסטן און ביז איצט נאָך ניט באָאַרבעטן בישפיל וועט זיין בעסער צו באַטראכטן וועו מיר וועלן רעדן וועגן דער אידעע פון גערעכטיקייט.

אידענטיפיצירן, א דאנק דער געוויסער אומפּינקטלעכקייט פון זיי־ער טערמינאָלאָגיע, מיט דער זעלבסטבאהויפּטונג אדער אייגענט־לאַך מיט דעם ענאָאיזם. אין אָט דעם אינסטינקט האָבן זיי אייג־געשלאָסן פון איין זייט אזוינע גרינטלעכע אימפּולסן ווי זעלבסט־פּארטיידיגונג, זעלבסט־אויפּהאלטונג און אפילו די באַפרידיגונג פון הונגער; און פון דער אנדער זייט — אזוינע דעריוואַטיוון געפילן ווי די לידנשאפט פון באזיץ, גיציקייט, האס, נקמה, א. ד. נ. און אָט די פּלוידעריי, אָט דעם פּארשיידנפּארבינג נעמיש פון אינסטינקטן און געפילן ביי חיות און מענשן פון דער היינטיגער קולטור, האָבן זיי פּאַרגעשטעלט אין דער פּאַרם פון אן אלדורכ־דרינגענדער און אלמעכטיגער קראפט, וואָס באגעגענט ניט אין דער נאַטור פון חיות און מענשן קיין שום נענז־ווירקונג א חוץ א געוויסן גרעפּל פון וואוילטאט אדער רחמנות.

עס פּארשטייט זיך, אויב עס איז איינמאָל אָנגענומען געוואָרן, אז דאָס איז די נאַטור פונם מענשן און אלע חיות, דאן איז שוין מער נארנישט ניט גלעבליבן, ווי צו האלטן פאר נויטיג דעם אפּ־שוואבענדיגן איינפלוס פון די מאַראַל־לערער, וועלכע רופן צו באַרמהארציקייט; דערביי נעמען זיי דעם גייסט פון זייער לערע פון א וועלט, וואָס לויגט א ו י ס ע ר ד ע ר נ א ט ו ר — אויסער און העכער איידער די וועלט, וואָס מיר קאָנען משיג זיין מיט אונזערע חושים. און זיי מיען זיך צו פּארשטארקן דעם אייג־פלוס פון זייער לערע מיט דער שטיצע פון איבערנאַטירלעכע קרעפטן. אויב ווער עס איז האָט זיך אפּגעזאָגט פון אזוינע אנ־שויאונגען, ווי צום ביישפּיל האבבס, איז אים גלעבליבן נאָר איין זאך; צוצוגעבן א באזונדער באדייטונג צו דעם באשטאַפּנדען איינפלוס פון דער רעגירונג, וואָס וועלט געפירט פון נעגיאלע גע־זעצגעבער — וואָס האָט אויף אן אמת'ן גפּירט נאָר דערצו, וואָס מען האָט צוגעשריבן די באזיצונג פון דער „וואהייט" ניט צום גביא, נאר צום גזעצגעבער.

די גרינדער פון די עטישע שולן, אָנהויבנדיג פון מיטלאלטער, וועלכע זיינען גרעסטנטיילס וווינ̈ג באקאנט געווען מיט דער נא־טור און האָבן בעסער זיך אפּגעגעבן מיט מעטאפיזיקע, האָבן פאַר־געשטעלט דעם אינסטינקט פון דער זעלבסט־באהויפּטונג פון דער פּערזאָן ווי דעם ערשטן נויטיגן באדינג פון עקזיסטענץ פאר חיות

און מענשן. נעהאָרכן זיינע געבאָטן האָט זיך נערעכנט פאר א גרונט־געזעץ פון דער נאַטור; ניט נעהאָרכן — וואָלט געפירט צו אן אָפשוואכונג פון דעם מין, און סוף כל סוף צו זיין פארשווינ־ דונג. און דער פּועל יוצא דערפון איז געווען, אז קעמפן מיט די ענגאיסטישע אימפולסן האָט דער מענש נאר געקאָנט רופנדיג צו הילף די איבערנאַטירליכע קרעפטן. דער נצחון פונם מאַראַלן פרינציפּ האָט זיך דעריבער פאַרגעשטעלט, ווי דער נצחון פון מענשן איבער דער נאַטור, וועלכן ער קאָן דערגרייכן נאָר מיט דער הילף פון דרויסן, וואָס קומט ווי א באַ־ לוינונג פאר זיינע גוטע כוונות.

מען האָט אונז געזאָגט, צום ביישפּיל, אז עס איז ניטא קיין העכערע טוגענד, ניטא קיין גרעסערער נצחון פון דאָס גיים־ טיגע איבער דאָס קערפערליכע, ווי די זעלבסטאָפּפערונג צוליב דעם וואוילזיין פון מענשן. אין דער ווירקליכקייט אבער איז די זעלבסטאָפּפערונג צוליב דעם וואוילזיין פון דעם נעסט פון מו־ראַשקעס, אדער צוליב דער זיכערקייט פון דער מחנה פוינלען, פון דער סטאדע אנטלאָפן, אדער פון דער געזעלשאפט פון אפען, א זאַ?אַגישער פּאַקט, וואָס ווידער־ האָלט זיך יעדן טאָג אין דער נאַטור, פאר וועלכן ביי הונדערטער און טויזענטער מינים חיות פאַדערט זיך קיין אנדער זאך ניט אחוץ די נאַטירליך־געשאפענע געגנזיי־ טיגע סימפאטיע צווישן די מיטגלידער פון דעמזעלביגן מין און די שטענדיגע פּראקטיקע פון געגנזייטיגער הילף מיט דעם נעפיל פון לעבנסענרגיע אין דעם אינדיווידום.

דארווין, וועלכער האָט געקענט די נאַטור, האָט געהאט דעם מוט צו זאגן, אז פון די ביידע אינסטינקטן — דעם געזעלשאפטליכן און דעם פערזענליכן — איז דער געזעלשאפטליכער דער שטאר־ קערער, דער דרינגליכערער און דער מער־שטענדיג אנוועזנדער אינסטינקט אויפער דער אנדערער. און ער איז נעווען אומבא־ דינגט נערעכט. אלע נאַטורפאָרשער, וואָס האבן שטודירט דאָס לעבן פון די חיות אין דער נאַטור — דערהויפּט אויף די קאָנטי־ נענטן, וואָס זיינען נאָך שוואך באזעצט פון מענשן — וואָלטן אומבאדינגט געהאלטן מיט אים. דער אינסטינקט פון נעגנזיי־ טיגער הילף איז ווירקליך אנטוויקלט אין דער גאנצער טירן־וועלט,

ווייל דער נאַטירלעכער אָפּקלייב האלט אים אויף און דאָט אויס אָהן רחמנות אלע מינים, אין וועלכע דער דאָזיגער אינסטינקט ווערט אפגעשוואכט צוליב א וועלכער עס איז אורזאך. אין דעם גרויסן קאמף פאר עקזיסטענץ, וואָס יעדער מין חיות פירט אָן אנטקעגן די פיינטלעכע קלימאטישע באדינגונגען פון די אויסערלעכע אומשטענדן פון לעבן, און אנטקעגן זיינע נאַטירלעכע שונאים, די גרויסע און קלייַנע, האָבן יענע מינים די גרעסטע שאַנסן ארויבערצולעבן, וועלכע האלטן גרינטלעכער פון געגנזייטיגער שטיצע, בעת די מינים, וואָס טוען דאָס ניט, שטאַרבן אויס. און דאס אייַנענע זעהען מיר אויך אין דער געשיכטע פון דער מענשהייט.

עס איז אינטערעסאנט צו באמערקן, אז צוגעבנדיג אזא באַדייטונג דעם געזעלשאפטלעכן אינסטינקט, קערן מיר זיך אום צו דאָס, וואָס דער גרויסער גרינדער פון די אינדוקטיווע ווייסנשאפטן, בעקאָן, האָט שוין באגריפן. אין זיין בארימטן ווערק „אינסטאַוראַציאָ מאגנא" (דער גרויסער ווידערגעבורט פון ווייסנשאפט) האָט בעקאָן געשריבן: „אלע ברואים האָבן א אינסטינקט (אפעטיט, פאַרלאנג) צו צווייערלייַ סארטן גוטס: אייַנער פון זיי פאר דער באשעפענישׂ אליין, און אייַנער פאר די אנדערע, אויף וויפיל די באשעפענישׂ מאכט אוים א טייל פון א וועלכן עס איז גרעסערן גאנצן. און אט דער לעצטער אינסטינקט איז מער ווערטפול און שטארקער אייַ־דער דער ערשטער, ווארים ער העלפט מיט דעם מער אלגעמיינעם קיום. דער ערשטער קאָן אנגערופן ווערן א אינדיווידועלעם אדער פערזענלעכעם גוטס, און דער צווייטער — א געמיינשאפטלעכעם גוטס... אויף דעם אופן קומט פאַר בכלל, אז אויף די אינסטינקטן רעגירט דער מער־אלגעמיינער קיום." *

אין אנאנדער אָרט האָט זיך בעקאָן אומגעקערט צו דערזעלביגער אידעע, רייַדענדיג וועגן די „צווויי אפעטיטן (אינסטינקטן)

* קאפּ. 1, ז. 270 On Dignity & Adv'ment of Learning, Book 7
פון באַהן'ס אויסגאבע. געווויס, בעקאן'ס ראיות צו באַשטעטיגן זיין געדאַנק זיינען ניט גענוגענד; מען מוז זוכן נעדענקען, אז ער האָט נאָר אָנגעוויזן די אלגעמיינע לויפעס פון דער ווייסנשאפט, וואָס זיינע נאָכפאָלגער האָבן געדארפט באארבעטן. דעמזעלביגן געדאנק האָט שפּעטער אויך אויסגעדריקט הוגה גרעסטיר זון זייניגע אנדערע דענקער.

פון לעבעדיגע באשעפענישן: 1. זעלבסטדערהאלטונג און באשיצונג, און 2. פארמערונג און פארשפרייטונג," און דערביי לייגט ער צו: „אזוי ווי דער לעצטער איז אן אקטיוואר, איז אויפנעמיינליך, אז ער איז שטאַרקער און וואַרטפולער אויפֿדער דער ערשטער". עס שטעלט זיך, נאַטירליך, די פראגע: שטימט אָט אזא פֿאַרשטעלונג וועגן דער טירן־וועלט מיט דער טאַריע פון נאַטירליכן אפקלייב, אין וועלכער דער קאמף פאר עקזיסטענץ איז דעם מיטל פֿאַר דעם זיך גערעכנט פאר א נויטיגן באדינג פון דער דערשיינונג פון נייע מינים און פון עוואָלוציע, ד. ה. פון דער פֿראַגרעסיוואר אנטוויקלונג בכלל?

אזוי ווי איך האָב באטראכט אָט די פראגע בפרטיות אין דעם ווערק „געגענזייטיגע הילף", ווען איך דאָ זיך ניט נעמען זי פאנאנדערקלייבן ווידער; איך וועל נאָר צוגעבן די פאלגענדע באמערקונג: אין די ערשטע יאָרן נאָך דער דערשיינונג פון דאַרווינס „אנטשטייאונג פון די מינים" זיינען מיר אלע געווען נעגייגט צו דענקען, אז דער שארפער קאמף פאר די מיטלען פון עקזיסטענץ צווישן די מיטגלידער פון דעמזעלביגן מין איז געווען נויטוואנדיג, כדי צו פארשטארקן די ענדערליכקייט און ארויסרופען די דערשיינונג פון נייע פארשיידנארטיקייטן און מינים. מיינע באַאַכטונגען פון דער נאַטור אין סיביר האָט אבער צום ערשטן מאל ארויסגערופן אין מיר א צווייפל אין דער עקזיסטענץ פון אזא שארפן קאמף אין די מינים גופא; זיי האָבן באוויזן פארקערט די גרויסע באדייטונג פון געגנזייטיגער שטיצע אין דער צייט פון דער איבערוואנדערונג פון די חיות, און פאר דעם קיום פון דעם מין בכלל. שפעטער, אין דעם ערך אויף וויפיל די ביאָלאָגיע האָט אריינגעדרונגען טיפער אין דער אויספארשונג פון דער לעבעדיגער נאַטור און האָט זיך באַקענט מיט דעם דערקלערונג אין פלוס פון דער סביבה, וואָס רופט ארויס עגדערונגען אין באשטימטער ריכטונג — דער עיקר אין יענע פאלן, וועו איין טייל פון דעם מין ווערט, אין דער צייט פון זיין אריבערוואַנדערונג, אפגעשניטן פון די אי־בעריגע — איז געווארן מעגליך צו באגרייפן דעם „קאמף פאר'ן לעבן" אין א ברייטערן און טיפערן זין. די ביאָלאָגן זיינען נעוועז געצוואונגען אנצודערקענען, אז גרופּעם חיות האנדלען אפטמאל

ווי אַין גאַנצעם אוּן פּירן אַ קאַמף מיט די אומגינסטיגע באַדינגונגען פּון לעבן אדער מיט זייערע אויסערליכע פיינד, ווי דאָס זיינען די דערבייאיגע מינים, מיט דער הילף פּון געגנזייטיגער שטיצע צווישן זייערע גרופּעס. אין אזוינע פאַלן ווערן דערוואַרבן געווייניקייטן, וואָס פּאַרקלענערן דעם אינעווייניגסטן קאַמף פאַר'ן לעבן, אוּן וואָס פּירן אין דערזעלביגער צייט צו אַ העכערער אַנטוויקלונג פּון דעם פּאַרשטאַנד צווישן די, וועלכע פּראַקטיצירן די געגנזייטיגע הילף. די נאַטור איז פּול מיט אזוינע ביישפּילן, אוּן אין יעדן קלאַס חיות שטייען טאַקע אויף אַ העכערער שטופּע פּון אַנטוויקלונג גראַד די מער געזעלשאַפּטליכע מינים. די געגנזייטיגע הילף אין דעם מין נופּא ווערט אויף דעם אופּן (ווי דאָס האָט שוין קעסטלער אַרויסגעוואָגט אין קורצע ווערטער) דער הויפּט פּאַקטאָר, די הויפּט ווירקענדע קראַפט, פּון דאָס, וואָס מען קאָן אָנרופן די פּראָגרעסיווע אַנטוויקלונג.

די נאַטור קאָן דעריבער אַנגערופען ווערן די ערשטע לערערין פּון עטיק, פּון מאַראַלן פּרינציפּ פּאַרן מענשן. דער געזעלשאַפּטלעכער אינסטינקט איז אייגנעבוירן אין דעם מענשן אזוי ווי אין אַלע געזעלשאַפּטליכע חיות — אָט דאָס איז דער קוואַל פּון אַלע עטישע באַגריפן אוּן פּון דער גאַנצער פּאַלגענדער אַנטוויקלונג פּון מאַראַליטעט.

דער אויסגאַנג־פּונקט פּאַר יעדער ארביט ווערן דער טעאָריע פּון מאַראַל אדער עטיק איז אַנגעווייזן געוואָרן פּון דאַרווינען — דריי הונדערט יאָר נאָכדעם ווי די ערשטע פּרובן אין דער ריכטונג זיינען געמאַכט געוואָרן פּון בעקאַנען, אוּן טיילווייז שפּעטער פּון ספּינאָזא אוּן געטען. נעמענדיג דעם געזעלשאַפּטליכן אינסטינקט אַלס דעם אויסגאַנג־פּונקט פּאַר דער ווייטערדינער אַנטוויקלונג פּון די מאַראַלע געפּילן, אוּן באַפּעסטיגנדיק אָט דעם יסוד מיט ווייטערדינע פּאַקטן, האָט מען געקאַנט בויען אויף דעם די גאַנצע עטיק; אַבער אזא ארבעט איז ביז איצט נאָך ניט געטאָן געוואָרן.

יענע בויער פּון א טעאָריע פּון אַנטוויקלונג, וועלכע האָבן באַרירט די פּראַגע ווען מאַראַליטעט, זיינען צוליב איין אורזאַך אדער אַנאַנדערער געגאַנגען אויף די וועגן, וואָס זיינען אַנגענומען ge־

וואַרן פון די שרייבער איבער עטיק אין דעם פאַר־דאַרווינישן און פאַר־לאַמאַרקישן פּעריאָד, און ניט אין די וועגן, וואָס דאַרווין האָט אנגעמערקט, קאָן זיין אז צו־קורץ, אין זיין „אָפּשטאַמונג פון מענשן". אָט די באמערקונג שיקט זיך אויך אויף הערבערט ספענסערן. ניט אריינלאָזנדיג זיך דאָ אין א באַאורטיילונג פון זיין עטיק (דאָס וועט געטאָן ווערן אין אנאנדער אָרט), ווייל איך נאָר באמערקן, אז ספענסער האָט געבויט זיין פילאָסאָפּיע פון מאַראַל־ויט אנאנדער פּלאַן. די עטישע און סאָציאלאָגישע טיילן פון זיין „סינטעטישער פילאָסאָפּיע" זיינען געשריבן געווארן א צייט פריער אידער עס איז דערשינען דארווינס אָפּהאנדלונג וועגן דעם מאַראַלן געפיל, אונטער דעם איינפלוס טיילוויז פון אָנוסט קאָנט און טיילווייז פון דעם בענטאמישען „אוטיליטאריאניזם" און די סענסואליסטן פון 18טען יאָרהונדערט. *

נאָר אין די ערשטע קאפיטלען פון „גערעכטיקייט" (וואָס האָבן זיך געדרוקט אין דעם זשורנאל „נייַנטינט סענטורי" אין מערץ

---

* ספענסער'ס „דאָטען פון עטיק" איז ערשינען אין 1879טען יאָר און זיין „גערעכטיקייט" אין 1891טען יאָר, ד. ה. לאנג נאָך דער דערשיינונג פון דארווינס „אפשטאַמונג פון מענשן" אין 1871. אבער ספענסערס „סאָציאלע סטאַטיק" איז שוין ארויס אין 1850טען יאָר. ספענסער איז געווים געווען גערעכט, ווען ער האָט אָנגעוויזן אויף די חלוקים צווישן אים און קאָנטן; אבער דער אינפלוס אויף אים פון דעם באגרינדער פון פאזיטיווויזם איז ניט באַשטרייטבאר, טראץ דעם טיפן חלוק אין־עם גייסטיגן געבוי פון די בויזע פילאָסאָפן. כדי זיך צו מאַכן א באַגריף וועגן קאָנט'ס אינפלוס, איז געגוג צו פארגלייכן ספענסערס ביאלאגישע אנשויאונגען מיט די אנשויאונגען פון דעם פראנצויזישן פילאָסאָף, סענציעל ווי זיי זיינען דאַרגעלעגט אין דרימן קאָפּיטל פון זיין „פרעלימינערער אפּהאנדלונג", אין דעם ערשטן באנד פון דער „פאָליטיק פאָזיטיוו".

אין ספענסערס עטיק טרעט ספעציעל ארויס קאָנטס אינפלוס אין דער באַדייטונג, וואָס ספענסער גיט צו צו דער אינשטעלונג פון דעם אונטערשייד צווישן דער „מיליטעריסטישער" און דער „אינדוסטריעלער" שטופע אין דער אנטוויקלונג פון דער מענשהייט, ווי אויך אין שטעלן דעם עגאָאיזם און אלטרואיזם אנטקעגן אייגער דעם אנדערן. אָט דעם לעצטן וואָרט, (אלטרואיזם) געברויכט ספענסער טאָקע אין א צו־בריין און דעריבער אין א ניט־גענוגיע זין, פונקט ווי קאָנט האָט אים געברויכט, וועו ער האָט צום ערשטן אויסגעפירט דאָס דאָזיגע וואָרט.

און אפריל 1890) געפינען מיר דערמאָנט ביי ספּענסערן וועגן דער „עטיק פון חיות" און דער „אונטער־מענשלעכער גערעכטיקייט", צו וועלכע דאַרווין האָט צוגעגעבן אזא באַריטונג אין דער אנטוויקלונג פונם מאַראַלן געפיל ביים מענשן. עס איז אינטערעסאַנט אז די דאָזיגע דערמאָנונג איז אויף קיין אופן ניט געווען פאַרבונדן מיט דעם איבעריגן ענין פון ספּענסערס עטיק, היות ווי ער האָט ניט געהאַלטן די פּרימיטיוון מענשן פאַר גענעלשאפטלעכע ברואים, וואָס זייערע גענעלשאפטן זאָלן זיין א פאַרטזעצונג פון די שטאַמען און גענעלשאפטן, וועלכע מען געפינט געווינלעך צווישן חיות. בלייבנדיג געטרייַ צו האָבבסן, האָט ער באטראכט די ווילדע ווי ניט־צוזאמענגעבונדענע מחנות מענשן, פרעמדע איינע צו די אנדערע, ביי וועמען עס קומען פאַר שטענדיגע פיינטשאפטן און קריגעריען, און די דאָזיגע מחנות גייען ארויס פון זייער באַטישן צושטאַנד ערשט דאַן, וועז עס קומט א פייאיגער מענש, וואָס נעמט אריין די מאַכט אין זיינע הענט און ארגאַניזירט א גענעלשאפטלעכן לעבן.

אויף אָט דעם אופן איז דער קאפיטל וועגן עטיק ביי חיות, וואָס ספּענסער האָט צוגעלייגט שפּעטער, א צוגעבויטער גאָרן אין דעם אלגעמיינעם סיסטעם פון ספּענסער'ס מאַראַל־פילאָסאָפיע, און ער האָט ניט דערקלערט פאר וואָס ער האָט געהאַלטן פאר נויטיג איבערצובייטן אין דעם פונקט זיינע פריערדיגע אנשויאונגען. יעדענפאַלס שטעלט ניט פאַר ביי ספּענסערן דעם מענשנס מאַראַלער געפיל א ווייטערדיגע אנטוויקלונג פון די געפילן פון גענעלשאפטלעכקייט, וואָס האָבן שוין עקזיסטירט ביי דעם מענשנס פאַר־עלטערן. לויט זיין מיינונג האָט זיך דערדאָזיגער געפיל באַווירן אין די מענשלעכע גענעלשאפטן א סך שפּעטער און איז ארויסגעקומען פון די באשרייבונגען, וואָס זיינען ארויפגעלייגט געווארן אויף די מענשן דורך זייערע פאַליטישע, גענעלשאפטלעכע און רעליגיעזע פירער (די „האָטן פון עטיק" § 45). דער באגריף פון פליכט, ווי דאָס האָט גהאַלטן בעין נאָך האָבבס'ן, קומט אוים אויך ביי ספּענסערן, ווי א פּראָדוקט פון צוואַנג מצד די צייטווייליגע הערשער, אין די ערשטע פעריאָדן אין לעבן פון מענשן, אדער ריכטיגער, ווי אן „אראינערונג" וועגן דעם דאָזיגן צוואַנג.

אָט די פּראָוויסזעצונג, וועלכע אגב אורחא וואָלט איצט שווער

געווען צו באשטעטיגן דורך א וויסנשאפטליכער פאָרשונג, לייגט איר שטעמפל אויף ספענסער'ס גאנצער עטיק. ביי אים טיילט זיך די געשיכטע פון דער מענשהייט אויף צוויי פּעריאָדן: דער „מילי־טערישער", וואָס ציט זיך נאָך ביז דער היינטיגער צייט, און דער „אינדוסטריעלער", וואָס וואקסט לאנגזאם אין דער איצטיגער צייט; און די ביידע פאָדערן זייער אייגענע באזונדערע מאָראל. אין דער צייט פון מיליטעריזם פּעריאָד איז געווען מער צוואנג וויפל עס איז געווען נויטיג, אבער אָהן אים וואָלט דער פּראָגרעס ניט געווען מעגלאך. אויף דער דאָזיגער שטופע פון דער אנטוויקלונג פון דער מענשהייט איז אויך געווען נויטיג, אז דער יחיד זאָל געאָפּפערט ווערן אין די אינטערעסן פון דער געזעלשאפט, און צוליב דעם זאָל זיך אויסארבעטן א ספּעציעלער קאָדעקס פון מאָראל. אזא נויט־וועגדיקייט פון רעגירונגס צוואנג און די אפּפערונג פון דעם יחיד וועט מוזען אָנהאלטן ביז וואנען די אינדוסטריעלע ארדענונג וועט ניט פולשטענדיג גובר זיין די מיליטעריש ארדענונג. ספּענסער אָנדערקענט אויף דעם אופן צוויי פּארשיידענע עטיקעס, וואָס זיינען צוגעפּאסט צו צוויי פּארשיידענע שטופן פון אנטוויקלונג (די „דאטן פון עטיק", §§ 48—50), און דאָס פירט אים צו א ריי שלוסן, וועלכע קאָנען זיין ריכטיג נאָר אויב די גרונט־באהויפּטונג איז אן אמת'ע.

די לערע פון די מאָראלע פרינציפּן באשטייט פאָלגליך אין זוכן א קאָמפּראָמיס — א פּשרה צווישן די געזעצן פון פיינטשאפט און די געזעצן פון פרייַנטשאפט — צווישן גלייכהייט און ניט־גלייכהייט (§ 85). און אזוי ווי קיין אויסוועג פון אָט דעם צוזאמענשטויס פון די צוויי געגנגעזעצטע פרינציפּן איז ניטא — אזוי ווי דאָס אָנקומען פון דער אינדוסטריעלער ארדענונג קאָן זיין מעגליך נאָר דאמאָלסט בעת דער קאמף צווישן איר און דער מיליטעריש ער־דענונג ווערט זיין געענדיגט, איז דערווייַל נאָר מעגלאך אריינ־צופירן אין די באציהונגען צווישן מענשן א וועלכן עס איז טייל „גוטפרייַנטשאפט", וואָס זאָל קאָנען מילדערן וויפל ניט איז די היינטיגע ארדענונג, וועלכע איז געבויט אויף אינדיווידואליסטישע פרינציפּן. פאָלגליך לאָזט זיך אויס זיין פארזוך אויפצובויען די גרונט־פרינציפּען פון מאָראל מיט גארנישט, און סוף כל סוף קומט ער צו א גאר איננאנצן אומדערוואַרטעטן שלוס, באהויפּטזדיג אז אלע טעאָריעס פון מאָראל, די פילאָסאָפישע און די רעליגיעזע, דער־

נענצן איינע די אנדערע. אין דערזעלבּיגער צייט וואָס דאַרווינס נעדאנק איז געווען אקוראט פּארקערט — דאַרווין האָט איינגעזען, אז דער קוואל פון וואנען אלע סיסטעמען פון עטיק און אלע מאָראַלע לערנען, איינשליסנדיג אויך דעם עטישן טייל פון פּארשיידענע רעליגיעס, נעמען זייער אורשפּרונג, איז די געזעלשאפטליכקייט און די קראפט פון געזעלשאפטליכן אינסטינקט, וואָס באווייזט זיך שוין אין דער טירן־וועלט און אזויפיל מער ביי די גאנץ פּרימיטיוע פעלקער — וואָקלט זיך ספּענסער, פּונקט אזוי ווי האקסלי, צווישן די מאָראיעס פון צוואנג, אוטיליטאריזם און רעליגיע, און קאָן ניט געפינען אויסער זיי דעם קוואל פון מאָראליטעט.

צום שלום דאַרף מען נאָך צוגעבן, אז הגם ספּענסער'ס באגריף פון דעם קאמף צווישן ענאיזם און אלטרואיזם איז זייער ענליך צו קאָנט'ס פאָזיציע בנוגע דערזעלבּיגער פראגע, פונדעסטוועגן איז דער באגריף וועגן געזעלשאפטליכן אינסטינקט, וואָס דער פילאָסאָף־פאזיטיוויסט האָט געהאט, טראץ דעם וואָס ער האָט גלייקנט אין די פארענדערליכקייט פון די מינים, געווען נעהענטער צו דארווינס באגריף אידער ספּענסער'ס. באטראכטנדיג די באדייטונג פון די געזעלשאפטליכע און אינדיווידועלע אינסטינקטן, האָט קאָנט גאר אָהן וואָקלענישן אָנדערקענט די איבערוועגנדע באדייטונג פון די ערשטע. ער האָט אין אָט דער אנדערקענונג געזען אויך אפילו דעם כאראקטעריסטישן שטריך פון דער מאָראל־פילאָסאָפּיע, וואָס האָט אינגאנצן פארוואָרפן די טעאָלאָגיע און די מעטאפיזיק; ער האָט אָבער די באהויפּטונג ניט אנטוויקלט ביז צו איר לאָגישן ענד. *

ווי עס איז שוין אויבן דערמאָנט געוואָרן, האָט קיינער פון דאר־

---

* „די פאָזיטיוע מאָראל, האָט קאָנט געשריבן, אונטערשיידט זיך אויף דעם אופן ניט נאָר פון דער מעטאפיזישער, נאָר אויך פון דער טעאָלאָגישער דערמיט, וואָס זי אנדערקענט ווי א אונ־ווע־רסאלן פּרינציפּ דעם איבערוואָגנדן פון די גזעזלשאפטלעכע עפּילן". (פאָליטיק פאָזיטיוו", פּרעלימינערע אָפּהאנדלונג, צווייטן טייל, ז. 93, און אין אייניגע אנדערע פלעצער). ליידער ווערן די פונקטן פון געניאליטעט, וואָס זיינען פאנאנדערגעשאָטן איבער דעם גאַנצן ווערק אָפט פאַרטונקלט פון קאָנטס שפּעטיגערע אידייען, וועלכע מע קאָן ניט באַטראכטן אלס אן אנטוויקלונג זון דעם פאָזיטיוון מעטאָד.

ווינם נאכפאלגער ניט געמאכט קיין פארזוך ווייטער צו אנטוויקלען זיין עטישע פילאסאפיע. דזשארדזש ראמיינעס וואלט ווארשיינליך נעוואן אן אויסנאם, ווארים ער האט געהאט בדעה זיך צו נעמען, נאכדעם ווי ער איז פארטיג געווארן מיט זיינע אויספארשונגען בנוגע דעם פארשטאנד פון חיות, פאר די פראגן פון עטיק ביי חיות, און קלארצושטעלן דעם אורשפרונג פונם מאראלן געפיל. ער האט שוין אפילו צונויפגעקליבן מאטעריאלן פאר אט דעם צוועק. * ליידער האבן מיר אים פארלארן איידער ער האט באוויזן צו נעמען זיך ריכטיג פאר דער ארבעט.

וואס איז שייך די אנדערע נאכפאלגער פון דער אנטוויקלונג-טעאריע, זיינען זיי אדער געקומען צו אזוינע שלוסן, וואס זיינען גאנץ פארשיידן פון דאروינס אנשויאונגען, ווי דאס האט פאסירט מיט האקסלעי'ן אין זיין לעקציע „עוואלוציע און עטיק"; אדער, אננעמענדיג די טעאריע פון אנטוויקלונג אלס א באזיס, האבן זיי געארבעט אין אנאנדער ריכטונג. אזא איז מארק גיאס מאראל-פילאסאפיע, אין וועלכער עס ווערן אנאליזירט די העכערע דער-שיינונגען פון מאראליטעט, ניט דערמאנענדיג ווען עטיק אין דער טירן-וועלט. ** איך האב דעריבער געהאלטן פאר נויטיג צו באאנדלען פון דאס ניי די דאזיגע פראגע אין מיין בוך „געגנזייטיגע הילף אלס פאקטאר פון עוואלוציע", אין וועלכן די אינסטינקטן און די געווויינהייטן פון געגנזייטיגער שטיצע ווערן באטראכט ווי איינע פון די יסודות און פאקטארן פון דער פראגרעסיוער אנטוויקלונג.

---

* ער האט דערמאנט ווען דעם אין זיין ווערק "Mental Evolution in Animals" לאנדאן, 1883, ז. 352.

** דאס ווערק פון פראפ. ללאיד-מארגאן, וועלכער האט אינגאנצן איבערגעארבעט זיין פריערדיגן בוך ווען דעם פארשטאנד פון חיות אונטער א נייעם טיטול (Animals Behaviour) לאנדאן, 1900, איז נאך ניט פארענדיגט און מען קאן דערמאנען דעם ווערק נאר דערפאר, ווייל ער פארשפרעכט צו געבן א נייעם אנאליז ווען דער פראגע, באזונדערס פון דעם שטאנדפונקט פון דער פארגלייכנדער פסיכאלאגיע. — די אנדערע ווערק, וועלכע באזירן די אויגענע פראגע אדער האבן צו איר א שייכות, ספעציעל עספינאס' אויסגעצייכנט בוך „לע סאסיעטע אנימאל," זיינען דערמאנט אין דער פארריעדע צו מיין בוך „די געגנזייטיגע הילף".

איצטער קומט אונז אויס צו באטראכטן דיזעלביגע געזעל־שאפטלעכע געווויינהייטן פון א צווייפּאכיגן שטאַנדפונקט: אלס געזירש'נטע עטישע נייגונגען און אלס עטישע לערען, וואָס אונזערע פּרימיטיוון אורעלטערן האָבן געשעפּט פון באַאַכטונגען איבער דער נאַטור. איך מוז זיך דעריבער אנטשולדיגן פאר די לעזער, וואָס איך וועל דערמאָנען בקצור אייניגע פאקטן, וועלכע זיינען שוין באטראכט געווארן אין מיין ארבייט וועגן געגנזייטיגער הילף, כדי צו באוויזן זייער עטישע באדייטונג.

באטראכטנדיג די געגנזייטיגע הילף אלס א וואָפן פון דעם מין אין זיין קאמף פאר'ן לעבן, ד. ה. אין דעם זין, אין וועלכן זי איז וויכטיג פאר דעם נאטורפאָרשער, וועל איך איצטער אנצייגן אינקורצן, וואָס זי שטעלט מיט זיך פאַר אלס א קוואל פון וואנען עם נעמען זיך די עטישע געפילן ביים מענשן. פון אָט דער זייט איז זי העכסט אינטערעסאנט פאר דער עטישער פילאָסאָפיע.

דער פּרימיטיווער מענש האָט געלעבט אין א נאָהענטער געמיינשאפט מיט חיות. מיט אייניגע פון זיי האָט ער לויט אלע וואר־שיינלעכקייטן זיך געטיילט מיט זיין וואוינונג אונטער דעם ארי־בערהיינגנדען פעלז, אין די שפאלטן צווישן די פעלזן, און אפטמאל אויך אין די היילן. זייער אָפּט האָט ער זיך געטיילט מיט זיי אויך מיט זיין שפּייז. ניט וויייטער ווי א יאָר אַנדערהאלבן הונדערט צוריק האָבן די אייגעבוירענע פון סיביר און אמעריקא איבערראשט אונזערע נאַטורפאָרשער מיט זייער פולשטענדיגן קענען די לעבנס־געווויינהייטן פון די ווילדעסטע חיות און פויגלען; און דער פּרימי־טיוער מענש איז געשטאַנען אין נאָר א נעהענטערער געמיינשאפט מיט די איינוואוינער פון די וועלדער און סטעפּעס, און האָט זיי נאָך בעסער געקענט. די מאַסן אויסראָטונג פון לעבעדיגע ברואים דורך די וואלד און פעלד שריפות, דורך פארגיפטעטע קוילן און דערגלייכן, האָט זיך דאמאָלסט נאָך ניט אנגענהויבן; און לויט דער ערשטויענדער, אומגלויבליכער שפּע פון לעבעדיגע ברואים, וואס די ערשטע איינוואוינדערער אין אמעריקא האָבן באגעגנט, און וואס איז אזוי פראכטפול באשריבן געווארן פון די ערשטער־קלאסיגע נא־טורפארשער ווי אָריבאָן, אזאַרא און פילץ אנדערע, קאָנען מיר זיך מאכן א באגריף פון דער געדיכטקייט פון דער טירן־באפעלקערונג

אויף דער ערד אין פארלויף פון דער ערשטער צייט נאך דעם אייז־פעריאד.

דער מענש פון דער עלטסטער און נייסטער שטיין־צייט האט געלעבט, הייסט עס, אין א ענגער געמיינשאפט מיט זיינע שטומע ברידער — אזוי ווי בערינג, בעת ער האט געמוזט איבערווינטערן אויף איינעם פון די אינזלען ארום אלאסקא, האט געלעבט מיט זיין גאנצער קאמפאניע צווישן די אומציילעך סטאדעס פון די פאלארע פוקסן, וועלכע פלעגן ארומלויפן צווישן דער מענשלעכער מחנה, אויפעסנדיג די פראווויזיע, און פלעגן קומען ביי נאכט גריזען די פעל, אויף וועלכע די מענשן האבן געשלאפן. אונזערע פרימיטיווע אורעלטערן האבן געלעבט צ ו ו י ש ן די חיות און מ י ט זיי. און ווי נאר זיי האבן אנגעהויבן איינפירן א וועלכע עס איז ארדנונג אין זייערע באבאכטונגען איבער דער נאטור און איבערגעבן דירעזוציע באבאכטונגען צו זייערע קינדער, האבן די חיות מיט זייער לעבן און זייערע זיטן געגעבן דעם הויפט מאטעריאל פאר זייערע פון מויל צו מויל איבערגעבענע זאמלונג פון ידיעות און לעבנס־וויזהייט, וואס האט זיך אויסגעדריקט אין דער פארם פון שפרוך־וועלטאך און כללים. די פסיכאלאגיע פון די חיות איז נעווען די ערשטע פסיכאלאגיע, וואס דער מענש האט אויסגע־לערנט, און זי איז נאך ביז היינטיגן טאג דער באליבטסטער געגנ־שטאנד פון די מעשיות, וואס מען דערציילט זיך ביים פונאנדער־געלייגטן פייער אין די סטעפעס און וועלדער. דאס לעבן פון די חיות, וואס איז געווען איינג פארבונדן מיט דעם לעבן פון מענשן, איז אויך געווען דער געגענשטאנד פון די ערשטע שפראצן פון קונסט: מיט דעם האבן זיך באגייסטערט די ערשטע גראווירער און סקולפטארן, און דאס איז געווארן א טייל פון די גאנץ עלטס־טע טראדיציעס און מיטאסן וועגן דער באשאפונג פון דער וועלט.

היינט איז דאס ערשטע, וואס אונזערע קינדער הערווויסן זיך פון זאלאגיע, די מעשיות וועגן די רויב־טירן, די לייבן און די טיגערס. אבער דאס ערשטע, וואס די פרימיטיווע ווילדע האבן זיך געדארפט הערווויסן וועגן דער נאטור, איז געווען, אז זי שטעלט פאר אן אומגעהויערע זאמלונג פון טירן־מינים און פעלקער: דאס אפען־פאלק, וואס איז אזוי נאהענט צום מענשן, דאס אייביג־ב־ימענדיגע וועלף־פאלק, דאס אלווייסנדע, פלוידערנדיגע פויגל־

פּאַלק, דאָס אייבינ־ארבעטנדיגע פּאָלק פון מוראשקעס, א. אז. וו. * פּאר זיי זיינען די חיות געווען, א המשך, אן אויסבריטערונג פון זייער אויגענעם פּאָלק — נאר זיי זיינען געווען אסך קליגער אידער די מענשן. דער ערשטער אָנהויב פון א געזעלשאפטלעכן לעבן איז נאָר אומבאשטימטע נאָר, אז זי האָט זיך קוים אונ־טערשיידט פון א פּשוטן אייגדרוק — האָט געמוזט זיין דאס, אז די לעבעדיגע באַשעפענישן און אירע פּאָלק זיינען נית אָפּגעטיילט אויפן פּון די אנדערע. מיר קאָנען זיי אפטיילן, אבער זיי האָבן נית גאָנט. עס איז אפילו א ספק, צי זיי האָבן זיך געקאָנט פּארשטעלן דאָס לעבן אנדערש ווי נאר דורך דעם מין אדער דעם פּאָלק.

אין יענער צייט האָט זיך אומפּארמיידליך געמוזט פּארמירן נית אנדערש ווי אָט אזא פּארשטעלונג וועגן דער נאַטור. צווישן זיינע נעהענטסטע קרובים, די אפּען, האָט דער מענש געזען הונ־דערטע מינים, ** וואס האָבן געלעבט אין גרויסע געזעלשאפטן, וואו אלע מיטגלידער פון יעדער געזעלשאפט זיינען געווען אייגן פּאר־בונדן צווישן זיך. ער האָט געזען ווי די אפּען שטיצן אויף אנדערע בעת זיי גייען ארומקלייבן א פעלד; ווי פּארזיכטיג זיי גייען אריבער פון איין אָרט אויף דעם אנדערן; ווי זיי פּאראיינigen זיך אנטקעגן זייערע אלעמענס פיינד; ווי זיי טוען אויפער פּארן אנדערן אלערליי קליניקייטן, ווי צום ביישפּיל ארויסציען שטע־כערס און בערעלאך פון דער האָריגער פעל פון א חבר; ווי זיי קוועטשן זיך אויף צוזאמען אין א קאלטן וועטער, א. אז. וו. געווים, די אפּען האָבן זיך אָפּט געקריגט אויף מיט די אנדערע; אבער אין זייערע קריגעריין איז געווען, אזוי ווי מיר זעהען עס אויך איצטער, מער טומל אידער באשעדיגונג; און צייטנווייז, אין די מינוטן פון געפאר, האָבן זיי ארויסגעווייזן וואודערבארע געפילן פון געגנזייטיגער צוגעבונדנקייט — שוין נית צו רירן וועגן דער

* קיפּלינג האָט עס פּארטרעפליך גוט פּארשטאַנען, אין זיין דער־ציילונג וועגן מאָוגלי.

** אין טערציערן פּעריאָד זיינען געווען זייערע, ווי די געלערטע געאָלאָגן זאָגן, ביז טויזנט פּארשיידענע מינים.

צוגעבונדנקייט פון די מוטערס צו זייערע קינדער און פון די אלטע זכרים צו זייער גרופע. געמיינשאפטליכקייט איז געווען אויף דעם אופן דער כאראקטעריסטישער שטריך ביי דעם גאנצן פאלק פון די אפען; און אויב איצטער געפינען זיך צוויי ניט־נעזעלשאפטליכע מינים פון די גרויסע אפען — דער גאריללא און דער אראנג־אוטאנג — וועלכע לעבן נאר אין קליינע פאמיליען, איז אט דער פאקט גופא, וואס אט די צוויי מינים פארנעמען יעדער באזונדער א זייער קליינע טעריטאריע, באווייזט, אז זיי זיינען אויסשטארבנדע מינים: מעגליך אז זיי זיינען דעריבער אויסשטארבנדע, ווייל דער מענש האט נעפירט אנטקעגן זיי א הארטנעקינע מלחמה, ווי נעגן מינים, וואס זיינען זייער נאהנט צום מענשן.

דער פרימיטיוער ווילדער, ווידער, האט נעזעזן און נעוואוסט, אז אפילו צוויי די רויבערישע חיות איז פארן איין גאנץ אלגעמיינער נעזעץ: זיי הרגענען קיינמאל ניט אין־נער דעם אנדערן. איניגע פון זיי זיינען זייער נעזעל־שאפטליך, דהינו דער גאנצער הינט־שטאם: די שאקאלן, די ווילד־דע הינט פון אינדיע און די היענעס. אנדערע לעבן אין ניט־גרויסע פאמיליעס, אבער אפילו ביי זיי קומען זיך צונויף די קלי־נערע, ווי די לייבן און לעמפערטן, צו גיין אינאיינעם אויף נעיעג, אזוי ווי די הינט־שטאמען. * און וואס איז שייך די וויניגע, וועלכע לעבן — יעדנפאלס איצטער — נאר איינזאם, ווי די טיגערן, אדער אין קליינע פאמיליעס, האלטן זיי זיך אויך אן דעמזעל־ביגן רעגל: זיי הרג'נען ניט איינער דעם אנדערן. אפילו איצ־טער, וועז עס זיינען שוין מער ניטא די אומצייליגע סטאדעס, וואס האבן אמאליגע צייטן באפעלקערט די באוואקסענע סטע־פעס, און די טיגערס, וואס זיינען נעצוואונגען צו דערנערן זיך פון דעם מענשנס נעצאמטע סטאדעס, לעבן דעריבער נאענט פון די דערפער, — אפילו איצטער וויסן מיר דורך די פויערים פון אינדיע, אז די טיגערס האלטן זיך יעדערער אויף זיין געביט און

---

* אויף איין פאטאגראפישער קארטע, וואס איז ארונטערגענומען נעווארן ביי נאכט מיט קינסטליכער באליכטונג, קאן מען זען, ביי די וואסער־ברעגעס, וואו עס קומען זיך צונויף אלערליי חיות, אז די לייבן קומען גרופעסווייז.

פּירן ניט צווישן זיך קיין בירגער־קריג. און ווי עס ווייזט זיך דערבייַ ארויס, איז עס זייער ווארשיינלעך, אז אפילו דידאַזוינע וויניגע מינים, וואָס זייערע אינצעלנע לעבן איצטער אפּגעזונדערט, דהינו די טיגערס, די קלייניע מינים קעץ (כמעט אלע זייערע זיינען נאכט־חיות), בערן, די מארדער־פאמיליע, פוקסן, איגלס (יאַזשיקעס) און אייניגע אנדערע — אפילו אָט די מינים האבן ניט אלעמאל נעפּירט אן איינזאם לעבן. פּאר אייניגע פון זיי (פוקסן און בערן) האָב איך געפונען פאזיטיווע באווייזן, אז זיי זיינען פארבליבן געזעלשאפטלעכע חיות ביז ווען דער מענש האָט זיך ניט געמישט זיי אויסראָטן; און אנדערע לעבן נאָך ביז היינטיגן טאָג געזעלשאפטלעך אין די ניט־באזעצטע ווייסטנישן: אזוי אז מיר האָבן א פולשטענדיגן גרונט צו דיינקען, אז כמעט אלע זייערע האָבן אמאל געלעבט אין געזעלשאפטן. * נאר אויב אפילו עס וואלטן אלעמאל עקזיסטירט עטלאכע ניט־געזעלשאפטלאכע מינים, קאָנען מיר פאזיטיוו באהויפטן, אז אזעלכע מינים זיינען געווען די אויסנאם פון דעם אלגעמיינעם כלל.

די לערע פון דער נאַטור איז פאָלגליך געווען, אז אפילו די שטארקסטע חיות זיינען געצוואונגען צו לעבן געמיינשאפטליך. די, וועמען עס איז אויסגעקומען אפילו נאר איינמאל אין לעבן צו זען אן אטאקע צום ביישפיל פון די ווילדע אינדישע הינט אויף גרויסע און שטארקע רויבטירן, האָבן, פארשטייט זיך, איין מאל פאר אלע מאל באגריפן די קראפט פון אזא פאראייניגונג, דעם צוטרויען צו די אייגענע כחות און דעם מוט, וואָס די פאראייניגונג גיט יערן איינצלנעם.

אין די סטעפּעס און וועלדער האבן אונזערע פרימיטיווע אורעלטערן געזען מיליאָנען חיות זיך צונויפקומנדיג אין אומגעהויערע געזעלשאפטן — גאנצע פעלקער און מינים. אומצייליגע סטאַדעס ריי־הירשן, פּאָלארע הירשן, אנטעלאָפן, אומגעהייערע סטאַדעס בופלאָקסן און אומצייליגע מחנות ווילדע פערד, ווילדע אייזלען, זעברעס און אנדערע האבן זיך אריבערגעצויגן איבער די

---

* זע „געגנזויטיגע הילף" דעם ערשטן און צווייטן קאפּיטל און די בוילאגן. א סך נייע פאקטן, וואָס באשטעטיגן דעמזעלביגן גרונטגעדאַנק, האָב איך געזאמעלט נאָכדעם ווי דאָס דאָזיגע ווערק איז ערשינען.

גרעניצלאָוע סטעפּעס און כסדר אלעמאל זיך געפּיטערט אינאיי־
נעם, ווי דאָס האָבן ניט לאַנג צוריק געזען די רייזנדע אין צענט־
ראל אפריקא, וואו די זשיראַפֿן, גאַזעלן און אנטעלאָפֿן האָבן זיך
געפּיטערט זייט ביי זייט. אפילו אויף די טרוקענע בערג־פלאַכן
פון אזיע און אמעריקא זיינען געווען גרויסע סטאַדעס לאַמען אדער
ווילדע קעמלען, און אין די בערג פון טיבעט האָבן זיך אויפגע־
האלטן געמיינשאפטליך גאנצע מינים שווארצע בערן. און ווען
דער מענש האָט זיך נעהענטער באקענט מיט דעם לעבן פון די
דאָזיגע חיות, האָט ער גלייך איינגעזען ווי אייגנ פארבונדן זיי
זיינען צווישן זיך. אפילו דאמאלסט בעת זיי זיינען דאכט זיך
געווען אינגאנצן פארנומען מיט זייער נאַרונג, און עס האָט אויס־
געזען אז זיי האָבן זיך גארניט ארומגעקוקט אויף דאָס, וואָס טוט
זיך ארום זיי, האָבן זיי גוט אכטונג געגעבן אייגער אויף דעם
אנדערן — שטענדיג גרייט צו פאראייניגן זיך אין א וועלכער עס
איז אלגעמיינער טעטיקייט. דער מענש האָט אויך געזען, אז אין
דעם גאנצן הירשן אדער ציגן־שטאַם, סיי בעת זיי פיטערן זיך,
סיי וען זיי שפּילן זיך, האָבן זיי אלעמאל וועכטער, וואָס שלאָפֿן
ניט און גיבן א סיגנאל צום מינוט, גלייך ווי עס באווייזט זיך
א געפערלעכע רויב־חיה. ער האָט אויך געוואוסט, אז אין פאל פון
א פלוצלינדיגן אָנפאל שליסן זיך צונויף די זכרים און נקבות
אין א קרייז, אריינטרייבנדיג די יונגע אינמיטן קרייז, און ווי
אזוי זיי באגעגענען דעם שונא פּנים אל פּנים, זיך אונטערוואַרפנ־
דיג דער געפאָר פון ווערן פארצוקט, אבער ראטעוועדיג זייער
יונגען דור, וואָס קאָן זיך נאָך אליין ניט באשיצן. ער האָט גע־
וואוסט, אז די סטאַדעס חיות האלטן זיך פאר דערזעלביגער טאק־
טיק בעת זיי טרעטן אָפֿ צוריק.

דער פרימיטיווער מענש האָט דאָס אלץ געוואוסט — אָט דאָס
אלץ, וואָס מיר ווייסן ניט און וואס מיר פארגעסן אזוי גערן; און ער
האָט דערציילט וועגן דיזאָזיגע פירונגען פון די חיות אין זייע
מעשה׳ס, באפוצנדיג זייער מוט און זעלבסטאפּפערונג מיט זיין פּרי־
מיטיווער פאַעזיע, און ער האָט זיי נ א כ ג ע ט א ן אין זייע
רעליגיעזע צערעמאָניעס, וועלכע וועלן איצט ניט־ריכטיג אנגערופען
„טענץ".

און ניט ווייניגער האָט דער ווילדער געמוזט ווייסן וועגן די

גרויסע וואַנדערונגען פון די חיות. ער איז אפילו נאָכגענאַנגען נאָך זיי, ווי דאָס טוען איצטער די טשוקטשעס, וועלכע קלייבן זיך אריבער נאָך די סטאַדעס ווילדע הירשן, וועו די מחנות קאַמאַרעס טרייבן זיי פון איין טייל פון דעם טשוקוטישן האַלב־אינזל אין דעם אַנדער טייל; אַדער ווי דער לאַפּלאַנדער גיט נאָך די סטאַדעס האַלב־נעצאַמטע הירשן אין זייערע וואַנדערונגען, וואָס היינגען ניט אַפּ פון אים. אוֹן אויב מיר, מיט אונזער בוך־געלערנטזאמקייט און אומבאַקאַנטשאַפט מיט דער נאַטור, קאָנען זיך ניט דערקלערן ווי אזוי חיות, וואָס זיינען צעוואַרפן גרויסע־ווייט איבער אַן אומגעהויערער טעריטאָריע, קליגן זיך צונויפצוקלייבן אין די טויזנטער אויף א געוויסן אָרט, כדי אריבערצושווימען א טייך (ווי איך האָב עס געזען אויפֿ'ן אמור), אַדער אריבערציען זיך צו צפון, דרום אדער מערב — האָבן אונזערע אורעלטערן, וועלכע האָבן געהאַלטן די חיות פאר קלינערע ווי זיך אליין, זיך גאר ניט גענוגדערט אויף אזוינע איינשטימונגען, ווי עס וואונדערן זיך ניט אויף זיי די ווילדע איצטער. פאר זיי געפינען זיך אלע לעבעדיגע כרואים — חיות, פויגלען און פיש — אין שטענדיגער נעמייַשאפט צווישן זיך. זיי וואַרענען איינע די אנדערע דורך קוים מערקבארע צייכנס אדער קלאנגען; זיי לאָזן וויסן איינע די אנדערע וועגן אלערליי פאסירונגען, און שטעלן צונויף אויף דעם אופן איין גרויסע אלגעמיינע געזעלשאפט, וואָס האָט אירע מנהגים פון אנשטענדיגע פירונגען און גוט־פריינטשאפט. די טיפע שפּורן פון אט אזא פארשטענדעניש פון לעבן פון די חיות זיינען פאר־בליבן ביז אויף היינטיגן טאָג אין די ספּורי מעשיות און שפּריכ־ווערטלאר פון אלע

פון די געדיכט־באפעלקערטע, מונטערע און פרייליכע ישובים פון מאדרעס, סוסליקעס און זייער גלייכן, ווי אויך פון די קאַלאַ־ניעס ביבערס, מיט וועלכע די טייכן נאָך דעם אייז־פעריאָד זיינען געווען באפעלקערט, האָט דער פרימיטיווער מענש — אליין נאָך א וואנדערנדע באשעפענים — זיך געקאָנט דערווייסן די נוצן פון איינגעזעסנקייט, פון א פעסטן וואוינאָרט און געמיינשאפטליכער ארבעט. אפילו איצטער זעהען מיר (איך האָב עס געזען א האלבן יאָרהונדערט צוריק אין זאבאיקאליע) אז די וואַנדערנדע פיה־ציבטער, וועלכע זיינען מערקווירדיג ניט־אויסגערעכנטע מענשן,

דערוויסן זיך פון דעם טאַרבאַגאַן (אוא געשטרייפטע סיבירישע וועווערקע) די נוצן פון ערדארבעט און פון פאַרזאַרגן אויף שפּעטער, וואָרים זיי באַראַבוועט יעדן הערבסט זיינע אונטערערדישע סקלאַדן און נעמען פאר זיך זיינע אנגעגרייטע עסבאַרע וואָרצלען. דאַרווין גופא דערמאָנט ווי די ווילדע, אין א הונגער־יאָר, האָבן זיך געלערנט פון די באַבון־אַפען וועלכע פרוכטן פון וועלכע בויטער און קוסטעם קאָנען דינען במקום שפּייזן. עס איז קיין ספק ניט, אז די שפּייכלערס פון די קלייניע גרויזונעס, מיט זייערע פּאָר־דאָטן פון אלערלייי עסבאַרע קערנער, האָבן געמוזט געבן דעם מענשן דעם ערשטן געדאנק וועגן צוריכטן גראָזן צום עסן. אין דער ווירקלעכקייט אנטהאלטן די הויליגע ביכער פון מזרח פיל אַנדייטונגען וועגן דער פאַרזאַרגלעכקייט און ארבעטזאמקייט פון די חיות, און היסן דעם מענשן זיך אראָפּנעמען א ביישפּיל פון זיי.

די פויגלען, ווידער — כמעט אלע מינים פויגלען — האבן געגעבן אונזערע ווייטע אורעלטערן א לערע פון דער איינגסטער געזעלשאפטלעכקייט, פון אירע פריידן און פון אירע אומגעהייערע נוצן. די גרויסע אלגעמיינע געזעלשאפטן פון די ענטלאָך, געגרן און פון אלע אנדערע זומפּ־פויגלען, האָבן מיט זייער חבר'שער אייניקייט צו פארטיידיגן זייערע עופה'לאך און אייער געלערנט דאס איגענע דעם מענשן. און אין הערבסט האָבן די מענשן, יאָס האָבן אליין געלעבט אין די וועלדער און ביי די ברעגעס פון די וואלדטייכן, געקאָנט נאטירליך באַאַבאַכטן דאָס לעבן פון די יונגע פויגלאך, ווי זיי קלייבן זיך צונויף אין גרויסע מחנות און, פארברויכנדיג א קלייניעם טייל פון טאָג אויף צו פיטערן זיך אינאיינעם, פארבריינגען זיי די איבעריגע צייט אין צוויטשערן און שפּילן צוזאמען. * ווער ווייס — צי האָט זיך ניט פון אָט די הערבסטיגע פארזאמלונגען געשאפן דער עצם געדאנק פון די הערבסטיגע פארזאמלונגען פון גאנצע שטאָטן כדי צו אַנפירן די שטאם־געיעגן צוזאמען (די א ב א ביי די מאַנגאָלן, די ק א ד א ביי די טונגוזן), וועלכע ציען זיך א חודש אדער צוויי חדשים און זיינען

* וועגן די דאָזיגע פארזאמלונגען האָט דערמאָנט, צוויישן אנדערע, דער בארימטער זאָאָלאָג, פראָפעסאָר קעסלער. מען טרעפט אויך אַן באשרייבונגען וועגן זיי ביי אלע פעלד־זאָאָלאָגן.

יאָס־טובים פאר דעם גאַנצן שטאַם, פּארפּעסטיגנדיג צוזאמען דער־מיט די קרוב'עשאפט פון דעם שטאַם און די פּערארבעט פּארבאַנדן.

אזוי אויך האָט דער מענש געוואוסט וועגן די שפּילן, וואָס איניגע אַרטן חיות האָבן אזוי ליב, וועגן זייערע ספּאָרטן, זייערע קאָנצערטן און טענץ (זע די ביילאגן פון „געגנזייטיגע הילף"), זייער פּליען גרופּעסווייז אין די אָוונטן. ער איז געווען באקאַנט מיט די טומלדיגע מיטינגען פון די שוואַלבן און אנדערע וואָנ־דערנדע פויגלען, וואָס זיי האַלטן אָפּ אין אונזערע ערטער אין הערבסט, יאָר איין יאָר אויס אויף דעמזעלביגן פּלאַץ, אייַדער זיי דאַרפן אנהויבן זייערע וווייטע איבערוואַנדערונגען אין די דרום־לענדער. און וויַ אָפּט איז דער מענש געשטאַנען א פּאַרוואונדער־טער, זהעגדיג די אומגלויבלידיג־גרויסע מחנות איבערוואַנדערנדע פויגלען, וואָס זיינען גאנצענע טעג געפּלויגן איבער זיין קאָפּ; אדער די אומציילדיגע טויזנטער בופלאקסן, אדער הירשן און רייַ־הירשן, וועלכע האָבן אים פּארצאמט דעם וועג און פּארהאלטן אָפּטמאָל עטליכע טעג נאָכאנאנד מיט זייערע געדיכטע רייען, וועו זיי האָבן זיך געאיילט אין צפון אדער דרום.

„דער טירן־ענליכער ווילדער" האָט געקענט אָט די אלע נאַטור־פּראַכטן, וואָס זיינען פּארגעסן געוואָרן אין אונזערע שטעט און אוניווערזיטעטן; ער האָט געקענט אָט די שיינקייטן פון לעבן, וועגן וועלכע עס איז אפילו קיין זכר ניטאָ אין אונזערע טויטע לערביכער פון נאַטורגעשיכטע, אין דערזעלביגער צייט, וואָס די באשרייבונגען פון אונזערע גרויסע נאַטורפּארשער — פון א ד י־ב א ן, ה ו מ ב א ל ד, א ז א ר א, ב ר ע ם, ס ע ו ו ע ר־צ א ו ו און אזויפיל אנדערע וועלן פּארדעקט מיט שימל אין די ביבליאָטעקן.

אין יענע צייטן איז די גרויסע וועלט פון פּליסנדע וואַסערן און אָזערעס אויך ניט געווען קיין בוך מיט זיבן זיגלען פאר'ן מענשן. ער איז געווען גוט באקאַנט מיט זייערע אייגנוואוינער. אפילו איצ־טער, צום ביישפּיל, פילן די האלב־וויילדע אייגנוואוינער פון אפריקא א טיפע אכטונג פאר דעם קראָקאָדיל. זיי האלטן אים פאר א נאָהענטן קרוב צום מענשן — זאָגאר עפּעם ווי א מין אורפּאטער. אין געשפּרעכן מיידן זיי אויס אים אנצורופן מיט'ן נאָמען, און וועו מען מוז אים דערמאָנען, רופן זיי דעם קראָקאָדיל דער „אלטער

זיידע", אדער מיט א וועלכן עס איז אנדער נאָמען, וואָס דריקט אויס קרובה'שאפט און אכטונג. דער קראָקאָדיל, זאָגן זיי, פירט זיך אלעמאל ווי זיי אליין. ער וועט קיינמאל ניט אראָפשלינגען זיין שפּייז, ניט אינלאדנדיג זיינע אייגענע און פרייַנט צו טיילן זיך די שפּייז מיט אים צוגלייך. אויב א וועלכער עס איז מענש הרג'ט א קראָקאָדיל ניט על פּי געזעץ פון שטאם־נקמה, האלטן די ווילדע, אז די קרובים פון דעם געהרג'עטן קראקאדיל וועלן אומ־באדינגט נעמען שטאם־נקמה פון וועמען עס איז פון דעמזעלבּיגן שטאם, צו וועלכן דער מערדער געהערט. איז דעריבער, אויב א קראקאדיל האָט אויפגעגעסן א נעגער, וועלן די קרובים פון דעם אויפגעגעסענעם נעגער אָנוועגדן אלע באמיאונגען צו דער'הרג'נען ענוני דעמזעלבּיגן קראָקאָדיל, וועלכער האָט אויפגעגעסן זייער קרוב, וואַרים זיי האבן מורא, אז אויב זיי וועלן הרג'נען אן אומשולדיגן קראָקאָדיל, וועלן זיי דערמיט אַרויסרופן אויף זיך די נקמה פון זיינע קרובים, וועלכע וועלן מוזן על פּי דין פון שטאם־נקמה זיך נוקם זיין פאר דעם מאָרד פון זייער קרוב. און דאם דערקלערט אויך, פאר וואָס די נעגערס, וועו זיי האָבן ליוט זייער מיינונג דער־הרג'ט דעם פארשולדיגטן קראָקאָדיל, קוקן ארום זייער פאָרזיכטיג די אינגעווייד פון דער גע'הרג'טער חיה מיט דעם צוועק כדי צו געפינען אין דעם קראקאדיל'ס מאָגן די געבליבענע סמנים פון זייער אויפגעגעסענעם קרוב, און דערמיט זיך איבערצייגן, אז זיי האָבן טאקע קיין טעות ניט געהאט, און אז פונקט דער דאָזיגער קראקאדיל האָט פארדינט דעם טויט. אויב אבער זיי געפינען ניט קיין שפורן פון זיין שולד, נעמען זיי אויף זיך אלערליי תשובות, כדי צו אנט־שולדיגן זיך פאר די קרובים פון דער דער'הרג'טער חיה און זוכן ווייטער דעם אמת'ן שולדיגן. זאָנסט וועלן די קרובים פון דעם דער־הרג'טן נקמה נעמען פון זייער שטאם. אָט אזוינע גלויבנס עק־זיסטירן אויך ביי די רויט־הויטיגע אינדיאנער בנוגע צו דער קלאַ־פערשלאנג און צום וואָלף, ביי די אָסטיאקן בנוגע צו דעם בער א. אז. וו. די באדייטונג פון אָט די גלויבנס פאר דער אנטוויקלונג פון די שפּעטערדיגע באגריפן פון גערעכטיקייט איז קלאָר. *

* ניט שוין זשע וועלן די פויל־באדייטנדיגע פאקטן וועגן מאָראַלי־זעץ ביי חיות, וואָס ראָמאַנעס האָט צונויפגעזאמלט, טאקע בלייבן ניט זארעזענטליכע?

די מחנות פּיש, זייערע אריבערוואַנדערונגען אין די קלאָרע וואַסערן און זייער נאַהענטע אויספּארשונג דורך אויסזוכער איידער די גאַנצע מחנה רירט זיך פון אָרט, האָבן שוין אין די פּריהע צייטן געמוזט מאכן אן אייגנדרוק אויפֿ'ן מענשלעכן פּארשטאנד. די שפּורן פון אזא אייגנדרוק געפינען מיר נאָך ער היום אין די פּאַלקס־דערציילונגען פון די וויל‌דע אין א סך ערטער. אזוי צום ביישפּיל גייט א טראדיציע וועגן דעקאַנאַווידא'ן, צו וועמען די רויטהויט־טיגע אינדיאַנער שרייבן צו די באַשאַפונג פון זייער שטאַם־אָרגאַניזאציע, אז צום אלעם ערשטן האָט ער זיך דערווייטערט פון מענשן, כדי אלץ ארומצוטראכטן אויפֿ דער פּרייער נאַטור. ער איז צוגעקומען צו א ברעג פון א ריינעם דורכזיכטיגן טייך, וואָס איז געווען פול מיט פיש. ער האָט זיך אוועקגעזעצט אָנגעשפּאַרט אָן משופּע'דיגן ברעג און אויפּמערקזאם געקוקט אויפֿ'ן וואַסער, וואו די פיש האָבן זיך געשפּילט „אין שלום און אין אחדות“... און דא איז אים געקומען דער געדאנק אין קאָפּ איינצוטיילן זיין פּאַלק אין שטאַמען און קלאַסן אדער „טאַטעמס“. * אין אנדערע טראדיציעס גיט זיך איבער, אז דער קלוגער מענש פון אזא און אזא פּאַלק לערנט זיך קלוגשאפט ביי דעם ביבער, ביי דער וועווערקע, אדער ביי א געוויסן פויגל.

פאר דעם פּרימיטיוון מענשן בכלל זיינען די חיות — סודות'דיגע, רעטזלהאפטיגע באשעפענישן, וואָס זיינען באשאַנקען מיט אן אומגעהייערע באקאנטשאפט מיט דעם לעבן פון דער נאַטור. זיי וויסן א סך מער וויפיל זיי זאָגן אונז. א דאנק זייערע חושים, וואָס זיינען א סך פיינער איידער אונזערע חושים, און א דאנק דעם, וואָס זיי גיבן אלעמאַל איבער איינע די אנדערע אלץ וואָס זיי באמערקן אין זייער שטענדיגן ארומזוכן און ארומפּליען — אזוי צי אויפ אנאנדער אופן, וויסן זיי וואָס עם טוט זיך מיילן וויט ארום. און אויב א וועלכער עס איז מענש האָט זיך אין זיינע באציאונגען צו זיי ניט דערלויבט קיין אומערלעכקייט און פאלשקייט, האָבן זיי אים געוואַרנט פון געפאַרן, פונקט ווי זיי וואַרענען איינע די אנדערע, זיי שיינקען אים אבער קיין אויפּמערקזאמקייט ניט, אויב ער איז „ניט געווען וואַרהאפטיג“ אין זיינע האנד־

* בראַנדט־סערא. דעקאַנאַווידען, אין זשורנאל „מאַן“, 1901, ז. 166.

לונגען. שלאנגען און פויגלען (די אייל רעכנט זיך פאר אן אנפי־
רערין ביי די שלאנגען), רויבטירן און אינזעקטן, יאשצערקעם און
פיש — זיי אלע פארשטייען אייגע די אנדערע און גיבן אלעמאל
איבער זייערע באבאכטונגען אייגע צו די אנדערע. זיי אלע גע־
הערן צו איין ברודערשאפט, אין וועלכער זיי נעמען אמאל אריין
דעם מענשן.

צווישן דער דאזיגער ברודערשאפט איז, נאטירליך, פארא
אייגערע ברודערשאפטן פון „באשעפענישן פון איין בלוט". אפען,
בערן, וועלף, העלפאנטן און נאז־האָרנריגע, א גרויסער טייל פין
די מעלי־גרה, די האזן און א גרויסער טייל פון די גריזונעם, די
קראקאדילן א. א. וו. קענען אויסגעצייכנט זייערע מינים און הער־
לאזן ניט, אז ווער עס איז פון זייערע שטאם־ברידער זאל הער־
הרג׳ט ווערן פון א מענשן און זיי זאלן ניט נעמען פון אים קיין
„גערעכטע" נקמה. אט דער באגריף האט זיך געמוזט פארמירן
אין זייער א ווייטער צייט צוריק — דאמאלסט, בעת דער מענש איז
נאך ניט געווען קיין אוכל הכל און האט ניט געפאנגען קיין פויגלען
און זויג־טירן פאר שפייז. אן אוכל־הכל איז ער, לויט וואר־שיי־
לויקיטן, געווארן אין משך פון דעם אייז־פעריאד, וועו די געויקסן
זיינען פארניכטעט געווארן פון דער אנקומענדיגער שרעקליכער
קעלט. דער דאזיגער באגריף אבער איז פארבליבן ביז היינטיגן
טאג. אפילו איצטער איז דער ווילדער, בעת ער גיט אויף געיעג,
מחויב אפצוהיטן געוויסע רעגעלן, בנוגע צו די טירן, און צום סוף
פון געיעג מוז ער דורכפירן געוויסע אויסקויף־צערעמאניעס. אויי־
ניגע פון די דאזיגע צערעמאניעס ווערן אויך איצטער זייער שטרייניג
דורכגעפירט, דערהויפט בנוגע די טירן, וואס רעכענען זיך פאר
דעם מענשנס פארבינדעטע — למשל צו דעם בער (ביי די אמורער
ארטשאנעס).

עס איז באקאנט, אז צווי מענשן, וואס געהערן צו צווי
פארשיידענע שטאמען, קאנען זיך פארבריידערן צונויפמישנדיג
זייער בויזנס בלוט, וואס זיי באקומען פון א לייכטער וואונד,
ספעציעל געמאכט פאר דעם צוועק. אריינטרעטן אין א פאר
ברידערונג איז אין די אלטע צייטן געווען א גאנץ געווייגליכע
זאך, און מיר דערוויסן זיך פון די דערציילונגען און טראדיציעס
פון אלע פעלקער, באזונדערס פון די סקאנדינאווישע „זאגען",

ווי הייליג אזא אפמאך איז געהאלטן געווארן. אבער אזוינע אפמאכן זיינען אויך געווען גאנץ געווייניליך צווישן דעם מענשן און פארשיידענע חיות. די לעגענדעס רעידן שטענדיג וועגן זיי: א חיה, צום ביישפיל, זעהענדיג, אז דער יעגער איז גרויט זי צו הרג'נען, בעט אים, ער זאל דאס ניט טאן; דער יעגער שטימט איין און זיי ביידע ווערן ברידער. און דאמאלסט, סיי די מאלפע, סיי דער בער, דער הירשן־באק אדער די פויגל, דער קראקאדיל אדער אפילו די בין, (וועלכע עס איז פון די טירן, וואס לעבן אין געזעלשאפטן) זארגן וועגן דעם מענשן־ברודער אין די קריטישע מינוטן פון זיין לעבן, שיקנדיג אים צו הילף די ברידער פון זיין אייגענעם מין אדער פון אנדערע מינים. און אויב די וואַרנונג איז נעקומען צו־שפעט אדער איז ניט ריכטיג פארשטאנען געווארן, און דער מענש איז אומגעקומען, סטארן זיך די דאזיגע אלע חיות און חיה'לאך אים ווידער מאכן לעבעדיג; נאר אויב דאס גיט זיך זיי ניט איין, נעמען זיי לכל־הפחות אויף זיך די שטאם־נקמה, פונקט ווי ער וואלט אנגעהערט צו זייער אייגענעם פאלק.

אין דער צייט פון מיינע רייזעס אין סיביר האב איך אפט באמערקט ווי פארזיכטיג די טונגוזן און מאנגאלן זייכען ניט צו דער'הרג'נען א חיה גלאט אזוי. די מעשה איז, וואס דער ווילדער אכטעט יעדעס לעבן. יעדנפאלס איז דאס געווען אזוי פריער אידער ער איז געקומען אין באריהרונג מיט איראפייער. יוען ער הרג'עט א חיה, איז עס צוליב דער שפיז אדער דער קליידונג, אבער ער פארניכטעט ניט קיין לעבן אויס איינפאכן צייט־פאר־טרייב אדער פון א ליידנשאפט צו פארניכטונג. אמת, די רויט־הויטיגע אינדיאנער זיינען זיך אזוי באגאנגען מיט די בופל־אקסן, אבער דאס איז געווען שוין לאנג נאך זייער באריהרונג מיט די ווייסע און נאכדעם ווי זיי האבן באקומען פון זיי א ביקס און א שנעל־שיסנדען רעוואלווער. געווים, צווישן די חיות זיינען אויך פאראנען אזעלכע, וואס רעכענען זיך פאר דעם מענשנס פיינד, די היענען, צום ביישפיל אדער דער טיגער; בכלל אבער באציען זיך די ווילדע צו דער גאנצער טירן־וועלט, און לערנען אויך זייערע קינדער זיך צו באציען צו זיי מיט אכטונג.

דער געדאנק וועגן „גערעכטיקייט", וואס איז אין אנהויב פאר

שטאנען געוואָרן ווי אן אָפּצאָלונג, איז אויף דעם אופן פארבונדן מיט די באָאבאכטונגען אויף חיות. עס איז אָבער זייער וואָרשיינלעך, אז דער געדאנק גופא וועגן באלוינונג פאר „א גערעכטער" באציאונג און אן אָפּצאָלונג פאר אן „אומגערעכטער" איז אנטשטאנען ביי דעם פּרימיטיוון מענשן פון דעם געדאנק, אז די חיות זיינען זיך נוקם אָן דעם מענשן, אויב ער באציט זיך צו זיי אויף א ניט־געהעריגן אופן. אָט דער געדאנק איז אזוי טיף איינגעוואָרצלט אין די מוחות פון די ווילדע איבערן גאנצן ערדקוגל, אז מען מוז אים באטראכטן ווי איינעם פון די גרונט־באָגריפן פון דער מענשהייט. ביסלאכווייז, האָט זיך פון אָט דעם באָגריף אנטוויקלט די פאָרשטעלונג פון דאָם גרויסע גאנצע, וואָס איז פארבונדן מיט די באקאנטע בענדער פון געגנזייטיגער שטיצע. דאָם דאָזיגע גרויסע גאנצע גיט אכטונג אויף אלע האנדלונגען פון אלע לעבעדיגע באשעפענישן, און צוליב דער דאָזיגער געגנזייטיקייט איז דער גאנצער וועלט, נעמט עס אויף זיך די אָפּצאָלונג פאר שלעכטע האנדלונגען.

פון אָט דעם באגריף איז באשאפן געוואָרן די פאָרשטעלונג וועגן די ע ו ו מ ע נ י ד ע ן און די מ א י ר ע ש ע ט ע ן ביי די גריכן, וועגן די פ א ר ק ע ס ביי די רוימער און וועגן ק א ר מ ע ע ביי די הינדוסן.*) די גריכישע לעגענדע וועגן איביק'ס בושלען, וועלכע בינדט צונויף אין איין גאנצעם די וועלט פון מענשן און פויגלען, און די אומציילינע לעגענדן פון די מזרח לענדער שטעלן צוזאמען א פאָטישע פארקערפערונג פון אלע דערזעליגער פאָרשטעלונג. שפעטער האָט זיך דאָס אויסגעשפּרייט אויך אויף די הימלשע ערשיינונגען. וועג מען זאָל אורטיילן לויט די עלטסטע גייסטיגע ביכער פון אינדיע, ד. ה. לויט די ו ע ד א ס, האָבן די וואָלקנס זיך געראָטן פאר לעבעדיגע באשעפענישן, פונקט ווי די חיות.

אָט דאָס האָט דער פּרימיטיווער מענש געזען אין דער נאָטור,

---

*) עוומענידען — די געטינען, וואָס זאָרגן פאָר אלע לעבעדיגע וועזנס; מאָירעזשעטען — די אָנפירער פון אלע מזלות; פאָרקעס — די מזלות; קאָרמע — די טאָט וואָס קאָנטראָלירט אלע פּילענדע באשעפענישן. — דער איבערזעצער.

אט דאָס האָט ער זיך ביי איר געלערנט! מיר, מיט אונזער סכאַלאַסטישער בילדונג, וועלכע האָט דורכאויס ניט געוואָלט קענען די נאַטור און האָט זיך געפּרואווט דערקלערן די איינפאַכסטע פאקטן פון לעבן ענטוועדער דורך אבערגלויבנס, אָדער מיט מעטאַפיזישע חריפות — מיר האָבן אָנגעהויבן פארגעסן אָט די לעקציע. פאר אונזערע אור־עלטערן אָבער פון דער שטיין צייט האָבן די געזעלשאפטליכקייט און די געגנזייטיגע הילף זיך געמוזט רעכענען פאר אזא געווינליכער זאך אין דער נאַטור, פאר אזא אלגעמיינער זאך, אז זיי האָבן גאָר ניט געקאָנט אפילו פאָרשטעלן זיך דאָס לעבן אין אַנאַנדער פאַרם.

די פאָרשטעלונג וועגן דעם מענשן ווי וועגן אן איינזאמער באשעפעניש איז א שפּעטיגערער פּראָדוקט פון דער ציוויליזאציע, א פּראָדוקט פון די לעגענדעס, וואָס האָבן זיך אויסגעארבייט אין מזרח צווישן מענשן, וואָס האָבן זיך דערווייטערט פון דער געזעלשאפט; און עס האָט געמוזט לאנגע יארהונדערטן צו אַנטוויקלען אָט די אַבסטראַקטע פאָרשטעלונגען ביי דער מענשהייט. פאר דעם פּרימיטיוון מענשן אָבער קומט אויס דאָס לעבן פון אן איינזאמער באשעפענישׂ אזוי זאַנדערבאר, אזוי אומגעווינלאר, אוויפיל להיפך צו דער נאַטור פון לעבעדיגע באשעפענישן, אז וועו ער זעט א טיגער, א דאָקס אָדער א גראָב מויז, וואָס פירן אן איינזאמען לעבן, אָדער אפילו וועו ער זעט א בוים, וואָס וואקסט איינזאָם ווייט פון וואַלד, באשאפט ער א לעגענדע, א מעשה, כדי צו דערקלערן אזא זאַנדערבארע דערשיינונג. ער באשאפט ניט קיין לעגענדעס, כדי צו דערקלערן דאָס לעבן אין געזעלשאפטן, נאר ער באשאפט זיי דורכאויס, כדי צו דערקלערן יערן פאל פון אן איינזאָם לעבן. אין די מערסטע פאלן, אויב אן איינזידלער (א פרוש, וואָס שיידט זיך אָפּ פון דער וועלט), וועלכער איז ניט א דענקער, וואָס דערווייטערט זיך אויף א געוויסער צייט פון דער וועלט, כדי צו באטראכטן איר גורל, און איז ניט קיין מכשף, איז ער א נע ונד'ניק, וועלכן די בעלי חיים האָבן ארויסגעטריבן פון זייער מיטן פאר א וועלכן עס איז שווערן פארבארעכן אנטקעגן די זיטן פון געמיינשאפטליכן לעבן ער האָט עפּעס אפּגעטאָן, וואָס איז אויפיל דערווידער דעם געווינלאָכן סדר החיים, אז מען האָט אים ארויסגעוואָרפן פון צווישן זיין געזעלשאפט. זייער

אפט איז ער א כשורה־מאכער, וואס הערשט איבער אלערליי בייזע כוחות, און האט א געוויסע שייכות צו די גופים פון די טויטע. וואס פארשפרייטן מגיפות. דערביבער שלעפט ער זיך ארום ביי נאכט, בארפאלגנדיג וויינע ליכטיגע ציילן אונטער דעם צודעק פון דער פינסטערנעש.

אלע איבעריגע לעבעדיגע באשעפענישן לעבן אין געוועלשאפטן, אין דעם מענשנס געדאנק ארבעט אין אט דער ריכטונג. דאס נעי־ זעלשאפטליכע לעבן, ד. ה. מ י ר, אין ניט איד — דאס איז דער נאטירליכער כדר פון לעבן. דאס אין ד א ס א י י נ ג מ־ ל א כ ע ל ע ב ן. דערביבער האט „מ י ר" געמוזט זיין דער גענוינלאכער כדר פון דעם פרימיטיוון מענשנס געדאנקען — א „קאטעגאריע" פון זיין פארשטאנד. ווי לאנט וואלט עם געקאנט זאגן.

אין אט דער אידענטיפיצירונג — מען קאן אפילו זאגן אין אט דער אריפליוונג פון דעם „איך" אין זיין שטאם אין פאלק — ליגט דער שפראך פון דעם גאנצן עטישן דענקען, פון דעם גאנצן דענקען וועגן מאראל. די וועלכטבאהויפטונג פון דער „פערזענליכקייט" אין געקומען א כך שפעטער. אפילו איצטער עקזיסטירט כמעט ניט אין דער פכיכק פון דעם פרימיטיוון ווילדן דער באגריף „פערזון" „אינדיוידואום". אין וויערע מידית בארנעמט דעם הויפט פלאץ דער שטאם מיט זיינע בעכמעשטעלטע מנהגים, בארוטיילן, אויסגלויבונגען, באריבאטן, געוויינהייטן אין אינטערעסן.

אין אט דער שטענדיגער אידענטיפיצירונג פין דאס אייניגע מיט דאס גאנצע ליגט דער אייכנארטיקט פון דער גאנצער עטיק; דערפון האבן זיך אנטוויקלט אלע שפעטערדיגע באגריפן וועגן גע־ רעכטיקייט אין די נאך העכערע באגריפן פון מאראל.

אט די וויטרדיגע טריט וועל איך באטראכטן אין די קומענ־ דיגע קאפיטלען.

פערטער קאַפּיטל.

די מאַראַלע באגריפן ביי פּרימיטיוע פעלקער.

די אנטוויקלונג פון דעם געזעלשאפטליכן אינסטינקט ביי די ווילדע. — דער מאַפּעלטער כאראקטער פון די מאַראַלע פאַדערונגען ביי די ווילדע פעלקער. — מקיים זיין אייניגע פון זיי איז א ח ו ב, מקיים זיין די אנדערע איז נאָר כ ד א י. — די מיטלען פון געזעלשאפטליכן דרוק ביי די ווילדע אויפ'ן אויפצוצעלנעם מענשן פאר ניט מקיים זיין די פאַדערונגען, וואָס טראגן דעם כאראקטער פון א חוב. — די עמאבלירונג פון מנהגים און זיטן, וואָס זיינען ניצליך פאר דער געזעלשאַפט. — דאָס שטאַמלעבן און די שטאַם־גערעכטיקייט. — די צעטיילונג פון דער געזעלשאפט אויף קלאסן און שטאנדן און די שטרעבונג פון באזונדערע גרופּעס צו מאַכט און התערשאפט איבער די אנדערע. — די עוואָלויציע פון די פּרימיטיווע מאַראַלע באגריפן. — די נויטיקייט אויסצופאָרשן די דאָזיגע עוואָלויציע און די באשטימונג פון די הויפט פּרינציפּן פון דער עטיק.

די ערפאָלגען פון די נאַטורוויסנשאפטן אין 19טן י. ה. האבן דערוועקט ביי די דענקער פון דער צייט דעם פאַרלאנג אויסצואר־בעטן א נייע עטיק אויף פאַזיטיווע יסודות. פעסטשטעלנדיג די גרונטן פון א וועלט־פילאָסאפיע, וואָס האָט זיך באפרייט פון די השערות פון איבערנאַטירליכע קרעפטן, אבער וואָס איז אין דער־זעלבינגער צייט גרויסאַרטיג, פאָעטיש און פייאיג ארויסצורופן אין מענשן די דערהויבנסטע געפילן — זעט שוין די מאַדערנע וויסנשאפט מער ניט קיין נויטיקייט זיך צו באַפּן פאר איבערנא־טירליכע איינפלוסן, כדי צו בארעכטיגן אירע אידעאלן פון מא־ראַלער שיינקייט. די וויסנשאפט זעט אויך פאַראוים, או אין דער

ניט ווייטער צוקונפט וועט די מענשליכע געזעלשאפט — א באַ־
פרייטע, א דאנק די ערפאָלגן פון דער וויסנשאפט, פון דער אָריִמ־
קייט פון די פריהערדיגע יארהונדערטן און געבויט אויף די יסודות
פון נערעכטיקייט פאר אלעמען און געגנזייטיגער שטיצע — קאנען
פארזיכערן דעם מענשן א פרייע אויסאיבונג פון זיין גייסטיגער,
טעכנישער און קינסטלעכער שאפונג. און אָט די פאָראויסזעאונג
דעקט אויף אזוינע בריייטע מאָראָלע מעגליכקייטן אין דער צוקונפט,
אז מען דאַרף ניט מער פאר זייער פארווירקליכונג ניט די אייִנ־
פלוסן פון אן איבערנאַטירליכער וועלט און ניט די מורא פון
שטראָף אין א לעבן נאָכ'ן טויט. עס פאָדערט זיך פאָלגליך א נייע
עטיק אויף נייע יסודות, און מיר האָבן דעריבער אפגעגעבן פאר
דער דערקלערונג פארוואָס אזא פאָדערונג איז נויטיג, דעם ערשטן
קאפיטל פון אונזער פאָרשונג.

אויפוואכנדיג פון דעם צייטווייליגן שטילשטאנד אין סוף פון
די פופציגער יאָרן פון 19טען י. ה., האָט די מאָדערנע וויסנשאפט
שוין צוגעגרייט די מאטעריאָלן אויף אויסצוארבעטן אָט אזא נייע
ראציאָנאָלע עטיק. אין די ווערק פון י א ד ל, ו ו א ו נ ד ט,
פ א ו ל ס ע ן און פילע אנדערע האָבן מיר אויסגעצייכנטע
איבערזיכטן פון אלע פריערדיגע פראָבעס צו באגרינדן א עטיק
אויף פארשיידענע יסודות — רעליגיעזע, מעטאפיזישע און נאַטור־
וויסנשאפטלעכע. און אין משך פון נאנצן 19טען יארהונדערט איז
געמאכט געוואָרן א ריי פאָרזוכן צו געפינען די יסודות פון דעם
מענשנס מאָראָלער נאטור אין דער פארנינפטיגער אייגנליבע און
אין דער ליבע צו דער מענשהייט (אָגוסט ק א נ ט און זיינע
נאכפאָלגער), אין דער געגנזייטיגער סימפאטיע און דער גייסטי־
גער זעלבסט־אידענטיפיצידונג מיט דער מענשהייט (ש א פ ע נ־
ה ו י ע ר), אין דעם געדאנק פון ניצליכקייט (דער אוטיליטאריזם
פון ב ע נ ט א ם און מ י ל ל) און אין דער טעאריע פון אנט־
ווילונג, ד. ה. פון עוואָלוציע (ד א ר ו י ן, ס פ ע נ ס ע ר
און ג י א).

דעם יסוד פון אָט דער לעצטער עטיק האָט אוועקגעלייגט דאר־
ווין. ער האָט געפרואווט ארויסברייננען די גרונט־פרינציפן פונם
מאָראָלן געפיל פון דעם אינסטינקט פון געזעלשאפטליכקייט, וואָס
איז טיף איינגעבוירן אין אלע געזעלשאפטליכע חיות; און אזוי ווי

די מערסטע שרייבער וועגן עטיק האָבן ניט געשיינקט קיין אויפ־מערקזאמקייט אויף דעם, אָן עס איז פּאַרשוויגן געווארן פון דעם דוב דאַרוויניסטן גופא, האָב איך עס באטראכט בפרטיות אין דעם צווייטן קאַפּיטל, „דער מאַראַלער פּרינציפּ אין דער נאַטור". וועגן דער ווייטער פּאַרשפּרייטונג פון דעם געוועלשאפּטליכן אינסטינקט ביי דער גרעסטער מערהייט חיות פון אלע קלאסן און נאטונגען, האָב איך שוין אָנגעוויזן אין דעם בוך „געגנזייטיגע הילף"; דאָן ווידער, אין דריטן קאַפּיטל, האָבן מיר געזען, ווי די גאַנץ פּרימיטיווע מענשן פון דעם אייז־פּעריאָד אָן אין דער ערשטער צייט נאָכן אייז־פּעריאָד האָבן זיך עמוזט אָפּלערנען געוועלשאפּטליכקייט אָן איר עטיק ביי די חיות, מיט וועלכע זיי האָבן דאמאַלסט געלעבט אין אייניגער געמיינשאפּט, אָן ווי אזוי דער מענש האָט טאקע אין דער ווירקליכקייט איבערגעגעבן, אין זיינע גאַנץ ערשטע לעגענדעם אָן טראַדיציעס, פון דור צו דור, פּראַקטישע לערנען, וואָס ער האָט נעשעפּט פון זיין באַקאַנשטאַפּט מיט'ן לעבן פון די חיות.

דעם מענשם ערשטער מאַראַלער לערער איז אויף דעם אופן געווען די נאַטור אליין — ניט די נאַטור, וואָס די קאַבינעט־פּילאָ־סאָפן, וועלכע זיינען מיט איר ניט באַקאַנט, האָבן באשריבן, אדער יענע נאַטורפּאַרשער, וואָס האָבן געלערנט די נאַטור בלויז פון די טויטע מושטערן אין מוזיען, נאר די נאַטור, צווישן וועלכע עם האָבן געלעבט און געארבעט אויפן אמעריקאַנער האלב־אינזל בעת זי איז נאָך געווען שוואַך באזעצט פון מענשן, און אויך אין אפריקא און אין אזיע, די גרויסע באגרינדער פון דער באשרייבנדער זאַאָלאָגיע: א ד י ב ּ ן, א ז א ר ּ א, ו ו י ד, ב ר ע ה ם און אנדערע. מיט אייַן וואָרט, די נאַטור, וועלכע דאַרווין האָט געהאט אין אויג, בעת ער האָט געגעבן אין זיין בוך „די אפּשטאַמונג פונם מענשן" א קורצן בילד פון דער אנטשטייאונג פונם מאַראַלן געפיל ביים מענשן.

עס איז קיין ספק ניט, אז דער אינסטינקט פון געוועלשאפּט־ליכקייט, וואָס דער מענש האָט געקרינגן בירושה און איז דעריבער מיף אייניגעווארצט אין אים, האָט שפּעטער נאָר געפאַנט זיך אנט־וויקלען און פּארשטארקן, ניט געקוקט אפילו אויף דעם שווערן קאַמף פאר עקזיסטענץ. און איך האָב באוויזן אין דעמוזעלבינגן ווערק וועגן געגנזייטיגע הילף — ווידער טאקע אויפן גרונט פון די

ארבעטן פון קאמפעטענטע פארשער — אויף וויפיל די נעזעל־שאפטליכקייט איז אנטוויקלט ביי די ווילדע, און אינאיינעם מיט דעם אויך דער נעפיל פון גלייכבארעכטיגונג ביי די גאנץ פרימיטיוע פארשטייער פון דעם מענשליכן מין; אויך, ווי א דאנק דעם, האבן זיך נעקאנט אנטוויקלען די מענשליכע נעזעלשאפטן, ניט נעקוקט אויף דער גאנצער שוערקייט פון זייער לעבן צוויישן דער ווילדער נאטור. איז, אפשיקענדיג דעם לעזער צו דעם ווערק „געגנ־ויטיגע הילף", וועל איך איצטער פרובירן פאנאנדערקלייבן, ווי אזוי עם האבן זיך אנטוויקלט אין די נעזעלשאפטן פון די פרימיטיוע ווילדע די ווייטערדיגע מאראלע באגריפן, און וואס פאר א כאראקטער זיי האבן נעגעבן דער ווייטערדיגער אנטוויקלונג פון מאראל.

מיר ווייסן גארניט וועגן דעם לעבן פון די גאנץ פרימיטיוע מענשלאכע באשעפענישן פון דעם איין־פעריאד און דעם סוף פון דעם טערציערן פעריאד אחוץ דאס, וואס זיי האבן נעלעבט אין קליינע נעזעלשאפטן, און האבן מיט מאטערניש באקומען פון די אזערעם און וועלדער די אריימע מיטלען פון דערנערונג, צוליב וועל־בע זיי האבן זיך געמאכט ביינערנע און שטיינערנע כלי זיין.

אבער שוין אין דעם דאזיגן לעבן האט דער פרימיטיווער מענש זיך נעמוזט אויסלערנען צו אידענטיפיצירן זיין אייגענעם „איך" מיט דעם נעזעלשאפטליכן „מיר", און האט אויף דעם אופן אויסגעארבעט די גאר ערשטע יסודות פון מאראליטעט. ער האט זיך צוגעווויינט צו טראכטן וועגן זיין שטאם ווי עפעס, פון וואס ער איז נאר א טייל, און וויט ניט קיין הויפט טייל, וואריס ער האט איינגעזען ווי נישטיג יעדער איינער וואלט געווען לגבי דער גרויי־זאמער, בייזער נאטור, אויב ער וואלט אויפגעהערט זיין א טייל פון דעם שטאם. ער האט זיך דעריבער צוגעווויינט צו באגרעניצן זיין ווילן צוליב דעם ווילן פון די אנדערע, און דאס שטעלט צוואמען דעם גרונט־פרינציפ פון יעדער מאראל. פאקטיש ווייסן מיר, אז די גאר פרימיטיווע מענשן פון דעם איין־פעריאד און פון דעם ערשטן נאכן־אייז, ד. ה. אזערע־פעריאד האבן שוין נעלעבט אין נעזעל־שאפטן — אין היילן, אין פעלזן־שפאלטן אדער אונטער די אריבער־היינגענדיגע פעלזן, און אז זיי זיינען נענאנגען אויפ'ן נעיעג נע־מיינשאפטליך און האבן געפאנגען פיש מיט זייערע פרימיטיווע וואפן; און דאס צוזאמענלעבן און מיטארבעטערשאפט זעצט שוין

פּאַראַוויס די אויסארבעטונג פון נעוויסע כּללים פון געזעלשאפטלי־כער מאַראַל.

אזא „דערציאונג" פון דעם פּרימיטיוון מענשן האָט געדויערט צענדליגע טויזנט יאָרן, און אזוי האָט זיך אלץ ווייטער אויסגעאר־בעט דער אינסטינקט פון געזעלשאפטליכקייט און איז מיט דער צייט געוואָרן שטאַרקער איידער יעדע אויסרעכענונג פון אייגנליכע. דער מענש האָט זיך איינגעווויינט טראכטן וועגן זיין „איך" ניט אנדערש ווי דורך דער פּאַרשטעלונג וועגן זיין גרופּע. די גרויסע דערציערישע באדייטונג פון אזא אַרט דיינקען, וועלן מיר נאָך זען שפּעטער. *

שוין אין דער טירן־וועלט זעהען מיר, ווי דער פּערזענליכער ווילן פון די באזונדערע אינדיווידומען גיסט זיך צוזאמען מיט אלע־מענס ווילן. די געזעלשאפטליכע טירן לערנען זיך דאָס אוים שוין אין זייער פריען עלטער: אין זייערע שפּילן, ** איז וועלכע מען מוז זיך אונטערוואַרפן צו געוויסע רעגעלן, דהינו, עס דערלויבט זיך ניט אויף אן אמת זיך שטויסן מיט די הערנער, אויף אן אמת בייסן אייגער דעם אַנדערן, אדער אפילו אריבערכאַפּן די ריי. אין דערוואק־סענעם עלטער קאָן מען אויסגעצייכנט זען ווי דער פּערזענליכער ווילן ווערט פּארשלונגען פון דעם געזעלשאפטליכן ווילן אין א סך פאַלן. די פאַרבריטונגען פון די פויגלען צו זייער אויבערפלייען פון צפון צו דרום און צוריק; זייערע איבונג־פלייאנגען אין די אוונטן עטלאַכע טעג פאר זייער אוועקפלייען; די איינגעשטימטע טעטי־קייטן פון די רויבטירן און רויבפויגלען אין דער צייט פון געיעג; די באשיצונג פון אלע טירן, וואָס לעבן אין סטאַדעס, אנטקעגן אי־בערפאַלן פון רויבער; די איבערוואנדערונגען פון די חיות, און לסוף, דאס גאנצע געזעלשאפטליכע לעבן פון די בינען, וועסטן,

* יעדעס דיינקען, האָט ריכטיג באמערקט פוללייע, האָט א טענדענץ צו ווערן אלץ מער און מער אָביעקטיוו, ד. ה. צו באַפרייען זיך פון פער־זענליכע מאַטיוון און אריבערגיין פון זיי צו אלגעמיינע מאַטיוון (פוללייע, „קריטיק פון די מאַדערנע מאַראל־סיסטעמען," פּאריז 1883. ו. 18.) אויף אָט דעם וועג פּאַרמירט זיך ביסלעכווייז א געזעלשאַפּטליכער אידעאל, ד. ה. די פּארשטעלונג וועגן א מעגליך בעסערן צושטאַנד.

** זע וועגן דעם דאָס ווערק פון קאַרל גראס, „די שפּילן פון טירן" (ענגליש).

מורשקעס, טערמיטן, כמעט אלע זומפ־פויגלען, פאפאגייען, בי־בערס, אפען א. ד. ג. — דאס זיינען אלץ קלאָרע ביישפילן פון אט אזא אונטערוואָרפונג פונם פערזענליכן ווילן. מען זעט אין זיי קלאָר, אז די אינשטינקטן פון דעם ווילן פון באזונדערע אינדיווי־דואלן מיט דעם ווילן און די אבזיכטן פון דאס גאנצע איז שוין פארוואנדלט געוואָרן אין א פארעדבטער געווינהייט, ד. ה. אין א אינסטינקט. *

אז אין אזא אינסטינקט געפינען זיך די שפראָצן פון ר ע כ ט, האט שוין אין יאָר 1625 אויסגעזייכנט פארשטאנען ה ו ג א ג ר א צ י ו ס. עס איז אבער קיין ספק ניטא, אז דער מענש פון קוואטערנערן, אייז־אָזערעס פעריאָד איז לכל הפחות געשטאנען אויף דערזעלביגער שטופע פון געזעלשאפטליכער אנטוויקלונג, און ליט אלע וואָרשיינליכקייטן אפילו אויף א באדייטענד העכערן נדאָר. וויבאלד עס עקזיסטירט א געזעלשאפטליך צוזאמענלעבן, בילדן זיך אומפארמיידליך אין אים אים אויסן פאָרמען פון לעבן, געווויסע געווינהייטן און זיטן, וועלכע גייען איבער, איינמאל אז זיי ווערן אנדערקענט אלס ניצליכע אין שטעלן זיך אין אלם די גע־ווינטליכע וועגן פון דיינקען, צוערשט אין אינסטינקטיוע געווינ־הייטן און דערנאָך אין רעגלן פון לעבן. אט אזוי בילדעט זיך אויס אן איגענע מאָראל, אן איגענע עטיק, וועלכע די אלטע־אויפ־היטער פון די שטאם־מנהגים שטעלן אונטערן שוץ פון אבערגלויבן און רעליגיאָן, ד. ה. אין גרונט גענומען אונטערן שוץ פון די פאר־שטאָרבענע אורעלטערן. **

---

* דער לעזער וועט געפינען א סך פאקטן, פון וועלכע צו אור־טיילן וועגן די שפראָצן פון עטיק בייא די געזעלשאפטליכע טירן, אין די פאָרטעפליכע ווערק פון עספינאס, וועלכער האט אנאליזירט די פארשיי־דענע שטופן פון געזעלשאפטליכקויט בייא חיות אין זיין בוך „די גע־זעלשאפטן פון חיות", פאריז, 1877; בייא ראמאנעס אין זיין „אנימאלע אינטעליגענץ"; אין די ווערק פון הובער און פאָרעל וועגען די מוראש־קעס, און אין ביכערס „ליעבע און ליעבעס לעבען אין דער טהיערוועלט," 1879 און אין דער פארגרעסערטער אויסגאבע פון יאָר 1885.

**וועגן דער באדייטונג פון דעם „גרויסן המון" פאָרשטאָרבענע אור־גלטערן האט פאָרטעפליך געשריבן עלי רעקליו (דער בוידער פון דעם נעאָגראפ עליזע רעקליו) אין א ניט־גרויסן ווערק, אבער א רייכן אין נידאנקען און פאקטן, „די פרימיטיוון" (פראנצויזיש).

אייניגע באוואוסטע נאַטורפּאָרשער האָבן ניט לאַנג צוריק געמאַכט באַאַבאַכטונגען און עקספּערימענטן מיט דעם צוועק אויסצוגעפינען, צי עס עקזיסטירן איבערגעטראַכטע מאַראַלע באַגריפן ביי הינט, פּערד און אַנדערע טירן, וואָס לעבן אין נאַענטער גיינשאפט מיט מענשן; און אין רעזולטאַט האָבן זיך באַקומען גאַנץ באַשטימטע באַשטעטיגנדיגע ענטפערס. די פאַקטן, צום ביישפּיל, וואָס ספּענסער האָט דערציילט אין דער ביילאגע פון דעם צווייטן באַנד פון זיין „פּרינציפּן פון עטיק," זיינען באַזונדערס איבערציגנדיג, און זיי פירן צו וויט ניט קיין שפּעטנע שלוסן. אזוי אויך זיינען פּראַן אייניגע גאַנץ איבערציגנדיגע פאַקטן אין דעם אויבן דערמאָנטן וואַרק פון ד ר א מ א נ ע ס. מיר וועלן אַבער זיך ניט אָפּשטעלן אויף זיי, וויל עס איז גענוג בלויז פעסטצושטעלן, אז שוין אין די טירן־געזעלשאפטן און דעסטאָ מער אין די געזעלשאפטן פון מענשן ארבעטן זיך אויס, אין קראפט פון די געזעלשאפטליכע נעוויינהייטן גופא, אזוינע באַגריפן, דורך וועלכע דער פּערזענליכער א י ך וועלט אידענטיפיצירט מיט דעם געזעלשאפטליכן מ י ר, און לפּי ערך וואָס די באַגריפן וועלן פּאַרוואַנדלט אין א פּאַראַלעלוס אינסטינקט, וואַרפט זיך אונטער אפילו דער פּערזענליכער א י ך צו דעם געזעלשאפטליכן מ י ר. *

האָבן מיר אבער איינמאל זיך איבערציגט, אז אזא אידענטיפיצירונג פון דער איינצעלנער פּערזאָן מיט דער געזעלשאפט האָט עקזיסטירט ביי מענשן, זאָל אפילו זיין אין א קליינעם גראַד, וועלט אונז קלאָר, אז אויב זי איז דער מענשהייט געווען נוצליך, האָט זי געמוזט אומפּאַרמיידלעך זיך פּאַרשטאַרקן און אנטוויקלען דורך דער מענשלעכער פייאיקייט פון שפּראַך, וועלכע האָט געפּירט צו דער באשאפונג פון טראַדיציעס, און האָט געמוזט סוף כל סוף פירן צו דער אנטוויקלונג פון א פעסטן מאַראַלן אינסטינקט.

אזא באהויפּטונג וועט אבער מסתמא ארויסרופן געוויסע ספּיקות, און פילע וועלן אודאי פרעגן א קשיא: „צי איז עס מעגלעך, אז פון דער האַלב־טירישער נעזעלשאפטליכקייט זאָלן זיך קאָנען אנטוויקלען אזוינע הויך־מאַראַלישע לערנען, ווי די לערנען

* אן אַנאַליז בפרטות פון די דאָזיגע פאַקטן האָט ספּענסער געגעבן אין זיין וואַרק „די פּרינציפּן פון עטיק".

פון סאקראטעס, פלאטא, קאנפוציוס, בודדא און קריסטוס, אהז דער ארויסמישונג פון אן איבערנאטירליכער קראפט?" דאס איז א קשיא, אויף וועלכער די עטיק מוז געבן א תירוץ. די פשוטע ראיה פון דער ביאלאגיע, וועלכע באווייזט וויי אזוי פון מיקראס־קאפישע אייניצעליגע ארגאניזמען האבן זיך געקאנט ארויסארבעטן אין פארלויף פון צענדליגע טויזנטער יארן אלץ פאלקאמענערע אָרגאניזמען ביז די העכסטע זויגטירן און דעם מענשן, — וואלט געווען ניט גענוג. דער עטיק שטייט דעריבער פאר דורכצופירן אזא ארבעט וויי די, וואס אנוסט קאנט און ספענסער האבן געטאן פאר דער ביאלאגיע און זייערע פילע נאכפאלגער פאר דער רעכט־געשיכטע. די עטיק מוז לכל הפחות אנווייזן, וויי אזוי די מאראלע באגריפן האבן זיך געקאנט אנטוויקלען פון דער געוועלשאפטליכ־קייט, וואס איז אייגנט־מליך פאר די העכערע טירן און די פרימי־טיוועס ווילדע, ביז די הויך־אידעאלע מאראלע לערנן.

די רעגלן פון לעבן ביי די פארשיידענע ווילדע פעלקער פון דער היינטיגער צייט זיינען פארשיידן. אין פארשיידענע קלימאטן, ביי פעלקער, וואס זיינען ארומגערינגלט פון פארשיידענע שכנים, האבן זיך אויסגעארבעט זייערע באזונדערע זיטן און מנהגים. דערצו, די באשרייבונגען גופא פון די דאזיגע זיטן און מנהגים דורך פאר־שיידענע רייזנדע אונטערשיידן זיך שטארק איינע פון די אנדערע, לויט דעם כאראקטער פון דעם לעבנס־באשרייבער אליין און לויט זיין באציאונג בכלל צו די דאזיגע „נידעריגע בריידער" זיינע. מען קאן דעריבער ניט פאראייניגן אין אין גאנצעם די באשרייבונגען פון אלע מעגליכע פרימיטיווע פעלקער, ווי דאס האבן געטאן אייר־ניגע אמאטעריש אנטראפאלאגן — ניט פאנאנדערקלייבנדיג אויף וועלכער שטופע פון אנטוויקלונג דאס געוויסע פאלק שטייט, און ניט באציענדיג זיך קריטיש צו די פארפאסער פון די פארשיידענע באשרייבונגען. אפילו ספענסער, אין זיין אומגעהייערער אויסנאבע פון אנטראפאלאגישע דאטן („באשרייבנדע סאציאלאגיע" אין 8 פאליא בענד), און אפילו אין זיין לעצטער ארבעט „די עטיק", האט ניט אויסגעמיטן דעמאזוגן טעות. אין דעם טעות זיינען שוין אבער ניט אריינגעפאלן צום ביישפיל ו ו א י ץ אין זיין „אנטראפאלאגיע פון די פרימיטיווע פעלקער", און פילע אנדערע, א שטייגער ווי מארגאן, מעין, מ. קאוואלעווסקי, פאסט, דארטשון

א. אז. וו. ווי בכלל, פון אלע באשרייבונגען פון די ווילדע קאן מען זיך באנוצן נאר מיט די באשרייבונגען פון יענע רייזנדע און מיסיאנערן, וועלכע האבן געלעבט לאנג גענוג צווישן די פון זיי באשריבענע ווילדע: דער פאקט וואס זיי האבן זיך אויפגעהאלטן ביי די ווילדע א לאנגע צייט, באווייזט שוין ביז א געוויסן גראד, אז זיי האבן פארשטאנען איינע די אנדערע. און אויסער דעם, אויב מיר ווילן עפעס וויסן וועגן די ערשטע שפראַצן פון די מאַראַלע באנריפן, מוזן מיר נעמען יענע ווילדע, וועלכע האבן בעסער איידער אנדערע געקאַנט אויפהאלטן די כאראקטער־שטריכן פון זייער שטאַמלעבן פון די צייטן פון דעם גאַר פריעסטן נאַכן־אייז פּעריאַד אַן.

פעלקער, וועלכע האבן אינגאנצן אויפגעהאלטן די לעבנסארטן פון יענער צייט, זיינען, פארשטייט זיך, שוין איצט ניטא. אבער מער איידער אנדערע האבן עס אויפגעהאלטן די ווילדע פון דעם עקסטן צפון, די אַלעאוטן, טשוקטשן און עסקימאסן, וועלכע לעבן ביז היינטיגן טאג אין דיזעלביגע פיזישע אומשטענדן, ווי זיי האבן געלעבט גאר אין אנהויב בעת עס איז צוגאנגען דער אומגעהיערער אייז־צודעק; * ווי אויך אייניגע פעלקער פון דעם עקסטן דרום, ד. ה. פאטאגאניע און ניו־גינעע, און קלייניע רעשטלאך פעלקער, וואס זיינען געבליבן לעבן אין אייניגע בערגיקע לענדער, באזונדערס אין די הימאלאיען.

ווי צוגעטראפן, האבן מיר גראד וועגן די פעלקער פון ווייטן צפון ענעויע ידיעות פון מענשן, וואס האבן געלעבט צווישן זיי: ספּעציעל פאר די אַלעאוטן פון צפון־אַלאסקא — פון דעם מערק־ווירדיגן לעבנס־באשרייבער, דעם מיסיאנער וועניאַמינאוו, און פאר די עסקימאסן, פון די עקספּעדיציעס וואס האבן איבערגעווינטערט

---

* עס איז העכסט וואַרשיינליך, אז וואס מער עס איז צעגאנגען דער אייז־צודעק, וואס האט זיך אויסגעשפרייט אין דער צייט פון זיין העכסטער אנטוויקלונג, אויפ'ן צפון'דיגן האלב־קוגל ביזן 50טען גראַדוס פון צפון'דיגער ברייט, האבן די דאזיגע פעלקער אלץ מער זיך איבערגעוקט צו צפון, מחמת דעם דרוק פון די פאַנאַדערגעוואַקסענע באפעלקערונגען, וועלכע האבן געוואוינט אין די מער־דרום'דיגע טיילן פון דער ערד (פון אינדיע, פון צפון־אפריקא און אזוי ווייטער) צו וועלכע דער אייז־צודעק איז ניט געווען צוגעקומען.

אין גרינלאנד; דערבי זיינען וועניאמינאוו'ס באשרייבונגען פון די אלעאוטן נאר באזונדערס באלערנדע.

קודם כל דארף מען באמערקן, אז אין דער אלעאוטישער עמיק, ווי אין דער עמיק פון אנדערע פרימיטיווע פעלקער, זיינען פאראן צוויי איינטיילונגען: אייניגע מנהגים און עטישע תקנות, וואס מען מוז אויספאלגן אומבאדינגט; אנדערע אבער ווערן נאר רעקאמענדירט אלס ווינשנסווערט, און די וואס זיינען עובר אויף זיי, ווערן נאר אויסגעלאכט און געווארנט. ביי די אלעאוטן, צום ביישפיל, זאגט מען אז דאס־און־דאס איז „מיאוס" צו טאן. * אזוי צום ביישפיל איז מיאוס — האט וועניאמינאוו באשריבן — מורא צו האבן פאר דעם אומפארמיידליכן טויט; עס איז מיאוס צו בעטן רחמנות ביים שונא; עס איז מיאוס געכאפט צו ווערן ביי א גנבה; דאסגלייכן זיך איבערקערן מיט'ן שיפל אין האפן; עס איז מיאוס מורא צו האבן ארויספארן אויפ'ן ים אין א שטורמווינט; זיין דער ערשטער מיד צו ווערן אויף א לאנגער רייזע און ארויסצוציינען א גייזיגקייט בעת מען טיילט זיך מיט'ן רויב (אין אזא פאל גיבן אלע איבעריגע דעם גייזיגן זיין חלק, כדי אים צו פארשעמען); עס איז מיאוס אויסצופלוידערן פארן וועיב די סודות פון דעם שטאם; וועז מען איז ארויסגענאנגען אויף געיעג זאלבענאנד, איז מיאוס ניט פארצולייגן דעם חבר דעם בעסטן חלק פון דעם רויב; עס איז מיאוס צו בארימן זיך מיט די אייגענע מעשים, דערהויפט נאך אויסגעטראכטע, און רופן דעם אנדערן מיאוסע נעמען. עס איז מיאוס, ענדליך, צו בעטלען נדבות; צו צערטלען דאס וועיב פאר אנדערע אין די אויגן אדער טאנצן מיט איר; אזוי אויך זיך אליין דינגען מיט א קונה, וואס דעם פריוז פאר א פארגעליגטע סחורה דארף באשטימען א דריטע פערזאן. פאר א פרוי איז מיאוס ניט צו קאנען נייעז אוז טאנצן אוז בכלל ניט קאנען טאן דאס, וואס געהערט צו די התחיבותן פון א פרוי; עס איז מיאוס צו

---

* נאטיצן וועגן דעם אונאלאשקינסן אפטייל, 3 בענד, פעטערבורג 1840. אויסצוגן פון אט דעם ווערק ווערן געגעבן אין דאלל'ס „אלאסקא" זייער ענליכע באמערקונגען געפינען זיך וועגן די גרינלאנדער עסקימאסן אוז אויך וועגן די אויסטראליער ווילדע איינוואוינער פון ניי־גינעע. (מיקלוכא מאקלאי אוז אייניגע אנדערע.)

צערטלעז דעם מאן אדער אפילו פירן א געשפּרעך מיט אים אין דער אנווועזנהייט פון זייטיגע מענשן. *

ווי אזוי די דאזיגע שטריכן פון דער אלעאוטישער עטיק ווערן אויפגעהאלטן, האט וועניאמינאוו ניט געזאגט. אבער איינע פון די עקספּעדיציעס, וואס האבן איבערגעווינטערט אין גרינלאנד, האט באשריבן ווי די עסקימאסן לעבן, עטליכע פאמיליעס צוזאמען אין איין וואוין־הויז, וואס איז פונאנדערגעטיילט פאר יעדער פאמיליע מיט א פּראהאנגל פון א טירן־פעלקל. אט די חדרים־הייזער האבן אפטמאל דעם אויסזען פון א קרייץ אוו דער קאר־אויוון געפינט זיך אין דער מיט. אין די לאנגע ווינטערדיגע נעכט זינגען די פרויען לידער אוו אפטמאל אין זייערע לידער לאבן זיי אפּ פון די יעניגע, וואס האבן זיך מיט עפּעס פארזינדיגט אנטקעגן די פּירונגען פון גוטן שטאטיק. אבער צוזאמען מיט די זיינען פּראנען רעגעלן, וואס מען מוז אומבאדינגט אפּהיטן, אוו אויפ'ן ערשטן פּלאן שטייט נאטירליך דער אבסאלוטער פּאַרבאט פון ברודער־מאַרד, ד. ה. מאַרד צווישן דעם אייגענעם פּאלק. דאסגלייכן איז ניט דערלויבט, אז א מאַרד אדער א פּארוואונדונג דורך א מענשן פון א פרעמדן פּאלק, זאל דורכגיין אהן א שטאם־נקמה.

דערנאך איז פּאראן א גאנצער קלאס האנדלונגען, וואס זיינען

---

* אויסרעכענענדיג אט די יסודות פון דער אלעאוטישער מאַראַל, האט וועניאמינאוו געבראכט אויך: „שטארבן, ניט דער'הרג'נעדיג קיין איין שונא". איך האב זיך דערלויבט דאס אויסצולאזן, ווייל איך דענק, אז דאָ מוז זיין א מיספארשטענדעניש. א שונא קאן ניט זיין א מענש פון דעם אייגענעם פּאלק, ווארים וועניאמינאוו דערציילט, אז צווישן א באפעלקערונג פון 60 טויזנט פּארשוין האט אין 40 יאר פּאסירט נאר איין מאַרד, און פּאר דעם מאַרד האט אומפּארמיידליך געמוזט פּארקומען א שטאם־נקמה, אדער א שלום־ווערן מיט אפּצאלן א קנס. דער שונא, וועלכער מען מען וואלט געמוזט אומבאדינגט הרג'נען, האט פּאלגליך געקאנט נאר זיין א מענש פון א פרעמדן פּאלק; אבער וועניאמינאוו רעדט ניט וועגן די שטענדיגע מחלקות צווישן איין שטאם און דעם אנדערן. וואהרשיינליך האט ער אין זין געהאט צו זאגן: „שטארבן, ניט דער'הרג'נעדיג א שונא, וועמען מען מוז הרג'נען אין קראפט פון שטאם־נקמה." דעמזעלביגן בליק אויף דער זאך האלטן נאך ליידער ביז אויף היינטיגן טאג די פארטיידיגער פון טויט־שטראף דורכ'ן געריכט, אפילו אין די אזוי גערופענע „ציוויליזירטע" געזעלשאפטן.

אויף אזויפיל א חיוב, אז דער וואס איז זיי ניט מקיים, ציט ארויף אויף זיך די פאראכטונג פון גאנצן פאלק, און ער ריזיקירט צו ווערן אן „אויסוואורף", ד. ה. ארויסגעטריבן צו ווערן פון זיין שטאם. זאנסט וואלט דער, וואס האט עובר געווען אויף דידאזיגע רעגעלן, געקאנט ארויפציען אויפן גאנצן פאלק די אומצופרידענהייט פון די באלידיגטע חיות, דהינו פון די קראקאדילן אדער די בערן, פון וועלכע מיר האבן גערעדט אין פאריגן קאפיטל, אדער פון די אומזיכטבארע באשעפענישן אדער גייסטער פון די אורעלטערן, די באשיצער פון דעם פאלק.

אזוי צום ביישפיל דערציילט וועניאמינאוו, אז ווען ער איז פון ערגעץ־וואו אוועקגעפארן אויף א שיף, האט מען פארגעסן אויפ'ן ברעג מיטצונעמען א בינטל געטריקענטע פיש, וואס מען האט אים געבראכט א מתנה. ווען ער האט זיך צוריקגעקערט אין דעמועלבינגן ארט, אין א האלב יאר ארום, האט ער זיך דערוואוסט, אז פאר דער צייט, וואס ער איז געווען אוועקגעפארן, האט דאס פאלק איבערגעלעבט א שטארקן הונגער. אבער די געשאנקענע פיש האט קיינער, פארשטייט זיך, ניט אנגערירט, און מען האט אים געבראכט דאס בינטל א גאנצן. האנדלען אנדערש וואלט נעהייסן ארויפציען אויפן גאנצן פאלק אלערלייי אומגליקן. אזוי אויך האט געשריבן מידעגדארף, אז אין די טונדרעם פון צפון־סיביר וועט קיינער קיין זאך ניט רירן פון א שליטז, וואס ווער עס איז האט געלאזט אין דער טונדרע, אפילו ווען אין שליטז זאלן זיך געפינען שפייז־זאכן. עס איז באוואוסט ווי אלע איינוואוינער פון וויטן צפון ליידן שטענדיג הונגער, אבער באנוצן זיך מיט וואס עס איז פון די איבערגעלאזטע פראדוקטן וואלט גאנצן דאס, וואס מיר רופן א פארבערכן, און אזא פארבערכן קאן בריינגען אויפן גאנצן פאלק אלערלייי צרות. אין דעם פאל אידענטיפיצירט זיך די פערזאן מיט דעם פאלק.

ענדליך איז ביי די אלעאוטן, ווי ביי אלע פרימיטיוון וויל־דע, פאראן נאך א רייי תקנות, וואס זיינען אומבאדינגט אבליגא־טארישע — מען קאן זאגן הייליג. דאס איז, אלץ וואס איז נוגע דעם אויפהאלט פונם שטאם־לעבן: זיין אינטיילונג אין קלאסן, זיינע הייראט־רעגעלן, די באגריפן וועגן אייגנטום פון שטאם און דער פאמיליע, די מנהגים, וואס מוזן אפגעהיט ווערן אויפן נעיעג

און פיש־פאַנג (צוזאַמען אַדער אייַנציקווייז), ביים איבערוואַנדערן א. ד. ג.; און לסוף איז פּאַראַן א רייַ פּאַלקס־צערעמאָניעס פון א פּולשטענדיק רעליגיעזן כאַראַקטער. דאָ געפינט זיך שוין א שטרייַנגער געזעץ, וואָס אויב מען זאָל אים ניט מקיים זיין, קאָן עס ברייַנגען אן אומגליק אויפן גאַנצן שטאַם אַדער אפילו אויפן גאַנצן פּאַלק, און דעריבער איז ניט פּאַלגן אים גאָר ניט דיינקבאַר און כּמעט אוממעגליך. אויב עס פּאַסירט דאָך אמאָל אין א יובֿ, אז ווער עס איז זאָל עובר זיין אויף אזא געזעץ, ווערט ער באַשטראָפט ווי פּאַר א פּאַראַט מיט אויסשליסן פון שטאַם אַדער אפילו מיטן טויט. מען מוז אבער באמערקן, אז עובר זיין אויף אט די תקנות איז אזא זעלטנהייט, אז מען האלט עס גאָר פּאַר אומדיינקבאַר, פונקט ווי דאָס רוימישע רעכט האָט דעם פּאַטער־מאָרד געהאלטן פּאַר אומדיינקבאַר און דעריבער האָט עס אפילו ניט נעהאָט קיין געזעץ צו באַשטראָפן אזא פּאַרברעכן.

בכלל גערעדט האָט ביי אלע אונז באַקאַנטע פּרימיטיוועַ פּעלקער זיך אויסגעארבעט זייער א קאָמפּליצירטע אַינאָרדנונג פונם שטאַם־לעבן. עס עקזיסטירט פאַלגליך זייערע אן אייגענע מאָראַל, אן אייגענע עטיק. און אין אָט די אלע ניט־געשריבענע „אייַנאָרדנונגען," וואָס ווערן אפּגעהיט על פּי טראַדיציע, ווייזן זיך ארוים דריי הויפּט קאַטעגאָריעס פון לעבענם רעגעלן.

איין קאַטעגאָריע רעגעלן פּארהיטן די פּאַרמען, וואָס זיינען אייַנגעשטעלט געוואָרן אויף צו באַקומען די דערנערונג־מיטלען פון יעדן אייַנעם באזונדער און פון גאַנצן שטאַם צוזאַמען געזונטן. דורך זיי ווערן באשטימט די פּרינציפּן פון באַנוצן זיך מיט דאָס, וואָס געהערט דעם גאַנצן שטאַם: די וואָסערן, די וועלדער, און אָפּטמאָל די פּרוכטבוימער, די ווילדע ווי די געפלאַנצטע, די געיענפּלעצער און אויך די שיפלאָך. עס זיינען אויך פּאַראַן שטרייַנגע רעגעלן פּארן געיעג און פּאר די איבערוואַנדערונגען, רעגעלן פּאר אָפּהיטן דאָס פייער און דערגלייכן. *

---

* אָפּהיטן דאָס פייער איז זייער א וויכטיגע זאַך. מיקלוכא־מאַקליי האָט געשריבן, אז ביי די אינווואוינער פון ניי־גינעע, אַרום וועלכע ער האָט געלעבט, איז פּאַראַן א טראַדיציע וועגן דעם, ווי אזוי וייערע אורעלטערן האָבן אמאָל געלישן פון דער קראַנקייט צינגא, וועז

דערנאך ווערן באשטימט די פערזענליכע רעכט און די פער־זענליכע באציאונגען: די פאנאדערטיילונג פון שטאם אין קלאסן און דער סיסטעם פון די דערלויבטע היראט־באציאונגען — ווידער אמאל א זייער קאמפליצירטע אפטייל, וואו די אינאדרענונגען ווערן כמעט רעליגיעזע. אהער געהערן אויך: די רעגעלן פון דערציאונג פון דער יונגט, אפטמאל אין באזונדערע „לאנגע שטיבער," ווי דאס קומט פאר ביי די ווילדע פון שטילן אקעאן; די באציאונגען צו די אלטע לייט און צו די ניי־געבוירענע קינדער; און ענדליך, די פארזיכט־מיטלען אנטקעגן שארפע פערזענליכע צוואמענשטויסן, — ד. ה. וואס מען האט צו טאן, אויב מיט דעם באווייזן זיך פון באזונדערע פאמיליען, וועלן מעגליך ווערן געוואלט־טאטן אינמיטן פון שטאם גופא, און אויך ביי צוואמענשטויסן מיט די ארומיגע שטאמען, באזונדערס אין דעם פאל, אויב די מחלקה פירט צו א מלחמה. דא שטעלן זיך איין א רייא באשטימטע רענלן, פון וועל־כע עם האבן שפעטער, ווי דער בעלגישער פראפעסאר ערנעסט נים האט באוויזן, זיך אויסגעארבעט די שפראצן פונם אינטערנאציא־נאלן רעכט. לסוף איז פארן א דריטע קאטעגאריע פון הייליג־געהאלטענע תקנות, וואס זיינען שייך צו רעליגיעזע אבערגלויבנס און צערעמאניעס, וועלכע זיינען פארבונדן מיט די צייטן פון יאר, מיט דעם געיעג, די איבערוואנדרונגען, א אז. וו.

וועגן אט די אלע זאכן קאנען די אלטע לייט פון יעדן פאלק זעבן באשטימטע ענטפערס. פארשטייט זיך, די דאזיגע ענטפערס זיינען ניט דיזעלביגע ביי פארשיידענע שטאמען און פעלקער, פונקט אזוי ווי די צערעמאניעס זיינען ניט דיזעלביגע. וויכטיג איז אבער דאס, וואס ביי יעדן שטאם און פאלק, אויף וואס פאר א נידערינער שטופע פון אנטוויקלונג ער זאל ניט האבן געשטאנען, א י ז שוין פארא ן א י י ג ע נ ע א ו י ס ע ר ג ע ו ו י י נ־ל י ך ק א מ פ ל י צ י ר ט ע ע ט י ק, א ן א י י ג ע נ ע ר סיסטעם פון מארא ל י ש ע א ו ן א ו מ מ א ר א־ל י ש ע פ י ר ו נ ג ע ן.

ווי האבן געלאזט דאס פייער זיך אויסלעשן, און זיי האבן אזויפיל פון אזויפיל צייט געלעבט אהן פייער, ביז וואנען זיי האבן עס ג ע־קריגן פון די ארומיגע אינזלען.

די אָנהויבן פון דער דאָזיגער מאַראַל לויגן, ווי מיר האָבן געזען, אין דעם נעפּיל פון געזעלשאפטלעכקייט, פון סטאדן־לעבן, און אין דער באַדערפענישׂ פון געמיינשאפטלעכער שטיצע, וואָס אנטוויקלען זיך צווישן אלע געזעלשאפטלעכע חיות און נאָך וויטער אין די פּרימיטיוע מענשלעכע געזעלשאפטן. עס איז נאַטירלעך דערביי, אז ביי דעם מענשן, א דאנק דער שפּראַך, וואָס האָט געהאָלפן דער אנטוויקלונג פון זכרון און האָט באשאפן א טראדיציע, האָבן זיך אויסגעארבעט פיל מער קאָמפּליצירטע רעגעלן פון לעבן אייַדער ביי די חיות. מיט דער דערשיינונג נאָך פון דער רעליגיע, אפילו אין איר נרעבסטער פאָרם, איז אין דער מענשלעכער עטיק אריינגעטראטן נאָך א נייער עלעמענט, וואָס האָט איר צוגעגעבן א געוויסע שטאנדהאפטקייט און האָט אריינגעטראָגן דערנאָך א באגייסטערונג און א געוויסן אידעאַליזם.

וויטער, אין דעם ערך וויפיל דאס געזעלשאפטלעכע לעבן האָט זיך אנטוויקלט, אזוי האָט געמוזט אלץ מער און מער ארויסטרעטן דער באגריף פון ג ע ר ע כ ט י ק י י ט אין די געגנזייטיגע באציאונגען. די ערשטע שפּראָצן פון גערעכטקייט, אין דעם זין פון גלייכבארעכטיגונג, קאָן מען שוין באמערקן ביי חיות, באזונדערס ביי די זויגטירן, בעת די מוטער זויגט עטלעכע קינדער, אדער אין די שפּילן פון פיל חיות, וואו עס איז אָבליגאַטאָריש אויסצוהיטן די געוויסע רעגעלן פון שפּיל. דער איבערגאנג אבער פון דעם אינסטינקט פון געזעלשאפטלעכקייט, ד. ה. פון דעם פּשוטן דראנג אדער פאָדערונג צו לעבן אין דעם קרייז פון באשעפענישן פון דעם אייגענעם מין, צו דעם נעדאנקען־שלום וועגן דער נויט פון גערעכטקייט אין די געגנזייטיגע באציאונגען, האָט געמוזט נויטיגערווייז פאָרקומען אין דעם מענשן צוליב דעם אויפהאלט פון געזעלשאפטלעכן לעבן גופא. אין יעדער געזעלשאפט שטויסן זיך פאקטיש צונויף די פארלאנגען און לוידנשאפטן פון אייניגע פערזאנען מיט די פארלאנגען פון אנדערע גלייכע מיטגלידער פון דער געזעלשאפט, און אָט די צונויפשטויסן וואלטן געפירט אויף א פאטאלן אופן צו אייניגע מחלוקות און צו א פאנאנדערפאל פון דער געזעלשאפט, אויב עס וואלט זיך ניט אין דערזעלביגער צייט אנטוויקלט ביי מענשן (וויי עס האָט זיך אנטוויקלט ביי אייניגע געזעלשאפטלעכע חיות) דער באגריף פון גלייכבארעכטיגונג פון אלע מיטגלידער פון דער

נעזעלשאפט. פון אט דעם באגריף האָט זיך בים־לעכווייז געמוזט אנטוויקלען דער באגריף פון גערעכטיקייט, ווי עס ווייזט אן אויף דעם דער אפשטאם גופא פון דעם וואָרט — Equite, Aequitas מיט וועלכע עס דריקט זיך אויס דער באגריף פון גערעכטיקייט, גלייכהייט. ניט אומזיסט האָט מען אלטערטום פארגעשטעלט די גערעכטיקייט ווי א פרוי מיט פארבונדענע אויגן, וואָס האלט אין די הענט א וואָג־שאָל.

לאָמיר נעמען א פאַל פון לעבן. אט האָבן צוויי מענשן, צום ביישפיל, זיך צעקריגט. א וואָרט פאר א וואָרט און איינער באשולדיגט דעם אנדערן, אז ער האָט איהם באליידיגט. דער אנדערער נעמט זיך באווייזן, אז ער איז געווען גערעכט, אז ער האָט נעהאט א רעכט צו זאָגן דאָס, וואָס ער האָט געזאָגט. אמת, ער האָט דערמיט יענעם באליידיגט, אבער דאס איז נאר געווען אן ענטפער אויף דער באליידיגונג, וואָס יענער האָט אים באליידיגט, און זיינע רייד האָבן ניט געקלונגען ערגער ווי יענעמס.

אויב די דאזיגע טענות האָבן געפירט צו א קריג און עס איז שוין געקומען צו א נעשלעג, דאן וועט אי דער, אי יענער נעמען באווייזן, אז דער ערשטער קלאפ איז געגעבן געווארן ווי אן ענטפער אויף א שווערער באליידיגונג און דערנאָך איז יעדער ווייטערדיגער קלאפ געווען אן ענטפער אויף א גלייכן קלאפ פון דעם נעגנער. אויב די זאך איז דערנאנגען ביז פארוואונדונגען און עס איז געקומען צום גריכט, דאן מעסטן אפ די ריכטער די גרויס פון די וואונדן, און דער וואס האָט פאראורזאכט א גרעסערע וואונד, וועט מוזן באצאלן א קנס, כדי אהערצושטעלן די גלייכקייט פונם שאדן. אזוי האָט זיך עס געטאָן אין פארלויף פון הונדערטער יארן, ווען אזא פאַל איז געקומען צום גריכט פון דער געמיינדע.

אין אט דעם ביישפיל, וואָס איז ניט קיין אויסגעטראכטער, נאר גענומען פון ווירקליכן לעבן, קאָן מען קלאר זען ווי די פרימיטיווע ווילדע גופא האָבן פארשטאנען „גערעכטיקייט", און וואָס די מער געביל־דעטע פעלקער ביז אויף היינטיגן טאָג פארשטייען אונטער די וועלטער פראוודא, ספראוודליווָאסט, דושאָסטים, אעקווימאס, עקווימע, רעכטינקייט א. ה. ג. זיי זעהען אין זיי דיי

הערשטע לונג פון דער צעשטערטער גלייכבארעכטיגונג. קיינער טאָר ניט צעשטערן די גלייכהייט פון צוויי מיטגלידער פון דער געזעלשאפט; און אויב זי איז צעשטערט געווארן, מוז זי ווידער הערגעשטעלט ווערן דורך דער געזעלשאפט. אזוי האָט געהייסן משה'ס תורה, זאגנדיג: „עין תחת עין ,שן תחת שן", א וואונד פאר א וואונד — אבער ניט מער. אזוי האָט געטאָן די רויטישע גערעכטיקייט, אזוי האנדלען ביז היינטיגן טאָג אלע ווילדע, און א סך פון אָט די באגריפן זיינען פארבליבן אויך אין דער געזעלשאפט פון היינטיגער צייט.

געווים, אין יעדער געזעלשאפט, אויף וועלכער שטופע פון אנטוויקלונג זי זאל ניט שטיין, זיינען אלעמאל געווען און וועלן זיין איינצלנע פערזאנען, וואס שטרעבן זיך צו באנוצן מיט זייער כח, געשיקטקייט, פארשטאנד, געוואגטקייט, כדי צו באהערשן אנדערע; און אייניגע פון זיי דערגרייכן זייער ציל. אזוינע פערזאנען זיינען, פארשטייט זיך, פאַרגעקומען אויך ביי די גאר פרימיטיוע פעלקער, און מיר באגעגענען זיי ביי אלע שטאמען און פעלקער אויף אלע שטופן פון קולטור. אבער אין געגנגעוויכט צו זיי האבן אויף אלע שטופן פון אנטוויקלונג זיך אויסגעארבעט מנהגים, וואס האבן געשטרעבט צו ווירקן גענן דער אנטוויקלונג פון אזוינע פערזאנען און זייער כח לרעה פון דער גאנצער געזעלשאפט. אלע אינסטיטוציעס, וואס האבן זיך אויסגעארבעט אין פארשיידענע צייטן ביי דער מענשהייט — דאס שטאַט־לעבן, די דאָרף־געמיינדע, די שטאָדט, די רעפובליקן מיט זייערע „וועטשע"־אַרדענונגען, די זעלבסטרעגירונג פון קהלות און טעריטאָריעס, רעפרעזענטאטיוע רעגירונג א. ד. ג. — האבן אין דער ווירקליכקייט געהאט צום ציל צו פארהיטן די געזעלשאפטן פון דעם אייגנווילן פון אזוינע מענשן און פון זייער הערשאפט, וואס האָט זיך אנגעהויבן ארויסווייזן.

שוין ביי די גאר פרימיטיוע ווילדע איז פאראן, ווי מיר האבן נאר־וואס געזען, א רייַ מנהגים, וואס האבן זיך אויסגעארבעט מיט אָט דעם ציל. פון איין זייט שטעלט דער מנהג איין גלייכבארעכטיגונג. אזוי צום ביישפיל איז פאר דארווינען געווען א חדוש ביי די ווילדע פון פאטאגאניע, אז אויב ווער עס איז פון די

וויסע האָט געגעבן איינעם פון די וויל־דע עפּעס צו עסן, האָט דער וויל־דער תיכף צעטיילט דאָס שטיקל שפּייז אויף גלייכע חלקים פאר אלע איבערגע, וואָס האָבן זיך דאָרט איינגעפונען. דאָס אייגענע ווערט דערמאָנט פון פילע פאָרשער בנוגע פאָרשיי־דענע פּרימיטיוווע פעלקער, און אזוי האָב איך עס אויך געפונען אפילו אין די שפּעטיגערע פאָרמען פון אנטוויקלונג ביי א פּיר־ציכטער פאָלק, ביי די בוריאָטן אין די פארוואָרפנסטע פלעצער פון סיביר. *

א מאסע פאקטן אזוינע געפינט זיך אין אלע ערנסטע באר־שרייבונגען פון די פּרימיטיוווע פעלקער. ** וואו זיי זאלען זיי ניט שטודירן, געפינען די פאָרשער דיזעלביגע זיטן פון נעזעלשאפט־ליכקייט, דעמזעלביגן געמיינדע־גיסט, דיזעלביגע גרייטקייט צו באוואָרענען דעם איגנטימליכן אויפּפיר, כדי אויפצוהאלטן דאס נעזעלשאפטליכע לעבן. און וועו מיר זוכן ארויצוזודרינגען אינם לעבן פון מענשן אויף די גאָר פּרימיטיוווע שטופן פון זיין אנטוויק־לונג, געפינען מיר אלץ דאסזעלביגע שטאם־לעבן און דיזעלביגע פארבאנדן פון מענשן פאר געגנזויטיגער שטיצע. און מיר זיינען געצוואונגען אנצודערקענען, אז אין די געזעלשאפטליכע אייגנשאפטן פון דעם מענשן ליגט די הויפט קראפט פון זיין פארגאנגענער אנט־וויקלונג און ווייטערדיגן פּראגרעס.

אין דעם 18טן יארהונדערט, אונטער דעם איינדרוק פון דער

---

* ביי די בוריאָטן, וואָס וואוינען אין סאַיאַני, ארום דעם אָקע'שן קאַראָוול, וועו זיי קוילן א שעפּס, קומט זיך צוזאַמען דער גאנצער אולוס, אָהן אויסנאם, צום פייער וואו עס ווערט פארפארטיגט די סעודה, און אלע נעמען א טייל אין דעם מאָלצייט. דאָסגלייכן אויך ביי די בוריאָטן פון דער אויבערלענע.

** די וואָס ווילן זיך נעהענטער באקענען מיט אָט דעם געגנשטאַנד, קאָן איך אָפּשיקן צו אזוינע מאָנומענטאַלע ווערק, ווי וואַיץ, אנטראָ־פאָלאָגיע דער נאָטור פעלקער; פאָסט, אפריקאנישע יוריספרודענץ און די געשלעכטגענאָסענשאפט דער אורצייט; מ. קאוואלעווסקי, דאס פרי־מיטיווע רעכט (רוסיש); מאָרגאַן, אוראלטע געזעלשאפט (ענגליש); דר. ה. רינג, די עסקימאָ שטאמען (ענגליש), און פילע אויינצעלנע פארשונ־גען, וואָס וועלן דערמאָנט אין דידאָזיגע ארבייטן, ווי אויך אין מיין פארעדע צו דער געגנזויטיגער חילף.

ערשטער באקאנטשאפט מיט די ווילדע פון שטילן אָקעאַן, האָט זיך אנטוויקלט א טענדענץ צו אידעאליזירן די ווילדע, וואָס לעבן „אין א נאַטירלעכן צושטאנד" — מעגליך אלס געגנגעוויכט צו דער פילאָסאָפיע פון האבבס און זיינע נאכפאלגער, וואס האבען פארגעשטעלט די פרימיטיוון מענשן אין דער פארם פון א מחנה ווילדע חיות, וועלכע זיינען גרייט אויפצופרעסן אייגער דעם אנדערן. אבער עס האָט זיך ארויסגעוויזן, אז אי די, אי די אנדער פאַרשטעלונג איז א פאַלשע, ווי מיר ווייסן איצטער דורך די באשרייבונגען פון א סך געווייסענהאפטיגע פאַרשער. דער פרימיטיווער מענש איז ווייט ניט קיין אידעאל פון וואוילטאט און ווייט ניט קיין טיגער־ארטיגע חיה. אבער ער האָט אלעמאל געלעבט און לעבט איצטער אין נעזעלשאפטן פונקט ווי טויזנטער אנדערע לעבעדיגע באשעפענישן, און אין די דאויגע געזעלשאפטן האבן זיך ביי אים אויסגעבויכקייט, וואס נאר יענע פייאקיייטן פון געזעלשאפטליכקייט, וואס געפינען זיך ביי אלע געזעלשאפטלעכע חיות, נאר א דאנק דער שפראך, און ממילא דעם מער אנטוויקלטן פארשטאנד, האָט זיך די געזעלשאפטלעכקייט ביי אים נאָך מער אנטוויקלט און מיט איר צוזאמען האבן זיך אויך אויסגעארבעט די רעגלן פון געזעלשאפטליכן לעבן, וועלכע מיר רופן אָן די מאָראַל.

אין דעם שטאם־לעבן האָט זיך דער מענש צוערשט אויסגעלערנט דעם גרונט־רעגל פון יעדער געזעלשאפטלעכקייט: קיינעם ניט טאָן דאס, וואָס דו ווילסט ניט מען זאָל דיר טאָן, און אייגהאלטן מיט אלע מיטלען די, וואָס ווילן זיך ניט אונטערוואַרפן צו אָט דעם רעגל. דערנאָך האָט זיך ביי אים אנטוויקלט די פייאקייט צו אידענטיפיצירן זיין פערזענלעכן לעבן מיט דעם לעבן פון זיין שטאם. אין דער אויספארשונג פון די פרימיטיווע מענשן, אנהויבענדיג פון די, וועלכע האבן נאָך אויפגעהאלטן דאס לעבן פון דעם אייז־פעריאָד און פון דעם פריען נאכן אייז אדער אזערע־פעריאָד, ביז די, ביי וועלכע מיר געפינען א שפעטערדינע אנטוויקלונג פון דער שטאם־אַרדענונג — איבעראשט אונז מער ווי אלץ פונקט אָט דער שטריך: די אידענטיפיצירונג פון דעם מענשן מיט זיין שטאם. דער שטריך נייט דורך דער גאנצער געשיכטע פון דער פריער אנטוויקלונג פון דער מענשהייט; און אממערסטן האָט ער

זיך איינגעהאלטן ביי יענע פעלקער, ביי וועלכע עס האבן זיך איינגעהאלטן די פרימיטיווע פארמען פון שטאם־לעבן און די גאר פרימיטיווע מיטלען אין קאמף מיט דער שטיפמוטער־נאטור, דאס איז ביי די עסקימאסן, אלעוטן, די איינוואוינער פון פייערלאנד און ביי איניגע בערג־שטאמען. און וואס מער מיר פארשן דעם פרימיטיוון מענשן, אלץ מער איבערצייגן מיר זיך, אז אפילו אין זיינע אומבאדייטנדע האנדלונגען האט ער אידענטיפיצירט און אידענטיפיצירט אויך איצטער זיין לעבן מיט'ן לעבן פון זיין שטאם.

דער באגריף וועגן גוטס און שלעכטס האט זיך אויף דעם אופן אויסגעארבעט, ניט אויפן גרונט פון דאס, וואס עס שטעלט פאר דאס גוטס אדער שלעכטס פאר דעם איינצעלנעם מענשן, נאר אויף דאס, וואס עס שטעלט פאר דאס גוטס אדער שלעכטס פארן גאנצן שטאם. די דאזיגע באגריפן האבן נאטירליך זיך געביטן אין פארשיידענע ערטער און אין פארשיידענע צייטן; און איניגע רעגעלן, באזונדערס אזוינע צום ביישפיל, ווי ברייננגען מענשליכע קרבנות כדי מפצה צו זיין די בייזע כחות פון דער נאטור, וואולקאנען, דעם ים, ערדציטערנישן, זיינען פשוט געווען אבשייליך. אבער איינמאל זיינען אזוינע אדער אנדערע רעגעלן איינגעשטעלט געווארן דורך דעם שטאם, האט זיך דער מענש אונטערוואַרפן צו זיי, ווי שווער עס זאל ניט זיין זיי מקיים צו זיין.

בכלל האט דער פרימיטיווער ווילדער זיך אידענטיפיצירט מיט זיין שטאם. * ער האט זיך געפילט פאזיטיוו אומגליקליך, אויב ער איז באנאנגן א טאט, וואס האט געקאנט ארויפציען אויף זיין שטאם די קללה פון דעם באליידיגטן אדער די נקמה פון דעם „גרויסן המון" פון די אורעלטערן אדער פון א וועלכן עס איז פאלק פון חיות: קראקאדילן, בערן, טיגערס א. ד. ג. דאס „געווויינהייט־רעכט" איז פאר דעם ווילדן עפעס מער איידער די רעליגיע פאר דעם מאדערנעם מענשן: דאס שטעלט צוזאמען דעם פונדאמענט פון זיין לעבן, און דעריבער איז די זעלבסטבאשרייבונג אין די

* פארגליך באסטיאן, „דער מענש אין דער גשיכטע", ב. 3. גרעי, „דזשורנאלס אוו טו עקספעדישאנס" 1841, ב. 2 און אלע ערנסטע באשרייבונגען פונם לעבן פון די ווילדע. וועגן דער ראליע פון דעם שרעק פאר „פארפלוכונגען", זע די באקאנטע ארבעט פון פראפ. וועסטערמארק.

אינטערעסן פונם שטאַם, און ביי איינצעלנע פערזענלעכקייטן די זעלבסטאפפערונג צוליב דעמזעלביגן צוועק — א גאנץ געווינלעכע דערשיינונג.

מיט איין וואָרט, וואָס נעהענטער די פרימיטיוועם געזעלשאפט איז צו אירע עלטסטע פאָרמעם, אלץ שטרייפנער וועלט אפגעהיט דער רעגל: „יעדערער פאר אלעמען". און נאָר מחמת דער פולשטענדיגער אומבאקאנטשאפט מיט דעם ווירקליכן לעבן פון די פרימיטיוע מענשן, האָבן אייניגע דייקער, ווי האבבס, רוססא און זייערע נאכפאלגער, באהויפטעט, אז די מאַראַל איז צוערשט געבוירן געוואָרן פון דעם כלומרשטדיגן „געזעלשאפטליכן אפמאך", און אנדערע האָבן דערקלערט איר דערשיינונג דורך א „באגייסטערונג פון אויבן" וואָס האָט זיך אנטפלעקט צו א מיטישן געזעצגעבער. אין דער אמתן אבער ליגט דער ערשטער קוואל פון מאַראַליטעט אין דער געזעלשאפטליכקייט, וועלכע איז אייגנטימליך פאר אלע געזעלשאפטליכע חיות און נאָך מער — פארן מענשן.

לייַדער שפרייט זיך ניט אוים אין דער שטאַם־אָרדענונג דער רעגל פון „יעדערער פאר אלעמען" ווייטער ווי אויפ'ן שטאַם. דער שטאַם איז ניט מחויב טיילן זיין שפייז מיט אנדערע שטאַמען. אויסערדעם, די טעריטאָריע צעטיילט זיך, ווי ביי אייניגע זויגטירן און פויגלען, צווישן די פארשיידענע שטאַמען, און יעדער שטאַם האָט זיין געגנט פאר געיעג אדער פיש־פאַנג. אויף דעם אופן האָט זיך אין לעבן פון מענשן אויסגעארבעט פון די עלטסטע צייטן אָן א צווייפאכיגע באציאונג: איינע אין דעם אייגענעם שטאַם און אנאנדערע פאר די שכנה'שע שטאַמען, און דאָ איז געשאפן נעווארן א באָדן פאר צוזאמענשטויסן און מלחמות. אמת, שוין אין דעם שטאַם־לעבן זיינען געמאכט געווארן און מאכן זיך איצטער פאַרזוכן אייניצושטעלן געגנזייטיגע באציאונגען מיט די שכנה'שע שטאַמען. אריינגייענדיג אין א שטוב, מוז מען די וואָפן לאָזן שטיין ביים אריינאנג, און אפילו אין פאל פון א מלחמה צווישן צוויי שטאַמען, מוז מען אָפהיטן געווייסע רעגלן בנוגע די ברינימער און די שטענדן, אויף וועלכע די ווייבער גייען נאָך וואסער. בכלל אבער זיינען די באציאונגען צו די שכנים פון אנאנדער שטאַם (אויב מען איז מיט אים ניט אריינגענאנגען אין א פערהאציע) גאנץ

אנדערע. אויך אין דער שפעטערדינער אנטוויקלונג פון דער מענש־
הייט האָט קיין רעליגיע ניט געקאָנט אויסווּאַרצלען די באגריפן
וועגן דעם „אויסלענדער". און נאָך מער, די רעליגיעס זיינען כסדר
געווארן קוואלן פון דער גרויזאמסטער שנאה, וואָס האָט זיך נאָך
מער פארשטארקט מיט דער אנטוויקלונג פון דעם שטאָאט. און ווי א
רעזולטאט דערפון איז געשאפן געווארן א צווייפאכיגע עטיק, וועלכע
האלט זיך ביז אויף היינטיגן טאָג און פירט צו אווינע שרעקן ווי
די לעצטע מלחמה.

אין אנהויב האָט דער גאנצער שטאם פארגעשטעלט איין
משפחה, און ווי עס איז איצטער באוויזן געווארן, האָבן נאָר ביס־
לאכווייז זיך אָנגעהויבן אין אים באווייזן באזונדערע פאמיליעס,
און דערביי האָבן די ווייבער אין די דאָזיגע פאמיליעס געמוזט
געגומען ווערן פון אנאנדער שטאם. די באזונדער פאמיליע האָט אבער
נעפירט צו דעם פאנאנדערפאל פון דער פריערדיגער קאמונס־
טישער אָרדענונג, ווייל זי האָט געגעבן די מעגליכקייט אנצוקלייבן
פאמיליען־אייגנס. דאמאלסט אבער האָט די פאָדערונג פון נע־
ועלשאפטליכקייט, וואָס איז אויסגעארבעט געווארן אין דער פרי־
ערדיגער אָרדענונג, אָנגעהויבן אָנצונעמען נייע פארמען. אין די
דערפער איז באשאפן געווארן די דאָרף־געמיינדע, אין די שטעט
— די גילדס פון בעל־מלאכות און סוחרים, פון וועלכע עס האָבן
זיך אנטוויקלט די פרייע מיטלאלטערליכע שטעט; און מיט דער
הילף פון אָט די אינסטיטוציעס האָבן די באלקסמאסן באשאפן א
נייע לעבנס־אָרדענונג, אין וועלכער עס איז געבוירן געווארן א נייע
פאראיניגונג אויף דעם אָרט פון דער שטאם־פאראיניגונג.

פון דער אנדער זייט האָט די גרויסע פעלקער־וואַנדערונג און
די שטענדיגע איבערפאלן פון די ארומיגע שטאמען אין פעלקער
אומפארמיידליך געפירט צו דער אויסבילדונג פון א מיליטערישן
שטאַנד, וועלכער האָט דערווארבן אלץ א גרעסערע קראפט, אין
דעם ערך וואָס די פרידליכע פויערשע און שטאטישע באפעלקערונג
האָט זיך אלץ מער אפגעזוואונט פון דעם מיליטערישן עסק. אין איין
צייט מיט דעם האָבן די אלטע לייט, די היטער פון די שטאם־
טראדיציעס, ווי אויך די באַאכטער פון דער נאטור, וואָס האָבן
אָנגעקליבן די ערשטע שפראָצן פון וויסן, און די אויפפאסער פון
די רעליגיעזע צערעמאניעס, געשטרעבט צו פארשטארקן זייער

הערשאפט צווישן די פויערימשע געמיינדעס און אין די פרייע שטעט, אויפבויענדיג צוליב דעם זייערע געהיימע פארבאנדן. שפעטער אבער, מיט דער אנטשטייאונג פונם שטאאט, האבן זיי זיך פאראייניגט צווישן זיך — די מיליטעריש מאכט מיט דער קירכליכער אין דער געמיינשאפטליכער באצווינגונג פון דער קענינליכער מאכט.

מען מוז אבער צוגיבן, אז מיט אלעם דעם זיינען מלחמות אין קיין פעריאד פונם לעבן פון דער מענשהייט, קיינמאל ניט געווען נאך־אלע באדינגונגען פון לעבן. אין דערזעלביגער צייט וואס די קריגפירער האבן אויסגעהרגט אייניגע דעם אנדערן, און די פריסטער האבן געבענשט די געגנזייטיגע רציחות, האבן די פאלקס מאסן אין די דערפער און שטעט פארטגעזעצט זייער וואכעדיגן לעבן. זיי האבן אפגעטאן זייער געווויינליכע ארבעט און האבן געשטרעבט אין דערזעלביגער צייט צו פארשטארקן די ארגאניזאציעס, וואס זיינען געבויט אויף געגנזייטיגער הילף און געגנזייטיגער שטיצע, ד. ה. אויף דעם געווויינהייט־רעכט, אפילו דאמאלסט בעת די מענשן זיינען נאך אלעמען ארונטערגעפאלן אונטער דער הערשאפט פון די גייסטליכע און די קענינן.

אין דער ווירקליכקייט קאן מען די גאנצע געשיכטע פון דער מענשהייט באטראכטן ווי א שטרעבונג פון איין זייט, מצד אייניצעלנע מענשן אדער גרופעס, צו פארכאפן די מאכט, מיט דעם צווק צו באהערשן וואס ברייטערע קרייזן, און א שטרעבונג פון דער אנדער זייט אויפצוהאלטן די גלייכבארעכטיגונג — לכל־הפחות צווישן די מענער — און זיך אקעגנשטעלן דעם פארכאפן פון מאכט, אדער וויניגסטנס זי צו באגרעניצן; מיט אנדערע וועדטער, פארהיטן די נערעכטיגקייט אין דעם שטאם, פאלק אדער פעדעראציע פון שטאמען.

דיזעלביגע שטרעבונג האט זיך קלאר ארויסגעווויזן אין די מיטלאלטערליכע פרייע שטעט, באזונדערס אין די ערשטע יארהונדערטן נאך דער באפרייאונג פון די דאזיגע שטעט פון זייערע פעאדאלע הערשער. אין דער ווירקליכקייט זיינען די פרייע שטעט געווען די באשיצענדע פארבאנדן פון די גלייכבארעכטיגטע שטאטלייט אנטקעגן די ארומיגע פעאדאלן. ביסלאכווייז אבער האט צו־

נעהויבן אויך אין די פרייע שטעט פֿאַרקומען א פֿאנאנדערטיילונג פון דער באפעלקערונג. צוערשט איז דער האנדל אַנגעפירט געוואָרן פון דער גאנצער שטאָט, וואָרים די פֿראַדוקטן פון דער שטאָטישער אינדוסטריע אַדער די סחורות, וואָס זיינען אַנגעקויפט געוואָרן אין די דערפער האָט ארויסגעפירט די שטאָט אלס גאנצע דורך אירע פֿארטרויטע און דער ריוה האָט געהערט דער גאנצער שטאָטישער נעמיינדע. ביסלאכווייז אַבער איז דער האנדל פארוואנדלט געוואָרן פון א געזעלשאפטליכן אין א פֿריוואטן; פון'ם האנדל זיינען רייך געוואָרן ניט נאָר די שטעט אליין, נאָר אויך פֿריוואטע פֿערזאָנען און פריוע סוחרים — „מערקאַטאָרי ליברי" — דער עיקר זינט די צייטן פון די קרייץ־צוגן, וואָס האָבן געעפנט א טעטיגן האנדל מיט'ן ווייטן מזרח; עס האָט זיך אַנגעהויבן אנטוויקלען א קלאס באנקירן, צו וועלכע עס האָבן זיך געוועגדעט נאָר הלואות, אין פאל פון א נויט, ניט נאָר די רואינירטע פֿריצים־ריטער, נאָר שפעטער אויך די שטעט גופא.

אויף אַט דעם אופן איז געשאפן געוואָרן אין יעדערער פון די אמאליגע פרייע שטעט א סוחר'ישע אריסטאָקראַטיע, וואָס האָט נעהאלטן די שטעט אין אירע הענט, און האָט אמאל געשטיצט דעם פאפסט, אמאל דעם אימפּעראַטאָר, וועלכע האָבן געשטרעבט צו באהערשן די אַדער יענע שטאָט, אמאל דעם קיניג אַדער דעם גרויס־פירשט, וואָס האָט געוועלטיגט איבער די שטעט, זיך שטיצנדיג אמאל אויף די רייכע סוחרים און אמאל אויף די שטאָטישע קבצנים. אזוי איז צוגעגרייט געוואָרן דער באָדן פאר די מאַדערנע צענטראַליזירטע שטאָטן, און פארענדיגט האָבן זיי זייער צענטראַליזירנדע ארבעט בעת איראָפּא האָט זיך געמוזט פארטיידיגן אנטקעגן די איבערפאלען פון די מורן אין שפאניע אין 9טען, 10טען און עלפטן יארהונדערט, אנטקעגן די מאַנגאָלן אין רוסלאנד, אין 13טען יארהונדערט און אנטקעגן די טערקן אין 15טען יארהונדערט. די שטעט און די אַפּגעזונדערטע קלייניע פירשטנטומען, וואָס האָבן אָפט געפירט קריג צווישן זיך, האָבן זיך ארויסגעוויזן אוממעכטיג אנטקעגן אזוינע מאסן־איבערפאלן, און האבן פארענדיגט די ארבייט פון אונטערטעניג מאכן די קלייניע צו די גרויסע און קאָנצענטרירן די מאכט אין דער מלוכה, דערמיט, וואָס זיי האָבן געשאפן די גרויסע פֿאַליטישע שטאטן.

עס פּאַרשטייט זיך, אז אזוינע וויכטיגע ענדערונגען אין געזעלשאפטלעכן לעבן, ווי אויך די רעליגיעזע אויפשטאַנדן און מלחמות, האָבן ארויפגעלייגט זייער שטעמפּל אויפן גאנצן שטייגער פון די מאַראַלע באגריפן אין יעדן לאנד אין די פּאַרשיידענע צייטן; און ווען עס איז ווען ווארשיינליך געשאפן ווערן א בריטע ארבעט, אין וועלכער די עוואָלוציע פון מאַראַל ווען אויסגעפּאַרשט ווערן אין פּאַרבינדונג מיט דער געענדערטער אַרדענונג פון געזעלשאפטלעכן לעבן. אַבער דאָ גייען מיר שוין אריין אין א געביט, וואו די ווייסנשאפט ווענן די מאַראַלע באַגריפן און לערען, ד. ה. די עטיק, קומט זיך אפּט צונויף מיט אנאנדער וויסנשאפט, די סאָציאָלאָגיע, ד. ה. מיט דער ווייסנשאפט ווענן לעבן און דער אנטוויקלונג פון דער געזעלשאפט. איז דעריבער, כדי ניט צו ווארפן זיך פון איין געביט אויף דעם אנדערן, בעסער אַנווייזן אפריער, וואו מען דארף אוועקשטעלן דעם גרענץ פון דעם געביט פון דער עטיק.

ביי אלע מענשן, ווי נידעריג זיי זאָלן ניט שטיין אין זייער אנטוויקלונג, און אויך ביי איניגע געזעלשאפטלעכע חיות, זייגען פאַלגליך פּאַראַן אזוינע שטריכן, וועלכע מיר רופן אַן מאַראַלע. אויף אלע שטופן פון דער אנטוויקלונג פונם מענשן געפינען מיר געזעלשאפטלעכקייט און א געפיל פון סטאַדע־געמיינשאפט, און ביי איניגע מענשן איז אויסער דעם נאָר פּאַראַן א גרייטקייט צו העלפן אנדערע, אפטמאל ריזיקירנדיג אפילו מיט דעם אייגענעם לעבן. און אזוי ווי אזוינע שטריכן העלפן דעם אויפהאלט און אנטוויקלונג פון געזעלשאפטלעכן לעבן, וואָס פארזיכערט פון זיין זייט דאָס לעבן און דעם וואוילשטאנד פון אלעמען, זיינען אזוינע אייגנשאפטן אנדערקענט געוואָרן פון די גאָר פריע צייטן אַן אין די מענשליכע געזעלשאפטן ניט נאָר אלס וויכטיגסטווערטע, נאָר אפילו אלס אבליגאַטאָרישע. די זקנים, די חכמים און נבונים פון די פּרימיטיוועַ פעלקער, און שפּעטער די פּריסטער און גייסטליכע, האָבן ארויסגעשטעלט די דאָזיגע אייגנשאפטן פון דער מענשליכער נאטור ווי געבאָט פון אויבן, וואָס זיינען ארויסגעקומען פון די געזיימע קרעפטן פון דער נאטור, ד. ה. פון געטער אַדער פון איינציגן באשעפער פון דער נאטור. אַבער שוין פון די גאָר אלטע צייטן אָן, און דערהויפט פון דער בליאונג־צייט פון די וויסנשאפטן,

וואס האָט זיך אָנגעהויבן אין אלטן גריכנלאנד מער ווי מיט צוויי טויזנט פינף הונדערט יאָר צורים, האָבן דִּי דיינקער אָנגעהויבן צו שטעלן פראָגן וועגן דער נאטירלעכער אָפשטאמונג פון די מאָראלע נעפילן און באגריפן, וועלכע האלטן אָפּ מענשן פון באניין שלעכטע מאטן אנטקעגן זייערע שטאָם־קרובים און בכלל פון טאטן, וואס פירן צו אן אָפּשאָפונג פון געזעלשאפטלעכקייט. מיט אנדערע וועך־טער — זיי האָבן געזוכט צו געפינען א נאטירלעכע דערקלערונג פון דאָס, וואס וועלט אָנגערופן מאָראלישע ביי מענשן, און וואס עס רע־בנט זיך בלי־ספק פאר ווינשנסווערט אין יעדער געזעלשאפט.

אזוינע פארזוכן זיינען ווי עס שיינט שוין געמאכט נעוואָרן אין טיפן אלטערטום, וואָרים מען קאָן זען שפורן פון זיי אין כינא און אינדיע. אָבער אין א וויסנשאפטלעכער פאָרם זיינען זיי נע־קומען צו אונז נאָר פון אלטן גריכנלאנד. דאָרט האָבן א גאנצע רייַ דיינקער, אין פארלויף פון פיר יאָרהונדערטן, — סאָקראטעס, פלאטא, אריסטאָטעל, עפיקור און שפעטער די סטאָאיקער — ערנסט, פילאָסאָפיש זיך באצויגן צו די פאלגענדע גרונט־פראגן: „פון־וואנען נעמען זיך ביים מענשן מאָראלע רעגעלן, וואָס וויידערשפרעכן זיינע לייַדנשאפטן און האלטן זיי אָפּט אויף?

„פונוואנען נעמט זיך דער נעפיל פון מאָראלער התחיבות, וועל־כער באווייזט זיך אפילו ביי מענשן, וואס לייקענען די מאָראלע רעגעלן פון לעבן?

„איז דאָס די פרוכט בלויז פון דערציאונג, פון וועלכער מיר וואָגען ניט זיך אָפּצוזאָגן, ווי אייניגע שרייבער באהויפטן דאָס איצטער, און צייטנווייז האָבן דאָס אויך פריער באהויפטעט אייניגע לייקענער פון מאָראל; אדער דאָס מאָראלע באוואוסטזיין אין מענשן איז די פרוכט פון זיין נאטור גופא? אין דעם לעצטן פאל, איז ניט די מאָראל א פרינציפּ, וואס איז אייגנעוואָרצלט געוואָרן ווי א פועל־יוצא פון זיין געזעלשאפטליך לעבן גופא אין פארלויף פון פילע טויזנטער יאָרן?

„לסוף, אויב דאָס איז אזוי, דארף מען דאָס דאָזיגע באוואוסט־זיין אנטווּיקלען און איינווּאָרצלען, אדער עס וואָלט גאָר בעסער גע־ווען דאָס אויסצוואוואָרצלען און דערמונטערן די אנטוויקלונג פון די געגנגעזעצטע געפילן פון אייגנליבע (עגאָאיזם), וועלכע שטעלן

אויף די פּאַרלייקענונג פון יעדער מאַראַל אלס א ווינשנסווערטע זאַך, ווי א אידעאל פון דעם אנטוויקלטן מענשן ?"

דאָס זיינען פראגן, וואָס די דיינקער פון דער מענשהייט באשעפטיגן זיך מיט זייער לייזונג שוין מער איידער צווויי טויזנט יאָר, און גיבן פּעריאָדיש אזוינע ענטפערן, וואָס זיינען אמאל געניגט צו איין לייזונג, אמאל צו אַנאַנדערער. פון די דאָזיגע פּאַרשונגען איז צונויפגעשטעלט געוואָרן א גאנצע ווייסנשאפט, די עטיק, וועלכע קומט זיך פון איין זייט נאָענט צוזאמען מיט דער סאָציאָלאָגיע, און פון דער אנדער זייט מיט דער פסיכאָלאָגיע, ד. ה. מיט דער ווייסנשאפט וועגן די פילנדע און דיינקענדע פייאינקייטן פונם מענשן.

אין דער ווירקליכקייט, ווערן אין דער עטיק די אלע נאָר־וואָס דערמאָנטע פראגן צונויפגעפירט צו צווויי הויפט אויפגאבן: 1) פעסטשטעלן די אָפּשטאָמונג פון די מאַראַלע באַגריפן און געפילן; 2) באשטימען די הויפט יסודות פון מאָראַליטעט און אויסארבעטן אויף דעם אופן א געהעריגן, ד. ה. אזוינעם וואָס זאָל פּאַרענטפערן דעם צוועק, מאַראַלן אידעאל.

אויף דעם האָבן געארבעט און ארבעטן די דיינקער פון אלע פעלקער, און דעריבער וועל איך פּרובירן געבן, איידער איך וועל באשרייבן מיינע אייגענע שלוסן מכח די דאָזיגע פראגן, אן איבערבליק פון די שלוסן, צו וועלכע עם זיינען געקומען די דיינקער פון די פּאַרשיידענע שולן.

צו דעם וועלן מיר איצטער אריבערגיין, און דערביי וועל איך ציען באזונדערע אויפמערקזאמקייט אויף דער אנטוויקלונג פון די באגריפן וועגן נערעכטיגקייט, וועלכע, אויב איך האָב קיין טעות ניט, ליגט אין גרונט פון יעדער מאַראַל און שטעלט פאָר דעם אויסגאנג־באגריף אין די פּראקטישע שלוסן פון יעדער מאַראַלער פילאָסאָפיע — אָבוואויל דאָס איז נאָך ווייט ניט אנדערקענט פון דעם רוב דיינקער, וואָס האָבן געשריבן וועגן עטיק.

פינפטער קאפיטל.

די אַנטוויקלונג פון די מאָראַלע לערען —

דאָס אַלטע גריכנלאַנד.

די מאָראַלע באַגריפן פון די אַלטע גריכן. — די מאָראַל־לערע פון די סאָפיסטן. — סאָקראַטעס. — פלאַטאָ. — אַריסטאָטעל. — עפּיקורוס. — די סטאָאיקער.

מיר האָבן געזען אין פאָריגן קאפיטל, אז ביי די נאַנץ פרימיטיוע פעלקער ארבעט זיך אוים אן אייגענער אַרט געזעלשאפטלעך לעבן אוז עס ווערן געשאפן אייגענע פינקטלעך אָפּגעהיטע זיטן אוז מנהגים — אייגענע באגריפן וועגן וואָס איז גוט אוז וואָס איז שלעכט, וואָס מען טאָר ניט טאָן אוז וואָס מען דארף טאָן אין פאַרשיידענע פאלן. מיט איין וואָרט, עס ארבעט זיך אוים אן אייגענע מאָראל, אן אייגענע עטיק.

א טייל פון אזוינע לעבענס רעגעלן ווערט אוועקגעשטעלט אונטער דעם שוץ פון מנהג. מען דארף דאָס־אוז־דאָס ניט טאָן, ווייל דאָס וואָלט געווען „ניט גוט", אָדער „ניט שיין": דאָס וואָלט געמיינט א פיזישע שוואכקייט אָדער א שוואכקייט פון כאראקטער. עס זיינען אָבער אויך פאראן שווערערע האנדלונגען אוז שטרייגערע רעגעלן. דער וואָס איז עובר אויף זיי, ווייזט ארוים ניט נאָר אומווינשנסווערטע כאראקטער־שטריכן, נאָר ער ברייגט אויך שאָדן צו זיין שטאָם. אויף דעם וואויל־זיין פון שטאָם גיט שוין אכטונג דער גאנצער קהל פון די פארשטאָרבענע אור־עלטערן, אוז אויב אייגער איז עובר אויף די לעבענס־רעגעלן, וואָס זיינען אייגעשטעלט געווארן פון דור צו דור, זיינען די פארשטאָרבענע אור־עלטערן זיך נוקם ניט נאָר אָן דעם, וואָס האָט איבערגעטראָטן וייערע געבאָטן, נאָר אויך אָן דעם גאנצן שטאָם, וואָס האָט דער־

לאָזט די צושטערונג פון די אלטע תקנות. * די טירן־וועלט, ווי מיר האָבן געזען אין צווייטן קאפיטל, העלפט דעם גוטן און גערעכטן מענשן און שטערט אויף אלערלייי אופנים דעם שלעכטן און גיט־גערעכטן; אָבער דאָרטן, וואו דער גאנצער שטאַם באטיליגט זיך אין טאָן שלעכטעם און אומגערעכטעם, מישן זיך שוין אריין די נאטור־קרעפטן, אין דעם געשטאלט פון גוטע און שלעכטע באשעפענישן, מיט וועלכע די פארשטאַרבענע אורעלטערן פון מענשן געפינען זיך אין געוויסע באציאונגען. ביי די פרימיטיוועע בעלקער בכלל, א סך מער ווי ביי די געבילדעטע, אידענטיפיצירט זיך יעדער מיטגליד פון שטאַם מיט דעם גאנצן שטאַם זיינעם; אין דער שטאַם־נקמה, וואָס עקזיסטירט און האָט עקזיסטירט, ווי עם איז באוואוסט פון דער געשיכטע, ביי אלע פרימיטיוועע בעלקער, איז יעדערער פאראנטוואָרטליך פאר אלעמען און אלע פאר יעדערן פון זיינע שטאַם־קרובים.

דער מנהג, ד. ה. די געווייניהייט צו לעבן אויפן אלטן שטייגער, די מורא פאר ענדערונגען און די אינערציע פון דיינקען, שפילן פאַלגליך די הויפט ראָליע אין דער אויפהאלטונג פון די אייגעשטעלטע רעגעלן פון געמיינשאפטליכן לעבן. צופעליגע אָפניגונגען זיינען אָבער אלעמאל מעגליך, און כדי אויפצוהאלטן אין דער גאנצער דיינקייט דעם איינמאל שוין איינגעשטעלטן שטייגער פון לעבן, געמעגן אָן די זקנים, די וואָרזאגער, די שאמאנען דעם מיטל פון אָנשרעקן. זיי סטראשען די פארברעכער קעגן די מנהגים מיט דער נקמה פון די אור עלטערן און פארשיידענע גייסטער, וואָס פילן אָן די וועלט פון רוחות. דער בארג־אָדער וואלד־גייסט, די שנייאָפריסן, די שטורם־געוויטערן, פארפלייצונגען, מגיפות א. ד. גל. שטעלן זיך אויף צום שוץ פון דעם פארשוועכטן מנהג. און כדי אונטערצוהאלטן אָט די מורא פון נקמה פאר עובר זיין די רעגעלן און מנהגים, וועלן איינגעשטעלט הייליגע דינסט־פֿאָרמען, וואָס דריקן אויס אונטערטעניקייט צו די נאטור־קרעפטן, וועלן גע־

---

* וועגן דעם דאָזיגן גלויבן אין דעם „גרויסן קהל" געשטאַרבענע, וואָס גיט אַכטונג אויף די לעבעדיגע. זע דעם פריער דערמאָנטן ווערק פון עלי רעקליו (דעם געאָגראַף רעקליו'ס ברודער) וועגן די פרימיטיווע פעלקער, („לע פרימיטיף").

בראכט קרבנות צו די דאזיגע קרעפטן און עס ווערן דורכגעפירט פארשיידענע האלב־טעאטראלישע צערעמאניעס. *

די מאראל ווערט אויף דעם אופן אוועקגעשטעלט אונטערן שוץ פון די פארגעטערטע קרעפטן, און די אונטערטעניקייט צו אט די קרעפטן לייגט זיך צוזאמען אין א רעליגיע, וועלכע פארהיילגט און פארפעסטיגט די מאראלע באגריפן. **

אונטער אזוינע אומשטענדן ווערט דאס מאראלע אינם מענשן אזוי איינג פארבונדען מיט מיטאגיע און רעליגיע, אז עס ווערט זייער שווער אפצוטיילן דאס מאראלע פון די מיסטישע געבאט פון אויבן און פון דער רעליגיע בכלל; און די פאראייניגונג פון מאראל מיט רעליגיע, וואס האט זיך אויסגעארבעט אין פארלויף פון דורות, האלט זיך נאך דעריבער ביז אויף היינטיגן טאג.

פונקט ווי אלע פרימיטיוון פעלקער האבן די אלטע נריכן א לאנגע צייט זיך פארגעשטעלט די הימלשע ליכטער און די גרויזאמע נאטור ערשיינונגען אין דעם געשטאלט פון מענטיגע באשעפענישן אין מענשליכער פארם, וואס מישן זיך שטענדיג אריין אין לעבן פון מענשן, און א וואונדערבארער מאנומענט פון יענע צייט האט דערגרייכט צו אונז אין דער „איליאדע". פון איר זעט מען, אז די מאראלע באגריפן פון יענער צייט האבן געטראגן דעמזעלביגן כאראקטער, וואס מיר טרעפן נאך היינט אן ביי א סך ווילדע. אן

---

* אייניגע אמעריקאנער פארשער רופן אן די דאזיגע צערעמאניעס „טענץ", בעת אויף אן אמת'ן האבן זיי א סך א וויכטיגערן זין אידער אן אינפאכער ציט־פארטרייב. דורך זיי ווערן אויפגעהאלטן די אויסגעשטעלטע מנהגים פון געעיג און פיש־פאנג, ווי אויך דער נאנצער שטייגער פונ'ם שטאם־לעבן.

** פראפעסאר ווענטערמארק, אין א גרויסן ווערק, וואס איז געבויט אויף א באקאנטשאפט מיט די איינוואוינער פון מאראקא, ווי אויך אויף דעם סטודיום פון דער רייכער ליטעראטור ווענן די פרימיטיוון פעלקער, האט באוויזן וואס פאר א באדייטונג די „קללה" האט געהאט און האט נאך איצטער פאר דער פארפעסטיגונג פון די אבליגאטארישע זיטן און מנהגים. אן דעם מענשן, וואס איז פארשאלטן געוואָרן פון זיין פאטער אדער זיין מוטער, אדער פון דעם נאנצן שטאם, אדער אפילו פון אן אויסצעלנעם מענשן (פאר וואס ער האט זיך אפגעזאגט אים צו העלפן, אדער פאר א באלוידיגונג), זויגען זיך נוקם די אומגעזעהענע גייסטער, די שאטנס פון די אורעלטערן און די קרעפטן פון דער נאטור.

עבירה אנטקעגן דאָם, וואָס האָט זיך דאן געראכנט פאר מאַראַליש, איז באשטראָפט געוואָרן פון די געטער, און יעדערער פון זיי האָט פֿערזאָניפיצירט די אָדער יענע נאטור־קראפט אין א מענשליכן געשטאַלט.

בעת אָבער א סך פעלקער זיינען נאָך לאנג פארבליבן אויף דער דאָזיגער שטופע פון אנטוויקלונג, האָבן אין אַלטן גריכנלאנד שוין אין עטליכע הונדערט יאָר ארום נאָך די צייטן, וואָס זיינען באזונדערס געוואָרן אין דער איליאדע, ד. ה. אין עפעס מער ווי זעקס הונדערט יאָר פאר דעם אָנהויב פון אונזער צייט־רעכענונג (אין זיבעטן און זעקסטן י. ה. פאר קריסטוס געבורט), זיך אָנגעהויבן באווייזן דיינקער, וואָס האָבן געשטרעבט צו באפעסטיגן די מאַראַלע באגריפן אין מענשן ניט בלויז אויף דעם שרעק פאר די געטער, נאָר אויך אויף דעם יסוד פון פארשטיין זייער אייגענע נאטור: אויף זעלבסטאכטונג, אויף דעם געפיל פון דער אייגענער ווירדע און אויף דער דערקענטניש פון די העכערע גייסטיגע און מאַראַלע צוועקן.

די דאָזיגע דיינקער האָבן שוין דאמאָלסט זיך צעטיילט אין עטליכע שולן. אייניגע האָבן געזוכט צו דערקלערן די גאנצע נאטור, און ממילא אויך דאָם מאַראַלע אינם מענשן, בדרך הטבע, ד. ה. על־פי נאטור־דערקענטניש און דערפארונג — ווי עס פירט זיך איצטער אין די נאטור־וויסנשאפטן. אנדערע ווידער האָבן באהויפטעט, אז די אנטשטייאונג פון דער וועלט אָון איר לעבן קאָנען ניט דערקלערט ווערן בדרך הטבע, וואָרום די וועלט, וואָס מיר זעהען, איז א באשאף פון א י ב ע ר ־ נאטירליכע קרעפטן. זי שטעלט פאָר זיך פארקערפערונג פון עפעס־וואָס, פון וועלכע עס איז קרעפטן אָדער „וועזנס", וואָס ליגן פון דרויסן פון דאָם, וואָס איז צוגיינגליך פאר דעם מענשנס באאבאכטונג. איז בכן קאָן ניט דער מענש דערקענען די וועלט דורך די איינדרוקן, וועלכע ער באקומט פון דער אויסערליכער וועלט, זאָנדערן נאָר דורך אבסטראקטע אָנשויאונגען — דורך „מעטאפיזיקע". *

פונדעסטוועגן האָבן די דאמאָלסדיגע דיינקער געזען אין די דאָ־

*) מעטאפיזיקע הייסט אויף גריכיש „אויסער פיזיקע", ד. ה. אויסער די גרעניצן פון דאָם, וואָס געהערט צו פיזיקע. אזוי האָט אריסטאָטל אָנגערופן איין אָפטייל פון זיינע ווערק.

זיגע „וועזענס", וואס זיינען פארדעקט פון אונזער בליק און פארשטאנד, די פערזאניפיקאציע פון אן „אלערהעכסטע פארנונפט", „וואלט" (לאגאס אדער פארנונפט), „אלערהעכסטן ווילן" אדער פון א „וועלט־נשמה", וועגן וועלכע דער מענש האט זיך געקאנט מאכן א באגריף נאר על־פי דערקענטניש פון זיך אליין. וויפיל דער אבסטראקטער דיינקער־מעטאפיזיקער האט זיך ניט געמיט צו פארגייסטיגן די דאזיגע פייאיגקייטן און צושרייבן צו זיי אן איבערמענשליכע און אפילו איבערנאטירליכע עקזיסטענץ, האט ער זיי פונדעסטוועגן זיך פארגעשטעלט, פונקט ווי די געטער פון אלטערטום. אין דעם צלם און דמות פונם מענשליכן שכל און די מענשליכע געפילן, און האט באקומען עפעם א דערקענטניש וועגן די דאזיגע פייאיגקייטן און געפילן טאקע נאר דורך באאבאכטונגען אויף זיך אליין און אויף אנדערע מענשן. די פארשטעלונג וועגן דער גייסטיגער איבערנאטירליכער וועלט האט אויף דעם אופן אלץ געטראגן אין זיך די שפורן פון דער גאנץ פרימיטיווער פארמענשליכונג פון דער נאטור. האמער'ס געטער האבן זיך צוריק־געקערט — נאר אין מער פארגייסטערטע קליידער.

מען מוז אבער זאגן, אז די מעטאפיזישע פילאסאפיע, אנהויבענדיג שוין פון די צייטן פון אלטן גריכנלאנד ביז צו דער היינטיגער צייט, האט געפונען הויך־באגאבטע נאכפאלגער. זיי האבן זיך ניט באנוגנט מיט דער באשרייבונג פון די הימלשע ליכטער און זייערע באוועגונגען, פון דונערן און בליצן, פאלנדיגע שטערן, אדער פון לעבעדיגע געווייקסן און חיות, נאר האבן געשטרעבט צו פארשטיין די אונז ארומרינגלדיגע נאטור ווי א ו ו ע ל ט־ג א נ צ ע ס; און דעריבער האט זיך זיי איינגעגעבן אויפצוטאן א סך פאר דער אנטוויקלונג פון דער וויסנשאפט בכלל. די ערשטע דיינקער פון דער מעטאפיזישער ריכטונג האבן שוין פארשטאנען — און דאס איז געווען זייער גרויסע פארדינסט — אז ווי מען זאל ניט דערקלערן די נאטור דערשיינונגען, קאן מען אין זיי ניט זען קיין מ ו ט ו ו י ל ן פון וועלכע עס איז וועלט־הערשער. קיין מוטווילן און לוידנשאפט פון געטער, קיין בלינדע צופעליקייטן זיינען ניט בכח צו דערקלערן דאס לעבן פון דער נאטור. מיר זיי־נען געצוואונגען אנצודערקענען, אז יעדע דערשיינונג אין דער נאטור — דאס פאלן פון א וועלכן עס איז שטיין, דאס פליסן פון

א וועלכן עם איז טייך, דאָס לעבן פון א געוויסן בוים אָדער פון א חיה, שטעלן מיט זיך פאר נויטיגע ארויסווייזונגען פון די אייגנשאפטן פון דעם ג א נ צ ן וו ע ל ט א ל, פון דער נאנצער באַלעבטער און ניט באַלעבטער נאטור. זיי באווייזן זיך אלס אומפארמיידליכע און לאָגישע פאָלגן פון דער א־טויקלונג פון די גרונט אייגנשאפטן פון דער נאטור און פון דעם גאנצן לעבן, וואָס איז פאַרגעקומען פריער. און אָט די געזעצן קאָן דער מענש־ליכער שכל אנטדעקן. מיט אָט דעם כח האָבן די דיינקער־מאטאפי־זיקער ניט זעלטן פאַראויסבארימט די אנטדעקונגען פון דער ווי־סנ־שאפט, ארויסזאָגנדיג זיי אין א פאָעטישער פאָרם. ווירקליך, א ראנק דעם דאָזיגן פארשטיין פונם לעבן פון דער וועלט, האָבן אי־ניגע גריכישע דיינקער, ניט קוקנדיג אויף זייער מעטאפיזיקע, שוין אין פינפטען יאָהרהונדערט פאר אונזער היינטיגער צייטרעכענונג, ארויסגעזאָגט אזוינע השערות וועגן די נאטירליכע דערשיינונגען, אז מען קאָן זיי אָנרופן פאַרלויפער פון דער היינטיגער ווי־סנ־שאפטליכער פיזיק און כעמיע. אזוי אויך דערנאָך, אין מיטל־אלטער און שפעטער, ביזן זיבעצענטען יאָרהונדערט, זיינען גע־מאכט געוואָרן וויכטיגע אנטדעקונגען אויך פון אזוינע פאַרשער, וועלכע האָבן געהאלטן מעטאפיזישע אָדער אפילו ריין רעליגיעזע מיינונגען אין דער דערקלערונג פון דעם גייסטיגן און באזאָנדערס פון דעם מאַראַלן לעבן פונם מענשן, אָבער זיינען געגאנגען אויפן וויסנשאפטליכן מעטאָד אין דער פאַרשונג פון די פיזישע וויסנ־שאפטן.

צוזאמען דערמיט האָט די רעליגיע אויך ביסלאכווייז באקומען א מער גייסטיגן כאראקטער. אנשטאט דער פאַרשטעלונג פון בא־זונדערע מענשן ־ ענליכע געטער, האָבן זיך באווייזן אין גריכנ־לאַנד, באזונדערס ביי די נאכפאָלגער פון פיטהאגאָראס, באגריפן וועגן וועלכע עס איז אלגעמיינע קרעפטן, וואָס באשאפן דאָס לעבן פון דער וועלט. אָט אזוי איז געווען די פאַרשטעלונג וועגן „פייער", (ד. ה. די היץ־שאפונג), וואָס דרינגט דורך די גאנצע וועלט; וועגן „די צאָלן" (ספירות), ד. ה. די מאַטעמאַטישע געזעצן פון באוע־גונג; וועגן „האַרמאָניע", ד. ה. וועגן דער געזעצמעסיקייט אין לעבן פון דער נאטור; דערביי איז פון דער אנדער זייט נעבאָרן געוואָרן דער געראנק וועגן אן אייניגן וועזן, וואָס פירט די גאנצע

וועלט. עס האבן זיך אויך באוויזן אנדרייטונגען אויף א „וועלט־אמת" און „גערעכטיקייט".

עס זעט אבער אוים, אז לאנג זיך באנוגענען מיט אזוינע אבסטראקטע באגריפן האט די גריכישע פילאסאפיע ניט געקאנט; און שוין מער ווי פיר הונדערט יאר פאר אונזער צייטרעכענונג האבן פון איין זייט זיך באוויזן די סאפיסטן און אמאראליסטן (וואס האבן ניט אנדערקענט קיין התחיבות פון מאראל פאדערונגען), און פון דער אנדער זייט דיינקער ווי סאקראטעס און פלאטא (אין פינפטען יארהונדערט), אריסטאטעל (אין פערטן) און epikuros (אין דריטן י. ה.) וועלכע האבן געלייגט דעם פונדאמענט פון דער עטיק, ד. ה. פון דער לערע וועגן דאס מאראל, וואס האט נאך ניט פארלאזן איר באדייטונג ביז היינטיגן טאג.

די שריפטן פון דעם סאפיסט פראטאגאראס (געבוירן ארום דעם יאר 480 פאר אונזער ערא) זיינען אונז אנגעקומען אין פראגמענטן, און דעריבער קאן מען זיך ניט מאכן קיין גאנצע פארשטעלונג וועגן זיין פילאסאפיע. עס איז נאר באקאנט, אז צו דעלי־גיעס האט ער זיך פארהאלטן נעגאטיוו און די מאראל גופא האט ער געהאלטן פאר א זאך, וואס איז איינגעפירט געווארן פון די מענשליכע געזעלשאפטן: דידאזיגע מאראל איז דעריבער נאך זיין מיינונג א פועל יוצא פון דער גאנצער אנטוויקלונג פון א געגעבענעם פאלק אין א געוויסער עפאכע. דערפון נעמט זיך, וואס די מאראל רעגעלן זיינען ניט גלייך ביי פארשיידענע פעלקער. פון דעם איז ארויסגעפירט געווארן דער שלום, אז גוטס און שלעכטס זיינען רעלאטיוע באגריפן.

פראטאגאראס איז ניט געווען דער אויפציגער, וואס האט געפרידיגט אזוינע אידייען, און באלד איז אין גריכנלאנד געשאפן געווארן א גאנצע שולע פון סאפיסטן, וועלכע האבן אנטויקלט ענליכע געדאנקען.

בכלל באמערקן מיר ניט אין אלטן גריכנלאנד קיין נייגונג צו א אידעאליסטישער פילאסאפיע; דארט האט פארגעהערשט א שטרעבונג צו טאטן, צו אן אויסבילדונג פון וויסן, צו א טעטיגן באטיילינן זיך אין געזעלשאפטליכן לעבן און ארויסצו־

בריינגען א גייסטיג שטארקן אוו ענערגישן מענשן. דער גלויבן אין נעטער, וועלכע דירעקטירן די מענשנס האנדלונגען, איז אפגע־שטאַרבן. דער גאנצער לעבנס איינשטעל פון דעם דאמאַלסדיגן גריכנ־לאנד, וואס איז באשטאנען פון ניט קיין גרויסע, אומאַפהענגיקע רעפובליקן, דער דאַרשט צו קענען די נאַטור און די באקאנטשאפט מיט דער ארומיגער וועלט, א דאנק די ארומרייזונגען אוו דער קא־לאניזאציע — דאס אלעס האט געצויגן דעם מענשן צו דער באהויפ־טונג פון זיין אייגענעם „איך", צו דער פארלייקענונג פון דער הער־שאפט פון מנהג אוו גלויבן, צו דער באפריאונג פונם פארשטאנד. אוו צוגלייך דערמיט איז פארגעקומען א שנעלע אנטוויקלונג פון די וויסנשאפטן — נאָך מער וואונדערבאר דערמיט, וואס אין עט־ליכע הונדערט יאר שפעטער, שוין אין דער רוימישער אימפעריע, אוו באוונדערס נאָך דעם איבערפאל פון די בארבארן, וואס האבן זיך געצויגן אויף איראפא פון אזיע, איז די וויסנשאפטליכע אנט־וויקלונג אפגעשטעלט געווארן אויף פילע יארהונדערטן ביי דער גאנצער מענשהייט.

די גייסטיגע באוועגונג, וואס איז ארויסגערופן געווארן פון די סאפיסטן, האט זיך ניט געקאנט לאנג האלטן אין דערזעלביגער פארם. זי האט אומפארמיידליך געפירט צו א טיפערער אויספאר־שונג פונם מענשן — פון זיין דיינקען, פון זיינע געפילן, פון זיין וויל־ן אוו זיינע געזעלשאפטליכע אינסטיטוציעס, ווי אויך פון דעם גאנצן אלוועלטליכן לעבן, ד. ה. פון דער גאַנצער נאטור בכלל. אוו ביי אזא אויספארשונג האט די אויבערפלעכליכע באציאונג פון די סאפיסטן צו די מאַראַלע פראגן באלד אויפגעהערט צופרידן צו שטעלן די דיינקנדע מענשן. דערצו האט די אנטוויקלונג פון די וויסנשאפטן, באפרייענדיג דעם מענשן פון דער קנעכטישער אונ־טערטעניקייט צו דער רעליגיע אוו דעם מנהג, געפירט אויסצואר־בעטן די יסודות פון דער מאַראַל אויפן וועג פון עקספערימענטאַלן וויסן, א סך פולער אידער די סאפיסטן האבן עס געקאנט טאן מיט דער הילף פון דער דיאלעקטיק.

דאס אלעס צוזאמענגענומען האט אונטערגעגראבן די פילא־פאפיע פון פשוטער פארנייגונג.

אין נאמען פון אמתן וויסן איז געגן די סאפיסטן ארויסגע־

מראטן סאקראטעס (נעב. אין יאר 469, געשט. אין 399טען יאר פאר קריסטוס געבורט). ער האט געהאלטן מיט זיי אין זייערע פאוואלוציאנערע שטרעבונגען, נאר ער האט געזוכט א פעסטערן שטיצפונקט, אויף וועלכן צו באגרינדן די מאראל, איידער די אויבערפלעכליכע קריטיק פון די סאפיסטן. פארבליבנדיג א רעוואלוציאנער אין דער רעליגיע און אין דער פילאסאפיע, האט ער אלץ צוגעפירט צו דעם העכערן פארשטאנד פונם מענשן און צו זיין אויסארבעטן א אינערליכע הארמאניע צווישן דעם שכל און די פארשיידענע געפילן און ליידנשאפטן. סאקראטעס, פארשטייט זיך, האט ניט אפגעלייקנט די „טוגענד", נאר ער האט זי פארשטאנען זייער ברייט, אלס פייאיקייט צו מאכן פארטשריט אין דער גייסטיגער אנטוויקלונג, אין די קונסטן און אין שאפונג, וואס צו דעם איז קודם כל נויטיג **ווייסן** — ניט אזוי נאטורווייסנשאפטליך ווייסן, ווי א פארשטענדעניש פון געזעלשאפטליכן לעבן און די געגנזייטיגע שייכותן צווישן מענשן. די טוגענד, האט ער געלערנט, איז אונז ניט געגעבן געוואָרן פון די געטער, נאר זי איז געבויט אויף אונזער ווייסן וואס עס איז ווירקליך גוט און וואס עס מאכט מענלידן פארן מענשן צו לעבן ניט אנגרייפנדיג די אנדערע, נאר זיין געראכט צו זיי: ד. ה. דינען דער נעזעלשאפט און ניט זיך אליין. אהן דעם איז א געזעלשאפט ניט דיינקבאר.

נאר פולער האט דערקלערט דידאזיגע אנשויאונגען און זיי באגייסטערט מיט אן אידעאליסטישן באגריף פון דאס מאראלע סאקראטעס **פלאטא** (נעב. אין 428טען יאר, געשט. אין 348טען יאר פאר קריסטוס). ער האט נאך טיפער ארייניגעקוקט אין דעם עצם פון דאם מאראלע, הגם געדיינקט האט ער ווי א מעטאפיזיקער. ניט שטעלנדיג זיך פאר אן אויפגאבע איבערצוגעבן פלאטאם געדאנקען אין זייער אבסטראקטער פארם, נאר האלטנדיג זיך בלויז אן זייער תמצית, קאן מען זיין לערע אויסדרייקן אזוי: — אין דער נאטור גופא עקזיסטירן די אידייען פון גוטעם און נערעכטיקייט. אין לעבן פון דער וועלט איז פארהאן א סך שלעכטס און אומגערעכטס, אבער צוזאמען מיט דעם זיינען

אוועקגעלייגט די יסודות פון אלעם גוטעם. פלאַטאָ האָט געזוכט צו דערקלערן דאָס דאָזיגע גוטע און גערעכטע און צו באווייזן זיין גאנצע קראַפט, כדי דאָס זאָל ווערן דער לייטנדער פאָדים אין דעם לעבן פון די מענשן.

לויידער אבער, אנשטאט צו גיין אויפן וועג, וואָס האָט זיך שוין אָנגעמערקט דאמאָלסט אין גריכנלאנד, און צו באווייזן אויף וואָסער אופן די יסודות פון דאס מאַראַלע און גוטע פליסן ארויס פונם לעבן פון דער נאטור גופא, פון דער געזעלשאפטליכקייט פון די מענשן און פון דעם צונויפשטעל פון זייער פארשטאנד — פון דאָס מיטגעבוירענע, אזוי גוט ווי פון דאס, וואָס האָט זיך אויסגעארבעט דורך דעם געזעלשאפטליכן לעבן — האָט פלאַטאָ געזוכט די יסודות פון דאָס מאַראַלע דרויסן פון דער וועלט: אין דער אידעע, וואָס איז אריינגעלייגט געווארן אין געבוי פון וועלטליכן לעבן, אבער דרוקט זיך אין אים ניט אויס פולשטענדיג באשטימט.

טראָץ די אומצייליגע אויסטייטשונגען פון פלאַטאָס אבסטראקטע געדאנקען, איז דאך שווער צו דערגיין דעם עיקר פון זיין דיינקען. עס וועט אבער זיכער קיין טעות ניט זיין צו זאגען, אז אָט דער גרויסער גריכישער דיינקער, מיט זיין טיפן באגריף פון דער איינגער פארבינדונג צווישן דעם לעבן פון דער מענשהייט מיט דעם גאנצן לעבן פון דער נאטור, האָט ניט געקאָנט דערקלערן דאָס מאַראַלע אינם מענשן בלויז דורך דעם פשוטן זוכן פון דאס, וואָס איז יעדערן פערזענליך אנגענעם, ווי די סאָפיסטן האָבן דאָס געטאָן. נאָר ווייניגער האָט ער געקאָנט האלטן דאס מאַראַלע אלס א צופעלליגן פראדוקט פון געזעלשאפטליכקייט, בלויז דערפאר וואס עס האָט אנגענומען פארשיידענע פארמען אין פארשיידענע ערטער צו פארשיידענע צייטן. ער האָט געמוזט זיך שטעלן די פראגע, און האָט זי פאקטיש געשטעלט: — פארוואָס־זשע קומט עס אזוי אויס, אז ווען אפילו דער מענש פירט זיך אויף לויט דעם צוועק פון זוכן דאָס, וואָס איז אים פערזענליך אנגענעם, דערגייט ער פונדעסטוועגן ביז צו מאַראַלע באגריפן, וועלכע זיינען אין עצם די אייגענע ביי פארשיידענע פעלקער אין פארשיידענע צייטן, היות ווי ווי שטעלן אויף אלם ווינשנסווערט א ל ע מ ע ם ג ל י ק?

פֿאר וואָס אידענטיפיצירט זיך סוף כל סוף דאָס פֿערזענ־ליכע גליק מיט דעם גליק פון דעם רובֿ מענש? פֿאר־וואָס איז דאָס ערשטע אוממעגליך אָהן א מער אלנעמיינעם צווייטן, און וואָס איז עס וואָס פֿאַרוואַנדלט דעם מענשן פון א זיך־ליבנדעם באשעפֿענישׂ אין א באשעפֿענישׂ, וואָס קאָן זיך רעכענען מיט די אינטערעסן פון אנדערע מענשן און אָפּטמאָל אָפּפֿערן פֿאר זיי מיט זיין פֿערזענליכן גליק און לעבן?

ווי סאָקראטעס'ע א תלמיד האָט פֿלאָטאָ שוין ניט נעקאָנט צושרייבן די אנטשטייאונג פון דעם באגריף וועגן גוטעם צו די איינפֿלוסן פון די געטער: פון דונער, זון, לבנה און דערגלייכן, ד. ה. פון די נאָטור־קרעפטן פֿאַרגעשטעלט אין מענשליכע געשטאלטן; און ביי דעם דאמאלסטדיגן אָנפֿאַנגדיגן צושטאַנד פון דער וויסנשאפֿט וועגן מענשליכע געזעלשאפֿטן האָט ער ניט געקאָנט זוכן די דערקלערונג פון גוטעם, ווי מיר זוכן אוז געפֿינען איצטער, אין דער שטופֿנארטיגער אנטוויקלונג פון געזעלשאפֿטלעכקייט און פון דעם געפֿיל פון גלייכבארעכטיגונג. ער האָט געפֿונען דעריבער זייער דערקלערונג אין דער אידע, אין עפּעס אן אבסטראקטעס, וואָס דרינגט דורך די נאנצע וועלט, די נאנצע וועלטשאפֿונג, און ממילא אויך דעם מענשן. — „אין דער וועלט קאָן זיך ניט באוויזן קיין זאַך, וואָס איז ניט אריינגעטאָן געוואָרן אין דעם לעבן פון דאָס נאנצע", — אָט דאָס איז געווען זיין גרונט־געדאנק: א פולשטענדיג ריכטיגער פילאָסאָפישער געדאנק. דאָך אָבער האָט ער ניט געצויגן פון אים דעם פולן שלום. ער־דארפט האָט ער, דאכט זיך, ארויספירן דעם שלום, אז וויבאלד דעם מענשנס פֿארשטאַנד זוכט גוטעם, נערעכטיקייט, אַרדענונג, אלס די „געזעצן פון לעבן", זוכט ער זיי דערפאר, וויל דאָס אלץ איז פאראן אין דעם לעבן פון דער נאטור, וויל דעם מענשנס שכל שעפט פון איר די יסודות פון גוטעם, נערעכטיגקייט און א געזעלשאפֿטליכן לעבן. אנשטאט דעם איז פלאטאָ, הגם ער האָט געשטרעבט צו באפרייען זיך פון די טעותן פון זיינע פֿארגיינגער, נאָר נעקומען צום שלום, אז דעם מענשנס וכענעש נאָר עפּעס בעפֿעלט אויפֿדאָס וואָס־דיגע לעבן, ד. ה. זיין זוכן גוטעם און נערעכטיקייט, געפֿינט א דער־קלערונג און א שטיצע ניט אין דער נאטור, נאָר אין עפּעס אווינס,

וואָס געפינט זיך אויף יענער זייט פון אונזער דערקענטעניש, פון אונזערע געפילן און דערפאַרונג, — אין דער ו ו ע ל ט - א י ד ע ע.

עס איז פארשטענדליך, ווי אזוי שפּעטער די נעאָפּלאַטאָניקער און דערנאָך דאָס קריסטנטום האָבן זיך באנוצט מיט אזא שלום פון דעם קלוגן און סימפּאטישן גריכישן דיינקער — צוערשט פאר דעם מיסטיציזם און דערנאָך פאר דער באגרינדונג פון דעם מאָנאַטעאיזם און פאר דער דערקלערונג פון אלע מאַראַלע געפילן אינם מענשן — אבער ניט דורך דער נאַטירליכער אנטוויקלונג פון די געזעלשאפטליכע געפילן און דעם פארשטאנד, נאָר בדרך אנטפלעקונג, ד. ה. דורך אן איינפלוס פון אויבן, וואָס קומט פון אן אויבערשטן וועזן.

עס איז אויך פארשטענדליך, אז וויבאלד ער האָט זיך ניט אריינגעטראכט אין דער פראגע וועגן דער נויטיקייט צו באגרינדן דאָס מאַראַלע אויף דעם פּאָקט גופא פון געזעלשאפטליכן לעבן, וואָס עס וואָלט אים וואַרשיינליך געפירט אָנצודערקענען די גלייכבארעכטיקייט פון מענשן; וויבאלד ער איז ניט געווען דורכגעדרונגען פון דעם גרונט, אז די מאַראַלע לערען וועלן קיין מאכט ניט האָבן, אויב דער געבוי פון געזעלשאפטליכן לעבן וועט זיי וויידערשפּרעכן — האָט ער אין זיין „רעפובליק" ארויסגעשטעלט אלס אידעאל פון א געזעלשאפטליכער אָרדענונג, אזוי וויַ זיינע פאַרגיינגער, א קלאַסן־רעפובליק, וואָס איז געבויט אויף דער אונטערטעניקייט פון אייניגע קלאסן צו אנדערע, אפילו אויף שקלאַפערי, אויך אויף טויט־שטראָף.

דערמיט דערקלערט זיך אויך, פארוואָס שפּעטער נאָך אים, דורך דער גאנצער געשיכטע פון דער עטיק אלס וויסנשאפט וועגן דער אנטוויקלונג פון מאַראַלע באגריפן ביים מענשן — אנהויבנדיג פון אלטן גריכנלאַנד ביז בעקאָן און ספּינאָזא — גייט דורך אלע דערזעלביגער גרונט־געדאנק וועגן אן אויסער מענשליכער און אויסער נאטירליכער אנטשטייאונג פון דאָס מאַראַלע.

אמת, אייניגע סאָפיסטן, פלאַטאָם פאַרגיינגער, זיינען שוין נעקומען צו א נאטירליכער דערקלערונג פון דערשיינונגען. זיי האָבן שוין דאמאלסט געזוכט צו דערקלערן דאָס לעבן פון דער נאָטור דורך מעכאַניש אורזאכן, ווי די „פאַזיטיוויסט" פילאָסאָפיע דערקלערט עס איצטער; און בנוגע די מאַראַלע באגריפן האבן אייר־

גינע סאפיסטן אפילו איינגעזען דעריין א נויטיגע פאלגע פון דעם מענשנם פיזישן געבוי. אבער די וויסנשאפטליכע קענטענישן פון דער מענשהייט אין יענער עפאכע זיינען נאך ניט גענוגענד צו קאנען איינשטימען מיט אזא באגריף וועגן דאס מארלע, און די עטיק איז פאר א לאנגער צייט געבליבן אונטער דעם שוץ פון דער רעליגיע. ערשט איצטער הויבט זי זיך אן בויען אויפן גרונט פון דער נאטורוויסנשאפט.

ביי יענעם נידעריגן מצב, אויף וועלכן די נאטורוויסנשאפט איז דאמאלסט געשטאנען, איז פלאטא'ס טארלע לערע נאטירליך געווען די מער צוגיינגליכע פאר די מערסטע געבילדעטע מענשן. וואהרשיינליך האט זי אויך איינגעשטימט מיט די נייע רעליגיעזע אנשויאונגען, וואס זיינען ארויסגעקומען פון מזרח, וואו עס האט זיך שוין יעמאלט אויסגעארבעט דער בודדיזם. דערמיט אליין אבער וואלט מען נאך ניט געקאנט דערקלערן פלאטא'ס איינפלוס, וועלכער פילט זיך נאך אפילו אין אונזער צייט. די מעשה איז, וואס פלאטא האט אריינגעבראכט אין דער עטיק ד ע ם א י ד ע א־ל י ס ט י ש ן ב א ג ר י ף פ ו ן ד א ס מ א ר א ל ע. די „נשמה" האט ער באטראכט ווי א באהעפטונג פון שכל, געפיל און ווילן, פון וועלכע עם פליסן ארויס חכמה, מוט און איינגעהאלטנקייט פון די לידנשאפטן. זיין אידעאל איז געווען — ליבע, פריינטשאפט; אבער דאס וואלט ליבע (עראס) האט דאמאלסט געהאט א בריייטערן זין איידער איצטער, און פלאטא האט פארשטאנען אונטער „עראס" ניט נאר די געגנזייטיגע צוגעבונדקייט פון צוויי באשעפענישן, נאר אויך די געוועלשאפטליכקייט, וואס איז געבויט אויף דער איינשטימונג צווישן די שטרעבונגען פון דער פערזענליכקייט און אלע אנדערע מיטגלידער פון דער געזעלשאפט. זיין „עראס" איז אויך געווען דאס, וואס מיר רופן אן איצטער g e־ z e l s c h a f t a d e r g e m e i n s c h a f t m i t g e f i l, s y m p a t h i e — דער דאזיגער געפיל, וועלכער (ווי מען מוז באשליסן פון די פאקטן, וואס איך האב אנגעוויזן אין אנאנדער ארט, פון דעם לעבן פון חיות און פון דער מענשהייט) d r i n g t d u r c h d i g a n z e w e l t v o n l e b e n d i g e n b e s c h a f f e n h e i t e n u n d i s t a u c h e i n e n o t w e n d i g e b e d i n g u n g f u r d a s l e b e n u n d

דער אינסטינקט פון זעלבסטדערהאלטונג פֿלאַטאַ האָט דאָס ניט געוואוסט, ער האָט שוין אבער געשפּירט די באדייטונג פון דעמדאזיגן גרונט־פּאקטאָר פון יעדער פֿראגרעסיוער אנטוויקלונג, ד. ה. פון דאָס, וואָס מיר רופן איצטער עוואָלוציע.

דערצו מוז מען באמערקן, אז אויב אפילו פֿלאַטאַ האָט ניט אָפּגעשאצט די באדייטונג פון גערעכטיקייט אין דער אויסארבעטונג פון מאַראַל, האָט ער פונדעסטוועגן פֿאַרגעשטעלט די גערעכטיקייט אין אזא פּאָרם, וואָס מען מוז ניט ווילנדיג זיך וואונדערן, פֿארוואָס זי איז אין די באטראכטונגען פון די שפּעטיגערע דיינקער ניט אריינגעלייגט געוואָרן אין דעם פונדאמענט פון דער עטיק. פּאקטיש, אין דעם געשפּרעך „דער ערשטער אלקווויואַד", וואָס וועלט צוגעשריבן צו דעם נאָך יונגען פֿלאַטאָן, צווינגט סאקראטעס אלקווויואַדן מודה צו זיין, אז אויב אפילו מענשן זיינען גרייט צו פירן געפערליכע מלחמות כלומרשט צוליב א פונקט פון גערעכטיקייט, פונדעסטוועגן קעמפן זיי אין דער ווירקליכקייט פאר דאָס, וואָס זיי רעכענען, אז עס איז פאר זיי ניצליך. דאָס גערעכטע איז אלעמאָל שיין; זי איז אלעמאָל גוט, ד. ה. אלעמאָל ניצליך; אזוי אז מען קאָן ניט אָנווייזן קיין זאָך, וואָס זאָל זיין וויכטיגער אידער גערעכטיקייט, שיינקייט, גוטעס, ניצליכקייט. *

עס איז אינטערעסאנט, אז בעת פֿלאַטאָ, אין דעמזעלבינגן געשפּרעך, רעדט מיט סאקראטעסעס מויל וועגן דער נשמה און איר געטליכן טייל, האלט ער פּאר „געטליך" יענעם טייל אירן, מיט וועלכן זי גרייכט דערקענטעניש און דיינקט, ד. ה. ניט דעם געפיל, נאָר דעם שכל. און ער פּארענדיגט דעם דאזיגן געשפּרעך מיט די פאלגענדע וועָרטער, וואָס ער לייגט אריין אין סאקראטעסעס מויל: —

„לעבנדיג אינאיינעם מיט דער שטאָט (די געמיינדע) ערליך און אויסגערעכנט, וועט איר לעבן אזוי ווי עס איז אנגענומען ביי די געטער... און איר וועט דערביי אריינבליקן אין דאס געט־

* „דער ערשטער אלקווויואַד" 118. איך באַנוץ זיך מיט דער אויס־עציכנטער איבערזעצונג פון ו. סאלאוויאוו, „די שאפונגען פון פּלאַטאָ", באנד 1, 1899.

ליבע און דאס קלאָרע, ד. ה. אין דער פארנונפט, וואס שטעלט צוזאמען די קראפט פון דער נשמה. אבער אריינבליקנדיג אין דאס דאָזיגע געטליכע, וועט איר איינזען און דערקענען וואס איר אליין זייט און אין וואס אייער וואויזיין באשטייט".

אין נאך קלערערע אויסדרוקן האט פלאטא געשריבן וועגן גערעכטיקייט און וועגן מאָראליטעט בכלל. אין דעם נעשפּרעך וועגן „סעודות", וואו די אנטיליגענמער אין דער סעודה זאָגן שבחים דעם גאָט פון ליבע, ערָאס'ן. פארשטייט זיך, ניט אין דעם ערשטן טייל פון דעם שמועס, וואו זיי ריידן געמיינהייטן וועגן אים, נאָר אין דעם אַנדער טייל, וואו עס שמועסן צווישן זיך דער פּאָעט־דראַמאַטורג אגאטאָן און סאָקראטעס. — ערָאס'עס וואויטאט, זאָגט דער פּאָעט, דאָס איז זיין גערעכטיקייט, זעלבסטהערשונג און מוטיקייט; דערצו — זיין ליבע צו שיינקייט: ער פארטראָגט ניט דאָס העסליכע. „ער פארהיט אונז פון פארפרעמדונג און גיט אין אונז אריין א צוטרויען איינער צום אנדערן... ער טראגט אריין א וויכקייט אין אונזערע באציאונגען און פארטריבט גראָבקייט; ער איז פרייגיביג מיט גיטיקייט און קארג אויף רשעות... ער זאָרגט זיך וועגן די גוטע און ווייל ניט וויסן פון די שלעכטע" א. אַ. ו.ו.

אין אָט דעם ווערק זיינעם באהויפטעט און באווייזט פלאטא, אריינליגנדיג די ווערטער אין סאָקראטעסעס מויל, אז ליבע קאָן ניט אָפּגעטיילט ווערן פון גוטעם און שיינקייט. די ליבע, זאָגט סאָקראטעס אין דער „סעודה", באשטייט אין דעם, „כדי צו שאפן אין דאָס שיינע, און דערצו ווי פיזיש, אזוי אויך גייסטיג". ליבע שטרעבט צו חבר'ן זיך מיט דאס גוטע און שיינע, און אויף דעם אופן ווערט די ליבע צוגעפירט סוף כל סוף צו דער זוכענישׂ פון גוטס און שיינקייט.

„די שיינקייט, וואָס געפינט זיך אין איין וועלכן עס איז קערפער, איז א קרובה פון דער שיינקייט, וואָס געפינט זיך אין אלע אנדערע קערפערס. דער מענש, וואָס פארשטייט עס, מוז ליב קריגן אלערליי שיינע פאָרמען... און מוז די גייסטיגע שיינקייט שעצן א סך העכער איידער די שיינקייט פון קערפער, און אויף דעם אופן וועט ער קומען צו דער אנשויאונג פון שיינקייט, וואָס באשטייט אין דער דערפילונג פון זיינע פליכטן, און דאן וועט ער

באגרייפן, אז דאָס שיינע איז אומעטום גלייך, און דאָן וועט די שיינקייט פון פּאָרם ניט האָבן פּאָר אים קיין באזונדערע באדייטונג". „וועלן דער מענש וועט דערגרייכן, זאָגט פּלאַטאָ, אזא שטופע פון פּארשטיין שיינקייט, וועט ער דערזען עטוואס וואונדערליך־שיינעס אין עצם נאטור — אן אייביגע שיינקייט, א שיינקייט, וואָס איז ניט געשאפן געוואָרן און קאָן ניט פּאַרלאָרן גיין, וואָס קאָן זיך ניט פּארמערן, אבער אויך ניט געמינערט וועלן, א שיינקייט, וואָס ענדערט זיך ניט אין אַלע טיילן, אין אַלע צייטן, אין אַלע באציאונגען, אין אַלע ערטער און פּאר אַלע מענשן"... דער־גייענדיג ביז דער העכסטער שטופע פון אידעאַליזם, זאָגט פּלאַטאָ ווייטער, אז „דידאַזיגע שיינקייט שטעלט זיך ניט פּאָר ווי עפּעס וואָס געפינט זיך אין וואָס עס איז, מיר'ן זאָגן למשל, אין א וועלכן עס איז לעבעדיגן וועזן, אויף דער ערד אדער אויפן הימל, אדער אין א וועלכן עס איז נייעס געגענשטאנד, נאָר ווי עפּעס אווינם וואָס עקזיסטירט, היות עס איז איינאַרטיג, אלעמאָל אומאָפּהענגיק, אליין פּאר זיך און אין זיך אליין," מיט אנדערע ווערטער, ווי א באגריף פון אונזער פּארשטאנד און גענפיל — ווי א י ד ע ע.

אָט אזעלכער איז געווען פּלאַטאָ'ס אידעאַליזם; און דערי־בער איז קיין חדוש ניט, וואָס עס געפינען זיך מענשן, וועלכע האלטן מיט אים ביז היינטיגן טאָג. פון איין זייט האָט ער געפּענט א וועג פּאר דער צאַלרייכער כתה „אייידעמאָניסטן," וועלכע האבן עד היום די אויבערהערשאפט אין דער עטיק און האַלטן (אזוי ווי עס האבן געהאַלטן די סאָפיסטן פּאר פּלאַטאָ'ן און עפּיקורום מיט זיינע תלמידים נאָך אים), או אַלץ וואָס דער מענש טוט, טוט ער עס צוליב דעם, „כדי אים זאָל זיין גוט"; עס פּארשטייט זיך, פּלאַטאָ האָט פּארשטאַנען דאָס „גוט" ניט אין דעם איינגען זין פון די תענוגים פון דעם האלב־מענשן און האלב־חיה, נאָר אין דעם העכערן זין, וועלכן ער האָט דעפינירט אין די געשפּרעכן „לאָכעם" און „סעוחה". פון דער אנדער זייט אבער, אזוי ווי ער האָט דא גופא אריינגעפירט דעם באגריף וועגן דער „נשמה" און „שיינקייט" ווי וועגן עפּעס, וואָס שטייט טאקע אין דער נאטור אבער דאך העכער פּאר איר, האָט ער צוגעגרייט דעם וועג פּאר דער רעליגיעזער עטיק, און דעריבער איז ער געבליבן ביז אויף היינטיגן טאָג דער ליבלינג פון די רעליגיעזע דיינקער. ער איז געווען זייער פּאָרגייגנער, עס

איז פונדעסטוועגן ווערט צו באמערקן, אז זיין תויבער באגריף פון דער נאטור און פון דער מאראלער שיינקייט אין דער נאטור, וואס איז ניט נענוג אפגעשאצט געוואָרן ביז היינטיגן טאג, ניט פון דער רעליגיעזער און ניט פון דער אומרעליגיעזער עטיק, טיילט אים אפ אי פון דער, אי פון יענער.

אין דער אנדער העלפט פון זיין לעבן, וועו ער איז געפאלן אונטער דעם אינפלוס פון די פיטאגאריער און האט פרובירט, מיט דער מיטווירקונג פון דעם סיראקוזער טיראן (דיקטאטאר אדער זעלבסטהערשער) דיאניסי, באשאפן א מלוכה לויט זיין פלאן, וואס ער האט באשריבן אין די ווערק, „די מלוכה" און „די נעזעצן" (א פראדוקט פון שוין אן אפגעשוואכטן פארשטאנד), איז ער שוין ניט געווען דערזעלביגער אידעאליסט ווי אין דעם ערשטן טייל פון זיין לעבן און לערערשאפט. אין זיין אידעעלער מלוכה, ווי זיין גרויסער פארערער וול. סאלאוויאוו האט פארדראסיג דא־רויף אנגעווויזן, האט פלאטא ניט נאר אנגעהאלטן די קנעכטשאפט, נאר אויך די טויט־שטראף — דעם שקלאף פאר ניט מאסרן און די ביזגער בכלל פאר אן אומאכטונג צו דער עטאבלירטער רעליגיע. ער האט אויף דער אופן געפאדערט פון די מענשן צו באגיין דאסזעלביגע פארברעכן, וואס האט אים אזוי שטארק אויפ־נערעגט אין זיין יוגענט, וועו אין קראפט פון דערזעלביגער רע־ליגיעזער אומטאלעראנץ איז באשטראפט געוואָרן מיטן טויט זיין לערער סאקראטעס. דער „עראס", ד. ה. די ליבע, וואס פלאטא האט געפריידיגט אין אזא וואונדערבארער פארם, האט אים ניט אפגעהאלטן פון דיזעלביגע פארברעכנס, אין וועלכע אויך די קריסטליכע קירך איז שפעטער אריינגעפאלן, ניט קוקנדיג אויף די פריידיגן פון ליבע פון איר באגרינדער.

אריסטאטעלס. — א מיטעלע פאויציע צווישן דעם נא־טורווישנשאפטליכן און דעם מעטאפיזישן באגריף פון מאראל פארנעמט די לערע פון אריסטאטעל, וועלכער האט געלעבט אין פערטן יארהונדערט (פון 384טען ביז דעם 322טען יאר) פאר קריס־טוס.

די דערקלערונג פון אונזערע מאראלע באגריפן האט אריסטא־טעל געזוכט ניט אין דער העכערער פארנונפט און ניט אין דער

וועלט־אידעע, ווי דאס האט פלאטא געטאן, נאר אין דעם ווירקליכן לעבן פון מענשן: אין זייער זוכן זייער איי־ נענעם גליק און אייגענע נוצן און אין דעם פארשטאנד פונם מענשן. אין אט די וכענישן, האט ער געלערנט, האבן זיך אויסגעארבעט צוויי הויפט־ עזעלשאפטליכע טוגענדן: פריינטשאפט, ד.ה. ליבע צו מענשן (מיר וואלטן עס איצט גערופן גענעליקייט) און גערעכטיקייט; אבער די נערעכטיקייט האט ער פארשטאנען, ווי מיר וועלן עס זען ווייטער, ניט אין דעם זין פון גלייכבארעכטיגונג.

אין אריסטאטעלס פילאסאפיע האבן מיר אויף דעם אופן צום ערשטן מאל די זעלבסטבאהויפטונג פון דעם מענשליכן פאר־ שטאנד. ער האט, אזוי ווי פלאטא, געדיינקט, אז דער מקור פון דעם פארשטאנד איז די געטליכקייט; אבער די דאזיגע עטליכ־ קייט, הגם זי איז דער מקור „פונם פארשטאנד און דער באוווגונג אין דער וועלט," מישט זיך ניט אריין אין דעם וועלטליכן לעבן. בכלל גערעדט, בעת פלאטא האט געשטרעבט אופצושטעלן די עק־ זיסטענץ פון צוויי אפגעטיילטע וועלטן: א וועלט, וואס מיר דער־ קענען דורך אונזערע חושים, און א העכערע וועלט, וואס די חושים קאנען ניט משיג זיין, האט אריסטאטעל געשטרעבט צו פאראיי־ ניגן זיי ביידן. אין זיין לערע איז פארן גלויבן קיין פלאץ ניט נע־ יוען, און ער האט ניט אנדערקענט קיין פערזענליכע אומשטערב־ ליכקייט. אן אמתן באגריף פון אונזער לעבן, האט אריסטאטעל געזאגט, קאנען מיר באקומען נאר וועז מיר באגרייפן דעם געבוי פון דער וועלט. *

דעם גרונט פון דעם מענשנס מאראלע באגריפן האט ער געזוען אין די פאקטן פונם ווירקליכן לעבן. אלע שטרעבן צו דער גרעס־ טער גליקזעליקייט אדער גוטעם (איצטער דריקן מיר עס אויס: צום גרעסטן גליק); גליקזעליקייט איז דאס, וואס מאכט, אז דאס לעבן זאל זיין ווינשנסווערט און צופרידנשטעלענד. דער גראבער המון זעט גוטעם און גליקזעליקייט אין געלט, געביליגעטע מענשן וכן זיי אין עפעם „העכערעם": ניט אין דער „אידעע", ווי דאס

* די עסיק צו ניקאמאכן, טייל 1. איך באנוץ זיך מיט דער רוסי־ שער איבערזעצונג פון ע. ראדלאוו.

האָט געלערנט פֿלאַטא, נאר „אין דער פארנינפטיגער טעטיקייט, אדער לכל הפחות ניט אין דער אומפארנינפטיגער טעטיקייט פון דער נשמה.“ (עטיק 1, § 6.) דאס גוטע פארן מענשן באשטייט אין דער טעטיקייט פון דער נשמה, וואָס איז אין איינקלאנג מיט וואוילטעטיקייט, און דערצו — אין פארלויף פונם גאנצן לעבן — אין א טעטיגער וואוילטעטיקייט, וואס איז פארבונדן מיט ענערגיע (1, §§ 6 און 9). גליקזעליקייט גיט אונז דאס לעבן, וואס איז אין איינשטימונג מיט די פֿאדערונגען פון גערעכטיקייט, און אוא לעבן איז שענער ווי אלץ: עס איז געזונט און דו גרייכסט דערמיט וואס דו האָסט ליב. *

„פונדעסטוועגן זעט אויס — לייגט צו אריסטאטעל — אז גליק־זעליקייט נויטיגט זיך דאָך אויך אין אויסערלעכע גוטס“. צו וועל־כע ער האָט צוגערעכנט „פרייַנט, רייכקייט, פֿאָלקישן איינפלוס“, „א ערנהאפטע אפשטאמונג, גוטע קינדער און שיינקייט“. אהן „אזוינע אייטעלקייטן איז די גליקזעליקייט, זעט אויס, ניט פול־שטענדיג. (1, § 9.) אין דער פארטיילונג פון „גליקזעליקייט“ שפילט צופעליקייט א ראָלע; אבער „אלע, וועלכע זיינען ניט גאר אינגאנצן אהן וואוילטעטיקייט, זיינען בכח זי צו גרייכן דורך א גע־וויסן שטודיום און מיע (§ 10), היות ווי אפילו דער ניטפארנינפ־טיגער טייל פון דער נשמה (אונזערע לויידנשאפטן) „פאָלגט ווי פיל עס איז דעם שכל“. בכלל האָט אריסטאטעל צוגעשריבן דעם שכל זייער א גרויסע ראָלע אין דער אויסארבעטונג פון יעדן מענ־שנם מאראל: ער, דער שכל, האלט איין די לויידנשאפטן, א דאנק אים זיינען מיר בכח צו פארשטיין, או די שטרעבונג צום וואוילזיין פון דער געזעלשאפט גיט א פיל העכערע, „פיל „שענערע“ גליק־ועליקייט אויידער די שטרעבונג צו באפרידיגן די אייגענע פער־זענליכע אימפולסן.

פון אָט די ציטאטן קאָן מען זען, אז אנשטאט צו זוכן די

---

* איך געבריוך דאָ דאָס וואָרט „גליקזעליגקייט“, ווי אזא אויטאָ־ריטערער איבערזעצער פון אריסטאָטעלס עטיק, ווי ע. ראדלאָוו, געברויכט עס. מען דארף אבער געדוינקען, אז וועדטער ענדערן וויפיל עס איז זוי־ער באדיוטונג אין פארשיידענע צייטן. איצטער דארף מען פארשטיין אונטער דעם וואָרט „גליקזעליקייט“ בייַ אַריסטאָטעלן דאָס, וואָס די הייגטיגע אוטילימטאריסטן רופן אָן „דאס העכסטע גוטס“ אדער גליק.

יסודות פון דעם מענשנס מאָראַלע באגריפן אין אײנפלוסן פון אײבן, האָט שוין אריסטאָטעל צוגעפירט די דאזיגע באגריפן צו דעם באשלום פון שכל, וואס זוכט פאר זיך די גרעסטע באפרידיגונג און גליק. און דערצו האָט ער פארשטאַנען, אז דאס גליק פון רער פֿערזאן איז איינג פארבונדן מיט'ן גליק פון דער געזעלשאפט (ער האָט געזאָגט „די מלוכה", פארשטייענדיג אונטער דעם נאָמען מלוכה דאס אַרגאַניזירטע געמיינשאפטליכע לעבן). אריסטאָטעל איז אויף דעם אופן דער פֿארגיינגער פון דער צאָלרייכער שול פון די „איידעמאָניסטן", וועלכע האבן שפעטער דערקלערט די מאָראַלע אינסטינקטן, געפילן און די האנדלונגען פון מענשן דורך דעם זוכן פון זיין פֿערזענליכן גליק, און אזוי אויך פון דער היינטיגער שול „אינטילעקטואַליסטן", אנהויבנדיג פון בענטאַם און מילל ביז הערבערט ספענסערן.

אריסטאָטעלס „עטיק" איז לויט דער פאָרם און לויט דער ענויער באארבעטונג פון יעדן באזונדערן געדאנק, גאנץ זיכער אזא וואונדערלעכער מאָנומענט פון דער אנטוויקלונג פון אלטן גריכנלאנד, ווי זיינע איבעריגע ווערק, די נאטורוויסנשאפטליכע און די פֿאָליטישע. אבער אין דער „עטיק", אזוי גוט ווי אין דער „פֿאָליטיק", צאָלט ער א פולן צינז דעם אָפּאָרטוניזם, ווי מיר רופן דאָס איצטער. אָט אזא איז זיין בארימטע דעפיניציע פון טוגענד: „און ככן — האָט ער געלערנט — איז די טוגענד א פארמוסגערעכנטע (באוואוסטזיניגע), דערוואָרבענע אייגנשאפט פון דער נשמה, וואס באשטייט אין א סובייעקטיוון מיטן און איז א באשטימטע פונם שכל; און דערצו אזוי באשטימט, ווי עס וואלט איר באשטימט א וואוילדיינקענדער מענש: דער מיטן פון צוויי איבלען — פון א צופיל און א ניט גענוג (טייל 2, § 5-6; אויך אין § 9).

און דאס אייגענע איז אויך אין דעם באגריף וועגן געראַטעקייט. * הגם אריסטאָטעל האָט איר געווידמעט א באזונדער קא־

---

* „איצט מוז מען זיך וועגדן צו באשראכטן געראַטעקייט און אומגעראַטעקייט, צו וועלכע טעטיקייטן זיי האָבן א שייכות, און וואָס פאר א סאָרט מיטן איז גערעכטיקייט און צווישן וועלכע סאָרטן עקסטרעמען נעפינט זיך דאס גערעכטיגע" — אזוי האָט ער אנגעהויבן זיין בוך „וועגן גערעכטיקייט."

פּיטל פון זיין „עטיק", האָט ער זיך אבער דעפּינירט אין דעמזעלבן ביגן גייסט ווי די טוגענד בכלל, ד. ה. ווי א מיטן צוויש צוויי עקסטרעמען, און האָט זי באגריפן, ניט ווי אן אנדערקענונג פון מענשן אלס גלייכבארעכטיגטע, נאר אין א זייער באשריינקטן זין. *

אזא באגריף פון גערעכטיקייט איז נאָך מער כדאי צו באמערקן דערפאר, ווייל די גערעכטיקייט האָט זיך אים פּאָרגעשטעלט אלס די גרעסטע פון אלע טוגענדן, „וואונדערבארער און גלענצנדער אייגנשאפט", „איז גערעכטיקייט זיינען אינגעשלאָסן אלע טוגענדן" איז דאמאלסט געווען א פאלקס וועדל. אריסטאָטעל האָט אָהן צווייפל באגריפן זיין מאָראלע באטייטונג, ווארים ער האָט געלערנט, אז פון אלע טוגענדן באשטייט, ווי מען קאָן זען, די גערעכטיקייט אליין, אין א גוטס, וואָס בריינגט נוצן אנאנדער פּערזאן" (§ 3); מיט אנדערע ווערטער, זי איז א וואויל־טאָט ניט קיין עגאָאיסטישע. ** נאָך מער, אריסטאָטעל האָט גאנץ ריכטיג באשלאָסן, אז „אלע אנדערע אומגערעכטע האנדלונגען קאָן מען אלעמאָל צופּירן צו א וועלכער עס איז אָרט זינדיקייט", — און דערפון קאָן מען דרינגען, אז ער האָט אויך געהאלטן, אז יעדע האנדלונג, וועלכע מיר רופן אָן ניט קיין

---

* „אן אומגערעכטיגן רופט מען אָן דעם, וואָס איז עובר אויפן נעזעץ, און אויך דעם, וואָס נעמט איבעריגע פון אנדערע, און א מענשן, וואָס פארהאלט זיך ניט גלייך צו אנדערע מענשן. — אלזא, דער באגריף וועגן גערעכטיקייט באטייט אין איין און דערזעלביגער צייט אי דאָס נעזעצליכע, אי דאָס גלייכמעסיגע, און דאָס אומגערעכטע — דאָס נעזעצליכע און ניטגלייכמעסיגע (באציאונג צו מענשן). „די נעזעצן, זאָגט ער וויטער, זיינען נוגע אלע מעגליכע באציאונגען, נעמענדיג אין אַכט אדער דאָס אלגעמיינע וואוילזיין פון אלע מענשן, אדער דאָס וואויל זיין פון די בעסטע און שטאַרקסטע מענשן". (5, 3) זיין אויסטייטשונג פון גערעכטיקייט אלס גהאָרכזאמקייט צום נעזעץ, פירט אריסטאָטעלן, ווי מען קאָן דערוואָרטן אין א נעזעלשאפט, וואָס איז נעבויט אויף שקלאַווערי, צו דער אָנדערקענונג פון דער ניט גלייכבארעכטיגונג פון מענשן.

** „אין אזא זין איז די גערעכטיקייט ניט קיין טייל פון טוגענד, נאָר די נאנצע טוגענד, און איר היפּך — די אומגערעכטיקייט — איז ניט א טייל פון זינדיקייט, נאָר די זינדיקייט בכלל. (5, 3).

גוטע, ווייזט זיך כמעט אלעמאל ארוים אלס אן אקט פון אומגע־רעכטיקייט בנוגע צו וועמען עס איז.

צוזאמען מיט דעם אבער האָט אַריסטאָטעל, וועלכער האָט אונטערשיידט צוויי אַרטן אומגערעכטיקייט — אן אלגעמיינע, וואס באשטייט אין עובר זיין אויפן געזעץ, און א ספעציעלע, וואס באשטייט אין א ניטגלייכמעסיגער באציאונג צו מענשן, ווי אויך די אנטשפרעכענדע צוויי אַרטן גערעכטיקייט, — אַנדערקענט נאָך צוויי אַרטן פון ספעציעלער גערעכטיקייט, וואָס איינע פון זיי וויייזט זיך ארוים „אין דער פונאנדערטיילונג (אויף א גלייכן אַדער ניט גלייכן אופן) פון כבודים אַדער פון געלט, אַדער בכלל פון אלע, וואָס קאָן צעטיילט ווערן צווישן מענשן, וועלכע נעמען אנטייל אין א געווייסער געזעלשאפט," און די אנדערע — אין דעם „אויסגלייך פון דאָס, וואָס שטעלט צונויף א געגענשטאנד פון אויסטוויש". און גלייך נאָך דעם האָט דער גרויסער דיינקער פון דער אלטער וועלט צוגעגעבן, אז אין דער גלייכמעסיקייט, און פאלגליך אויך אין דער גערעכטיקייט, מוז זיין א „מיטן". און אזוי ווי א „מיטן" איז אינגאנצן א קאָנדיציאָ־נעלער באגריף, האָט ער דערמיט מבטל געווען דעם באגריף גופא פון גערעכטיקייט, וואָס דארף פארשטאנען ווערן ווי די ר י כ־ט י ג ע לייזונג פון קאמפליצירטע ניט־קלאָרע מאַראַלע פראגן, וואו דער מענש וואָקלט זיך צווישן צוויי מעגליכע לייזונגען. און אין דער ווירקליכקייט האָט אַריסטאָטעל טאקע ניט אנדערקענט קיין גלייכקייט אין „פאנאנדערטיילונג," נאָר האָט געפאָדערט בלויז אן „אויסגלייכונג". *

---

* דאס זעט זיך ארוים קלאָר, לייגט ער צו, פון דעם שפרוכוואָרט: „טיילן לויט דעם ווערט נאָך." אלע מענשן שטימען אויף, אז די פאנאנ־דערטיילנדע גערעכטיקייט דארף האָבן אלס איר ריכטשנור אייניגע־ווערט; אבער ניט אלע זעהען אויף די מאָס פון ווערט אין אויף וועלכע דעמ־ענדע פונקט: די בירגער פון א דעמאָקראַטיע זעהען עס אין דער גרויהיט, בירגער פון א אָליגאַרכיע — אין רייכקייט, און די בירגער פון אַריסטאָקראַטיע — אין טוגענד (5, 6). און אונטערפירנדיג א נאָך הכל צו אלץ, וואָס ער האָט געזאָגט, כדי צו באַפעסטיגן זיין געדאנק, טליסט ער זיינע באטראכטונגען מיט די ווערטער: „אלזא, האָבן מיר דעפיניירט דעם באַגריף פון גערעכטיקייט און דעם באגריף פון אומגע־

אויף דעם אופן איז קלאָר, אז אריסטאָטעל, וועלכער האָט גע־
לעבט אין א געזעלשאפט, וואו עס האָט עקזיסטירט שקלאַווערי,
האָט זיך ניט אנטשלאָסן אָנצוערקענען, אז גערעכטיקייט הייסט
די גלייכבארעכטיגונג פון מענשן. ער האָט זיך באשרייבט אויף
א סוחרישער גערעכטיקייט, און האָט די גלייכבארעכטיגונג אפילו
ניט ארויסגעשטעלט אלס א אידעאל פון געזעלשאפטליכן לעבן. די
מענשהייט האָט געמוזט דורכלעבן אן ערך נאָך צווי טויזענט יאָר
אין אָרגאַניזירטע געזעלשאפטן, אייהער די גלייכהייט איז אין איין
לאַנד, אין פראנקרייך, פּראָקלאָמירט געוואָרן אלס דער אידעאל
פון געזעלשאפטליכן געבוי, צוזאמען מיט פרייהייט און ברידער־
ליכקייט.

אין די פראָגן וועגן מאָראל און אין דער פּאָליטיק איז אריס־
טאָטעל בכלל ניט געגאנגען וויטער ווי זיין צייט. דערפאר אין די
באשטימונגען פון וויסנשאפט, חכמה און קונסט איז ער געווען דער
אָרגייניגער פון בעקאַנט פילאָסאָפיע. אין דעם אַנאַליז פון די
פארשיידענע סארטן „גוטס" און אין דער קלאסיפיקאציע פון די
באפרידיגונגען האָט ער שוין אריבערגעשטיגן בענטאמען. דערצו
האָט ער באגריפן, פון איין זייט, די באדייטונג פון איינפאכער גע־
מיינשאפטליכקייט, וועלכע ער האָט אגב צונויפגעמישט מיט

רעכטיקייט. פון אָט די דעפיניציעס איז קלאָר, אז דער גערעכטער אופן
זון האנדלונג געפינט זיך אינמיטן צווישן באַגיין און ליידן אן אומ־
גערעכטיקייט. דאָס ערשטע שטרעבט צו האָבן מער אידער עס קומט.
די גערעכטיקייט אבער איז דער מיטן" א. אז. וו. (5, 9). אריסטאָטעל
קערט זיך אום עטליכע מאָל צו דעמאָזיגן ענין. אזוי האָט ער אין בוך
8 (§ 9) געשריבן, אז „אין גערעכטיקייט שטייט אויפן ערשטן פלאַן
גלייכהייט לויט דעם ווערט, אבער אויפן צווייטן פלאַן שטייט שוין א
קוואנטיטאיוועט גלייכהייט." אין דעם בוך „וועגן גערעכטיקייט" האָט
ער אפילו פארטיידיגט די שקלאווערי מיט אזוינע ווערטער: „ואָס איז
שייך די רעכט פון דעם האַר איבערן קנעכט און פון פאָטער איבער די
קינדער, איז... קאן ניט זיין קיין אומגערעכטיקייט אנטקעגן דאס,
ואָס איז דאָס אבסאָלוטע אויגנטום פון וועמען עס איז. דער שקלאַף
און דאס קינד, כל זמן עס האָט זיך ניט אפגעטיילט פון דער פאמיליע,
מאכט אויס אזוי צו זאָגן א טייל פון דעם האַר, און קיינער וועט
נאך ניט בכוון טאָן זיך אליין שלעכטס; דעריבער קאָן ניט זיין קיין
אומגערעכטיקייט בשייכות צו זיך אליין.

פרייגטשאפט און געגנזייטיגער ליבע; פון דער אנדער זייט האט ער דער ערשטער אפגעשאצט דאס, וואס די מערסטע דיינקער פון אונזער צייט האבן ארויסגעלאזט פון באטראכט, — אז וועז מען רעדט פון מאראל, מוז מען מאכן אן אונטערשייד צווישן דאס, וואס מיר האבן א רעכט צו פאדערן פון אלעמען, און יענער הערא־אישער טוגענד, וועלכע שטיינט אריבער די כחות פון דעם געווייג־ליכן מענשן (7, 1). בעת פאקטיש איז עס גראד אט די פייאיקייט (וועלכע מיר רופן אן איצטער זעלבסטאפפערונג אדער גרויסמוט), וואס טרייבט די מענשהייט פארווערטס און אנטוויקלט די שטרע־בונג צו פארווירקליכן דאס שיינע, וואס אריסטאטעלס עטיק זוכט צו פארווירקליכן. (דער גאנצער § 8 פון 8טען בוך). נאר פאדערן דאס פון אלעמען האבן מיר, פארשטייט זיך, ניט קיין רעכט.

אט דאס איז געווען די מאראלע פילאסאפיע פון דעם גרויסן (אבער ניט טיף־דיינקנדיגן) געלערטן, וועלכער איז געווען אזוי פראמינענט צווישן דער דאמאלסדיגער ציוויליזאציע, און האט אין משך פון די דריי לעצטע יארהונדערטן (פון דער רענעסאנס אין 16טען י. ה.) אויסגעאיבט א שטארקן איינפלוס אויף דער וויסן־שאפט בכלל, ווי אויך אויף דער עטישער פילאסאפיע.

ע פ י ק ו ר ו ס. — פלאטאס לערע און אריסטאטעלס לערע האבן פארגעשטעלט אויף דעם אופן צווויי שולן, וואס זיינען זיך פונאנדער געגאנגען נאנץ שארף אין דעם באגריף פון דאס מארא־לע. די מחלוקות צווישן די שולן האט זיך לאנג נאך ניט געענ־דיגט נאכן טויט פון זייערע באגרינדער; נאר ביסלאכווייז האבן זיי פארלארן זייער אורשפרינגליכן אינטערעס, וואהרים ביידע שולן זיינען זיך שוין צונויפגעגאנגען אויף דעם פונקט, אז דאס מא־ראלע אינם מענשן איז ניט קיין צופעליגע דערשיינונג, אז עס האט זיין טיפן גרונט אין דעם מענשם נאטור, און אז עס זיינען באראן מאראלע באגריפן, וואס זיינען אייגנטימליך פאר אלע מענש־ליכע געזעלשאפטן.

אין דעם דריטן יארהונדערט פאר אנהויב פון אונזער צייטרעכענונג זיינען ארויסגעטראטן צוויי נייע שולן — פון די סטאאיקער און די עפיקורעער. די סטאאיקער האבן געלערנט, פונקט ווי זייערע פארגיינגער פלאטא און אריסטאטעל,

אז לעבן דארף מען אין איינשטימונג מיט דער איינגענער נאטור, ד. ה. מיטן איינעגעם שכל און די איינגענע פייאיגקייטן, דערפאר וויל נאר אין אזא לעבן געפינען מיר דאס גרעסטע גליק. אבער ווי עס איז באקאנט, זיינען זיי ספעציעל באשטאנען אויף דעם, אז דער מענש געפינט גליק — איידעמאניא — ניט אין נאכיאגן זיך נאך אויסערליכע גוטס, רייכקייט, כבוד א. ד. ג., נאר אין דער שטרעבונג צו עפעס העכערעם, אידעעלעם: אין דער אנטוויקלונג פונם גייסטיגן לעבן פארן וואוילזיין פון דעם מענשן אליין, זיין פאמיליע און דער געזעלשאפט, און דער עיקר, כדי צו גרייכן איינערליכע פריהייט.

וועגן דער לערע פון די סטאאיקער וועל איך ריידן וויטער אין דעמזעלביגן קאפיטל; דא וויל איך נאר באמערקן, אז הגם די סטאאיקער האבן מיט זייער לערע פארווארפן די סאקראטישע מעטאפיזיק פון דאם מארצלע, האבן זיי פונדעסטוועגן פארטגעזעצט זיין ארבעט, וואס גיט די מעגליכקייט פאנאנדערצוקלייבן זיך אין די פארשיידענע ארטן ענגוס פון לעבן און צו זוכן דאס גליק אין זיין מער פארפאלקאמטער און באגיסטערטער פארם. דער איינפלוס פון די סטאאיקער, ווי מיר וועלן זען וויטער, איז געווען אן אומגעהויערער, דערהויפט שפעטער, אין דער רוימישער וועלט; ער האט צוגעגרייט די מוחות אנצונעמען דאס קריסטנטום, און מיר פילן אים נאך ביז דער היינטיגער צייט. באזונדערס מוז מען דאס זאגן בנוגע עפיקטעטוסעם לערע (סוף צווייטן און אנהויב ערשטן י. ה. פאר קריסט.) וואס איר עצם איז אויפגענומען געווארן פון דעם פאזיטיוויזם און דער היינטיגער נאטורוויסנשאפטליכער שולע פון עטיק.

אין געגנזאץ צו די סטאאיקער האבן די סאפיסטן, באזונדערס דעמאקריט (געב. אין 470טן יאר, געשט. אין 380טן יאר פאר קריסט.) — דער ערשטער באגרינדער פון דער מאלעקולארער פיזיק — און בכלל די שולע פון די קירענאאיקער, וועלכע האבן דאס זוכן פון באפרידיגונג, ענגוס, גליק (העדאניזם) ארויסגעשטעלט אלס דעם גרונט־שטריך פון מענשן און יעדער לעבעדיגער באשעפענש, ניט ענגוג אנגעדייטעט, אז עס קאנען זיין אלערלייי ארטן פון זוכן גליק — פון דיין־טירישער איינגליבע ביז דער אידעעלס־

טער זעלבסטאַפּפערונג, פון איינע־פערזענלעכע שטרעבונגען ביז בריט־נעזעלשאפטלעכע שטרעבונגען. די אויפגאבן פון דער עטיק באשטייען אבער גראַד אין דעם צו פאנאנדערקלייבן אַט די פאר־שיידענע ארטן פון זוכן גליק און אנצו־וויזן צו וואַס זיי פירן און וואַס פאר א גראַד צופרידנשטעלונג די און די אנדערע גיבן. דאַס האַט גאנץ אויפריכטיג געטאַן ע פּ י ק ו ר ו ס, וועלכער האַט געלעבט אין דריטן יארהונדערט און איז געווען וויט באַ־רימט אין דער דאמאַלסדיגער גריכיש־רוימישער וועלט, א דאנק זיין דורכגעארבעטן א י י ד ע מ א נ י ז ם, ד. ה. די מאַראַלע לערע, וואַס איז אויך געבויט אויף גליק־זוכענעניש, אבער מיט אן אנאַליז פון דאַס, וואַס פירט אמבעסטן צו א גליקליכן לעבן.

„דאַס ציל פון לעבן פון אלע לעבעדיגע באשאפענישן, צו וועלכן זיי שטרעבן אַהן איבערקלערונגען, איז דאס גליק," האַט געלערנט עפּיקורוס, (מען קאַן אויך אנשטאט „גליק" זאגן „דאס אנגענעמע"); וואַרים ווי נאר זיי וועלן געבאַרן, געפעלט זיי שוין דער געגנס און זיי ראַנגלען זיך אנטקעגן ליידן. דער פארשטאנד האַט דאַ ניט וואַס צו זאגן, די נאַטור אליין טרייבט זיי אין דער ריכטונג. פאר־שטאנד און געפיל גיסן זיך דאַ צוזאמען און דער פארשטאַנד וואַרפט זיך אונטער דעם געפיל. מיט איין וואַרט: די באפרידיגונג איז דער אנהויב און דער צוועק פון א גליקליך לעבן — דאס ערשטע און נאטירליכע גוטס". טוגענד איז נאר דאַן גוט, וועז זי פירט צו גוטס; די פילאַסאפּיע וויידער איז א ענערגיע, וועלכע גיט דורך דעם איבערדיינקען א גליקליך לעבן. *

עפּיקורוס האַט דערצו אויסגעדריקט זיין גרונט־נעדאנק, וואר־שיינליך בכיוון, אין א גאנץ שארפער פארם. „דער אויסגאנג־פונקט און דער וואַרצל פון יעדן גוטס, האַט ער געזאגט, איז די באפרי־דיגונג פון בויך". און זיינע געגנער האבן זיך בריים באנוצט מיט

* אין דער דארלייגונג פון עפּיקורוסעס לערע פאַלג איך נאַך הויפט־זעכליך מאַרק גיאַ'ן, אין זיין מערקווירדיגער ארבעט „די מאַראַלע לערע פון עפּיקורוס און זיין שייכות צו די היינטיגע לערען", וואו ער האַט גרינטליך אויסגעפארשט ניט נאר די עטליכע ווערק עפּיקורוסעס, וואַס זיי־נען איבערגעבליבן פון אים, נאַר אויך די שריפטן פון יענע, וואַס האבן באשריבן זיין לערע נאַך זיין טויט. גוטע אפשאַצונגען פון עפּיקורו־סעס לערע געפינען זיך אויך ביי יאַדל, וואונדט, פאולסען און אנדערע.

אט דעם שפּרוך זיינעם, כדי ארויסצושטעלן דעם עפּיקורעאיזם אין
א לעכערליכן געשטאלט. עס איז אבער קלאר, אז עפּיקורום
האט געהאט אין אויג בלויז דעם געדאנק, אז דער אויסגאנג־פונקט
פון די אויפגענומענע עמפּינדונגען, פון וועלכע עם ארבעטן זיך
שפּעטער אויס אי די נידערינע, אי די הויבע עמפּינדונגען, איז די
באפּרידיגונג פון דערנערונג. ביסלאכווייז ווערט זי פּארשיידן
פּארמירט אויף טויזנטער אופנים, זי בילדעט זיך אויס אין דער באַ־
פרידיגונג פון געשמאק, פון בליק, פון פּארשטעלונג; אבער דער
אויסגאנג־פונקט פון די אויפגענומענע עמפּינדונגען ביי דער חיה
און ביים מענשן איז די אויפגענומענע עמפּפּינדונג, וואס האט זיך
באקומען פון דערנערונג — א געדאנק, מיט וועלכן עם וועלן איינ־
שטימען אויך די היינטיגע ביאלאגן, וואס פּארשן אויס די ערשטע
טריט פון באוואוסטזיניגן לעבן, באזונדערס אויב מען זאל נאך נע־
מען אין באטראכט די וווייטערדיגע דערקלערונגען פון די עפּיקו־
רעער.

„קלוגע און שיינע זאכן", האט געשריבן עפּיקורום, „האבן א
פארבינדונג מיט די דאזיגע באפרידיגונגען". עס פּארשטייט זיך,
דאס שטעלט ניט פאר דאס עגדליכע ציל פון גליק, עס קאן אבער
אנגענומען ווערן אלס דער אויסגאנג־פונקט, היות ווי אזן דערנע־
רונג איז דאס לעבן אוממעגליך. דאס גליק באקומט זיך פון דער
נאנצער סומע באפרידיגונגען; און אין דערזעלביגער צייט, וואס
די אנדערע העדאניסטן (צום ביישפּיל דער יונגערער אריסטיפּפּום)
האבן ניט געגונג אונטערשיידט צווישן די אלערליי געגנסן, האט
עפּיקורום אריינגעפירט א פארשיידענע אפשאצונג פון באפרידי־
גונגען לויט זייער איינפלוס אויף אונזער לעבן איינאנצן געגומען.
די לידן גופא קאנען זיין נוצליך, האט ער געלערנט, און קאנען פירן
צו גוטעם. אויף דעם אופן האט זיך אפּיקורוסעם עטיק שיין אויס־
געהויבן א סך העכער איידער די עטיק פון פשוטער צופרידענשטע־
לונג. * זי איז ארויסגעגאנגען אויפן וועג, אויף וועלכן בענטאם
און דזשאן סטוארט מיל זיינען אוועק אין נייצנטן יארהונדערט.

---

* דאס איז אויסגעציכנט אנגעוויזן געוואָרן ביי פּילע פּארשער
פון צווישן זיי ביי גיאָ (3טער קאפּיטל, § 1 און 4טער קאפּ., אויס־
לייטונג).

צוועקשטעלנדיג אלס דעם מענשנס ציל א גליקליך לעבן איז ווין נאנצקויט, און ניט די באפרידיגונג פון מאמענטאנע גלוסטן און לוידנשאפטן, האט עפיקורוס אויך אנגעוויזן ווי אזוי דאס צו דערגרייכן. קודם כל דארף מען באגרעניצן די פארלאנגען און זיך באנוגענען מיט ווייניג. דא האט עפיקורוס, ווי עלכער איז אין זיין אייגענעם לעבן געווען גרייט זיך צו באנוגענען מיט א נערשטענעם קוכן און אביסל וואסער, שוין נערעטט ווי דער שטרייניגסטער סטאאיקער. * און דאן — לעבן אהן אינערליכע ווי־דערשפרוכן א פולן לעבן איז אייגלאנג מיט זיך אליין, און פילן אז דו לעבסט דיין אייגן לעבן און ניט איז קנעכטשאפט צו די אויסערליכע אינפלוסן. **

דער גרונט פון דעם מענשנס אויפפיר דארף זיין דאס, וואס גיט אים די גרעסטע באפרידיגונג. אבער די שטרעבונג צו פערזענליכע נוצן קאן ניט זיין אזא גרונט, היות ווי דאס גרעסטע גליק באקומט זיך דורך דער צונויפשטימונג פון די פערזענ־ליכע שטרעבונגען מיט די שטרעבונגען פון אנדערע. גליק איז פרייהייט פון שלעכטס; אבער אזא פרייהייט קאן ניט דערגרייכט ווערן, אויב דאס לעבן פון יעדן שטימט ניט מיט די אינטערעסן פון אלע. דאס לערנט אונז דאס לעבן, און דער מענש אלס באנינפטיגע בריאה, וואס קאן זיך באנוצן מיט די לערען פון ער־פארונג, קלייבט זיך אויס צווישן די האנדלונגען, וואס פירן צו אזא איינשטימונג און די, וואס טיילן זיי אפ פון איר. אט אזוי ווערט נעשאפן דער מאראלער צונויפשטעל פון דער געזעלשאפט, איר עטיק, אין יעדער געגעבענער צייט.

עס איז איצט לייכט צו פארשטיין ווי אזוי עפיקורוס, ווי עלכער האט אנגעהויבן מיט דער באהויפטונג, אז טוגענד פאר זיך אליין, און אומאייגננוציגקייט אין ריכטיגן זין פון ווארט איז גאר ניט בנמצא, און אז די נאנצע מאראל איז מער נארנישט ווי א פארנינפ־טיגער ענאאיזם, איז דערנאנגען ביז צו דער מאראלער לערע, וואס טרעט א האר ניט אפ אין אירע שלוסן פון די לערען פון סאקראטעס

* דארט גופא, קאפיטל 4, § 1.

** דארט גופא, בוך 1, קאפיטל 4, § 2.

און אפילו פון די סטאאיקער. די ריין־קערפערליכע באפרידיגונגען נעמען ניט ארום דאס גאנצע לעבן פון מענשן: זיי זיינען שנעל פאראיבערגייענדיג. עס איז אבער פאראן א לעבן פון שכל און פון הארצן, א לעבן פון דערפאינערונגען און זאפענונגען, פון געדיינקען און פאראויסזען, וואס דעקן אויף פארן מענשן א מאסע נייע געגנסן.

אחוץ דעם האט עפיקורום אויך זיך געמיעט צו באפרייען די מענשן פון די שרעקן, וואס זיינען איינגעפאנגענע געווארן אין זיי דורך דעם גלויבן אין נעטער, וועלכע באזיצן אלערליי בייזע אייגנ־שאפטן, ווי אויך פון דער מורא פאר די פיניגונגען נאכן טויט, און פון דעם גלויבן אין דעם איינפלוס פון „שיקזאל", וואס אפילו דע־מאקריט'ס לערע האט אויפגעהאלטן. כדי צו באפרייען די מענשן פון אט די שרעקן, איז קודם כל געווען נויטיג זיי צו באפרייען פון דעם שרעק פאר דעם טויט, אדער ריכטיגער פאר דער יענער וועלט, וואס איז אין אלטערטום געווען זייער שטארק, וואריים דאס לעבן נאכן טויט האט מען זיך דאמאלסט פארגעשטעלט אין דער פארם פון א שלאף אין פינסטערניש אונטער דרערד, און אין דעם דאזיגן שלאף איז ביים מענשן געבליבן עפעס נאך א מין געוויסן, וואס האט אים געקאנט פלאגן. * צוזאמען מיט דעם האט עפיקורום גע־קעמפט אנטקעגן דעם פעסימיזם, וואס הענעזיאס האט געפריידיגט (ענליך צו דעם מארערנעם פעסימיזם פון שאפענהויער), ד. ה. אנקעגן דער געוואנשנקייט פון טויט, מחמת דער גרויסער מאסע שלעכטס און לוידן, וואס האבן די אויבערהאנט אין דער וועלט.

בכלל האט עפיקורוסעס גאנצע לערע געשטרעבט צו דער גייס־טיגער און מארעלער באפרייאונג פון מענשן. זי האט אבער ge־האט איין גרויסן חסרון: זי האט ניט געשטעלט קיין הויכע מא־ראלע אויפגאבן, באזונדערס די אויפגאבע פון זעלבסטאפפערונג לטובת דער געזעלשאפט. אזא צוועק ווי די גלייכבארעכטיגונג פון אלע מיטגלידער פון דער געזעלשאפט, אדער אפילו די אפשאפונג

---

* דאס קריסטענטום, באמערקט גיאָ, וואס האט פארשפראָכן, אז די אויסדערוויילטע מענשן וועלן ניט בלייבן אין גיהנום, נאר וועלן ארי־נגרייזן אין די ליכטיגע הימלען, האט אריינגעבראכט א פולשטענדיגע איבערקערעניש אין די מוחות. יעדער איינער האט געקאנט האפן צו ווין אן אויסדערוויילטער.

פון שקלאַווערייַ, האָט אפּיקורוס צומאָל ניט משיג געווען. מוט, צום ביישפּיל, איז לויט זיין מיינונג באשטאַנען ניט אין זוכן געפּאַרן, נאָר אין קאָנען זיי אויסמיידן. דאסגלייכן בנוגע ליבע: א קלוגער מענש דארף אויסמיידן די ליידנשאפטליכע ליבע, ווארים עס איז ניטא אין איר קיין נאטירליכעם און ראציאָנאַלעם: זי איז סוף כל סוף א פסיכאָלאָגישע אילוזיע און שטעלט פאָר א מין רעליגיעזע פּאַרגעטערונג, וואָס דארף ניט זיין. ער איז געווען געגן הייראַטן, וויל די הייראַט און דערנאָך די קינדער שאפן צופיל זאָרג (קינדער האָט ער פונדעסטוועגן ליב געהאט). דערפאר האָט ער פריינדשאפט אוועקגעשטעלט זייער הויך. אין פריינדשאפט פארגעסט א מענש זיינע אייגענע אינטערעסן: טוענדיג א געפעלקיט דעם פריינט טוען מיר אנגענעמעם זיך אליין. עפּיקורוס איז אלעמאָל געווען ארומגעריגלט מיט פריינט, און זיינע תלמידים האבן מיט זייער גוט לעבן צוואמען צוגעצויגן אזויפיל נאָכפאָלגער, אז לויט דער באמערקונג פון אייגעם, וואָס האָט געלעבט מיט זיי אין איין צייט, דיאָגענעס פון לאערטעס, וואלטן „גאנצע שטעט זיי ניט געקאָנט אריינגענעמען". די מענשן פון זייער צייט האבן ניט געקאָנט זיך נענוג אָנגלויבן די געטריישאפט פון די עפּיקוריישער אין פריינדשאפט.

גיא אין זיין אנאַליז פון די לערעם פון די עפּיקורייער האָט אויך אָנגעוויזן אויף איין אינטערעסאנטע אייגנשאפט זייערע. אויפן ערשטן קוק זיינען פריינדשאפט און זעלבסטאָפּפערונג צו גונסטן פון א פרייַנט א ווידערשפּרוך צו דער טאָריע פון פערזענלייכע אינטערעסן, לויט וועלכער א פארנינפטיג דיינקנדער מענש דארף זיך פירן על פּי עפּיקורוסעם טעאָריע; כדי אבער אויסצומיידן דעם דאָזיגן ווידערשפּרוך, האבן עפּיקורוסום נאָכפאָלגער דערקלערט פריינדשאפט אלם א שטיל אָפּמאך, וואָס איז געשלאָסן געוואָרן אויף די יסודות פון גערעכטיקייט (ד. ה. אויף געגנזייטיקייט אדער גלייכבארעכטיגונג, ווי מיר וואלטן עס געזאָגט). אויפהאלטן האלט זיך אויף אזא אפּ־מאך — על פּי הרגל. די ערשטע באציאונגען קומען פאָר צוליב געגנזייטיגע פערזענליכע באפּריידיגונגען, ביסלאכווייז אבער ווערן די דאזיגע באציאונגען א רגילות; עם וואקסט אויס א ליבשאפט, און דאמאָלסט האבן מיר ליב אונזערע פריינט, ניט פאנאנדערקלי־בנדיג וואָסערע פערזענליכע נוצן מיר האבן פון זיי. אט אזוי האבן די עפּיקורייער בארעכטיגט די פריינדשאפט, באוויזנדיג אז א

ווידערשפּרעכט ניט זייער גרונט פּרינציפּ — דאס זוכן פון פּער־זענליכן גליק.

עס איז אבער אנטשטאנען די פּראגע: — „וואס פאר א פּאָ־ויציע מוז אן עפּיקורייער אָננעמען בשייכות צו דער נאנצער נע־ועלשאפט?" — פּלאטאָ (אין דעם נעשפּרעך „נאָרגיאס") האָט שוין ארויסגעזאגט דעם נעדאנק — זאָגט גיאָ — אז דער איינציגער נע־זען פון דער נאטור איז דאס רעכט פון דעם שטארקן. נאָר פּלאטאָן האָבן די סקעפּטיקער און דעמאָקריט אָפּגעלייקנט די „נאטירליכע נערעכטיקייט", און א סך דיינקער פון יענער צייט האָבן אָנדער־קענט, אז די רעגעלן פון בירגערליכן לעבן זיינען איינגעשטעלט נע־וואָרן דורך מאכט און פּארפּעסטיגט געווייניהייט.

עפּיקורום, באהויפּטעט גיאָ, האָט דער ערשטער ארויסגעזאָגט דעם נעדאנק, וואָס איז א צייט שפּעטער אנטוויקלט געוואָרן דורך האָבבסן און נאָך אים פון א סך אנדערע, אז דאס אזוי אנגערופענע „נאטירליכע רעכט" איז ניט געווען קיין אנדער זאָך ווי נאר „א נעגנזייטיגער אָפּמאך, ניט צו טאָן איינער דעם אנדערן און ניט צו ליידן איינער פון אנדערן קיין שאָדן". — „גערעכטיקייט אן און פאָר זיך האָט קיין ווערט ניט; זי עקזיסטירט נאָר אין די נעגנזיי־טיגע איינשטימונגען, און שטעלט זיך איין אומעטום, וואו עס איז אנגענומען די נעגנזייטיגע פּארפּליכטונג ניט צו טאָן אנדערע קיין שאָדן און ניט צו פּארליידן אליין קיין שאָדן". „אזוינע אָפּמאכן ווערן איינגעפּירט דורך די חכמים", האָט געזאגט אפּיקורום, „און ניט צוליב דעם, כדי ניט אָפּצוטאָן אומגערעכטיקייטן, נאָר כדי ניט צו ליידן אומגערעכטיקייטן פון אנדערע". בלויז אלס פּועל יוצא פון דער נעגנזייטיקייט קומט עס אוים, אז באשיצנדיג זיך פון אנ־דערע, באשיצן מיר די אנדערע פון זיך. אָהן אזוינע אָפּמאכן און עזעצן וואָלט קיין נעזעלשאפט ניט מעגליך נעווען: מענשן וואָלטן אויפּגענעסן איינע די אנדערע, האָט געזאָגט מ ע ט ר ָ א ד ָ ה, עפּיקורוסעס נאכפאלגער. (גיאָ, בוך 3, קאפּ. 2.)

דער אויספיר פון דער נאנצער לערע פון די עפּיקורייער איז פאָלגליך נעווען, אז דאס, וואס מען רופט אָן פליכט און טוגענד, איז אידענטיש מיט יחיד איינעמס נוצן. די טוגענד איז דער ריכ־טיגסטער מיטל צו נרייכן גליק; און אויב עס שטעלט זיך ביים מענשן א צווייפל, ווי אזוי צו האָנדלען, איז דאס בעסטע — פאָלגן די טוגענד.

אין דער דאָזיגער טוגענד איז אָבער אפילו קיין סמן ניט גע־ווען פון מענשליכער גלייכבארעכטיגונג. די שקלאַווערייַ האָט עפּי־קורוסן ניט געאַרט. ער אליין איז זיך באַנאַנגען גאַנץ גוט מיט זיינע קנעכט, זייערע רעכט האָט ער אבער ניט אַנדערקענט: די גלייכ־בארעכטיגונג פון מענשן איז אים הפּנים גאר אויפן זין ניט געקו־מען. און עס האָבן נאָך געדארפט אריבערגיין פיל הונדערטע יאָרן, איידער די דיינקער, וואָס האָבן זיך באשעפטיגט מיט דער מאַרא־לער פראגע, האָבן זיך אַנטשלאָסן ארויסצושטעלן פאר א לאַוונג פון דאָס מאַראַלע — די גלייכבארעכטיגונג, די גלייכהייט פון אלע מענשליכע באשעפענישן.

מען דאַרף אבער באמערקן, כדי די כאַראַקטעריסטיק פון דער עפּיקוריאישער לערע זאָל זיין פולשטענדיג, אז ביי איין נאַכפאָל־גער עפּיקורוסעס, ביי וועמען מיר געפינען די פולסטע דארלייגונג פון זיין לערע, דאָס איז ביי דעם רוימישען שרייבער ל ו ק ר ע־צ י ו ס (אין דעם ערשטן י. ה. פאר אונזער ערא) איז אין זיין פאָעמע „וועגן דער נאַטור פון זאכן" שוין געווען אויסגעדריקט די אידייע פון פראַגרעסיוואר אנטוויקלונג, ד. ה. פון עוואָלוציע, וועל־כע ליגט איצטער אין גרונט פון דער מאדערנער פילאָסאָפיע. ער האָט אויך געגעבן א נאַטור־וויסנשאפטליכן, מאַטעריאליסטישן באַ־גריף פונם לעבן פון דער נאַטור וווי די מאדערנע וויסנשאפט פאר־שטייט דאָס. בכלל איז עפּיקורוסעס באגריף וועגן דער נאַטור אוו וועלטשאפונג געווען געבויט, אזוי וווי זיין עטיק, אָהן א וועלכן עס איז אריינמיש פון גלויבן; די סטאָאיקער אבער, וועלכע זיינען ג־וועגן פאַנטאַזיסטן, האָבן אלץ געגלויבט אין דעם שטענדיגן אריינ־מישן זיך פון איבערנאַטירליכע קרעפטן אין אונזער נאַנצן לעבן. ווידער, פלאַטא׳ס נאַכפאָלגער, דערהויפט די פילאָסאָפן פון דער אלעקסאַנדריער שולע, וועלכע האבן געגלויבט אין נסים אוו כשוף, האָבן, פארשטייט זיך, געמוזט זיך אונטערגעבן דעם קריסטליכן גלויבן. די עפּיקורייער אליין זיינען געבליבן אומגלויבער, אוו זיי־ער לערע האָט אנגעהאלטן זייער לאַנג, ד. ה. מער ווי פינף הונדערט יאָר. זי איז געווען, האַרט ביז דעם אויפקומען פון קריסטנטום, די אַרשפרייטסטע לערע אין דער אלטער וועלט, אוו זי איז אפילו נאַכדעם געבליבן פאָפולער נאָך א פיר הונדערט יאָר. אין צוועלפטן יאָרהונדערט אוו דערנאָך איז דער רענעסאַנס עפאָכע, וועו עס האָבן

זיך אנגעהויבן אין איראפּא די ראציאנאליסטישע באוועגונגען, זיי־נען טאקע זייערע ערשטע טריט אין איטאליע געמאכט געוואָרן אויף די יסודות פון עפּיקורוסעס לערע. (גיא, בוך 4, קאפּ. 1.)

א שטאַרקן איינפלום האָט עפּיקורוסעס לערע געהאַט אויף רעם ראציאנאליסט פון 17טען י. ה. גאסענדי (1592-1655) און אויף זיין תלמיד האָבבס, און אפילו אויף לאָקק, וועלכע האָבן צור־נעגרייט די באוועגונג פון די ענציקלאָפּעדיסטן און פון דער מאָדער־נער נאטוראליסטישער פילאָסאָפּיע. און פונקט אזוי שטארק איז דער דאָזיגער איינפלום געווען אויף דער פילאָסאָפּיע פון די „לייי־קענער", ווי לאָראָשפוקאָ און מאַנדעוויל, ווי אויך אין 19טען י. ה. אויף שטירנער, ניטצשע און זייערע נאכפאָלגער.

די סטאָיקער. — די פערטע שולע, וועלכע האָט זיך אויך אנטוויקלט אין אלטן גריכנלאַנד און דערנאָך אין רוים, און וועלכע האָט ביז אויף היינטיגן טאָג איבערגעלאָזט א טיפן שפּור אין דעם עטישן דיינקען, איז געווען די שולע פון די סטאָאיקער. פאר אירע גרינדער רעכנט מען זענאָן (געב. אין 340 יאָר, געשט. אין 265טען יאָר פאר קריסט.) און קריזיפוסן (געב. אין 281 אדער 276טן, געשט. אין 208 אדער 204טן יאָר פאר קריסט.); שפּעטער, אין דער רוימישער אימפּעריע, האָט דיזעלביגע לערע אנטוויקלט סענקא (געלעבט פון 54טן יאָר פאר קריסט. ביז דעם 36טן יאָר נאָך קריסט.), דערהויפּט אבער עפּיקטעטוס (געלעבט ביים סוף ערשטן און אנהויב צוויטן י. ה.) און מארק אורעליוס (פון 121 ביז 180 פון אונזער צייטרעכענונג).

די סטאָאיקער האָבן זיך געשטעלט דעם ציל צו געבן דעם מענשן גליק, אנטוויקלנדיג אין אים די טוגענד, וועלכע באשטייט אין לעבן אין איינקלאנג מיט דער נאטור, גלייכצייטיג מיט דער אנטוויקלונג פונם פארשטאנד און דער דערקענטעניש פון דעם אלוועלטליכן לעבן. זיי האבן ניט געוואלט די אפּשטאָמונג פון דעם מענשם מא־ראָלע באגריפן און שטרעבונגען אין א וועלכער עם איז איבערנא־טירליכער קראפט, נאָר האָבן פארקערט באהויפּטעט, אז די נאטור גופא אנטהאלט אין זיך די רעגעלן, און ממילא די פארמען פון מא־ראָליטעט. דאס, וואס מענשן רופן אן מאראָלע געזעצן, האָבן זיי

באהויפטעט, פליסט ארויס פון די וועלט־געוועזן, וואס פירן אן דאס לעבן פון דער נאטור. זייערע אנשויאונגען זיינען זיך צונויפגעגאנגען אויף דעם אופן מיט די אנשויאונגען, וואס שלאגן זיך דורך א וועג אין דער מאדערנער עטיק זינט די צייטן פון בעיקאן, ספינאזא, אויגוסט קאנט און דארווין. מען דארף נאר באמערקן, אז ווען די סטאאיקער האבן גערעדט וועגן די ערשטע יסודות פון מאראל און וועגן דעם לעבן פון דער נאטור בכלל, האבן זיי נאך אפט אויסגעדרוקט זייערע אנשויאונגען אין ווערטער, וואס זיינען אויגנטימליך פאר די מעטאפיזיקער. אזוי האבן זיי געלערנט, אז די פארנונפט אדער דאס „ווארט" (אין גריכיש λ ο γ ο ס) דרינגט דורך די גאנצע וועלט אלס די העכסט אלגעמיינע וועלט־פארנונפט, און אז דאס, וואס מענשן רופן אן מאראלע געוועזן, פליסט ארויס פון די וועלט־געוועזן, וועלכע פירן אן דאס לעבן פון דער נאטור. * דעם מענשנס פארנונפט, האבן געוואגט די סטאאיקער, און ממילא אויך אונזערע באגריפן וועגן מאראל, איז נישט קיין אנדער זאך ווי נאר אייגע פון די דערשיינונגען פון די נאטור־קרעפטן. דאס האט זיי, נאטירליך, ניט געשטערט צו באגרייפן, אז דאס בייזע אין דער נאטור און אין מענשן, דאס פיזישע בייז ווי דאס מאראלע, איז פונקט אזא נאטירליכע פאלגע פונם לעבן פון דער נאטור, ווי דאס גוטע. זייער נאנצע לערע איז פאלגליך געווען געווענדעט צו העלפן דעם מענשן אנטוויקלען אין זיך דאס גוטע און קעמפן אנקעגן דאס בייזע, און דורכדעם גופא דערגרייכן דאס גרעסטע גליק.

די געגנער פון די סטאאיקער האבן אנגעוויזן אויף זיי, אז זיי ווישן אפ מיט זייער לערע דעם אונטערשייד צווישן גוטם און שלעכטם; און מען דארף טאקע באמערקן, אז הגם אין לעבן האבן די מערסטע סטאאיקער ניט צונויפגעמישט די ביידע באגריפן, האבן זיי אבער ניט אנגעוויזן קיין באשטימטן קריטעריום (ד. ה. מאס־שטאב), מיט וועלכן צו קאנען אונטערשיידן צווישן גוטם און שלעכטם, ווי דאס האבן געטאן צום ביישפיל די אוטיליטאריאניסטן אין 19טן יארהונדערט, וועלכע האבן אוועקגעשטעלט דעם

* עפיקטעטוס האט אפילו ניט געהאלטן פאר נויטיג אויסצולערנען „ נאטור, כדי צו דערקענען דעם עצם פון אירע געוועזן. אונזער נשמה, וואס ער גענאנט, דערקענט זיי דירעקט, חיות ווי זי געפינט זיך שוין אן אויסגעבר פארבינדונג מיט דער גאטהייט.

ציל פון דער עטיק דאָס גרעסטע גליק פון דער גרעסטער מאַל מענשן (בענטאַם), אדער די, וועלכע האָבן זיך באצויגן אויף דער אויסערמאכט פון דעם געזעלשאפטליכן אינסטינקט איבער דעם פּערזענליכן (בעיקאָן און דארווין), אדער די, וועלכע האָבן ארויסגעטראָגן אין דער עטיק דעם באגריף וועגן גערעכטיקייט, ד. ה. גלייכבארעכטיגונג.

בכלל איז די באמערקונג געווען א גערעכטע, אז די סטאָאיקער האָבן ניט דערפירט זייערע גרונדאנקעס ביז צו א וויסקליכן אויפבויען פון דער מאָראל־טעאָריע אויף נאטירליכע יסודות. אמת, וועלן די סטאָאיקער האָבן באהויפטעט, אז דער מענש דארף לעבן לויט די געזעצן פון דער נאטור, האָבן אייניגע פון זיי שוין געהאט אָנגעווויזן, אז דער מענש איז א געזעלשאפטליכע חיה, און דערביבער מוז ער אונטערווארפן זיינע אימפולסן אונטער דער ממשלה פון דער פאַרנונפט און די באשטרעבונגען פון דער גאנצער געזעלשאפט; אוך ציצערא האָט אפילו נערעדט וועגן דער נערעכטיקייט ווי וועגן א יסוד פון דאָס מאָראַל. נאָר וועלן ער לעבט אין אייניקאַנג מיט דער וועלט־פארנונפט קאָן דער מענש געפינען חכמה, טוגענד און גליק, האָבן געזאָגט די סטאָאיקער; און די נאטור גופא גיט אונז געזונטע מאָראַל אינסטינקטן. „אָבער... ווי שווער עס איז געווען פאר די סטאָאיקער צו געפינען דאָס מאָראַל אין דעם נאטירליכן און דאָס נאטירליכע אין דעם מאָראַלן" — האָט ריכטיג באמערקט יאדל אין זיין „געשיכטע פון עטיק". און מחמת אָט דעם פעלער אין זייער לערע — אגב, אן אומפארמיידליכער פאר יענער צייט — זיינען אייניגע פון די סטאָאיקער, ווי צום ביישפיל עפּיקטעטוס, געקומען צו דער קריסטליכער עטיק, וואס אנדערקענט די נויטיקייט פון א געטליכער אנטפלעקונג פאר דער דערקענטעניש פון דאָס מאָראַל; אייניגע, ווי ציצערא, האָבן געוואקלט צווישן א נאטירליכער און א געטליכער אפשטאמונג פון דאָס מאָראַל; און מארק אורעליוס, וועלכער האָט אנגעשריבן אזעלבע פּאַרטרעפליכע מאָראַלע שפּרוכן, איז דערגאנגען (אין זיין פארטיידיגונג פון די אפיציעל אנדערקענטע געטער) ביז צו דער באַערטיגונג פון די גרויזאמע פארפאלגונגען אויף די קריסטן. זיין סטאָאיציזם איז שוין פארוואנדלט געוואָרן איז רעליגיע און איז רעליגיעזן פאנאטיזם.

בכלל איז אין די לערען פון די סטאָאיקער געווען א סך ניט דערזאָגטעם און אפילו ווידערשפרוכן. אבער נאָר אלעם דעם האבן זיי איבערגעלאָזט טיפע שפורן אין דער פילאָסאָפיע וועגן מאָראַל. אייניגע פון זיי זיינען דערגאַנגען ביז צו פריידיגן אַן אלוועלטליכע ברודערשאפט; אבער צוזאמען מיט דעם האבן זיי ניט אפגעלייקנט דעם אינדיווידואַליזם, די לוידנשאפטלאָזיקייט און דאָס אָפזאָגן זיך פון דער וועלט. ס ע נ ע ק א, דער ערציער פון נעראָן (פון דעמזעלביגן נערא, וועלכער האָט אים שפעטער פאראורטיילט צום טויט), האָט פאראייניגט דעם סטאָאיציזם מיט פלאָטאָס מעטאפיזיק און האָט אויך צוגעמישט צו אים עפיקורוסעם לערע און די לערען פון די פיטאַגאָריער. ציצעראָ ווידער האָט זיך דירעקט געניגט צו דעם רעליגיעזן באגריף פון מאָראַל, זעהענדיג אין איר דעם אויסדרוק פון די געזעצן פון דער נאַטור און פון דער גאָטהייט. * אבער דער גרונט געדאנק פון די סטאָאיקער איז געווען, אז מען דארף זוכן די יסודות פון מאָראַל אין דער מ ע נ ש ל י כ ע ר פ א ר נ ו נ פ ט. די שטרעבונג צום וואלזיין פון כלל האבן זיי געהאלטן פאר א מיטגעבוירענע אייגנשאפט, וואָס האָט זיך אנטוויקלט אינם מענשן לפי ערך פון זיין גייסטיגער אנטוויקלונג. די האנדלונג איז פארנינפטיג, האבן זיי מוסיף געווען, וועלכע שטימט מיט דער נאַטור פון מענשן און פון „אלע זאכן", ד.ה. מיט דער נאַטור בכלל. לעבן אין איינשטימונג מיט דער נאַטור האָט לויט ציצעראָן געהויסן קודם כל צו דערקענען די נאַטור און צו אנטוויקלען אין זיך געזעלשאפטליכקייט, ד. ה. די פייאקיט איינצוהאלטען די אימפולסן, וואָס פירן צו אומגערעכטיקייט; מיט אנדערע ווערטער, אנטוויקלען אין זיך גערעכטיקייט, מוט און בכלל די אזוי גערופענע בירגערליכע טוגענדן. עס איז אויף דעם אופן פארשטענדליך, פארוואָס ציצעראָ איז געווארן דער באליבטער שרייבער זינט דער רעזעסאנס צייט און דערנאָך אויך ביי די שרייבער פון 17טן יאָרהונדערט, און פארוואָס ער האָט געהאט אזא איינפלוס אויף לאָקק,

* דער נאַטוראליסטישער פאַנטעאיזם פון די סטאָאיקער איז ביי אים פאַרוואַנדלט געווארן אין א נאַטוראליסטישן דעאיזם, חאָט יאָדל געשריבן. דער דאָזיגער פאַרוואַנדלונג פון דעם סטאָאיצים חאָט אויך סעקא געהאלפן. (די געשיכטע פון עטיק, ב. 1, ז. 27).

האבנם, שעפטסבערי און אויף די פּאַרגיינגער פון דער גרויסער פּראַנצויזישער רעוויאָלוציע, מאַנטעסקיע, מאַבלי און רוססאָ.

אויקען איז דעריבער פּולשטענדיג גערעכט, ווען ער זאָגט אז דער גרונט געדאַנק פון דעם סטאָאיזיזם, ד.ה. די וויסנשאפטליכע באגרינדונג פון מאָראַל און איר אויפהויבונג ביז דער פּולער הויך און זעלבשטענדיקייט, אינאיינעם מיט דעם באגריף פון דער וועלט אלס גאַנצעם, איז פּאַרבליבן ביז היינטיגן טאָג. * לעבן אויף דער וועלט און זיך בייגן צו איר אומבאַוואוסטזיניג, איז א פּחיתת הכבוד פּאַרן מענשן. מען מוז דערגיין צו א פּארשטענדעניש פון דעם לעבן פון דער וועלט און אים באגרייפן ווי א שטענדיגע אנטוויקלונג (עוואָלוציע) און לעבן אין איינקלאַנג מיט די געזעצן פון דער דאָזיגער אנטוויקלונג. אָט אזוי האָבן די בעסטע סטאָאיקער פּארשטאַנען די מאָראַל, און דורך אָט אזא באגריף האָט דער סטאָאיזם שטארק געווירקט אויף דער אנטוויקלונג פון דער ווינשאפט וועגן מאָראַל.

דערצו איז דער לאָזונג פון די סטאָאיקער געווען — ניט גליכגילטיג, נאר אקטיוו צו פּארהאלטן זיך צום לעבן פון דער געזעלשאפט, און צוליב דעם אויסארבעטן א פעסטע כאראקטער; און אָט דעם געדאנק האָט עפּיקטעטוס אנטוויקלט מיט א גרויסער קראפט. פּאָולסען האָט געשריבן אין זיינע „גרונדשטריכן פון עטיק“: „איך וויים ניט פון קיין אנדער זאַך, וואָס זאָל זיין בכח צו מאַכן א טיפערן איינדרוק אויפדער די פּלעצער ביי עפּיקעטוסן, ווו ער רופט צו באַפרייען זיך פון דעם איינפלום פון זאכן, וואָס לייגן ניט אין אונזער מאַכט, און דערגרייכנדיג אינערליכע פרייהייט, צו פּארלאָזן זיך נאָר אויף זיך אליין“ (קאפ. 1, § 5, רוסישע איבערזעצונג אונטער דער ראדאקציע פון וול. איוואַנאָווסקי).

מען מוז זיך האלטן אָן דעם ריגאָריזם אין לעבן, האבן געשריבן די סטאָאיקער, ד. ה. מען מוז האָבן א שטרייגע באציאונג צו די אייגענע שוואכקייטן. דאָס לעבן איז א קאמף — ניט קיין עפּיקוריאישער ענדס פון אלערליי פּריידן. דער ערנסטער שונא פונם מענשן איז דאס ניט האָבן קיין העכערן ציל. פּאר א גליקליכן לעבן איז נויטיג אינערליכער מוט, עלית הנפש, הערָאיזם. און אזוינע

* אויקן „לעבענסאנשויאונג גראָססער דענקער“, זיבעטע אויפלאגע, 1907, זייט 90.

אידייען האָבן זיי געבירט צו דעם געדאַנק פון אן אלוועלטליכער ברידערליכקייט, פון דער „מענשהייט", ד. ה. צו א געדאַנק, וואָס האָט זיך נאָך ניט ארויסגעוויזן ביי זייערע פאַרגיינגער.

אבער אינאיינעם מיט אזוינע שיינע שטרעבונגען באמערקן מיר פונדעסטוועגן ביי אלע אנגעזעהענע סטאַאיקער א ניט־אַנט־שלאָסענקייט, א צווייזייטיקייט. אין דער פירונג פון דער וועלט האָבן זיי געזען ניט בלויז די געזעצן פון דער נאטור, נאר אויך דעם ווילן פון אן אלערהעכסטער פארנונפט; און דאס האָט אומפאר־מיידליך פאַראַלייזירט די וויסנשאפטליכע אויספאָרשונג פון דער נאטור. זייער וועלטאנשויאונג איז געווען א צווייפאכיגע, און אָט די צווייפאכיקייט האָט זיי געפירט צו מאכן הנחות, וואס זיינען געגאנגען להיפך צו די גרונטפרינציפן פון זייער מאַראַל, צו מאכן שלום מיט דאס, וואָס זיי האָבן אָפּגעלייקנט אין זייער אידעאל; דאָס האָט געפירט אזא דיסקער ווי מאַרק אורעליום צו א גרויזא־מער פאַרפאַלגונג פון די קריסטן. די שטרעבונג צונויפצוגיסן דאס פערזענליכע לעבן מיט דעם לעבן וואָס ארום איז דערגאנגען ביז געמיינע קאָמפּראָמיסן, ביז דער איינשטימונג מיט דער גראָבער, געמיינער ווירקליכקייט; און אלס פועל יוצא פון דעם האָבן שוין אָפּגעקלונגען אין די שריפטן פון די סטאַאיקער די ערשטע קלאנ־גען פון פארצווייפלונג, פון פעסימיזם. מיט אלעם דעם איז דער איינפלוס פון די סטאַאיקער דאָך געווען זייער א גרויסער. דער דאָזיגער איינפלוס האָט פאַרבעריט די מוחות אנצונעמען דעם קריסטנטום, און זיין איינפלוס פילען מיר נאָך אפילו איצטער צווישן די ראציאָנאַליסטן.

זעקסטער קאפיטל.

קריסטנטום. — דער מיטלאלטער. — די רענעסאַנס עפּאָכע.

דאָס קריסטנטום. — די אורזאך פון דער פארשפרייטונג און דעם ערפאָלג פון דער קריסטליכער לערע. — דאָס קריסטנטום ווי א רעליגיע פון אָרימקייט. — קריסטנטום און בודיזם. — דער הויפּט חלוק צווישן קריסטנטום און בודיזם און אלע פריערדיגע רעליגיעס. — דער סאָציאלער אידעאל פון קריס־טנטום. — די ענדערונג פון דעם אורשפרינגליכן קריסטנטום. — די פאראיניגונג פון דער קירך מיט דער רעגירונג. — דער מיטלאַלטער. — דער פאָלקס־פראָטעסט אנטקעגן דעם יאָך פון דער רעגירונג און דער קירך. — דער קאַמף פון פאָלק אנטקעגן דער אָפיציעלער קירך און דער רעגירונג אין מיטלאלטער. — די פרייע שטעדט און די רעליגיעזע באַ־וועגונגען (די אַלביגענזער, לאָלַארדן און הוססיטן). — די רעפאָרמאַציע. — די רענעסאַנס עפּאָכע. — קאָפערניקוס און זשיאָרדאַנאָ ברונאָ. — קעפּלער און גאַליליאָ. — פראַנסיס בעקאָן. — בעקאָנ׳ס לערע וועגן מאַראַל. — הוגאָ גראָציוס. — דער פּאָרטשריט פון די מאַראַלע לערען אין 17טן יאָר־הונדערט.

פון דעם סך הכל ביז דער קריסטליכער עטיק אין אלטן גריכנ־לאנד זעהען מיר, אז ווי פארשיידן די גריכישע דיינקער האָבן ניט ערקלערט די מאַראַל, זיינען זיי זיך אבער צונויפגעקומען אין איין פונקט. זיי האָבן איינגעזען, אז דער מקור פון דעם מענשנס מא־לאַלע טריבן געפינט זיך אין זיינע מיטגעבוירענע נייגונגען און אין זיין פארשטאנד. וועגן דעם ריכטיגן מהות פון די דאָזיגע נייי־גונגען האָבן זיי קוים זיך אפגעגעבן א קלאָרע רעכענונג. זיי האָבן

אבער געלערנט, אז דער מענש, לעבנדיג א געזעלשאפטליכן לעבן, זאל א דאנק זיין פארשטאנד, אנטוויקלט נאטירליך אין זיך אזן פארשטארקט זיינע מאראלע נייגונגען, וואס דינען אויפצוהאלטן די פאר אים נויטוועדיגע געזעלשאפטליכקייט, אזן דעריבער האבן זיי ניט געזוכט קיין הילף פארן מענשן דרויסן אין איבערנאטירליכע קרעפטן.

אט אזא איז געווען דער עצם פון די לערען פון סאקראטעס, אריסטאטעל, טיילוויז אויך פון פלאטא אזן די ערשטע סטאאיקער; אריסטאטעל האט שוין אפילו פרובירט בויען די מאראל אויף א נאטורווויסנשאפטליכן באזיס. בלויז פלאטא האט אריינגעטראגן אין דער מאראל א האלב־רעליגיעזן עלעמענט. פון דער אנדער זייט אבער האט עפיקורום, מעגליך אלס געגנגעווייכט צו פלאטא'ן, ארויסגערוקט א נייעם פרינציפ: די פארניפטיגע שטרעבונג פונם מענשן צו גליק, צו באפרידיגונג, אזן ער האט זיך געמיעט פאר־צושטעלן דאס גליק־זוכענייש אלס דעם הויפט קוואל פון דאס מא־ראלע ביי דעם דינקענדן מענשן.

באהויפטנדיג, אז די ריכטיג פארשטאנענע שטרעבונג פונם מענשן צו פערזענליכן גליק, צו דער פולקייט פון לעבן, איז א מאראלע באווענדע קראפט, איז עפיקורום געווים געווען גערעכט: א מענש, וואס פארשטייט פולשטענדיג אויף וויפיל געזעלשאפט־ליבקייט, גערעכטיקייט אזן א גוטע גלייכהייטליכע באציאונג צו מענשן פירט צו א גליקליכן לעבן פון יערן איינעם, ווי אויך פון דער גאנצער געזעלשאפט — וועט ניט זיין אוממאראליש. מיט אנדערע ווערטער: א מענש, וואס אנדערקענט די גלייכהייט פון אלע מענשן, אזן וואס איז דערגאנגען אויפן וועג פון לעבנם דער־פארונג צו דער אידענטיפיצירונג פון זיינע אייגענע נוצן מיט די נוצן פון אלע אנדערע, קאן אודאי געפינען אין אזא באגריף פון פערזענליכן גליק א שטיצע פאר זיין מאראל. אבער באהויפטנדיג אז דאס פארניפטיגע זוכן פון גליק וועט אליין פירן דעם מענשן צו א מאראלער באציאונג צו אנדערע מענשן, האט עפיקורום אהן א שום נויט פארשמעלערט די ווירקליכע יסודות פון דער מאראל. ער האט פארגעסן, אז וויפיל צינזן דער מענש זאל ניט צאלן דעם ענאאיזם, עקזיסטירן נאך אין אים די געווייניהייטן פון געזעלשאפט־ליבקייט, אזן ער האט אויך א באגריף פון גערעכטיקייט, וואס פירט

ער זאל ביז א געוויסן גראד אנדערקענען די גלייכבארעכטיגונג פון אלע מענשן; און ענדליך, אז אפילו ביי מענשן, וואס זיינען מאראליש געפאלן גאנץ נידעריג, געפינט זיך א געוויסע אומקלארע דערקענטעניש פון א אידעאל און פון א מאראלער שיינקייט.

עפיקורום האט אויף דעם אופן פארקלענערט די באדייטונג פון די גרונדלעגענדע אינסטינקטן פונם מענשן און האט גענאלפן אוועקשטעלן די פראקטישע „אויסגערעכנטקייט" אויף דעם ארט פון דעם רעכט־דיינקנדיגען שכל, וואס אהן אים קאן אין דער גרונדלאפט ניט זיין קיין פראגרעסיווע אנטוויקלונג. פון דער אנדער זייט האט ער אויסגעלאזט פון באטראכט דעם אייגנליום פון דער סביבה און די אייגנטיילונג אין קלאסן, וואס ווערט פיינטליך צו דער מארא, וואו די פיראמידאלע געבוי־פארם פון דער גרונדלאפט דערלויבט איניגע מענשן צו טאן דאס, וואס זי פארבאט אנדערע מענשן צו טאן.

דער אמת איז, אז עפיקורוסעם נאכפאלגער — א גאנץ היפשע צאל אין אלכסנדר מוקדונס אימפעריע, און שפעטער אויך אין דער רוימישער אימפעריע, — האבן אין דער פארלייקענונג פון דעם מארא־לן אידעאל, וואס שטעלט אויף די גלייכהייט פון מענשן און די גערעכטיקייט אלס דעם ציל פון דער מארא, געפונען א באראכטיגונג פאר זייער גלייכגילטיקייט צו די וואונדן פון דער גרונדלאפטליכער ארדענונג. *

א פראטעסט אקעגן די וואונדן פון דער דאמאלסדיגער גרונדלאפט און אקעגן דער אפשוואכונג פון גרונדלאפטליכקייט איז

---

* מארק גיא האט אנגעוויזן אין זיין אויסגעצייכנטער פארשונג וועגן עפיקורוסעם פילאסאפיע, אז אין פארלויף פון עטליכע יארהונדערטן האט זי פאראיניגט א סך וואוילע מענשן; און דאס איז פולשטענדיג ריכטיג. אין דער מענשהייט איז אלעמאל פארהאן א גרופע מענשן, וואס קיין חקירה, זאל עס זיין א רעליגיעזע אדער א רויין נעגאטיווע, ווערט זיי ניט מאכן ניט בעסער, ניט ערגער אין דעם גרונדלאפטליכן זין. אבער עוזאמען מיט זיי עקזיסטירן מאסן מענשן מיטלמעסיגע, אייביג וואקלענדיגע, וואס ווארפן זיך אונטער די באהערשנדע לערען פון א גרויסער צייט; און פאר אט דער שוואך־כארעקטערהדיגער מערהייט האט עפיקורוסעם פילאסאפיע גערוינט אלס א בארעכטיגונג פאר זייער גרונדלאפטליכער גלייכגילטיקייט, בעת אנדערע, וועלכע האבן געזוכט א אידעאל, האבן זיך געווענדט נאך אים צו דער רעליגיע.

געווען אומפארמיידליך. און דער פראטעסט איז געקומען, ווי מיר האבן געזען, צוערשט אין די לערעם פון די סטאאיקער און דער־נאך אין דעם קריסטנטום.

שוין אין פינפטן יארהונדערט פאר אונזער צייטרעכענונג האבן זיך אנגעהויבן די מלחמות פון גריכנלאנד מיט פערסיע, און די דאזיגע מלחמות האבן ביסלאכווייז געפירט צו דער פולשטענדיגער אפשוואכונג פון יענעם סדר פון פרייע שטעט אין דער אלט־גריכישער רעפובליק, אין וועלכע די ווייסשאפטן, קונסט און פילאסאפיע האבן דערגרייכט א הויכע אנטוויקלונג. שפעטער, אין פערטן יארהונדערט, איז באשאפן געווארן דאס מאקעדאנישע קיניגרייך און עס האבן זיך אנגעפאנגען אלעקסאנדער דעם גרויסנס מלחמות־צוגן אין די אינעווייניגסטע טיילן פון אזיע. די בליענדיגע, אומאפהענגיקע גריכישע דעמאקראטיעס זיינען פארוואנדלט געווארן אין אונטערטעניגע געגנענדן פון דער נייער ערבערענדער אימפעריע: און אריינברייגנדיג שקלאוון פון מזרח און בריינגנדיג צו פירן פון דארטן די אנגערויבטע רייכטימער, האבן די ערבערער צוואמען מיט דעם איינגעפירט א צענטראליזאציע און א פאליטישן דעספאטיזם מיט דעם רויבערשן גייסט פון געלט־מאכן, וואס זיינען אומפארמיידליך ביי א צענטראליזאציע. נאך מער, די רייכטימער, וואס זיינען אריינגעפירט געווארן אין גריכנלאנד, האבן צוגעצויגן צו איר רויבער פון מערב, און שוין ביים סוף דריטן יארהונדערט ביזן אנהויב פון אונזער צייט־רעכענונג האט זיך אנגעהויבן די ערבערונג פון גריכנלאנד דורך רוים.

די אלטע עלאדא, וואס איז געווען די פארשטייערין פון וויסן און קונסט, איז פארוואנדלט געווארן אין א פראווינץ פון דער ערבערישער רוימישער אימפעריע. דער פאקל פון וויסנשאפט, וואס האט געברענט אין גריכנלאנד, איז אויסגעלאשן געווארן אויף א סך יארהונדערטן. פון רוים האט זיך פארשפרייט אויף אלע זייטן די רויבעריש צענטראליזירטע רעגירונג, וואו דער לוקסוס פון די העכערע קלאסן איז געווען געבויט אויף דער שקלאוון־ארבעט פון די אונטערדריקטע פעלקער, און די אויסגעלאסנקייט פון די העכערע רעגירנדע קלאסן האט דערגרייכט די לעצטע גרענעצן.

א פראטעסט איז אונטער אזוינע אומשטענדן געווען אומפארמיידליך, און ער איז געקומען — צוערשט אין דער פארם פון אפ־

קלאנגען פון דער נייער רעליגיע, דעם בודדיזם, וואס איז נעבאַרן געוואָרן אין אינדיע, וואו עס איז פארגעקומען פונקט אזא דעגענעראציע ווי אין דער רוימישער אימפעריע; און דערנאָך, א יאָר פיר הונדערט שפעטער, אין דער פאַרם פון קריסטנטום, אין יודעא, פונוואנען עס איז אריבערגענאנגען אין קליין־אזיע, וואס איז געווען איבערגעפילט מיט גריכישע קאָלאָניעס, און דערנאָך אין סאַמע צענטער פון דער רוימישער הערשאפט, אין איטאליע.

עס איז לייכט צו פארשטיין, וואָס פאר אן איינדרוק עס האָבן געמוזט מאכן, באזונדערס אויף די אָרימע קלאַסן, דידאָזיגע צוויי לערען, וועלכע האָבן צווישן זיך אזויפיל געמיינשאפטליכעס. אנזאנגען וועגן דער נייער רעליגיע, וואס איז געבאָרן געוואָרן אין אינדיע, האבן אנגעהויבן אריינדרינגען אין יודעא און אין קליין־אזיע שוין אין די לעצטע צוויי יאָרהונדערטן פאר דעם אָנפאנג פון אונזער צייטרעכענונג. עס איז ארומגעאנגען א קלאנג, אז דעם קיסרס זון גאטאמא, אנגערעגט פון דער נויט פון א נייעם גלויבן, האָט זיך צעשיידט מיט דעם קיניגליכן הויף און זיין יונגער פרוי, האָט אראָפגעוואָרפן פון זיך די קיניגליכע קליידער, האָט זיך אפּגעזאָגט פון זיין רייכטום און הערשאפט און איז געוואָרן דער דינער פון זיין פאָלק. לעבנדיג פון נדבות, האָט ער געלערנט פאראכטונג צו רייכטום און הערשאפט, ליבע צו אלע מענשן, צו פריינט און פיינט; ער האָט געלערנט באַרמהערציקייט צו אלע לעבעדיגע באשעפענישן, האָט געפּריידיגט ענייות און האָט אנדערקענט די גליכהייט פון אלע שטאנדן, אפילו פון די סאַמע נידעריגסטע.

צווישן די פעלקער, וואס זיינען געווען אויסגעמאטערט פון מלחמות און צינזן, און האָבן זיך געפילט באלויזיגט אין זייערע בעסטע געפילן פון דער הערשאפט פון די רייכע, האָט די לערע פון בודדא גאטאמא * שנעל געפונען צאלרייכע נאכפאלגער און האָט זיך ביסלאכווייז פארשפרייט פון צפון אינדיע צו דרום, און אין מזרח איבער גאנץ אזיע. צענטליגע מיליאָנען מענשן האָבן זיך באקערט צום בודדיזם. דאָס איינענע איז פארגעקומען פיר הונדערט יאָר שפעטער, וועו די ענליכע אבער מער דערהויבענע לערע פון קריסטנטום האָט אנגעהויבן זיך פארשפרייטן פון יודעא איבער די

* דאָס וואָרט בודדא באטייט „א לערער".

גריכישע קאלאניעס אין קליין־אזיע, האט אריינגעדרונגען דערנאך אין גריכנלאנד און איז אריבערגעגאנגען פון דארטן אין סיציליע און איטאליע.

דער באדן פאר דער נייער רעליגיע פון אריבע לייט, וואס האט זיך אויפגעשטעלט אנקעגן דער אויסגעלאסנקייט פון די רייכע, איז געווען גוט צוגעגרייט. דערצו האט די סטרישע איבערוואנדערונגען פון גאנצע פעלקער פון אזיע אין אירופא, וואס האט זיך אנגעהאלטן גאנצע צוועלף יארהונדערטן, ארויפגעוואלגרפן אזא שרעק אויף די מוחות, אז די נויט אין א נייעם גלויבן האט זיך געמוזט פארשטארקן. *

צווישן די, וואס האבן איבערגעלעבט יעמאלט דיזאזיגע שרעקן, האבן אפילו די ניכטערע דענקער פארלארן דעם גלויבן אין א בעסערער צוקונפט פאר דער מענשהייט, בעת די מאסן האבן אין די־

---

* בויס סוף אויז־פעריאד און דעם טייכן־פעריאד, וואס איז געקומען נאך אים, בעת דער אויז־צוזדעק איז צוגאנגען, האט זיך אנגעהויבן א שנעלע אויסטריקענישע פון די הויכע פלאטאס פון מיטל־אזיע — פלעצער, וואס שטעלן איצט פאר פוסטע וויסטענישן מיט עראינערונגען נאר פון אמאליגע באפעלקערטע שטעט און איצט פארשאטן מיט זאמד. די דאזיגע אויסטריקענישע האט געצוואונגען די אינוואוינער פון די פלאטאס זיך ארונטערצולאזן אויף דרום, אין אינדיע, און אויף צפון — אין די נידערלענדער פון דזשונגארי און סיביר, פון וואנען זיי האבן זיך געצויגן אויף מערב, אין די רייכע פלאכלענדער פון דרום־רוסלאנד און מערב אירופא. גאנצע פעלקער האבן אט אזוי איבערגעוואנדערט, און עס איז לייכט זיך פארצושטעלן דעם שרעק, וואס דיזאזיגע איבערוואנדערונגען האבן אריפגעוואלגרפן אויף די אנדערע פעלקער, וואס זיינען שוין געווען לאנג אויפגעזעסן אויף די פלאכלענדער פון אירופא; דערצו האבן די נייע־אנגעקומענע באראובט די אינגעזעסענע אדער האבן אויסגעראט די באפעלקערונג פון גאנצע געגנטן, וועלכע האט זיי ארויסגעווארפן א ווידערשטאנד. דאס, וואס דאס רוסישע פאלק האט אין בערגעלעבט אין 13טען י. ה., אין דער צייט פון דעם מאנגאלישן אינבערפאל, האט אירופא איבערגעלעבט אין פארלויף פון די ערשטע זיבן אדער אכט יארהונדערטן פון אונזער צייטרעכענונג מחמת דער איבערוואנדערונג פון די הארדן, וואס האבן זיך געצויגן אויפן נאך דער אנדערער פון מיטל־אזיע; און שפאניע און דרום־פראנקרייך האט דאס אין בערגעלעבט פון דעם איבערפאל פון די אראבער, וואס האבן זיך געצויגן צולויב אזרזאבן פון אויסטריקענישע פון צפון־אפריקא אין אירופא.

דאזיגע איבערפאלן געזען די ארבעט פון דער שווארצער גבורה. אין די מענשליכע מוחות איז ניטווילנדיג אריינגעדרונגען די פארשטעלונג וועגן דעם אונטערגאנג פון דער וועלט, אוו מענשן האבן דעריבער גערן געזוכט א רעטונג אין דער רעליגיע.

דער הויפט אונטערשייד, וואס האט אפגעטיילט דעם קריסטנטום אוו בודדיזם פון די פריערדיגע רעליגיעס איז באשטאנען דערין, וואס אנשטאט די גרויזאמע, נקמה נעמענדיגע געטער, וועמעם געבאט די מענשן האבן געמוזט פאלגן, האבן אט די צוויי רעליגיעס ארויסגעשטעלט, ווי א ביישפיל פאר מענשן אוו ניט זיי אנצושרעקן, דעם א י ד ע א ל ן ג א ט - מ ע נ ש ן. אין דעם קריסטנטום איז נאך דערצו די ליבע פון דעם געטליכן לערער צו די מענשן — צו אלע מענשן, אהן אונטערשייד פון פאלק אוו שטאנד, אבער ספעציעל צו די נידעריגסטע — דערגאנגען ביז צו דער גאר העכסטער טאט, ביז צום טויט אויפן קרייץ, כדי צו ראטעווען די מענשהייט פון דער הערשאפט פון שלעכטס.

אנשטאט דעם שרעק פאר דעם קנא ונוקם יהוה, אדער פאר די געטער, וואס האבן פערזאניפיצירט די בייזע כחות פון דער נאטור, האט מען געפריידיגט ל י ב ע צ ו ד י ק ר ב נ ו ת פ ו ן ג ו ו א ל ט, אוו דער מאראלער לערער איז קריסטנטום איז געווען ניט קיין נקמה-נאטהייט, ניט קיין כהן, ניט קיין מענש פון א גייסטליכער קאסטע, אוו אפילו נישט קיין דענקער פון צווישן די געלערנטע חכמים, נאר א מענש פון פאלק. אויב דער גרינדער פון בודדיזם איז נאך געווען א קיסרס זון, וואס איז געווארן אן ארימאן מיט'ן אייגענעם ווילן, איז דער גרינדער פון קריסטנטום געווען א סטאליער, וואס האט פארלאזט זיין היים אוו אייגענע אוו געלעבט ווי עם לעבן „די פויגעלאך אין הימעל", וואראנדיג אויף דעם אנקומען פון דעם גרויסן „יום הדין". דאס לעבן פון דידאזיגע צוויי לערער איז ניט פארבראכט געווארן אין די טעמפלען אדער אין אקאדעמיעס, נאר צווישן די ארימע לייט, אוו פון דיזעלביגע ארימע לייט, ניט פון די אנגעשטעלטע אין די טעמפלען, זיינען ארויסגעקומען קריסטוסעם אפאסטאלן. אוו אויב דערנאך איז סיי אין קריסטנטום, סיי אין דעם בודדיזם אויפגעבויט געווארן א „קירך", ד. ה. א רעגירונג פון „אויסדערוויילטע", מיט די אומפארטייליכע פעלערן פון יעדער רעגירונג, האט דאס פארגעשטעלט א

דירעקטע אפּקערונג פון דעם ווילן פון די ביידע גרינדערס פון די רעליגיעס — ווייפל מען האט שפּעטער ניט געזוכט צו בארעכטיגן דירעזויגע אפּקערונג, באציענדיג זיך אויף ביכער, ווען זיינען אנגעשריבן געווארן א סך יאָרן שפּעטער, נאָכן טויט פון די לערער אליין.

נאָר א גרונטשטריך פון קריסטנטום, ווען האט אויסגעמאכט זיין הויפּט כח, איז געווען דאס, ווען עס האט ארויסגעשטעלט אלס דעם לייטנדען שנור אין מענשנס לעבן ניט זיין פערזענליכן גליק, נאָר דאָס גליק פון דער גאַנצער שאפּט, און פאָלגליך איז זיין אידעאל געווען א גאַנצער שאפּטליכער אידעאל, פאר וועלכן א מענש וואָלט געווען בכח אוועקצוגעבן זיין לעבן (זע צום ביישפּיל דעם 10טען און 13טען קאפּיטל פון מארק'ס עוואנגעליום). דער אידעאל פון קריסטנטום איז געווען: — ניט דאס רוהיגע לעבן פון דעם גריכישן חכם און ניט די מיליטעריש ארער בירגערליכע הערשאישע טאטן פון די העלדן פון אלטן גריכנלאנד און רוים, נאָר דער פריידיגער, ווען איז אויפגעשטאנען אנטקעגן די פארדאָרבענע מעשים פון דער גאַנצער שאפּט און איז גרייט זיך ממית צו זיין פאר דער פראָפאנאנדע פון זיין גלויבן, וואָס באשטייט אין גערעכטיקייט צו אלעמען, אין אָנדערקענען די גלייכבארעכטיגונג פון אלע מענשן, אין א ליבשאפּטליכער באציאונג צו אלעמען, צו אייגענע ווי צו פרעמדע, און ענדליך אין מוחל זיין פאר עולות, להיפּך צו דעם דאמאלסט אלגעמיין אנגענומענעם רעגל פון אבליגאטאָרישער נקמה פאר אן עולה.

לייַדער זיינען פונקט אט די יסודות פון קריסטנטום — דער־הויפּט די גלייכבארעכטיגונג און די פארציייאונג פאר עולות — גאנץ שנעל אפּגעלאָזט געווארן אין דער פראָפאנאנדע פון דעם נייעם גלויבן, און דערנאָך איננאנצן פארגעסן געווארן. אין קריסטנטום, פונקט ווי אין אלע מאָראלע לערנען, האט זיך זייער גיך, שוין אין די ציטן פון די אפּאָסטאָלן, אריינגענאנגעווען דער אפּאָרטוניזם, ד. ה. די לערע פון „גליקליכן מיטן". און דאָס איז דורכגעפירט געווארן אזוי לייכט דערפאר, ווייל אין קריסטנטום, אזוי גוט ווי אין אנדערע רעליגיעס, איז געשאפן געווארן א גרופע מענשן, וואָס האבן באהויפּטעט, אז זיי, אויף וועמען עס

ליגט דער חוב מקיים צו זיין די מצוות און צערעמאניעס, היטן אפ קריסטוסעם לערע אין איר גאנצער ריינקייט און פירן א קאמף אנ־קעגן די פאלשע אויסטייטשונגען, וואס דרינגען שטענדיג אין איר אריין.

עס איז קיין ספק ניט, אז די נאכגעביקייט פון די אפאסטאלן האט זיך אויך ביז א געוויסן גראד דערקלערט דורך די שטרייטנע פארפאלגונגען, וואס די ערשטע קריסטן זיינען אויסגעשטאנען אין דער רוימישער אימפעריע אידער דאס קריסטנטום איז געווארן די אפיציעלע רעליגיע; און עס איז מעגליך, אז די הנחות זיינען נע־מאכט געווארן נאר לפנים, בעת דער אינערליכער קערן פון די קריסטליכע געמיינדעס האט זיך געהאלטן אן דער לערע אין איר גאנצער ריינקייט. פאקטיש איז איצט פעסטגעשטעלט געווארן דורך א לאנגער ריי געניוע אונטערזוכונגען, אז די פיר עוואנגעליען, וואס די קירך האט אנדערקענט אלס די ריכטיגערע באשרייבונגען פון קריסטוסעם לעבן און לערען, ווי אויך „די טואונגען" און „די בשורות" פון די אפאסטאלן, אין דעם נוסח ווי זיי האבן אונז דער־גרייכט, זיינען אויפגעשריבן געווארן ניט פריער ווי צווישן די 60יגער און 90יגער יארן פון אונזער איצטיגער צייטרעכענונג, און עס קאן זיין אז נאך שפעטער — צווישן דעם יאר 90 און 120. אבער שוין דא־מאלסט זיינען די עוואנגעליען און די בשורות געווען איבערגע־שריבן פון עלטערע כתבים, צו וועלכע די איבערשרייבער האבן גע־ווייניגאר מוסיף געווען די טראדיציעס, וואס זיי האבן געהערט דער־ציילנדיג בעל פה. * אבער פונקט אין דיזאזיג יארן זיינען פאר־געקומען די גרויזאמסטע רדיפות פון דער רוימישער רעגירונג אויף די קריסטן. די באשטראפונגען אין גליל האבן זיך אנגעפאנגען שוין נאך דעם אויפשטאנד פון יהודא הגלילי אנטקעגן דער רוימישער הערשאפט, אין 9טן יאר פון אונזער צייטרעכענונג; דערנאך האבן נאך גרויזאמערע פארפאלגונגען זיך אנגעפאנגען אנטקעגן די אידן נאך דעם אויפשטאנד אין יודאא, וואס האט אנגעהאלטן פון 66טן

* אז עס זיינען געווען א סך אזוינע כתבים, האט שוין עדות גע־זאגט דער עוואנגעליסט לוק (קאפ. 1, פסוקים 1־4) צוטרעטנדיג צו זיין באשרייבונג, אין וועלכער ער האט מחבר און מוסיף געווען די פריער־דיגע כתבים.

ביז דעם 71טן יאָר, און דאָמאָלסט האָבן די באשטראפונג־פאלן שוין נעציילט זיך אין די הונדערטער. *

די קריסטליכע פרייהיגער, וועלכע זיינען אליין געווען גרויס אומצוקומען אויפ'ן קרייץ אדער שייטערהויפן, האָבן נאָטירליך נע־קאָנט צוליב דיראָזיגע רדיפות מאכען אין זייערע בשורות צו די גלויביגע אייניגער וויניגער וויכטיגע הנחות, כדי ניט צו שטעלן אין סכנה פון פאַרפאָלגונגען די נאָך יונגע קריסטליכע געמיינדן. אזוי צום ביישפיל, די וועדטער: „ניט אפ דעם קיסר, וואָס איז דעם קיסרס, און צו גאָט, וואָס איז גאָטס", אויף וועלכע די מאכט בא־זיצער האָבן אזוי ליב אנצוווייזן, האָבן געקאָנט אריינפאלן אין עוואנגעליום ווי א ניט וויכטיגע הנחה, וואָס שטערט ניט דעם עצם פון דער לערע — דערהויפט נאָר אז דאָס קריסטנטום האָט געפריי־דיגט דאָס אפזאָגן זיך פון אלע וועלטליכע רייכקייטן. אין דער־זעלביגער צייט איז דאָס קריסטנטום, וואָס איז געבאָרן געווארן אין מזרח, געשטאנען אונטער דעם איינפלוס פון די מזרח־גלויבנס אין איין זייער וויכטיגער ריכטונג. די עגיפטישע, פערזישע און אינ־דישע רעליגיעס האָבן זיך ניט באנוגנט מיט דער פשוטער פאר־מענשליכונג פון די נאטור־קרעפטן, ווי דאָס האָט געטאָן דאָס גרי־כישע און רוימישע הידנטום. זיי האָבן געזען אין דער וועלט א קאמף פון צוויי גלייכ־מעכטיגע עלעמענטן, פון גוטס און שלעכטס, פון ליכט און פינסטערניש, און האבן דעמזעלביגן קאמף אריבער־געטראָגן אין דעם מענשנס הארץ. און דיראָזיגע פאַרשטעלונג וועגן צוויי פיינדליכע כחות, וואָס קעמפן פאר דער אויבערהערשאפט אין דער וועלט, איז ביסלאכווייז אריינגעטראָטן אינם קריסטנטום ווי א גרונט פרינציפ זיינער. שפעטער האָט די קריסטליכע קירך זיך באנוצט אין פארלויף פון הונדערטער יאָרן מיט דער פאַרשטע־לונג פון א מעכטיגן טייוול, וואָס באהערשט דעם מענשנס הארץ, כדי אויסצוראָטן מיט אן אומגלויבליכער גרויזאמקייט אלעמען, וואָס האבן געוואגט צו קריטיקירן אירע פאַרשטייער.

די קירך האָט אויף דעם אופן דירעקט פארוואַרפן אין לעבן

---

* די אומרוען אין יודעא האָבן, ווי עס זעט אויס זיך שוין אָנגע־חויבן אין די יאָרן וועו קריסטום האָט נאָך געפריידיגט (זע לוקאָס 13, 1 און מאַרק 15, 7).

די גוטסקייט און אלפארציאונג, וואס זיינען געפריידיגט געווארן פון דעם באגרינדער פון קריסטנטום און האבן אויסגעמאכט דעם אונטערשייד צווישן אים און אלע אנדערע רעליגיעס אחוץ די בודדיסטישע. נאך מער, אין דער פארפאלגונג פון אירע געגנער זיינען ניט געווען קיין גרעניצן צו אירע גרויזאמקייטן.

קריסטוסעם נאכפאלגער, אפילו די נאהענטסטע, זיינען אוועק נאך ווייטער אויף דעם אפטרינקן וועג. זיך דערווייטערנדיג אלץ מער און מער פון דער אורשפרינגליכער לערע, זיינען זיי דער־גאנגען אזוי ווייט, אז די קריסטליכע קירך איז אריינגעטראטן אין א פולשטענדיגן פארבאנד מיט קיסרים; אז די אמתע קריסטוסעם לערען זיינען אין די אויגן פון די „פרינצן פון דער קירך" פארראכטט געווארן אפילו ווי געפערליכע — אויף אזויפיל געפערליך, אז אין די אקסידענטאלע קירך האט זיך ניט דערלויבט ארויסצוגעבן די וואנגעליען אנדערש ווי אויף לאטיין, וואס איז פאר'ן פאלק לחלוטין אומפארשטענדליך, און אין רוסלאנד בלויז אויף דער וויניג פאר־שטענדליכער אלט־סלאוויאנישער שפראך. *

אבער ערגער פאר אלץ איז געווען דאס, וואס ווי נאר דאס אפיציעלע קריסטנטום איז געווארן א מלוכה־קירך, האט עס פאר־געסן דעם גרונט חילוק מיט וואס די קריסטליכע רעליגיע האט זיך אונטערשיידט פון אלע פריערדיגע רעליגיעס אחוץ דעם בודדיזם. עס האט פארגעסן די פארצייאונג פארעולות און האט נקמה געזומען פאר יעדער עולה ניט ווייניגער ווי די אריענ־טאלע דעספאטן. ענדליך זיינען די קירכן־פארשטייער באלד גע־ווארן פונקט אזוינע באזיצער פון לייבאיגענע ווי דער וועלטליכער אדעל, און האבן ביסלאכווייז עראבערט פונקט אזא איינטרעגליכע ריכטער־מאכט ווי די גראפן, הערצאגן און קיניגע, און אין דעם געברויך פון דער דאזיגער מאכט האבן די פרינצן פון דער קירך זיך ארויסגעווויזן פונקט אזוי נקמה־דורשטיג און גייציג ווי די וועלט־

* אין רוסלאנד איז אט דער פארבאט געבליבן אין קראפט ביז דעם יאר 1859 אדער 1860, און איך געדויענק נאכץ גוט וואס פאר אן איינדרוק עס האט געמאכט אין פעטערבורג די ערשטע דערשיינונג פון דעם עוואנ־געליום אין דער רוסישער שפראך, און ווי מיר האבן אלע זיך געאוילט צו קויפן די דאזיגע אומגעווויינליכע אויסגאבע אין דעם איינציגן ארט וואו מען האט עס געקאנט קויפן — אין דער דרוקערייי פון סינאד.

ליבע הערשער. אין 15טן און 16טן יאָרהונדערט, בעת עס האָט זיך אנגעהויבן אנטוויקלען די צענטראליזירטע מאכט פון די קיניגן און קיסרים אין די דאמאלסט אנשטאנענע מלוכות, האָט די קירך מיט איר איינפלוס און פארמעגנס אומעטום געהאָלפן די באשאפונג פון אזא מאכט, און האָט באשיצט מיט איר צלם אזוינע ברוטאלע הערשער ווי לודוויג דעם עלפטן, פיליפּ דעם צווייטן און איוואן גראָזני. יעדע געגנערשאפט פון איר מאכט האָט די קירך באשטראפט מיט א ריין־אָריענטאָלישער גרויזאמקייט — מיט פּיניגונג און דעם שייטערהויפן, צוליב וואָס די אָקסידענטאָלע קירך האָט אפילו באשאפן א ספּעציעלע אינסטיטוציע, די „הייליגע" אינקווויזיציע.

די הנחות צו די וועלטליכע הערשער, וואָס זיינען געמאכט געוואָרן פון די ערשטע קריסטוסעס נאָכפאָלגער, האָבן אוועקגעפירט דעם קריסטנטום גאנץ ווייט פון דער לערע פון זיין גרינדער. די פּאראציאונג פאר פּערזענליכע באליידיגונגען איז פּאַרגעסן געוואָרן ווי א נוצלאָזער באָאַסט און עס איז פּאַרוואָרפן געוואָרן אויף דעם אופן דאָס, וואָס עס האָט אויסגעמאכט דעם גרונט־חילוק צווישן קריסטנטום און אלע פּריערדיגע רעליגיעס אחוץ דעם בודדיזם. *

דער אמת איז, וועט מען זאָל זיך אריינטראכטן אָהן פאָראורטיילן ניט נאָר אין די פּריערדיגע רעליגיעס, נאָר אפילו אין די זיטן און מנהגים פון דעם גאָר אָנפאָנגלזיכן שטאַם־לעבן ביי ווילדע, וועלן מיר געפינען, אז אין אלע פּרימיטיוון רעליגיעס און אין די פּרימיטיוסטע געמיינלעבנס האָט מען שוין געהאָלטן, און מען האלט נאָך איצטער דעם רעגל, ניט צו טאָן דעם נאָהענטן, ד. ה. דעם מענשן פון דעם אייגענעם שטאַם, דאָס, וואָס מען ווינשט ניט זיך. א סך טויזנטער יאָרן האָט זיך שוין אויף אָט דעם רעגל געבויט די גאנצע מענשליכע געזעלשאפט; אזוי אז פּריידיגנדיג א גלייכ־

* וועגן דעם ווי אזוי פּלאַטאָ'ס לערע, דערהויפט זיין לערע וועגן דער נשמה, און אויך די לערען פון די סטאָאיקער, האָבן צוגעגרויט דעם וועג פּארן קריסטנטום, ווי אויך וועגן נאָך אויניגע פונקטן, וואָס ער האָט געטומען פון די פּריערדיגע לערען, איז פאַראַן א גאַנץ ברייטע ליטעראַטור, פון וועלכער מען קאָן ספּעציעל אנווייזן אויף האַרנאַק'ס ווערק „די מיססיאָן אונד אויסבריטונג דעס קריסטנטומס אין דען ערסטען דריי יאָהרהונדערטען" (1902).

הייטליכע באציאונג צו מענשן פון אייגענעם שטאם, חאט דאס קריסטנטום קיין נייעם ניט אריינגעבראכט. *

פאקטיש געפינען מיר שוין אין אזא אלטן ספר הזכרונות פון דעם שטאם־לעבן ווי תורת משה דעם רעגל: — „לא תקום ולא תטור את בני עמך, ואהבת לרעך כמוך" (זאלסט ניט נעמען קיין נקמה און ניט האבן קיין שנאה אויף די קינדער פון דיין פאלק, נאר זאלסט ליב האבן דיין נאהענטן ווי זיך אליין). דאס איז געזאגט געוואָרן אין גאטס נאמען (ויקרא, קאפיטל 19, פסוק 18). און דערזעלביגער רעגל איז אנגעוועגדט געוואָרן אויף דעם אנגעקומענעם פרעמדן: — „כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם, ואהבת לו כמוך, כי גרים הייתם בארץ מצרים". (דער פרעמדער, וואס וואוינט ביי אייך, זאל זיין פאר אייך גלייך ווי דער אלטגעזעסענער פון אייך; האב אים ליב ווי זיך אליין, דען איר זייט דאך אליין געווען פרעמדע אין לאנד מצרים. (ויקרא, קאפ. 19, פסוק 34.) דאס אייגענע אויך די באהויפטונג פון די עוואנגעליסטן, אז עס איז ניטא קיין גרעסערע מצוה ווי אוועקצוגעבן דאס לעבן נאר די ברידער פון דעם אייגענעם פאלק, וואס איז אזוי פאעטיש אויסגעדריקט געוואָרן אין עוואנגעליום פון מארק (קאפ. 13), — אפילו אט דער עדאנק קאן ניט אנדערקענט ווערן אלס א כאראקטעריסטישער שטריך פון קריסטנטום, ווארים די זעלבסטאפפערונג פונוועגן די אייגענע שטאם ברידער איז הויך געהאלטן געוואָרן ביי אלע געצאנדינער, און די פארטיידיגונג פון די אייגענע, ריזיקירנדיג מיטן לעבן, איז א געוויינליכע דערשיינונג ניט נאר ביי די ווילדעסטע פעלקער, נאר אויך ביי די מערסטע געזעלשאפטליכע חיות.

דאס אייגענע מוז מען אויך זאגן בנוגע דער וואוילטעטיקייט, וואס ווערט אפט פארגעשטעלט וויא כאראקטעריסטישער שטריך פונם קריסטנטום אין געגנזאץ צו דעם היידנישן אלטערטום. דער אמת איז, אז שוין אין דעם שטאם־לעבן האט זיך אלעמאל געוועכנט

* זע צום ביישפיל די באשרייבונג פונם לעבן פון די אלעאוטן, אויף דער שטופע בעת זיי האבן נאך געמאכט שטיינערנע מעסערס און שיס־ערוער (וואס דער גלח וועניאמינאוו האט געגעבן, אין זיינע „פארציי־כענונגען וועגן דעם אונאלאשקינשען אפטייל, פעטערבורג 1840), און די זעלשטענדיג גלויבארטיגע באשרייבונג פון די גרינלאנדער עסקימאזן, וואס די דענישע עקספעדיציע האט ניט לאנג צוריק געגעבן.

און רעכנט זיך עד היום פאר א פארברעכן אפצוזאגן א שטאם־ברודער אדער אפילו א פרעמדן וואנדערער אין א מקום מקלט אדער זיך ניט טיילן מיט אים דעם מאלצייט. איך האב שוין ערמאנט, אין דריטן קאפיטל, אז א צופעליג פארימטער בוריאט שפייזט זיך על פי רעכט ביי יעדערן פון זיינע שטאם־ברידער נאך דער ריי; און אויך אז די איינוואוינער פון פייערלאנד, די אפריקאנער האטענטאטן און אלע אנדערע „ווילדע" טיילן זיך צווישן זיך גלייך אויף גלייך מיט יעדן שטיקל שפייז, וואס זיי קריגן בטתנה. איז דעריבער, אויב אין דער רוימישער אימפעריע, באוגדערס אין די שטעט, זיינען אזוינע מנהגים פון דער שטאם־אדרעבונג ווי וירקליך פארלאנגן, דארף מען דעריין ניט באשולדיגן דאס היידנטום, נאר די גאנצע פאליטישע אנדענונג פון א ערבערענדער אימפעריע. איך וויל אבער באמערקן, אז אין דער היידנישער איטאליע, אין די ציטן פון נומא פאמפיליום, און א סך שפעטער דערנאך, אין די ציטן פון דער אימפעריע, זיינען געווען שטארק אנטוויקלט די קאלעגיאס, ד. ה. די פארבאנדן פון בעלי מלאכות, וועלכע האבן זיך שפעטער, אין מיטאלטער, אנגערופן „גילדעס", און אין דיזאויגע קאלעגיאס האט זיך פראקטיזירט דיזעלביגע אבליגאטארישע אלגעמיינע מאלצייטן אין באשטימטע טעג און דערגלייכן, וועלכע זיינען דערנאך געווארן א כאראקטעריסטישער שטריך פון יעדער גילדע. עס שטעלט זיך דעריבער די פראגע: איז די געגנזייטיגע הילף ווירקליך פרעמד געווען דער רוימישער פאר־קריסטליכער געזעלשאפט, ווי דאס באהויפטן איניגע שרייבער, אנווייזנדיג אז עס האט זיך דאמאלסט ניט געפונען קיין מלוכה־ און רעליגיעזע וואוילטעטיקייט? צי האט זיך ניט ארויסגעווייזן א נויט אין אזא וואוילטעטיקייט צוליב דער אפשוואבונג פון דער צערשטארקט די רעגירונגס צענטראליזאציע?

מיר דארפן פאלגליך אנדערקענען, אז מיט דעם פריידיגן בריידערליכקייט און געגנזייטיגע הילף אינצווישן דעם אייגענעם פאלק האט דאס קריסטנטום ניט אריינגעבראכט קיין מין נייעם מאראלן פרינציפ. וואו דאס קריסטנטום און דער בודדיזם אבער האבן וויקליך יא אריינגעטראגן א נייעם פרינציפ אין דעם לעבן פון דער

מענשהייט, איז דאָס געווען — אין פאַדערן פון מענשן א פ ו ל־שטענדיגע פארצייאונג פאר דאָס שלעכטס, וואָס איז אים געטאָן געוואָרן. ביז יענער צייט האָט די שטאָם־מאַראַל ביי אלע פעלקער געפאַדערט נקמה — א פערזענליכע און אפילו א שטאָם־נקמה פאר יעדער עולה: פאר א מאָרד, פאר א באשעדיגונג, פאר א וואונד, פאר א באליידיגונג. קריסטוסעם לערע אבער, אין איר אורשפרינגליכער פאָרם, האָט פאַרוואַרפן אי נקמה, אי די געריכטליכע פארפאלגונג, פאַדערנדיג פון דעם באליידיגטן, ער זאל זיך אָפזאגן פון יעדן „אפרעכענען זיך", ער זאל לחלוטין פארצייען יעדע עולה: און ניט איינמאל און ניט צוויי מאל, נאָר אלעמאל און אין יעדן פאל. אין די ווער־טער: „נעם קיין נקמה ניט פון דיינע שונאים" ליגט די אמתע נרויסקייט פון קריסטנטום. *

אבער אט דעם הויפט געדאָט קריסטוסעם, וואָס האָט געהייסן זיך אָפזאגן פון נקמה, האָבן די קריסטן גאנץ שנעל פאַרוואַרפן. אפילו די אפאסטאלן האָבן געהאלטן דערפון בלויז אין א זייער אָפגעשוואכטער פאָרם. — „צאלט ניט אָפ מיט שלעכטס פאר שלעכטס אדער מיט זידלעריי פאר זידלעריי: פארקערט, בענטשט ויי", האָט געשריבן דער אפאסטאל פעטער אין זיין ערשטער בשורה (קאפיטל 3, ז. 9). אבער שוין ביי דעם אפאסטאל פאול געפינט מען בלויז א שוואכע אָנדייטונג אויף פארצייאונג פאר עולות, און אפילו דידאָזיגע אָנדייטונג איז פאַרוויקלט אין א ענאָאיסטישער

---

* אין תורת משה, אין דעם פריער געבראכטן אָרט פון ספר ויקרא, באגעגנט מען שוין די וועדטער: „לא תקום ולא תטור את בני עמך." אבער אָט דער געבאט שטייט פאראיינצלט און אין דער שפעטערדיגער געשיכטע פון ישראל געפינט מען קיינע שפורן פון אים. דערפאַר אין אנאנדער אָרט אין „שמות", איז באשטימט געווארן פון געזעץ די צייט־וויליגע שקלאווערי נאָר פאר א געקויפטן אידישן קנעכט; עס האָט זיך דערלויבט שלאָגן אַן אויגענעם קנעכט אדער דינסט, אויב זיי זאָלן נאָר ניט שטאַרבן א טאָג אדער צוויי טעג נאָך די קלעפ; און ענדליך, אזוי ווי ביי אלע פעלקער, וואָס פירן נאָך עד היום א שטאַמ־לעבן, אויב עס איז פארגעקומען א געשלעג און „עס וועט זיין אן אומגליק: ונתת נפש תחת נפש, עין תחת עין, שן תחת שן, יד תחת יד, רגל תחת רגל, כויה תחת כויה, פצע תחת פצע, חבורה תחת חבורה. (שמות, משפטים, כ"א).

פארם: „און בכן טוסט דו, יעדער מענש, אן אומפארציילעכע זאך, וועז דו משפט׳סט (אנאנדער מענש): וואריס דורך דעמזעלביגן משפט, מיט וועלכן דו משפט׳סט אנאנדערן, פארמשפט׳סטו זיך אליין". (בשורה צו די רוימער, קאפ. 2, ז. 1.) בכלל, אנשטאט די קלאָרע פּאָרשריפטן קריסטוסעס, וואָס פארניינען די נקמה, געפינען מיר ביי די אפאסטאלן די פחדנישע עצה „אפצולייגן די נקמה" און — אן אלגעמיינע פרייד־גונג פון ליבע. אזוי, אז סוף כל סוף איז די געריכטליכע נקמה, אפילו אין די גרויזאמסטע פארמען, געוואָרן א נויטוועניגער תוך פון דאָס, וואָס רופט זיך געריכטיקייט אין די קריסטליכע מלוכות און אין דער קריסטליכער קירך. ניט אומזיסט באגלייט א גלח דעם תליון אויפן עשאפּאט.

דאָסזעלביגע איז פארגעקומען אויך מיט אנדערע גרונט־פרינציפּן פון קריסטוסעס לערע. זיין לערע איז געווען א לערע פון גלייכהייט. דער שקלאוו און דער פרייער רוימישער בירגער ויינען ביידע גלייך געווען פאר אים ברידער, גאָט׳ס קינדער — „ווער עס וויל זיין גרויס צווישן אייך, דער זאָל זיין אלעמעס דינער", האָט קריסטוס געלערנט (מארק, 10, 44). אבער שוין ביי די אפאסטאלן געפינען מיר עפעס אנדערש. די קנעכט און די אונטערטאנען זיינען גלייך מיט זייערע הארן... „אין קריסטוס". אין דער ווירקליכקייט אבער איז די געהאָרכזאמקייט פון די אונטערטאנען צו די אויפגעשטעלטע הערשער, „מיט פחד און ציטער־ניש" ווי צו אייניגעשטעלטע פון גאָט, און די געהאָרכזאמקייט פון די קנעכט צו זייערע הארן, איינגעפירט געוואָרן פון די אפאסטאלן פעטער און פאול ווי א גרינטליכע קריסטליכע טוגענד. און וואס איז נוגע די הארן פון די קנעכט, האָבן דיזעלביגע צוויי אפאסטאלן נאָר גראטן, זיי זאלן זיך באגיין עפעס מילדער מיט זייערע דינער, אבער כלל ניט זיי זאלן זיך אפזאגן פון זייערע רעכט אלס קנעכט באזיצער, אפילו וועז זיי, די הארן פון די קנעכט, זיינען „געטרייע און געליבטע", ד. ה. זיי האָבן אנגענומען קריסטוסן. *

* „איז דעריבער זייט אונטערטעניג יעדער מענשליכער הערשאפט צוליב גאָט: דעם קיסר אלס דער העכסטער מאַכט און די פירער אלס געשיקטע פון אים צו באשטראפן די פארברעכער און דערמוטערן די טוער פון גוטס" — האָט געשריבן דער אפאסטאל פעטער בעת אין רוים האָבן געהערשט אזעלכע ווילדע חיות ווי קאליגולאַ און נעראָ. (די ערש־

עס פארשטייט זיך, מען קאָן דירעזוינע עצות פון די אַפּאָסטאָלן דערקלערן דערמיט, וואָס זיי האָבן ניט געוואָלט, אז זייערע נאָכפאָלגער זאָלן פארפאָלגט ווערן פון די רוימישע אימפּעראַטאָרס, וואָס האָבן דאמאָלסט געבושעוועט ווי ווילדע חיות. אבער מיט זייער פּריידיגן געהאָרכזאמקייט צו די ברוטאַליזירטע צעזאָרס ווי אַנגעשטעלטע פון גאָט — ד. ה. אנדערקענען די־דאָזיגע ווילדע חיות אלס גאָטס אַנגעשטעלטע — האָט דאָס קריסטן־טום זיך אליין דערלאַנגט א קלאַפּ, פון וועלכן עס איז נאָך צו זיך ניט געקומען ביז היינטיגן טאָג. עס האָט אויפגעהערט זיין א רעליגיע פון דעם געקרייציגטן קריסטוס, כדי צו ווערן די רעליגיע פון דער מלוכה.

דער רעזולטאַט איז געווען, אז שקלאַווערי און די קנעכטישע אונטערטעניקייט צו דער הערשאפט, וואָס זיינען געשטיצט געווארן פון דער קירך, האָבן זיך געהאַלטן אין משך פון עלף יאר־הונדערטן — ביז די ערשטע שטאָטישע און פּויערישע אויפּשטאַנדן פון 11טן און 12טן יאָרהונדערט. י א ה א ן ז ל א־ט א ו ס ט, ד ע ר פ ו י פּ ס ט ג ר ע ג א ָ ר י, וועמען די קירך האָט אָנגערופן ד ע ר ג ר ו י ס ע ר, און פארשיידענע אנדערע,

---

טע בשורה פון די קירך־פאָטערס, קאפּ. 6, 13, 14). און ווייטער: קנעכט, פאַלגט אייערע בעליבתים מיט גרויס פחד, אין ניט נאָר די גוטע און פרומע, נאָר אויך די גרויזאמע, א. אז. וו. (דערט גופא, פערזן 18 און 25). וועגן די עצות, וואָס דער אַפּאָסטאָל פאול האָט געגעבן זיין עדה, עקעלט אפילו איבערצוריידן: זיי האָבן פאָרגעשטעלט די דירעקטע פאר־לייקענונג פון קריסטוסעס לערע. — „יעדער נפש זאָל זיין אונטערטעניג צו די הערשער, וואָרים עס איז ניטא קיין הערשאפט וועלכע איז ניט פון גאָט". „דער גוועלטיגער איז גאָטס קנעכט", האָט געשריבן אפּ. פאול צו די רוימער. די קנעכט האָט ער בחלול השם געהיסן פאַלגן זייערע האַרן „ווי קריסטוסן אליין" — אזוי יעדנפאַלס שטויט געשריבן אין זיינע בשורות צו די עפעזיאַנער, וועלכע די קריסטליכע קירכען אנדערקענען אלס די ריכטיגע בשורות פון דעם אַפּאָסטאָל. צו די האַרן אבער, אכ־שטאָט זיי צו רעכט זיך אָפּזאָגן פון שקלאַוון־ארבעט, האָט פאול זיי ער־ראַטן זיך באגיין מעסיג, „מילדערן די שטרייקייט;" דערביי האָט פאול באזונדערס געהיסן פאַלגן יעדע קנעכט, „וואס זייערע האַרן זיינען ער־טרייע: זיי דארף מען דינען נאָך מער, דערפאר ווייל זיי זיינען ער־טרייע און געליבטע." (די בשורה צו די רוימער, 6, 2; אויך אין דער בשורה צו טיטוס, 2, 9 און 3).

וואס די קירך האט זיי פאררעכנט פאר הייליגע, האבן גוט געהייסן די שקלאווערייַ; און דער „געבענטשטער" א ו ג ו ס ט י ן האט זאגאר בארעכטיגט די שקלאווערייַ, באהויפטזדיג, אז די זינדיגע זיי־נען געווארן שקלאוון פאר זייערע זינד. אפילו דער פארהעלט־ניסמעסיג ליבעראלער פילאסאף ט א מ א ס א ק ו י נ א ס האט באהויפטעט, אז די שקלאווערייַ איז „א געזעץ פון נאט". בלויז עטליכע שקלאוון־באזיצער האבן באפרייט זייערע שקלאוון, און אייַ־ניגע בישאפס האבן צונויפגעקליבן געלט, אויסצוקויפן די שקלאוון. און נאר אין אנהויב פון די קרייצצוגן זיינען די שקלאוון, וואס האבן אנגענייט א צלם אויפן ארבל און געגאנגען אין מזרח אייַ־צונעמען ירושלים, באפרייט געווארן פון זייערע בעליבתים.

נאך דער קירך זיינען נאכגעגאנגען, אפן אדער בשתיקה, די מערסטע פילאסאפן. ערשט אין 18טן י. ה. ערב דער פראנצויזישער רעוואלוציע, האבן זיך דערהערט די שטימען פון די פריי־דענקענדע אנטקעגן שקלאווערייַ. די רעוואלוציע און ניט די קירך האט אפ־געשאפט שקלאווערייַ אין די פראנצויזישע קאלאניעס און דאס לייבאיגענטום אין פראנקרייך גופא. אין פארלויף פון דער ערש־טער העלפט פון 19טן י. ה. האט דער אנדרל מיט נעגער־שקלאוון געבליט אין איראפא און אמעריקא — און די קירך האט געשוויגן. ערשט אין 1861טן יאר איז אין רוסלאנד פארווירקליכט געווארן דיַ אפשאפונג פון דער שקלאווערייַ, וואס האט זיך גערופן דאס לייב־אייקנטום רעכט. דאס איז געווען צוגעגרייט דורך די קאנספיראַ־ציעס פון די דעקאבריסטן אין 1825טן יאר, פון די פעטראשעוצעס אין 1848טן און פון די פויערשע בונטן אין די פופציגער יארן, וועלכע האבן ארויסגערופן ביי די פריצים א מורא פאר א נייעם אויפ־שטאנד ווי אין פוגאטשאוס צייט. דאן, אין 1864טן יאר, איז פאר־געקומען די אפשאפונג פון שקלאווערייַ אויך אין די „טיף־רעליגיעזע" פאראיניגטע שטאטן. נאך דער בלוטיגער מלחמה מיט די שקלאוון־האלטער האט מען באפרייט די שקלאוון, אבער מען האט זיי ג'ם געגעבן אויף זייער חיונה אפילו א ברעקל פון דער ערד, וואס זיי האבן באארבעט.

אין קאמף מיט דער גייציקייט פון די שקלאוון־באזיצער און שקלאוון־הענדלער האט זיך דאס קריסטנטום ארויסגעוויזן אומ־מעכטיג. די שקלאווערייַ האט זיך אלץ געהאלטן, ביז די פארנרע־

סערטע פּראָדוקטיוויטעט פון די מאַשינען האָט ניט געגעבן די מעג־
?יכקייט צו מאַכן גרעסערע פּראָפיטן פון געדונגענער ארבעט אויי־
ער פון דער ארבעט פון שקלאַוון און לייבאייגענע, און ביז וואַנען
־ קנעכט גופא האָבן אליין ניט רעוואָלטירט.

אָט אזוי זיינען די צוויי גרונט־געבאָט פון קריסטנטום — די
גלייכהייט און די פּראציאונג פּאר עולות — פּאַרוואָרפן געוואָרן
פון זיינע נאַכפאָלגער און לערער פון דער אמונה. און עס האָבן
געדארפט פּארביגיין פופצען יאָרהונדערטן איידער אייניגע שריי־
בער, ניט האַלטנדיג פון רעליגיע, האָבן זיך אַנטשלאָסן אָנצוערי־
קענען אויגעם פון אָט די געבאָטן — די גלייכבארעכטיגונג — אלס
דעם יסוד פון דער בירגערליכער געזעלשאפט.

צום סוף מוז מען נאָך אָנווייזן, אז דאָס קריסטנטום האָט באַ־
שטעטיגט דעם גלויבן אין טייוול מיט זיינע חילות וווי מעכטיגע
פיינד פון דעם יוצר טוב. דערהויפט איז באַפעסטיגט געוואָרן דער
גלויבן אין דער מאַכט פון דער שוואַרצער גבורה אין די צייטן פון
דער גרויסער פעלקער וואַנדערונג; און די קירך האָט זיך בריטלאָך
באנוצט מיט דעמדאָזיגן גלויבן, כדי אויסצורָאטן די „דינער פון
טייוול," וועלכע האָבן געהאָט די העזה צו קריטיקירן אירע פירער.
נאָך מער: די רוימישע קירך האָט זיך אפילו צו דעם קריסטליכן
פּארבאָט פון נקמה פּאַרהאַלטן ווי צו א טעות פון דעם צופיל גוטן
לערער, און האָט אויף דעם אָרט פון בארמהארציקייט אויפגעשטעלט
איר שווערד און אירע שייטערהויפנס צו פּארניכטן אלעמען, וועי־
מען זי האָט געהאַלטן פּאר אפיקורסים. *

---

* אייזשען סי, אין זיין מערקווירדיגן ראָמאַן „די סודות פון פּאַלק, די געשיכטע פון א פאמיליע פּראָלעטאַריער אין פּארלויף פון התדערטער יאָרן", האָט באַשריבן א שוידערהאַפטיגע סצענע, אין וועלכער דער גרויי־סער אינקוויזיטאָר וואָרפט קריסטוסן אויף פּאַר דעם טעות, וואָס ער האָט געמאַכט פּאַרהאַלטנדיג זיך צו־באַרמהאַרציג צו די מענשן. דאָסטאָיעווי־סקי, א גרויסער פּאַרערער פון אייזשען סי, האָט אריינגעבראכט, ווי עס איז באַקאַנט, פונקט אָזאַ סצענע אין זיין ראָמאַן „די ברידער קאַראַמא־זאָוו". כדי צו באַגרייפן וויפיל די קירך האָט געשטערט דער פרייער אנטוויקלונג פון עטיק, ווי אויך פון אלע נאַטורוויסנשאַפטן, איז געניג בלויז צו דערמאָנען וועגן דער הערשאַפט פון דער אינקווויזיציע, וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביז דעם 19טן יאָרהונדערט. אין שפּאַניע איז זי אָפּגעשאַפט

דער מיטלאלטער — די רענעסאנס עפאָכע.

וויפיל מען האָט ניט געוודפט די קריסטן אין דער רוימישער אימפעריע און ווי קליין אין צאָל די קריסטליכע געמיינדן זיינען ניט געווען אין משך פון די ערשטע יאָרהונדערטן, פונדעסטוועגן האָט דאָס קריסטנטום אלץ מער געפאָנגען די מוחות, צוערשט אין קליין־אזיע און דערנאָך אין גריכנלאנד, אין סיציליע, אין איטאליע און אין מערב אייראָפּא בכלל. פון איין זייט איז עס נעווען א פּראָטעסט אנטקעגן דעם גאנצן דעמאָלטיגן לעבן אין דער רוימישער אימפעריע און אנטקעגן די אידעאלן פון דעמדאָזיגן לעבן. דער רייכטום פון די רעגירנדע קלאַסן איז נעווען געבויט אויף דער פּראָצווייפלטער אָרמוט פון די פּויערים און דעם שטאָטישן פּראָלעטאריאָט, און די „קולטור" פון די רייכע איז באַשטאַנען אין אנטוויקלען די באַקוועמליכקייטן פון לעבן און א נעווייסן אויסערליכן גלאַנץ, לגמרי פּראָכטנדיג די העכערע רוחניות'דיגע באַדער־

געווָארן ערשט אין יאָר 1808 דורך דער פראנצויזישער ארמיי, נאָכדעם ווי זי האָט אין 320 יאָר געמשפט און כמעט אלעמאָל געמאָטערט מער ווי 340 טויזנט מענשן, פון וועלכע זי האָט 32 טויזנט מענשן ממש פאַרברענט, אנדערע 17,659 פארברענט אין זייער בילדליכער געשטאַלטונג, און 291,450 געמאָטערט מיט אלערלייי פארשיידענע ענועס. אין פראנקרייך איז די אינקווויזיציע ערשט אָפּגעשאפט געווָארן אין יאָר 1772, און איר מאַכט איז נעווען אזוי גרויס, אז זי האָט געצוואונגען אפילו אזא מעסיגן שרייבער ווי בופּאָן'ען עפענטליך צוריקצוציען זייענע אנשויאונגען וועגן די געאָלאָגישע פאַסאָילן, וועלכע ער האָט ארויסגעזאָגט אין דעם ערשטן באַנד פון זיין באריימטער באשרייבונג פון די טירן, וואס באוואוינען דעם ערדקוגל. אין איטאַליע, וואו די אינקווויזיציע איז ערטערווייז אָפּגעשאפט געווָארן צום סוף פון 18טן י. ה., איז זי באַלד ווידער אויפגעשטעלט געווָארן און האָט זיך אָנגעהאַלטן אין מיטלאיטאַליע ביזן מיטן פון 19טן י. ה. אין רוים גופא, ד. ה. אין דעם פּויפּסטליכן רוים, עקזיסטירן נאָך איבערבליבאַכצן פון איר ביז אויף היינטיגן טאָג, אין דער פאָרם פון א געהיימן געריכט; בעת א טייל יעזואיטן אין שפּאַניען, אין בעלגיען און אין דייטשלאַנד שטייען נאָך אפילו איצטער פאַר דער ווידער אויפלעבונג פון דער אינקווויזיציע.

ענישן, די גייסטיגע און מאָראַלע. * אבער פילע האבן שוין דאָ־
מאָלסט מתרעם געווען אויף דער איבערטריבענער פיינקייט פון
די פארנעניגענס ביי די העכערע קלאַסן, וואָס איז געגאַנגען צוואָ־
מען מיט אן אַנדערער גראָבקייט פון די זיטן; און דעריבער האבן
ניט נאָר די אָרימע לייט, וועמען דאָס קריסטנטום האָט פאָרשפּראָכן
א באָפרייאונג, נאָר אויך אינזיגע אינצעלנע מענשן פון די פרייע
און רייכע קלאַסן, געזוכט אין קריסטנטום א מער גייסטרייכן לעבן.

אין דערוועלביגער צייט אָבער האָט זיך [פון דער אנדער זייט]
אויך אנטוויקלט אן אומצוטרויען צו דער מענשליכער נאָטור. דאָס
האָט זיך שוין געמערקט אין דער גריכיש־רוימישער וועלט אין דער
צייט פון פּלאָטאָ און זיינע נאָכפלאָגער. איצטער, אונטער דעם
איינפלוס פון די פינסטערע אומשטענדן אין דער צייט פון דער
גרויסער פעלקער־וואַנדערונג, פון דער פאָרדאָרבנקייט פון דער רוי־
מישער געזעלשאפט און דעם איינפלוס פון מזרח, האָט זיך אנטוויקלט
א פּעסימיזם; עס איז פאַרלאָרן געוואָרן דער גלויבן אין דער מענ־
לִיכקייט צו דערגרייכן א בעסערע צוקונפט דורך דעם מענשנס אייי־
גענער אנשטרענגונג. עס האָט זיך אויסגעבילדעט א זיכערקייט אין
דעם טריאומף פון דער שוואַרצער גבורה אויף דער ערה, און מענשן
האָבן גארן געזוכט א טרייסט אין דעם גלויבן פון אן עקזיסטענץ
נאָכן טויט, וואו עס וועט מער ניט זיין קיין דיי־וועלטיגע צרות
און לִיידן.

אונטער אזעלכע באַדינגונגען האָט דאָס קריסטנטום זיך דער־
וואַרבן אלץ א גרעסערע שליטה אויף די מוחות. עס איז אבער
מערקווירדיג, וואָס עס האָט ניט ארויסגעבראכט קיין ממשותדיגע
ענדערונג אין דעם גאנצן פון לעבן. פאַקטיש האָט עס ניט נאר

---

* די לעצטע צייט מישט מען צונויף, דערהויפט אין דייטשלאַנד
און רוסלאַנד, די באַגריפן פון „קולטור" און „ציווילִיזאַציע", ד. ה.
אויפקלערונג. אין די 60יגער יאָרן אָבער האָט מען זיי פולשטענדיג אונ־
טערשיידט איינע פון די אַנדערע. קולטור האָט מען מאַלסט אָנגערופן
די אַנטוויקלונג פון די אויסערליכע באַקוועמליכקייטן פון לעבן, היגי־
ענע, די פאַרקער־מיטלען, שיינע אויסשטאַטונגען א. ד. ג. ציווִיליזאַציע
אָדער אויפקלערונג, ווי־ט, האָט מען אָנגערופן די אנטוויקלונג פון
וויסן, דיינקען, שאַפן. און די שטרעבונג צו א בעסערער איינאָרדענונג
צון לעבן.

ניט געשאפן קיין נייע פארמען פון לעבן, נאר עס האט שלום גע־מאכט, ווי דאס היידנטום פריער, מיט דער רוימישער קנעכט־שאפט, מיט דעם נארמאנישן לייבאיגנטום־רעכט און מיט די פאר־דארבנקייטען פון דער רוימישער זעלבסט־הערשאפט. די קריסט־ליכע רעליגיאנס דינער זיינען שנעל געוואָרן אפילו די שטיצע פון די אימפעראטארס. די אומגלייכהייט פון די פארמעגנס און די פאליטישע אונטערדריקונג זיינען געבליבן דיזעלביגע ווי פריער, און די גייסטיגע אנטוויקלונג פון דער געזעלשאפט איז באדייטנד גע־פאלן. קיין נייע פארמען פון געזעלשאפטליכקייט האט דאס קריס־טנטום ניט אויסגעארבעט. אין דער ווירקליכקייט, דערוואַרטנדיג א שנעלן אונטערגאנג פון דער וועלט, האט עס וועגן דעם זיך גאר ווייניג געווארגט, אזוי אז עס איז פארבי געגאנגען מער ווי טויזנט יאר איידער עס האט זיך אנגעהויבן אויסארבעטן אין אייראפא, צוערשט ביי די ברעגעס פון מיטלענדישן ים און דערנאך אויך אין אינלאנד, — און דאס אויך פון גאנץ אנדערע קוואלן — א נייע ער געבוי פון לעבן אין די שטעט, וועלכע האבן זיך דערקלערט פאר אומאפהענגיקע. אין די דאזיגע נייע צענטערס פון א פרייען לעבן, וואס זיינען אין דעם פרט געווען ענליך צו די פרייע שטעט פון דעם אלטן גריכנלאנד, האט זיך אויך אנגעפאנגען די ווידערגעבורט פון די ווייסנשאפטן, וואס זיינען פארשטיקט געוואָרן אין אייראפא זינט די צייטן פון די מאקעדאנישע און רוימישע אימפעריעס.

אין די אפאסטאלישע צייטן האבן קריסטוסעס נאכפאלגער, וועלכע האבן געלעבט אין דער דערוואַרטונג פון יעזוסעס באלדיגן צווייטן אנקומען, דער עיקר זיך געזאָרגט וועגן דער פארשפרייטונג פון דער לערע, וואס האט פארשפראכן מענשן א רעטונג. זיי האבן זיך געאיילט פאנאנדערצוטראגן די „גוטע בשורה", און ווען נויטיג זיינען זיי אומגעקומען פון א מארטירער־טוט. אבער שוין אין דעם צווייטן יאָרהונדערט פון דער קריסטליכער צייטרעכענונג האט זיך אנגעהויבן שאפן די קריסטליכע „קירך". עס איז באקאנט ווי אין מזרח צעברעקלען זיך לייכט די נייע רעליגיעס אין א סך ארטן. יעדערער טייטשט אויס אויף זיין שטייגער די אויפגעקומענע לערע און האלט זיך ליידנשאפטליך פאר זיין פירוש; און דאס קריסטנטום איז אויך געווען אין געפאר אזוי צעברעקלט צו ווער'ן, נאך מער

דערפאר, ווייל אין קליין־אזיע און עגיפטן, וואו עס האָט זיך דער־
האָפּט אנטוויקלט, האָבן זיך צונויפגעמישט מיט אים אנדערע
גלויבנס לערנען: דער בודדיזם און דאס אלטע היידנטום. * צוליב
דעם האָבן די לערער פון קריסטנטום גלייך פון אנהויב אָן גע־
שטרעבט צו באַשאפן, לויט דעם ביישפיל פון תורת משה, א „קירך",
ד. ה. אן איינג־פארבונדענע גרופּע לערער, וואָס היטן אָפּ די לערע
אין איר אמתער ריינקייט, אדער לכל הפחות אין איר איינארטיגער
פאָרם.

איינמאל אָבער זיינען געשאפן געוואָרן קירכן אלס אָפּהיטער
פון דער לערע און אירע ריטואלן, איז באַשאפן געוואָרן, פונקט
ווי אין דעם בודדיזם, פון איין זייט דאָס מאָנאַכעניזם, ד. ה. די
אָפּשיידונג פון דער געזעלשאפט מצד א טייל לערער, און פון דער
אנדערר זייט האָט זיך פאָרמירט א באזונדער מעכטיגע קאָסטע
ניסטליכע, וועלכע האָט זיך מתקרב געווען מיט דער וועלטליכער
מאַכט. אָפּהיטנדיג דאָס, וואָס זי האָט גערעכנט אלס די ריינ־
קייט פון גלויבן און רודפנדיג דאָס, וואָס זי האָט באַטראַכט אלס
א פארגרייזונג און אָפּיקורסות, איז די קירך באלד דערגאנגען
אין אירע רדיפות אויף די אָפּטריניגע ביז צו דער אויסערסטער
גרויזאמקייט. און צוליב דעם ערפאָלג אין דעמדאָזיגן קאמף האָט
זי צוערשט געזוכט און דערנאָך שוין געפאָדערט א שטיצע פון די
וועלטליכע ממשלות, וועלכע האָבן פון זייער זייט געפאָדערט פון
דער קירך א גינסטיגע באציאונג און א אונטערשטיצונג פון דער
רעליגיע פאר זייער טיראַנישער מאַכט איבערן פאָלק.

אויף אָט דעם אופן איז פארגעסן געוואָרן דער גרונט־געדאַנק
פון דער קריסטליכער לערע — זיין ענוות, זיין „גייסט פון הכנעה".
די באַוועגונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן ווי א פראָטעסט אנטקעגן

---

* דערפאר אין זיין ווערק „דער קאָנפליקט צווישן וויסנשאַפט און
רעליגיע" האָט אָנגעוויזן ווייפיל עס איז צוגעמישט געוואָרן צום קריסטנ־
טום פון די היידנישע קולטן פון קליין־אזיע, עגיפטן א. ד. ג. ער האָט
אָבער ניט געצויגן גענוג אויפמערקזאמקייט אויף דעם נאָך גרעסערן
איינפלוס פונם בודדיזם, וועלכער איז נאָך עד היום ניט גענוג אויס־
געפארשט געוואָרן.

די פארדאַרבענקייטן פון דער מאכט, איז איצט געווארן דער הילף־מיטל פון דער דאזיגער מאכט. די קירך מיט אירע ברכות האט ניט נאר פארצייעט די הערשער זייערע פארברעכנס, נאר זי האט ארויסגעשטעלט די דאזיגע פארברעכנס ווי אן אויספירונג פון נאטם געבאט.

צוואמען דערמיט האט די קריסטליכע קירך אנגעוועגדט אלע כחות ניט צו דערלאזן, אז קריסטן זאלן שטודירן דעם „היידנישן אלטערטום". די דיינקמעלער און מאנוסקריפטען פון אלטן גריכנלאנד — אין יענער צייט די אייניציגע קוואלן פון וויסן — זיינען פארניכטעט געווארן, ווייל די קירך האט אין זיי געזען בלויז „גאוה" און „אומגלויבן", געשאפן פון טייוול; און אירע פארבאטן זיינען נעווען אזוי שטרייניג און האבן אזויפיל געשטימט מיט דעם אלגעמיינעם גייסט פון קריסטליכער אומטאלעראנץ, אז אייניגע שריפטן פון די גריכישע דיינקער זיינען אינגאנצן פארלאָרן געגאנגען, און מערב אייראפא האט זיך דערוואוסט פון זיי בלויז דורכדעם, וואס די אראבער האבן זיי אפגעהיט אין אראבישע איבערזעצונגען. אזוי גרינטליך האבן די קריסטן אויסגעראט די „העלענישע חכמה." *

אין דערזעלביגער צייט אבער האט די פעאדאלע אַרדענונג מיט איר רעכט פון לייבאיגנשאפט, וואס האט זיך איינגעשטעלט אין אייראפא נאך דעם צעפאלן פון דער רוימישער אימפעריע, אנגעהויבן פאנאנדערגעזעצט צו ווערן — דערהויפט זינט די צייטן פון די קרייץ־צוגן און נאכדעם ווי עס איז פארגעקומען א רייַ ערנסטע אויפשטאנדן פון די פויערים אויפן לאנד, ווי אויך די אויפשטאנדן אין די שטעט. ** א דאנק די פארבינדונגען מיטן מזרח און דעם

---

* די שאפונגען פון אריסטאטל, דעם גרויסן באגרינדער פון די נאטורוויסנשאפטן, זיינען צוערשט באקאנט געווארן אין אייראפא אין מיטלאלטער דורך אן איבערזעצונג אויף לאטיין פון דער אראבישער שפראך.

** די קרייץ־צוגן האבן ארויסגערופן אומגעהייערע וואנדערונגען צון דער באפעלקערונג, און דערצו האט יעדער פויער־קנעכט, וואס האט אנגענייט א צלם אויפן ארבל און איז צוגעשטאנען צו די קרייץ־פירער זיך באפריט פון זיין לייבאיגנשאפטליכן שטאנד.

אַרשטאַרקטן האַנדל איבערן ים און לאַנד זיינען אין אייראפּא ביסלאַכווייז באשאפן געוואָרן שטעט, אין וועלכע צונלייך מיט דער אַנטוויקלונג פון האַנדל, מלאכות און קונסטן, האָט זיך אויך אַנטוויקלט דער גייסט פון פרייהייט, און אַנהויבנדיג פון 10טן יאָרהונדערט אָן האָבן דידאָזינג שטעט געגומען ארונטערזעצן די הערשאפט פון זייערע וועלטליכע הערשער און פון די בישאפן. אזוינע אויפשטאַנדן האָבן זיך אַנגעהויבן שנעל פאַרשפרייטן. די איינוואוינער פון די רעוואָלטירנדע שטעט האָבן אליין אויסגעארבעט „כארטעס" אדער „שריפטן" פון זייערע פרייהייטן, און האָבן געצוואונגען זייערע רעגירער אַנצוד־ערקענען און אונטערשרייבן דידאָזינג כארטעס, אדער זיי האָבן גאָר פשוט ארויסגעטריבן זייערע הערשער און זיך פאַרשוואָרן צווישן זיך אָפצוהיטן זייערע נייע שריפטן פון פרייהייטן. די בירגער האָבן קודם כל זיך אַנטזאגט אַנצודערקענען דעם געריכט פון פרינץ אדער בישאף און האָבן אליין אויסגעקליבן זייערע ריכטער. זיי האָבן באשאפן זייער שטאָטיש מיליץ פאר דער באשיצונג פון שטאָט און האָבן באשטימט דעם פירער פון דער מיליץ; און ענדליך זיינען זיי אריינגעטראָטן אין פארבאַנדן, אין פעדעראַציעס מיט אַנדערע פרייע שטעט וויי זייערע. א סך שטעט האָבן אויך באפרייט זייערע ארומיגע פויערים פון דעם לייבאייגנשאפט יאָך פון די וועלטליכע און גייסטליכע באזיצער, שיקנדיג צו הילף פון די דערפער זייערע שטאָטיש מיליץ־מחנות. אזוי צום ביישפיל האָט די שטאָט געגוא גענטאָן שוין אין 10טן י. ה. און ביסלאכווייז האָט די באפרייאונג פון די שטעט און די גרינדונג פון פרייע קאָמונעס זיך פארשפרייט אין בער גאנץ אייראפּא: צוערשט אין איטאליע און אין שפאניע, דערנאָך, אין 12טן י. ה., אין פראנקרייך, אין די נידערלענדער, אין זנגלאנד, און ענדליך איבער דער גאנצער מיטל־אייראפּא, ביז בעהמען, פוילן און אפילו צפון־מערב רוסלאנד, וואו נאָווגאָראד און פסקאָוו, מיט זייערע קאלאניעס אין וויאַטקא, וואלאגדא און אנדערע ערטער, האָבן געלעבט ווי פרייע פאלקס־רעגירונגען אין א משך פון עטליכע יאָרהונדערטן. אין די פרייע שטעט איז אויף דעם אופן ווידער אויפגעשטעלט געווארן יענע פרייע פאליטישע איינאָרדענונג, וואָס א דאנק איר האָט זיך אַנדערהאלבן טויזנט יאָר פריער אזוי גרויסאַרטיג אנטוויקלט די בילדונג אין אלטן גריכנלאנד. איצ־

טער האט זיך דאס אייגענע ווידערהאלט אין די פרייע שטעט פון מערב און מיטן אייראפא. *

און צוזאמען מיט דער אויפשפראצונג פון א נייעם פרייען לעבן האט זיך אנגעהויבן אן אויפלעבונג פון וויסנשאפט, קונסט און פרייען גדאנק, ווען האט באקומען אין דער געשיכטע דעם נאמען „די ווידערגעבורט" אדער „רענעסאנס עפאכע".

איך וועל אבער דא זיך ניט אריינלאזן אין אנאליז פון די אורזאכן, ווען האבן געפירט אין אירופא צוערשט צו א ווידער־נעבורט און דערנאך, אין 16טן און 17טן י. ה., צו דער אזוי אנ־גערופענער „אויפקלערונגס־עפאכע", ניט נאר דערפאר, ווייל ווען דעם דאזיגן אויפוואכן, ווען דער מענשליכער שכל האט זיך דער־וואכט פון זיין לאנגן שלאף, זיינען פאראן א סך אויסגעצייכנטע יוערק, און אפילו א קורצער איבערבליק איבער זיי וואלט אונז ווייט אוועקגעפירט פון אונזער אוממיטלבארן ציל. עס וואלט מיר אויס־געקומען צו באטראכטן, פיל מער בפרטיות ווי דאס איז געטאן נע־ווארן ביז איצט, ניט נאר דעם אייגפלום אויף דער אנטוויקלונג פון דער וויסנשאפט און קונסט, ווען עס האט געהאט די אנטדע־קונג פון די מאנומענטן פון דער אלטער גריכישער וויסנשאפט, קונסט און פילאסאפיע, ווי אויך דער אינפלום פון די ווייטע רייזן איבער די ימים און לענדער, ווען זיינען אונטערגענומען געווארן אין די־דאזיגע יארן פון דעם האנדל מיטן מזרח, די אנטדעקונג פון אמע־ריקא א. אז. וו., נאר מען וואלט אויך געמוזט באטראכטן דעם אינפלום פון די נייע פארמען פונם געזעל־שאפטליכן לעבן, ווען זיינען דאמאלסט געשאפן גע־ווארן אין די פרייע שטעט. דערצו וואלט אויך נויטיג געווען צו באווייזן, ווי אזוי די דאזיגע נייע אומשטענדן פון שטאטישן לעבן און די דערוואכונג פון דער פויערשער באפעלקערונג האבן געפירט צו א נייעם באגריף פון קריסטנטום און צו טיפע פאלקס באוועגונ־

* וועגן אט דעם לעבענס שטריך זיינען פארן א סך אויסגעצייכנטע יארשונגען, וועלכע ווערן פארשווינגן אין אונזערע רעגירונגס־שולעס און יוניווערזיטעטן. א צעטל פון זיי ווען דער לעזער געפינען אין מיין בוך „געגנזויטיגע הילף," ווא עס ווערט אויך געגעבן א קורצער בילד יון דעם לעבן פון די פרייע מיטלאלטערליכע שטעט.

נעז, אין וועלכע דער פּראָטעסט אנטקעגן דער הערשאפט פון דער קירך האָט זיך צונויפגענאָמען מיט דער שטרעבונג זיך צו באפרייען פון דעם יאָך פון לייבאיגנשאפט.

אזוינע אויפשטאנדן האָבן זיך פאנאנדערגענאָמען אין בריטע כוואליעס איבער גאנץ איראָפּאָ. זיי האָבן זיך אנגעהויבן מיט דער באוועגונג פון די א ל ב י ג ע נ צ ע ר אין דרום־פראנקרייך אין 11טן און 12טן יאָרהונדערט. שפעטער, ביים סוף 14טן י. ה. זיינען אין ענגלאנד פאָרגעקומען די פויערשע אויפשטאנדן פון ד ז ש א ן ב א ל ל, ו ו א ט ט י י ל ע ר און די ל א ל ל א ר ד ן, וואָס זיינען געווען געריכטעט אנטקעגן די לאָרדן און דער רעגי־רונג, אין פאַרבינדונג מיט דער רעליגיעזער פּראָטעסטאנטישער באַ־וועגונג פון ו ו י ק ל י ף. אין בעהמען האָט זיך אנטוויקלט די לערע פון דעם גרויסן רעפאָרמאטאָר און מארטירער י א ן ה ו ס (וועמען די קירך האָט פאַרברענט אין יאָר 1415), און די גרויסע צאָל פון זיינע נאָכפאָלגער האָבן רעוואָלטירט אי אנטקעגן דער קאטוילישער קירך, אי אנטקעגן דעם יאָך פון די פעאָדאָלע פריצים. דערנאָך האָבן זיך אָנגעהויבן די קאָמוניסטישע באַוועגונגען פון די מאָראַוויער ברידער אין מאָראַוויע און פון די אָנאַבאַפּטיסטן אין האָלאַנד, אין מערב־דייטשלאנד און אין דער שוויץ — און זיי אלע האָבן געשטרעבט ניט נאָר אָפּצורייניגען דאָס קריסטנטום פון די אָנגעזאַטענע פּסלות, וואָס האָט זיך אָפּגעזעצט אויף אים צוליב דער וועלטליכער הערשאפט פון די גייסטליכע, נאָר אויך אומצו־פריעדן דעם גאנצן געזעלשאפטליכן געבוי אין דעם זין פון גלייכ־הייט און קאָמוניזם.

ענדליך וואָלט אויך אויסגעקומען זיך אָפּצושטעלן אויף דעם גרויסן פּויערן־קריג אין דייטשלאנד, אין 16טן י. ה., וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין פאַרבינדונג מיט דער פּראָטעסטאנטישער באַ־וועגונג, און אויף די אויפשטאנדן אנטקעגן דעם פאָפּיזם, די פּרי־צים און די קיניגן, וואָס האָבן זיך וויט פאַרשפּרייט אין ענגלאָנד, פון דעם יאָר 1639 ביז 1648; און וואָס האָט זיך געענדיגט מיט דעם טויט־אורטייל אויף דעם קיניג און מיט דער אָפּשאפונג פון דער פעאָדאָלער אָרדענונג. געווים האָט קיינער פון דידאָזיגע באַ־וועגונגען ניט דערגרייכט יענע צילן — די פּאָליטישע, עקאָנאָמישע און מאָראָלע — וועלכע זיי אלע האָבן זיך געשטעלט. אבער יעדע־

פאלס האבן זיי געשאפן אין אייראפא צוויי פארהעלטנים־מעסיג פרייע קאנפעדעראציעס, די שווייצאַרישע און האלענדישע, און פאלגליך דערנאך צוויי פארהעלטנים־מעסיג פרייע לענדער, ענג־לאנד און פראנקרייך, וואו די מוחות זיינען שוין געווען אויף אזוי פיל צוגעגרייט, אז די לערעם פון די פריידינקנדע שרייבער האבן געפונען א סך נאכפאלגער, און די דיינקער האבן געקאנט שרייבן און אפטמאל אויך דרוקן זייערע ווערק ניט ריזיקירנדיג פארברענט צו ווערן אויפן שייטערהויפן דורך די פרינצן פון דער קריסטליכער קירך, אדער אריינגעזעצט צו ווערן אויף אייביג אין די געפענגנישן.

כדי צו דערקלערן פולשטענדיג דעם וואוקס פון פילאסאפישן דיינקען, מיט וועלכן דער 17טער י. ה. האט זיך אויסגעציכנט, וואלט פאלגליך אויסגעקומען פאנאנדערצוקלייבן דעם איינפלום פון דידאזינע רעוואלוציאנערע פאלקס־באוועגונגען צוגלייך מיט דעם איינפלום פון די דאמאלסט־אנטדעקטע דיינקמעלער פון דער אלטגריכישער שריפטשטעלעריי, וועגן וועלכער מען רעדט אזוי נארן אין די געשיכטן פון דער רענעסאנס־עפאכע, פארגעסנדיג די פאלקס־באוועגונגען. אבער אזא פארשונג אויפן געביט פון דער אלגעמיינער פילאסאפיע פון געשיכטע וואלט אונז אוועקגעפירט פיל צו־וויט פון אונזער אוממיטלבארן ציל. איז דעריבער וועל איך זיך באשריינקען בלויז אויף דעם אנווייז, אז אט די אלע אור־זאכן אינאיינעם גענומען האבן געהאלפן אויסער־בעטן א נייעם פרייערן צונויפשטעל פון לעבן, און אזוי ווי זיי האבן נעגעבן א נייע ריכטונג דעם דיינקען, האבן זיי געהאלפן דער אויס־ארבעטונג פון א נייער וויסנשאפט, וואס האט זיך ביסלאכווייז באפרייט פון דער טאלאגישער אפוטרופסות, פון א נייער פילאסאפיע, וואס האט געשטרעבט אומצופאסן דאס לעבן פון דער גאנצער נאטור און דערקלערן עס אויף א נאטירליכן וועג, און ענדליך דערוועקן די שאפונגס קראפט פון דעם מענשליכן גייסט. אינאיי־נעם מיט דעם וועל איך זוכן צו באווייזן, ווי פון דער צייט אן האט אלץ ליכטיגער און אקטיווער געמומען ארויסטרעטן אויפן מא־טעריעל פערזענליכקייט, וועלכע האט דערקלערט איר אומאפהענגיקייט פון דער קירך, פון דער רע־גירונג און פון די איינגעשטעלטע טראדיציעס.

אין פארלויף פון די ערשטע צען יאָרהונדערטן פון אונזער צייט־
רעכענונג האָט די קריסטלִיכע קירך געזען אין דער נאטורפאָרשונג
עפּעס וואָס איז אומנויטיג און אפילו שעדלִיך, וואָס פירט צו האַלטן
פון זיך, צו גאוה; די גאוה איז ווידער פארפאַלגט געוואָרן אלס
דער קוואל פון אומגלויבן. דאָס מאָראַלישע, וואָס געפינט זיך אינם
מענשן, האָט די קירך באַהויפּטעט, באַקומט ער כלל ניט פון זיין
אייגענער נאטור, ווערט קאָן אים נאָר טרייבן צו שלעכטס, זאָל־
דערן ער באקומט עס אויסשליסלִיך פון דער געטלִיכער אנטפּלעק־
קונג. יעדע פאָרשונג פון די נאטירלִיכע קוואַלן פון דאָס מאָראַלע
אינם מענשן איז אָפּגעשאָפט געוואָרן, און דעריבער איז די גרי־
בישע וויסנשאפט, וואָס האָט זיך געפּרובט געבן א נאטירלִיכע בא־
גרינדונג פון דאָס מאָראַלע, לחלוטן פאַרוואָרפן געוואָרן. צום גליק
האָבן די וויסנשאפטן, וואָס האָבן ארויסגעשפּראָצט אין גריכנלאַנד
נעפונען פאר זיך א מקום מקלט ביי די אַראבער, וועלכע האָבן אי־
בערזעצט די גריכישע שרייבער אויף זייער שפּראַך און האָבן נאָך
אלַיין אויסגעבריייטערט אונזערע דערקענטניסן, דערהויפּט וועגן דעם
ערדקוגל און די הימלשע ליכטער, און אינאיינעם דערמיט אויך די
מאטעמאטישע וויסנשאפט און די מעדיצין; און וואָס איז שייך
דאָס מאָראַלע, האָט די אַראבישע וויסנשאפט, פונקט ווי די גרי־
בישע, דאָס געהאַלטן פאר א טייל פון דער נאטורדערקענטניש.
אָבער די קריסטלִיכע קירך האָט אזא וויסן פארוואָרפן ווי אן
אפּיקורסות. אזוי האָט עס אָנגעהאַלטן העכער ווי טויזנט יאָר, און
ערשט אין עלפטן יאָרהונדערט, בעת אין אירלאַנד האָט זיך אָנגע־
הויבן דער אויפשטאנד פון די שטעט, האָט זיך אויך אָנגעהויבן די
פרייהיינקערישע (ראציאָנאַליסטישע) באַוועגונג. מען האָט גענו־
מען פלַייסיג אויפּזוכן די וואו עס איז איבערגעבליבענע מאָנומענטן
פון דער אלט־גריכישער וויסנשאפט און פילאָסאָפּיע, און מען האָט
נאָך זיי געמומען אויסלערנען נעאָמעטריע, פיזיק, אסטראָנאָמיע און
פילאָסאָפּיע. אין דעם טיפן חושך, וואָס האָט געהערשט אין איי־
ראפּא אזויפיל יאָרהונדערטן, איז די אָנטדעקונג פון א וועלכן עס
איז מאָנוסקריפּט פון פּלאַטאָ אדער אריסטאָטעל און די איבערזע־
צונג דערפון געוואָרן א וועלט־פאָסירונג: די דאָזיגע כתבים האָבן
אויפגעדעקט א נייעם אומבאַקאַנטן רונדשוי; זיי האָבן געוועקט די
מוחות, האָבן אויפגעלעבט דעם געפיל פון שיינקייט און ענטציקונג

פאר דער נאטור, און פאראיינס אויך אויפגעוועקט דעם גלויבן אין דעם כח פון דעם מענשליכן שכל, פון וועלכן די קריסטליכע קירך האט אזוי גרינטליך אפגעווייגט די מענשן.

פון יענע צייטן אן האט זיך אנגעהויבן א ווידערגעבורט — צוערשט אין די וויסנשאפטן, דערנאך בכלל, און אויך אין די פאר־שונגען בנוגע דעם עצם און די יסודות פון מאראל. דער מארטירער א ב ע ל י א ר (געב. אין יאר 1079, געשט. אין 1142) האט זיך שוין אין אנהויב 12טן י. ה. אנטשלאסן צו באהויפטן נאך די דיינ־קער פון אלטן גריכנלאנד, אז דער מענש טראגט אין זיך גופא די שפראצן פון מאראלע באגריפן. ער האט אבער ניט געפונען קיין שטיצע פאר אזא אפיקורסות, און ערשט אין דעם נעקסטן יאר־הונדערט האט זיך אין פראנקרייך באוויזן א דיינקער, ט א מ א ס א ק ו י נ א ס (1225–1278), וועלכער האט געזוכט צו פאראיי־ניגען די לערען פון דער קריסטליכער קירך מיט א טייל פון אריס־טאטעלס לערע; און אין ענגלאנד האט ר א ד ז ש ע ר ב ע ק א ן (1214–1294) ארום דערזעלביגער צייט זיך געפרובט ענדליך אראפ־צופרן די איבערנאטירליכע קרעפטן אין דער דערקלערונג פון דער נאטור בכלל, און אזוי אויך פון דעם מענשנס מאראלע באגריפן בפרט.

אט די ריכטונג איז איבעריגנס גיך פארשטיקט געוואָרן, און עס זיינען נויטיג געווען די אויבען דערמאנטע פאלקס באוועגונגען, וואס האבן ארומגעכאפט בעהמען, מאראוויען (לענדער, וואס גע־הערן איצטער צו דער דייטשער אימפעריע), די שווייץ, פראנקרייך, דערהויפט די דרומדיגע טיילן, די נידערלענדער און ענגלאנד; עס איז נויטיג געווען, אז הונדערטע טויזנטער מענשן זאלן אומקומען פון פייער און שווערד, און זייערע פירער זאלן אויסשטיין די פייניגונגען פון גיהנום — קורץ, עס איז נויטיג געווען די גרעסטע אויפטרייסלונג, וואס האט ביסלאכווייז ארומגעכאפט גאנץ אייראפא, פון 12טן ביז 16טן י. ה., כדי די קירך און די בירגערליכע ג־וועלטיגער, וואס זיינען געפירט געוואָרן פון איר, זאלן דערלויבן די דיינקער צו רייזן און שרייבן וועגן ד ע ם מ ע נ ש נ ס נ ע ז ע ל ש א פ ט ל י כ ן א י נ ס ט י נ ק ט ווי וועגן דעם קוואל פון די מאראלע באגריפן, און וועגן דער באדייטונג פון דעם

מענשליכן שכל פאר דער אויסארבעטונג פון די מאראלע פרינציפן. אבער אפילו דאן האט דאס דיינקען, וואס איז באפריידט געווארן פון דעם יאך פון דער קירך, פארגעצויגען צוצושרייבן צו די קלוגע גע־וועלטיגער און געזעצגעבער. דאס, וואס איז פריער צוגעשריבן גע־וואָרן צו דער געטליכער אנטפלעקונג, איידער די נייע ריכטונג פון נעראנק האט זיך אנטשלאסן אנצודערקענען, אז די אויסארבעטונג פון די מאראלע פרינציפן איז געווען דער אויפטו פון דער אלגעמיין מענשליכער שאפונגסקראפט.

אינמיטן פון 16טן י. ה., קורץ פאר קאפערניקוס' טויט (ער איז געב. אין 1473, געשט. אין יאר 1543) איז ערשינען זיין בוך וועגן דעם געבוי פון אונזער פלאנעטן־סיסטעם, וואס האט געגעבן א שטארקן שטויס דעם נאטורוויסנשאפטליכן דיינקען. אין דעם בוך איז באוויזן געווארן, אז די ערד הויבט נאר ניט אן צו שטיין אין דעם אלוועלטליכן צענטער, און אפילו ניט אין צענטער פון אונ־זער פלאנעטן־סיסטעם, אז די זון און די שטערן דרייען זיך נאר ניט ארום איר, ווי דאס דוכט זיך אונז אויס; און אז ניט נאר אונזער ערד, נאר אויך די זון, ארום וועלכער די ערד דרייט זיך, ווינען פשוטע זעמדעלאך אין דער ריי פון דער אומענדליכער צאל וועלטן. אט די אידייען זיינען זיך אזוי ווייט פונאנדערגעגאנגען פון די לערען פון דער קירך, וואס האט באהויפטעט, אז די ערד איז דער צענטער פון דער גאנצער וועלט און דער מענש איז דער תכלית הבריאה, וועמען דער באשאפער פון דער נאטור שוינקט זיין באזונדער השגחה, אז די קירך האט, פארשטייט זיך, גלייך געגומען גרויזאם פארפאלגן דיזאזיגע לערע, און ניט ווייניג מענשן זיינען געפאלן קרבנות פון דער דאזיגער פארפאלגונג. אזוי איז דער איטאליענער ז ש י א ר ד א נ א ב ר ו נ א (געב. אין יאר 1548) פארברענט געווארן פון דער רוימישער אינקוויזיציע אין יאר 1600 פאר זיין ווערק Saggio della bestia ſriomfante וואו ער האט זיך אריסגעזאגט פאר קאפערניקוסעם אפיקורסישן גערענק. די נייע ריכטונג איז שוין אבער געגעבן געווארן פון די אסטרא־נאמען, און עס איז בכלל פעסטגעשטעלט געווארן די באדייטונג פון נעגויע באאבאכטונגען און זייערע מאטעמאטישע באארבעטונגען, ווי אויך די וויכטיקייט פון וויסן, וואס איז געבויט אויף דערפארונג

לחיפך צו די שלוסן, וואס זיינען געבויט אויף דער מעטאפיזיק. אין פלאָרענץ האָט זיך אפילו געבילדעט אן אקאדעמיע פון עקספערימענטן.

באלד נאָך דעם, אין די יאָרן 1609 און 1619, האָבן די ענגוויע פאָרשונגען פון ק ע פ ל ע ר (געב. 1571, געשט. 1630) וועגן די נעזעצן פון דער באוועגונג פון די פלאַנעטן ארום דער זון באשטעטיגט די שלוסן, צו וועלכע קאָפערניקוס איז געקומען; און 20 יאָר שפעטער האָט דער איטאליענישער גלילעי (געב. 1564, געשט. 1642) ארויסגעגעבן זיינע הויפט ווערק, וועלכע האָבן ניט נאָר באשטעטיגט קאָפערניקוסעס לערע, נאָר האָבן נאָך וויטער באווויזן וואוהין עס פירט די פיזיקע, וועלכע איז געבויט אויף עקספערימענטן. דערפאר וואס גאליליי האָט געהאלטן פון קאָפערניקוסעס לערע, האָט די קירך אים געפייניגט, און פייניגענדיג אים געצוואונגען זיך אָפצוזאָגן פון אזא „אפיקורסות". דער נעדאנק אָבער האָט זיך שוין באפרייט פון די קריסטליכע און אלטאידישע לערען, און די נאטורוויסנשאפט האָט אין דעם ענגלישן פאָרשער פ ר א נ ס י ס ב ע ק א ן געפונען ניט נאָר א פאָרטזעצער פון די געוואלטע פאָרשונגען פון קאָפערניקוס, קעפלער און גאליליי, נאָר אויך דעם באגרינדער פון א נייעם מעטאָד פון וויסנשאפטליכער פאָרשונג — דעם אינדוקטיוון מעטאָד, וואס איז געבויט אויף א ענגויער אויספאָרשונג פון די פאקטן פון דער נאטור און די באקומענע שלוסן פון די דאָזיגע פאקטן, אנשטאט צו דערקלערן די נאטור דעדוקטיוו, ד. ה. אויפן גרונט פון א פריער ארויסגעבראכטע אבסטראקטע שכלדיגע סברות. נאָך מער, בעקאָן האָט אנגעצייכנט די יסודות פון א נייער וויסנשאפט, וואס איז געבויט אין אלע אירע הויפט צווייגן אויף באָבאכטונג און עקספערימענטן. אין ענגלאנד איז אין יענער צייט שוין אנגענומען אן ערנסטע אויפרודערונג פון די מוחות, וועלכע האָט זיך באלד אויסגעגאסן אין דער רעוואָלוציע פון די יאָרן 1639 ביז 1648 — די רעוואָלוציע פון די פויערים און באזונדערס פון דעם מיטל־קלאַס אין די שטעט, וואס האָט זיך געענדיגט מיט דער פארקינדיגונג פון דער רעפובליק און דער פאראורטיילונג צום טויט פון קיניג. און צוגלייך מיט דעם עקאָנאָמישן און פאָליטישן איבערקער, ד. ה. מיט דער פארניכטונג פון דער הערשאפט פון די פעא־

דאלע ערדבאזיצער און דעם קומען צו מאכט פון שטאטישן מיטל־קלאס, איז פארגעקומען די גייסטיגע באפרייאונג פון דעם יאך פון די קירכן און די אויסארבעטונג פון א נייער פילאסאפיע — א נייעם פארשטיין די נאטור, וואס איז געבויט ניט אויף שכלדיגע סברות, נאר אויף אן ערנסטער אויספארשונג פון דער נאטור און דער שטופנארטיגער אנטוויקלונג פון לעבן, ד. ה. אויף עוואלוציע, וועלבע שטעלט צוזאמען דעם גרונט פון דער מאדערנער וויסנשאפט.

בעקאן און גאליליי זיינען געווען די פאטערס פון דער דאזיגער וויסנשאפט, וועלכע האט אין אנדער העלפט פון 17טן י. ה. אלץ קלארער געמומען פארשטיין איר אייגענע קראפט און די נויטיקייט פון א פולשטענדיגער באפרייאונג פון יאך פון די קירכן— פון דער קאטוילישער וויי פון די נייע פראטעסטאנטישע קירכן. די געלערטע האבן צוליב דעם זיך געמומען פאראיניגען צוויש זיך און גרינדן געלערטע „אקאדעמיעס", ד. ה. געזעלשאפטן, וואס האבן געארבעט פאר דער פרייער אויספארשונג פון דער נאטור; און אין דידאזיגע אקאדעמיעס איז אלס גרונט פרינציפ אנגענומען געווארן די עקספערימענטאלע פארשונג אנשטאט די פריערדיגע פלפולים. אט אזא ציל האבן געשטעלט פאר זיך די אקאדעמיעס, וואס זיינען אנטשטאנען צוערשט אין איטאליע, און דערנאך אויך די קיניגליכע געזעלשאפט, וואס איז געגרינדעט געווארן אין ענגלאנד אין 17טן י. ה. און איז געווארן פון יענער צייט אן די פעסטונג פון נאטורוויסנשאפטליכן וויסן און דער מוסטער פאר אנדערע אזוינע געזעלשאפטן, וואס זיינען געגרינדעט געווארן אין פראנקרייך, האלאנד, פרייסן א. אז. וו.

אזא וועגדונג אין די וויסנשאפטן האט נאטירליך זיך אפגערופן אויך אויף דער וויסנשאפט פון מאראל. פראנסים בעקאן האט שוין אויניגע יאר פאר דער ענגלישער רעוואלוציע געמאכט א פאר־זוך — אמת זייער א פארזיכטיגן — אפצוטיילן די פראגע וועגן דער אפשטאמונג און דעם עצם פון די מאראלע באגריפן פון דער מעליגיע. ער האט געוואגט ארויסצוזאגן, אז די אפוועזנהייט פון מעליגיעזע איבערצייגונגען מוז ניט האבן קיין שעדליכן איינפלום אויף דער מאראל: אז אפילו אן אומגלויבער קאן זיין אן ערליכער בירגער, בעת פון דער אנדער זייט, זעט אן אבערגלויבישע רעליגיע

נעמט אויף זיך די אויבערזיכט אויף דעם מענשנס מאָראל, איז עס נרשט א ווירקליכע גענאָר. אויסגעדריקט האָט זיך בעקאָן אויף א העכסט אינגעהאלטענעם אופן — א־ניט האָט מען זיין ציים זיך גאָרנישט געקאָנט אויסדריקן; דער עצם אבער פון זיין נעדאנק איז געווען פאָרשטענדליך, און פון יענער ציים אן האָט רערזעלביגער נעדאנק זיך אנגעהויבן ארויסזאגן אלץ העכער און קלערער אין ענגלאנד און אין פראנקרייך. יעמאלט האָט מען זיך דערמאָנט אן דער פילאָסאָפיע פון עפיקורום און די סטאָאיקער, און עס האָט זיך אנגעהויבן די אנטוויקלונג פון דער ר א צ י א נ א־ל י ס ט י ש ע ר ע ט י ק, ד. ה. פון א עטיק אויף ווייסנשאפט־ליכע יסודות, דורך די ארבעטן פון האבבס, לאקק, שעפטסבערי, קאדוואָרטה, האטשיסאן, יום, אדאם סמיטה און אנדערע אין ענג־לאנד און שאטלאנד, און פון גאסענדי, העלוועציוס, האלבאך און א סך אנדערע אין פראנקרייך. *

עס איז אבער אינטערעסאנט, אז דער הויפט שטריך פון דער דערקלערונג פון מאָראל, וואָס בעקאָן האָט נענעבן (אויף וועלכן איך האָב שוין אנגעוויזן אין צוויטן קאפיטל), און דאָס איז, אז שוין אפילו ביי חיות איז דער א י נ ס ט י נ ק ט פון נ ע ז ע ל־ש א פ ט ל י כ ק י י ט ש ט א ר ק ע ר און ש ט ע נ ד י־נ ע ר א י י ד ע ר דער א י נ ס ט י נ ק ט פון ז ע ל ב ס ט־ד ע ר ה א ל ט ו נ נ — איז נעבליבן אהן אויפמערקזאמקייט פון ויינע נאכפאלגער און אפילו פון די נעוואנטע קעמפער פאר דער נאטירליכער דערקלערונג פון מאָראל. **

---

* דושיאָרדאנאָ ברונא'ס מערקווירדיג ווערק „סאָדושאָ דעללא בעס־טיאָ טריאָמפאנטע", ארויסגענעבן אין יאָר 1584, איז כמעט אוועק נית באמערקט. אזוי אויך שאפפאנ'ס בוך „דע לאָ סאגעסע" אין דער אויס־גאָבע פון 1601 (אין דער 1604 אויסאגבע איז אויסגעלאָזט געווארן א נעוואָגטע שטעלע וועגן רעליגיע), וואו ער האָט פרובירט באגרינדן די מאָראל אויפן פשוטן נעזונטן פאָרשטאָנד, האָט ווי עס זעט אוים, ניט נעהאָט קיין גרויסן אָפזאָץ אויסער פראנקרייך. די עססיים פון מאָנ־טען (1588), וועלכער האָט באָרעכטיגט די פיל פאָרמען פון רעליגיע האָט גראָד יא נעהאָט א גרויסן ערפאָלג.

** עס איז מערקווירדיג, וואָס אפילו יאָדל, דער היסטאָריקער פון דער עטיק, וועלכער דערשפירט אויסערגעווינליך שנעל יעדן נייעם אויפלום אין דער עטישער פילאָסופיע, האָט אויך ניט אָפגעשאָצט לויט

בלויז דאַרווין, ביים ענד פון זיין לעבן, האָט זיך אַנטשלאָסן צו ווידערהאָלן בעקאַנט געדאַנק אויפן גרונט פון זיינע אייגענע באָבאַכטונגען פון דער נאַטור, און האָט אים אריינגעלייגט אין פונדאַמענט פון עטליכע מערקווירדיגע זייטלאַך וועגן דער אָפשטאַמונג פון די מאַראַלע געפילן, וואָס זיינען אריין אין זיין בוך „די אָפשטאַמונג פונם מענשן" (זע אויבן, דעם צווייטן קאַפּיטל); אבער אפילו איצטער מיידן אוים די שרייבער וועגן עטיק דעמדאַזיגן גע־דאַנק, וועלכער האָט געדאַרפט לײגן אין גרונט פון יעדער ראַציאָ־נאַלער עטיק, דעסטאָ מער וואָס ער לייכט זיך דאָך דורך, זאָל זיין אין א ווייניגער באַשטימטער פאָרם, אין גרונט פון אלע לערען, וואָס זוכן די דערקלערונג פון מאַראַל אין דעם מענשנס נאַטור נופא.

נאָך בעקאַנען האָט הוגו גראָציוס, פון די פילאָסאָפן פון 17טן י.ה. זייער גוט פארשטאנען דיזעלביגע זאַך און האָט עס נאָך קלערער ארויסגעזאָגט אין זיין ווערק „וועגן דעם רעכט פון מלחמה", אין יאָר 1625. נאָכדעם ווי ער האָט געמאכט אייניגע באמערקונגען וועגן דעם באַשעפער און זיין אינפלוס אויף דער אויסאַרבעטונג פון די מאַראַלע באַגריפן ניט אוממיטעלבאר, נאָר דורך דער פאר־מיטלונג פון דער פארנינפטיגער נאַטור, וואָס „הגם זי איז באַשאַפן געוואָרן פון אים, איז זי אבער אומפארענדערבאר", האָט גראָציוס אָהן ספיקות אָנדערקענט, אז דער מקור פונם „רעכט" און פון די מיט אים אייניג פארבונדענע מאַראַלע באַגריפן, זיינען געווען ד י נ א ט ו ר א ו ן ד י פ א ר נ ו נ פ ט, ו ו א ם ד ע ר ק ע נ ט ז י.

די רעליגיעזע מאַראַל און די עטאַבלירונג פון ריטואַלן האָט ער ארויסגעטיילט פון דעם געביט פון דער נאַטירליכער מאַראַל און

זייער ווערט יענע עטליכע ווערטער, אין וועלכע בעיקאָן האָט אויסגע־דריקט זיין געדאַנק. ער האָט געזען אין זיי אָן אָפּקלאַנג פון דער גריכישער פילאָסאָפיע, אָדער פון דעם אזוי גערופענעם נאַטירליכן גע־זעץ, „לעקס נאַטוראַליס" (1573); בעת בעיקאן, וועלכער האָט ארויס־געדרונגען די מאַראַל פון דער געזעלשאַפטליכקייט, וואָס איז אייגנטיום־ליך פארן מענשן, ווי פאר די מערסטע טירן, האָט געגעבן א נייע נאַטור־ווישנשאַפטליכע דערקלערונג פאר די ערשטע פרינציפן פון מאַראַליטעט.

האט זיך פארנומען בלויז מיט דער אויספארשונג פון דער לעצטער. אונטער נאטור האט ער פארשטאנען די מענשליכע נאטור, און האט נעהאלטן אז עס איז אוממעגליך זי זאל ניט קאנען אונטערשיידן דאס גערעכטע פון דאס אומגערעכטע, היות ווי ביי דעם מענשן און ביי די חיות איז אנטוויקלט די געזעלשאפטליכקייט, וועלכע ציט דעם מענשן נויטיגערווייז אויסצוארבעטן א רוהיגן צוזאמענלעבן מיט זיינע מיטמענשן.

צוגלייך מיט אט דעם שטארקן געזעלשאפטליכן אימפולס, זאגט ווייטער גראציוס, האט דער מענש די פייאיקייט, א דאנק דער שפראך, ארויסצובריינגען אלנעמיינע רעגעלן פאר דעם אויפהאלט פון געמיינשאפטליכן לעבן און פירן זיך לויט זייער פארשריפט, און אט די זאך זאגן געמיינשאפטליכן לעבן ווערט דער קוואל פון די עטאבלירטע מנהגים און פון דעם אזוי אנגערופענעם נאטירלי כן אדער גווייניהייטס־רעכט. דער אויסארבעטונג פון די דאזיגע תקנות העלפן אויך ערשטענס, דער באגריף וועגן די אלגעמיינע נוצן און צווייטנס דער פאלגליכער באגריף פון דאס, וואס וועלט אנערקענט אלס גערעכט. עס איז אבער לגמרי א טעות צו באהויפטן, האט ער געזאגט, אז די הערשאפט, וואס געוועלטיגט איבער די מענשן, האט זיי געצוואונגען זיך צו זאגן וועגן דאס רעכט, אדער אז די מענשן האבן זיך געזאגט וועגן דאס רעכט נאר צוליב די נוצן אליין. דעם מענשן האט דערצו געציגן זיין נאטור. „ווארים אנהויבנדיג פון די חיות", האט גראציוס געשריבן, „זיינען פאראנען איניגע פון זיי, וועלכע שטארבן און פארגעסן ביז א געוויסן גראד די זאך וועגן זיך צוליב זייערע קינדער אדער אנדערע פון זייער מין;" און דאס קומט ארויס, לויט אונזער מיינונג, האט ער ווייטער געזאגט, „פון א געוויסער דערקענטעניש, וואס קומט פון דרויסן און שטעלט צוזאמען דעם פרינציפ פון אזוינע האנדלונגען, היות ווי אין אנדערע לייכטערע האנדלונגען באמערקט זיך ניט דערזעלביגער אינסטינקט". *

---

* איך ציטיר לויט דער פראנצויזישער איבערזעצונג פון קורטצן לפ"ח, 1703, פארריעדע, § 7.

פונקט אזא שטראפונג צו טאן גוטעס צו אנדערע זעט מען אויך ביז א געוויסן גראד ביי קינדער. אין דערזעלביגער ריכטונג ווירקט אויך דער געזונטער אורטייל (§ 9). „דאס נאטירליכע רעכט, האט גראציוס וויטער געשריבן, איז א רעגל, וואס דער שכל גיט אונז, און מיט זיין קראפט אורטיילן מיר וועגן דער מארעלער נויטיקייט אדער דער נישטווירדיקייט פון א האנדלונג, לויט איר איינשטימונג אדער ניט איינשטימונג מיט דער העכסט פארנינפטיגער נאטור" (מיט דער נאטור גופא פונם פארשטאנד, § 10, 1).

„נאך מער — זאגט ער וויטער — דאס נאטירליכע רעכט איז אזוי אומפארענדערליך, אז גאט אליין קאן עס ניט פארענדערן. וואהרים הגם גאטם מאכט איז אומגעהויער, דאך קאן מען אבער זאגן, אז עס זיינען פארהאן זאכן, אויף וועלכע זי שפרייט זיך ניט אויס. (בוך 1, קאפ. 1, § 10, 5).

מיט אנדערע וועדטער, פארא־איניגט מען בעקאנ׳ס און גראציוס׳עס לערען, וועדט קלאר די אפשטאמונג פון די מארעלע באגריפן, אויב מען אנדערקענט דעם אינסטינקט פון געזעלשאפטליכקייט ווי א גרונט־שטריך פון דעם מענשן. צוליב אט דעם אינסטינקט בילדעט זיך אוים דאס געזעלשאפטליכע לעבן מיט נעוויסע אומפארמיידליכע הנחות צו דעם פערזענליכן עגאאיזם, און דאס דאזיגע לעבן ווידער העלפט דער אויסארבעטונג פון די באגריפן פון דער שטאם־מארעל, וועלכע מיר געפינען ביי אלע פרימיטיווע ווילדע. דאן, אויף דעם געביט פון לעבן, וואס האט זיך אויסגעבילדעט אונטער דעם איינפלוס פון דעם בלי ספק שטארקן אינסטינקט פון געזעלשאפטליכקייט, ארבעט שטענדיג דער שכל, וועלכער פירט דעם מענשן אויסצוארבעטן די רעגעלן פון לעבן, וואס וועדן אלץ מער קאמפליצירט, און פארשטארקן אין דערזעלביגער צייט די אימפולסן פון געזעלשאפטליכן אינסטינקט און די געווייניהייטן, וואס וועדן באאיינפלוסט פון אים. אט אזוי קומט פאר אויף א נאטירליכן וועג די אויסארבעטונג פון דאס, וואס מיר רופן אן דאס רעכט.

אויף דעם אופן איז קלאר, אז דער מארעלער צונויפשטעל און דעם מענשנם באגריפן נויטיגן זיך כלל ניט אין א איבערנאטירליכער דערקלערונג. און פאקטיש האבן טאקע, אין דער צווייטער העלפט פון 18טן י. ה. און אין 19טן י. ה., די מערסטע שרייבער

וועגן מאראל אנגעווייזן אויף איר אפשטאמונג פון א צווייפאכיגן קוואל: פון דעם מיטגעבוירענעם געפיל אדער געוואלשאפטליכן אינסטינקט, און פון דעם שכל, וועלכער פארשטארקט און אנטוויקלט דאס, וואס דער געערבטער געפיל זאגט אים אונטער אינסטינקטיוו, דורך די אויסגעארבעטע געווייניהייטן און מנהגים.

די, וועלכע האבן אומבאדינגט געוואלט אריינברייגען אין דער עטיק דעם איבערנאטירליכן „געטליכן" פרינציפ, האבן דערקלערט דעם אינסטינקט און די געווייניהייטן פון געזעלשאפטליכקייט אינם מענשן דורך א געטליכן איינפלוס, לאזנדיג אינגאנצן אן א זייט דעם פאקט, וואס די געווייניהייטן און דער אינסטינקט פון געזעלשאפטליכקייט זיינען אייגנטימליך פאר דער גרעסטער מערהייט פון די חיות. און דערביי וויל איך צוליגן, ווי מיר ווייסען איצטער, אז די געווייניהייטן פון געזעלשאפטליכקייט שטעלן פאר די ריכטיגסטע וואפן אין דעם קאמף פאר עקזיסטענץ, און דעריבער פארשטארקן זיי זיך אלץ מער און מער אין געזעלשאפטליכע פארמעגן.

דער באגריף פון דאס מאראל, וועלכן בעיקאן און הוגא גראציוס האבן אנגענומען, האט אבער אומפארמיידליך ארויסגערוקט די פראגע: אויף וואס־זשע באגרינדעט זיך דער שכל אין דער אויסארבעטונג פון די מאראל באגריפן?

אנדייטונגען אויף אט דער פראגע זיינען שוין פאראנען אין אלטן גריכנלאנד, און דאמאלסט זיינען אויף איר געגעבן געווארן פארשיידענע ענטפערס. פלאטא, באזונדערס אין דעם צווייטן פֿע־ריאד פון זיין לעבן, ווי אויך זיינע נאכפאלגער, דערקלערנדיג דעם מענשנס מאראל באגריפן דורך „ליבע", וואס די איבערנאטירליכע קרעפטן האבן אין אים אריינגענאסן, האבן נאטירליך איבער־געלאזט פארן שכל א זייער באשיידענעם פלאץ. דעם מענשנס שכל האט בלויז געדינט ווי אן אויסטייטשער פון דעם „שכל פון דער נא־טור" אדער פון די איינפלוסן פון דער איבערנאטירליכער קראפט.

די סקעפטישע שולן, ווידער, פון די סאפיסטן, און דערנאך עפיקורום און זיין שולע, האבן אפילו געהאלפן די דיינקער פון אלטן גריכנלאנד זיך אפצוטיילן פון דער רעליגיעזער עטיק, אבער די דא־זיגע צווי שולן, אזוי גוט ווי די אנדערע, וועלכע זיינען אויך אויס־

נעקומען אהן דעם אריינמישן פון אן אויבערשטן ווילן (ד. ה. די סי־רענאיקער שולע און אריסטאטעלס נאכפאלגער), האבן טאקע צו־געגעבן דעם שכל א גרויסע באדייטונג, אבער האבן געלאזט פאר אים א זייער באגרעניצטע ראלע — בלויז אפצושאצן דעם ווערט פון די פארשיידענע האנדלונגען און פארמען פון לעבן, כדי צו בא־שטימען וועלכע עם פירן דעם מענשן זיכערער צום גליק. א מא־ראלע ארט לעבן האבן זיי געוואגט איז די, וועלכע גיט וואס מער פערזענליכן גליק און די גרעסטע באפרידיגונג פון דעם אלגעמיינעם צושטאנד ניט נאר פון דער באזונדערער פערזענליכקייט, נאר צו־זאמען מיט דעם אויך פאר אלעמען. גליק איז די פרייהייט פון שלעכטס, און א דאנק אונזער שכל, וואס זאגט זיך אפ פון מאמע־טאנע באפרידיגונגען צוליב די צוקינפטיגע מער אנהאלטנדע פריידן, קאנען מיר אויסקלייבן אין אונזער לעבן דאס, וואס פירט אונז זי־כערער צו א צושטאנד פון גלייכגעוויכט, צו אן אלגעמיינער צו־פרידענשטעלונג, צו א הארמאנישן לעבן אין איינשטימונג מיט זיך אליין, ווי אויך צו דער אנטוויקלונג פון אונזער פערזענליכקייט לויט אירע אינדיווידועלע אייגנשאפטן.

אין דער דאזיגער עטיק ווערט פאלגליך פארוואלטן דאס יאנן זיך נאך גערעכטיקייט, אדער נאך דער אזוי אנגערופענער טוגענד, צוליב איר אליין; אזוי אויך ווערט געשיינקט וויניג אויפמערק־זאמקייט דעם לעבן, געפירט לויט דעם אידעאל פון ליבע, וואס פלאטא האט געפרייזט. דעם שכל ווערט צוגעגעבן א גרויסע באדייטונג, דערהויפט דורך אריסטאטעלן. ער זעט אבער אויך די טעטיקייט פון שכל גיכער אין חקירה און חכמה איידער אין א גער־וואגטן באשלום פון דעם פרייען גערענק. זיין אידעאל איז דאס „ריכטיגע" דיינקען, די איינצאמונג פון די האנדלונגען, וועלכע דער מענש איז גרייט צו באגיין אונטער א שטארקן אינדרוק, און דער ווילן, וואס האלט זיך אן דעם „שכל הישר'דיגן מיטן," אין אייג־שטימונג מיט דער נאטור פון יעדן באזונדערן מענשן.

אריסטאטעל האט פארוואלטן די מעטאפיזיקע און איז געשטא־נען אויף א פראקטישן באדן, האלטנדיג די שטרעבונג צו גליק, צום ענאזיזם, פאר דעם אויסגאנג־פונקט פון יעדער טעטיקייט. אויף דעמזעלביגן שטאנדפונקט איז געשטאנען נאך מער, ווי מיר האבן

נעזען, עפיקורוס, און נאך אים זיינע נאכפאלגער אין פארלויף פון פינף אדער כמעט זעקס יארהונדערטן. פון די צייטן ווידער פון רער רענעסאנס, ד. ה. פון 16טן י. ה., האט דעמזעלביגן שטאנד־פונקט געטיילט א גאנצע ריי דיינקער, איינשליסנדיג שפעטער די ענציקלאפעדיסטן פון 18טן י. ה. און אונזערע היינטצייטיגע אוטי־ליטאריסטן (בענטאם און מיל) און נאטורפארשער (דארווין און ספענסער).

אבער וואס פאר אן ערפאלג דידאזויגע לערען האבן ניט געהאט, רערהויפט יעמאלט בעת די מענשהייט האט געפילט א נויטוועג־דיקייט צו באפריען זיך פון דעם יאך פון דער קירך, און האט זיך געפרובט דורכצוייגן נייע וועגן אין דער אנטוויקלונג פון די פארמען פון געזעלשאפטליכקייט, — האבן דאך אבער דידאזויגע לערען ניט פארענטפערט די פראגע וועגן דער אפשטאמונג פון די מאראלע באגריפן אינם מענשן.

זאגן, אז דער מענש שטרעבט שטענדיג צו גליק און צו א וואס־פולערער באפרייאונג פון שלעכטס, הייסט ארויסזאגן אן אלטן אויגנשיינליכן אבער נאר אויבערפלעכליכן אמת. וואס איז שוין אויסגעדריקט געווארן אפילו אין שפרוכווערטער. אין דער אמתן, עס איז שוין ניט איינמאל באמערקט געווארן, אז אויב דאס מאראלע לעבן וואלט געפירט דעם מענשן צו אומגליקליכקייט, וואלט יעדע מאראל שוין לאנג פארלארן געווארן אויף דער וועלט. אבער אזא אלגעמיינע באמערקונג איז ניט גענוג. עס איז קיין ספק נישט, אז דער פארלאנג נאך דער גרעסטער גליקזעליקייט איז שטענדיג בנמצא אין יעדן לעבעדיגן באשעפענים: אין לעצטן אנאליז פירט זיך דער מענש אלעמאל טאקע לויט אט דעם פארלאנג. אבער די פראגע, וואס באשעפטיגט אונז, באשטייט דאך גראד דערין: — פארוואס, אויס וועלכן גייסטיגן אדער געפילס־פראצעס, נעמט דער מענש כסדר אלע מאל צוליב געוויסע אויסרעבנונגען, וואס מיר רופן אן „מאראלע", און זאגט זיך אפ פון דאס, וואס האט בלי ספק געדארפט אים מאכן פארגעניגן? פארוואס טראגט ער אפט אריבער אלערליי נויטן, אבי נאר ניט זיין פאלש צו דעם מאראלן אידעאל, וואס ער האט אפגעמאכט ביי זיך? דער ענטפער אבער, וואס איז דארויף געגעבן געוואָרן פון די אקארשט־דערמאנ־

טע דיינקער פון אלטן גריכנלאנד, און דערנאך פון דער גאנצער ריי שפעטעריגע דיינקער־אוטיליטאריסטן, באפרידיגט ניט אונזער שכל: מיר פילן, אז די זאך איז דאָ ניט אין א פשוטן אויסגע־רעכנטן איבערוועגן פון באפריידיגונגען, און ניט איז א פערזענליכן אָפזאגן זיך פון קלייניע פרייהן צוליב אנדערע שטאַרקערע און דויער־האפטיגערע פרייהן. מיר זעהען איין, אז מיר האבן דאָ צו טאָן מיט עפעס מער קאָמפּליצירטעס און צוגלייך אויך א סך מער אל־נעמיינעס.

אריסטאטעל האט דאס טיילוויז פארשטאנען, וועז ער האט געשריבן, אז דער מענש, פאר וועמען עס שטעלן זיך אויף צוויי מעגליכע באשלוסן, האנדלט פארנינפטיג, אויב ער שטעלט זיך אף אויף דעם באשלוס, וואס טראָגט ניט אריין קיין דיס הארמאָניע אין זיין אינעווייניג־סטן „איך" און גיט אים די גרעסטע צו־פרידנשטעלונג מיט זיך אליין. פרייהן, כבוד, אכטונג און דערגלייכן, האט ער געזאגט, זוכן מיר ניט נאר צוליב זיי אליין, נאר הויפטזעכליך צוליב דעם געפיל פון באפרידיגונג, וואס זיי בריינגען מיט. דאס אייגענע, אין נאָך א בעסערער פאַרם, האט געזאגט, ווי מיר האבן געזען, עפיקורוס. אויב די ראַליע פונם פארשטאנד ווערט אנדערקענט אין אט אזא פאַרם, דאן שטעלט זיך די פראגע: — וואס־זשע, גענוי גערעדט, ווערט אין אזוינע פאלן צופרידנגעשטעלט אין אונ־זער פארשטאנד? און וועז די פראגע וועט אוועקגע־שטעלט ווערן אין אזא פאַרם, דאן וועט דער ענטפער, ווי מיר וועלן זען ווייטער, אומבאדינגט מוזן זיין — „די פאדערונג פון גערעכטיקייט." ד. ה. פון גלייכבארעכטיגונג; אבער אויב אפילו אריסטאטעל און עפיקורוס האבן זיך געשטעלט דירעזוינע פראגע, האבן זיי אזא ענטפער ניט געגעבן. דער גאנצער געבוי פון דער דאמאלסטיגער געזעלשאפט, וואס אין איר פונדאמענט איז געלעגן די שקלאווערי־פאר די מערסטע מענשן, דער גאנצער גייסט פון דער געזעלשאפט איז געווען אזוי וויט פון גערעכטיקייט און פון איר אומפארמייד־ליכן שלום, די גלייכבארעכטיגונג, אז אריסטאטעל און עפיקורוס האבן אזא פראגע, קאָן זיין, זיך גאר ניט געשטעלט.

איצטער אבער, אז די אלטע וועלט־אנשויאונג האט אפגעלעבט איר צייט, קאנען מיר שוין ניט זיך צופרידענשטעלן מיט דעם ענט־פער פון די צוויי דערמאנטע דיינקער, און מיר פרעגן: „פ א ר־וואס נעפינט דער מער אנטוויקלטער שכל די גרעסטע צופרידנשטעלונג דוקא אין אזוינע ענטפערס, וועלכע ווייזן זיך ארויס די בעסטע פאר אלעמענס אינ־טערעסן? איז ניטא אין דעריין א טיפע פיזיאלאגישע אור־זאך?

בעיקאנס ענטפער אויף אט דער פראגע, און נאך אים דאר־ווינס ענטפער, האבן מיר שוין געזען (זעה קאפ. 2). אין דעם מענשן האבן זיי געזאגט, ווי ביי אלע חיות וואס לעבן אין סטאדעס, איז אויף אזויפיל אנטוויקלט דער אינסטינקט פון געזעלשאפטליכקייט, אז ער איז דויערהאפטיגער און שטארקער אידער די אנדערע אינסטינקטן, וועלכע מען קאן כולל זיין אין דעם אלגעמיינעם נא־מען פון זעלבסטדערהאלטונג־אינסטינקט. דערצו האט ביי דעם מענשן, ווי א פארנינפטיגע בריאה, וואס לעבט שוין צענדליגע טויזנט יארן א געזעלשאפטליכן לעבן, דער פארשטאנד געהאלפן דער אנט־וויקלונג און אפהיטונג פון אווינע זיטן, געווייניהייטן און רעגעלן פון לעבן, וועלכע האבן מיטגעהאלפן דער פולערער אנטוויקלונג פון נעזעלשאפטליכן לעבן, און צו גלייכער צייט דער אנטוויקלונג פון יעדער באזונדער פערזענליכקייט.

אבער אט דער ענטפער קאן אונז נאך אויך ניט פולשטענדיג צופרידנשטעלן. מיר וויסן פון דער לעבנסערפארונג, ווי אפט אין קאמף צווישן די פארשיידענע אימפולסן איז דער ענג־ענאאיסטי־שער געפיל גובר די געפילן פון א געזעלשאפטליכן כאראקטער. מיר וועהן דאס אי אין איינצעלנע מענשן, אי אין גאנצע געזעלשאפטן. און מיר קומען דעריבער צו דער איבערצייגונג, אז אויב אין דעם מענשנס שכל וואלט ניט געווען די פאר אים אייגנטימליכע שטרע־בונג אריינצוטראגן אין זיינע אורטיילן א קארעקטור פון א געזעל־שאפטליכן כאראקטער, וואלטן די ענג־ענאאיסטישע באשלוסן שטענדיג גובר געווען די געזעלשאפטליכע אורטיילן. און אזא קא־רעקטור, ווי מיר וועלן זען אין די וויטערדיגע קאפיטלען, ווערט אין

דער ווירקליכקייט טאקע אריינגעטראגן — פון איין זייט דורך דעם טיף אין אונז איינגעוואורצלטן אינסטינקט פון געזעלשאפטליכקייט און דעם מיטגעפיל, וואס אנטוויקלט זיך דורך דעם געזעלשאפטליכן לעבן, צו די, מיט וועמען מיר לעבן צוזאמען, און פון דער אנדער זייט — און מער ווי אלץ — דורך דעם באגריף פון געראכטיקייט, וואס איז אייגנטימליך פאר אונזער שכל.

די ווייטערדיגע געשיכטע פון די לערען וועגן מארא'ל, וועט באשטעטיגן אט דעם שלום.

זיבעטער קאפיטל.

די אַנטוויקלונג פון די לערען וועגן מאַראַל אין דער נייער צייט.

(דער 17טער און 18טער יאַרהונדערט)

צוויי ריכטונגען אין דער עטיק פון דער נייער צייט. — חאַבבס און זיין לערע וועגן מאַראַל. — קאַדוואָרטה און קומבערלענד. — ספּינאָזא'ס עטיק. — דושאַן לאַקק. — קלאַרק. — שעפּטסבערי. — חאטשיסאן. — לייבניץ.

דיזעלביגע צוויי ריכטונגען אין דער עטיק, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אין אַלטן גריכנלאַנד, האָבן עקזיסטירט, צווישן די דייַנקער אויך שפּעטער, אַזש ביזן מיטן 18טן י. ה. דערביי האָבן די מערסטע פילאָסאָפן און דיינקער גערן געזוכט די דערקלערונג וועגן דער אָפּשטאַמונג פון מאַראַל אין עפּעס איבערנאַטירליכעס, וואָס איז אריינגעגעבן געוואָרן אין דעם מענשן פון אויבן. פּלאַטאָס אנשויאונגען, אנטוויקלט און פארשטארקט דורך דער קריסטליכער קירך, האָבן אויסגעמאכט און מאכן נאָך אוים דעם עצם פון דידאַזיגע לערען, און דערצו וועלן זיי נאָך באדייטנד פארשמעלערט. פאר פּלאַטאָן, ווי פאר סאקראטעסן האט די דערקענטעניש פון גוטעם פארגעשטעלט די אמתע באוועגעדע קראפט פון דער גאנצער מאַראַל. די דאזיגע דערקענטעניש אבער האט זיך פּלאַטאָן ניט פארנעשטעלט ווי עפּעס וואָס האט זיך באקומען פון דרויסן. אין גרונט פון פּלאַטאָס וועלט אנשויאונג, און באזונדערס אין דער וועלטאנשויאונג פון די סטאאיקער, איז געלעגן דער געדאנק, אז דער מאַראַל נעפּיל, וואָס ווייזט זיך ארויס אין דעם מענשן, שטעלט

פֿאר, אויב אפילו אין א ניט־פולקאמענער פֿאַרם א טייל פון עפּעס וואָס איז אריינגעלייגט געווארן אינם לעבן פון דאָס גאַנצע, פון דעם גאַנצן וועלט־געבוי. אויב דאָס דאָזיגע עפּעס וואָלט ניט גע־ווען אין דער נאַטור גופא, וואָלט זיך עס ניט ארויסגעווייזן אויך אין דעם מענשן.

אויף דעם אופן איז צוויישן דער אלט־גריכישער פילאָסאָפיע און דער וויסנשאפט פון דער נייער צייט געווען, הייסט עס, עפּעס פֿארוואַנדטעס; נאָר די קריסטליכע קירך און די לערען, וואָס זי האָט באַאיינפלוסט, האָבן אָנגעוועַנדט אלע כחות כדי אויסצורַאָטן דעמדאָזיגן געדאַנק פון אונזער וועלט־באַגריף. אמת, דאָס קריס־טנטום האָט אריינגעטראָגן אין דער עטיק, אָדער ריכטיגער האָט פֿארשטארקט אין איר דעם אידעאל פון זעלבסטאָפּפערונג צו גונסטן פון זיינע ברידער; און פֿארקערפֿערנדיג דעמדאָזיגן אידעאל אין דעם בילד פון דעם קריסטוס־מענש, האָט דאָס קריסטנטום, פונקט ווי דער בודדיזם, געגעבן דעם מענשן א הויכן מוסטער פון מאָראל. אָבער די נאָכפאָלגער פון דער דאָזיגער לערע, און ספּעציעל די קירך, האָבן באַלד געמוען פֿרייַדיגן ,אז די וואוילטעטיקייט פון די, וואָס שטרעבן צו פארקערפֿערן דעמדאָזיגן אידעאל אין לעבן, איז גארניט פון קיין מענשליכער אָפּשטאָמונג. — „די וועלט ליגט אין שלעכטס" האָבן זיי געזאָגט להיפך צו די דיינקער פון דעם אלטן גריכנלאנד. אויסדריקנדיג די פינצטערע שטימונג פון זייער צייט, האָבן די אָנ־פירער פון דער קריסטליכער קירך באהויפּטעט, אז דער מענש איז אזויפיל אן אוממאָראַלישע בריאה, און די וועלט געפינט זיך אזויפיל אונטער דער שליטה פון די בייזע כחות, אז דער באשאפער פון דער וועלט האָט געמוזט אַראָפּשיקן אויף דער ערד זיין זון, כדי אָנצו־וייזן די מענשן דעם וועג צו גוטעם און מיט זיין מארטירער־טויט „אויסצוקויפן די וועלט" פון שלעכטס.

אָט די לערע, ווי מיר האָבן געזען, האָט זיך אזוי שטאַרק באַ־פעסטיגט, אז עס איז אריבער מער ווי אָנדערהאלבן טויזנט יאָר איידער עס האָט זיך אָנגעהויבן, אינמיטן פון דעם נייעם לעבן, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין אייראפּא, הערן שטימען, וואָס האָבן גע־נומען רויידן וועגן שפֿראָצן פון מאָראַליטעט אין דער נאַטור גופא. מיר האָבן שוין דערמאָנט וועגן זיי אין דעם פאָריגן קאַפּיטל. אבער

ביז דער היינטיגער צייט ווערן דידאַזיגע שטימען, ניט קוקנדיג אויף די אויגנשיינליכע פאקטן, פארשטיקט פון מענשן, וועלכע באהויפטן מיט זעלבסטזיבערקייט, אז די נאַטור גיט דעם מענשן בלויז לעק־ציעס פון שלעכטס, אז די ראַליע פונם שכל אין מאַראַלע פראַגן דאַרף זיין אויסצורעכענען וואָס עס גיט אונז אונטער נעוויסע נע־וען שאפטליכע אומשטענדן די גרעסטע באפרידיגונג, און דעריבער, אויב עס באווייזט זיך אין דעם מענשן עפעס מאַראַלישעס, מוז עס האָבן אן איבערנאטירליכן אורשפרונג.

פונדעסטוועגן האָט די נייע ריכטונג אין דער עטיק, וועלכע זעט אין דעם מענשן גופא און אין דער נאַטור וואָס רינגלט אים ארום דעם מקור פון זיינע מאַראַלע באגריפן, זיך אנטוויקלט אין די לעצטע דריי הונדערט יאָר, ניט קוקענדיג אויף די אלע שטערונגען מצד דער קירך און רעגירונג. און זי האָט אלץ מער און מער קלאָר געמאכט די באהויפטונג, אז אונזערע מאַראַלע באגריפן זיינען אנטשטאַנען און זיך אנטוויקלט אויף א פולשטענדיג נאַטירליכן וועג פון דעם געפיל פון געוויסשאפטליכקייט, וואָס איז איינגעבוירן אין דעם מענשן און אין די מערסטע חיות.

מיר וועלן זיך טאַקע איצטער פארנעמען מיט דעם אנאַליז פון אָט די נייע לערען און מיר וועלן זען וואָס פאר א קאמף זיי איז אויסגעקומען צו פירן און שטייט נאָך פאָר צו פירן ביז היינטיגן טאָג מיט די קעגנגעוועטע לערען, וואָס נעמען שטענדיג אָן נייע און אָפטמאָל גאָר קונציג פארמאסקירטע פארמען. נאָר אזוי ווי דער נאַטוראויסנשאפטליכער באגריף פון מאַראַל האָט זיך אנט־וויקלט אויף עטוואָס פארשיידענע וועגן אין ענגלאנד און אין פראנק־רייך, וועלן מיר באטראכטן די דאָזיגע אַנטוויקלונג באזונדער אין דעם און אין יענעם לאַנד. לאָמיר זשע אנהויבן פון ענגלאנד, וואו בעיקאָן איז נעווען דער שטאם־פירער פון דער נייער ריכטונג, און האבבס גלייך נאָך אים איז געווארן אויף א ליינגערע צייט זיין פאָ־פולערער פארטרעטער.

ה א ב ב ס (געב. אין יאָר 1588, געשט. אין יאָר 1679). מיר האָבן געזען, אז די גריכישע פילאָזאָפן, ניט קוקנדיג אויף זייערע באַרשיידענע שולן, האָבן אלע אַנדערקענט, אז דעם מענשנס מאָ־

וואלע באגריפן שטעלן מיט זיך פאר עפעס, וואס פליסט ארויס פון דעם מענשנס איינגעבוירענע נייגונגען, און אז מיט דער אנטוויק־לונג פון א פארנינפטיגן פארשטיין פון געזעלשאפטלעכקייט ווערן דיזאזיגע באגריפן דורכגעפירט אין לעבן מיט די איינגענע כחות פון מענשן. מיר האבן דערנאך געזען, ווי בעיקאן און זיין אייג־צייטלער הונגא גראציעס האבן פולשטענדיג קלאר ארויסגעפירט דעם מאראלן פרינציפ פון דעם געזעלשאפטלעכן אינסטינקט. דער גע־דאנק פון די סטאאיקער פון דער אלטער וועלט, וואס האבן באה־הויפטעט, אז דאס מאראלע אינם מענשן איז עפעס וואס איז אייגנ־טימליך פאר זיין נאטור, איז אויף דעם אופן ווידער געבוירן גע־ווארן אין דער נייער נאטורווינסנשאפטלעכער פילאסאפיע.

האבבס אבער האט פארנומען א פולשטענדיג קעגנגעוצטע פאזיציע. עס איז קיין ספק ניט, אז אויף זיינע אנשויאונגען האבן געהאט אן איינפלוס די אידייען פון זיין פראנצויזישן פריינט נאססענדי. * עס איז אבער אויך קיין ספק ניט, אז זיין פארעכט־ליכע באציאונג צום מענשן, וועלכן ער האט זיך פארגעשטעלט ווי א בייזע חיה, וואס וויים ניט פון קיין צוים פאר זיינע ליידנשאפטן, האט זיך שוין ביי אים פארמירט אין ענגלאנד, אין דער צייט פון די שטורמדיגע יארן, מיט וועלכע עס האט זיך אנגעהויבן די רע־וואלוציע (אין 1639טן יאר), וואס האט ארונטערגעזעצט און גע־טויט דעם קיניג אין יאר 1648. האבבס האט שוין יעמאלט זיך באה־צויגן מיט שנאה צו די רעוואלוציאנערן און האט געמוזט אנטלויפן אין פראנקרייך, וואו ער האט אויך אנגעשריבן זיין ערשטן ווערק „וועגן רעגירונג“ („דע ציוועי“) **

---

* גאססענדים לערע וועגן מאראל וועט באשריבן וועלן אין דעם נעקסטן קאפיטל.

** די רעוואלוציע האט זיך אנגעהויבן אין ענגלאנד, ווי באקאנט, אין דעם יאר 1639. האבבס'עס ערשטעס ווערק „וועגן רעגירונג“ איז ערשי־נען צוערשט אין פאריז, אויף לאטיין, אין יאר 1648, און ערשט פינף יאר שפעטער איז עס ערשינען אויף ענגליש אין ענגלאנד. זיין אנדער ווערק „לויתן“ איז ערשינען אין דער ענגלישער שפראך דריי יאר שפע־טער נאכדעם ווי עס איז דורכגעפירט געוואלן דער טויטאורטייל אויפן קיניג, — אין יאר 1652.

אזוי ווי דאמאַלסט זיינען לגמרי ניט געווען קיינע ידיעות וועגן דעם לעבן פון די פּרימיטיווע ווילדע, האָט האָבבס זיך פּאַרגעשטעלט דאָס לעבן פון דעם פּרימיטיוון מענשן ווי א צושטאַנד פון „שטענדיגער מלחמה פון יעדן איינעם אנטקעגן אלע אנדערע", און די מענשן זיינען ארויס פון אזא צושטאַנד ערשט דאָן, בעת זיי האָבן זיך פּאַראייניגט אין א געזעלשאפט און האָבן צוליב דעם געשלאָסן א „געזעלשאפטליכן אפמאך". און דעריבער האָט האָבבס אָנגעפאַנגען זיין בוך וועגן רעגירונג מיט דער באהויפטונג, אז דער מענש איז כלל ניט יענע „געזעלשאפטליכע חיה", איינגעבוירן מיט די געווייניהייטן פון געזעלשאפטליכקייט, וועגן וועלכער אריסטאָטעל האָט גערעדט, נאָר פּאַרקערט, „א מענש צו א מענשן איז א וואָלף".

אויב מענשן זוכן זיך חברים, איז עס כלל ניט מחמת דער אייגענעבוירענער געזעלשאפטליכקייט, נאָר צוליב די נוצן, וואָס זיי דערוואַרטן איינע פון די אנדערע, און אויך צוליב דער מורא, וואָס זיי האָבן איינע פאר די אנדערע (קאפּיטל 1 און 2).

„אויב אין דעם מענשן וואָלט עקזיסטירט א געפיל פון געזעלשאפטליכקייט", האָט האָבבס געשריבן, „וואָלטן מענשן ליב געהאָט יעדען איינעם וועמען זיי באַגעגענען. מיר זוכן זיך חברים ניט בכח פון א וועלכן עם איז איינגעבוירענעם אינסטינקט, נאָר צוליב דער אכטונג, וואָס מען ווייזט אונז ארוים, און די נוצן, וואָס מיר דערוואַרטן פון מענשן." „וועו מענשן זיינען זיך צוזויפגעקומען שמועסן, רעדט יעדער איינער דאָס, וואָס מאכט די אנדערע זאָלן לאכן — באשיינפערלאַך קלאָר צוליב דעם, כדי מען זאָל אים באַרימען פאר זיינע שיינע מעלות און כדי מען זאָל זיי פּאַרגלייכן מיט די חסרונות און אומפּייאיקייטן פון א וועלכן עם איז אנדער מענשן פון דער דאָזיגער געזעלשאפט..." „איך באהויפּט נאָך אמאָל, האָט האָבבס ווייטער געשריבן, אז די נאנצע געזעלשאפט איז געבויט אויף דעם פאַרלאנג פון כבוד און די באקוועמליכקייטן פון לעבן; אז דידאָזיגע אָפמאכן וועלן געשלאָסן גיכער אויס אייגנליבע איידער אויס דעם שטרעבן צו אונזער גלייכן." און ער פאַרענדיגט דעמדאָזיגן פּאַראַגראַף מיט די ווערטער: „אויף דעם אופן איז פולשטענדיג פעסטגעשטעלט, אז די אנטשטייאונג פון די גרעסטע און שטאַרקסטע געזעלשאפטן איז געווען דער רעזולטאט ניט

פון א געגנזייטיגן וואוילוועלן פון מענשן אייגער צום אנדערן, נאָר מחמת דער מורא, וואָס מענשן האָבן אייגע פאר די אנדערע.

אָט אויף אזא אויבערפלעכליכער פאַרשטעלונג פון דער נאָטור פון דער מענשהייט האָט האָבבס געבויט זיין עטיק. דיזאָזיגע באַגריפן זיינען פאר אים געווען פונדאָמענטאַלע, אזן ער האָט זיי נאָך באַשטעטיגט אין זיינע שפעטיגערע באַמערקונגען צום טעקסט, וועלכע זיינען הפנים ארויסגערופן געוואָרן דורך די ארגומענטן קעגן וייגע דעפיניציעס אזן שלוסן. *

דאָס לעבן צוזאַמען פון אייניגע חיות אזן ווילדע איז נאָך ניט קיין מלוכה־לעבן, זאָגט האָבבס; דעם מענשנס גיסטיגע פייאיקייט נופא שטערט די מענשן צונויפצובינדן זיך אין געזעלשאפטן. גראָר צוליב דער דאָזיגער פייאיקייט איז דער מענש דעם מענשן א שונא: אזן אפילו די געזעלשאפטליכקייט, וואָס דער מענש ווייזט ארויס, איז בכלל ניט קיין מיטגעבוירענע אייגנשאפט, נאָר איז אריינגעאימפט אין אים אזן דורך דער ערציאונג. יעדער מענש בטבע, האַלטנדיג זיך גלייך צו יעדן אַנדערן, ביז וואַנען די ערציאונג וואַרצלט ניט אוים פון אים דעמדאָזיגן געדאַנק, רעכנט אז ער האָט א רעכט אָפצוטאָן דעם אנדערן אלדאָס בייז אזן צונעמען פאר זיך יענעמס פאַרמעגן. דערפון נעמט זיך דער צושטאַנד פון שטענדיגן קריג פון אייניעם קעגן אלעמען. דער מענש גייט ארוים פון דעם צושטאַנד ערשט יעמאָלט, וועז ער ווערט אונטערטעניג צו אנדערע, וואָס זיי־

---

* אָט אזוי האָט האָבבס געשריבן אין א באַמערקונג צו דעם אָקאַרשט ציטירטן פאַראַגראַף: „איך לייקן ניט, אז די נויטוועגדיקייט פון שטיצע אין קינדהייט אזן אויף דער עלטער האָט מיטגעבראכט די מענשן צו לעבן אין געזעלשאפטן: די נאָטור שטויסט אונז צו זוכן געזעלשאפט, אָבער די בירגערליכע געזעלשאפט איז ניט קיין פשוטע פאַרזאַמלונג פון חיות פון איין אזן דעמזעלביגן מין: זי שטעלט פאַר פארבאַגדן אזן ליגעס, וואָס האַלטן זיך דורך געזעצן, וועלכע זיינען באַשטימט אזן באַשטעטיגט געוואָרן דורך דעם צוזאָג זיי מקיים צו זיין". ווען מען האָט אים דאַרויף געענטפערט, אז אויב די מענשן וואַלטן געווען אזוינע ווי ער האָט זיי באַשריבן, וואַלטן זיי אויסגעמיטן אויינער דעם אנדערן, האָט ער געזאָגט: „אָט דאָס טוען זיי דאָך מאַקע: זיי פארשליסן די טירן ווען זיי לייגן זיך שלאָפן, באוואפענען זיך מיט א שווערד, ווען זיי גייען אין ווע", א. אז. וו.

נעז שטאַרקער אדער מער כיטרע פאר אים; אדער גאָר, וועז א גרופּע מענשן, איינזעהענדיג די נעפאַרן פון א נעגנזייטיגן קאמף, טרעט אריין אין א פאראייניגונג צווישן זיך אוז גרינדעט א נעזעל־שאפט. *

ווי גרויס האָבבס'עם טעות איז נעווען בנוגע דעם פּרימיטיוון מענשן, וווייסן מיר איצטער, וועז מיר זיינען באקאנט נעווָארן מיטן לעבן פון די פּרימיטיווע וויל־דע, ווי אויך מיטן לעבן פון דער אומ־נעהיירער מערהייט חיות, אין די לענדער, וואס זיינען נאָך שוואַך באזעצט פון מענשן. איצטער איז אונז קלאָר, אז די נעזעלשאַפט־ליכקייט שטעלט פאָר אזא שטאַרקן וואָפען אין קאמף מיט די פיינד־ליכע כחות פון דער נאַטור אוז פון אנדערע חיות, אז זי האָט זיך אנטוויקלט ביי א סך סטאַדע־חיות פיל פריער אידער עס האָבן זיך באווויזן אויף דער ערד מענשן־ענליכע באשעפענישן. אוז דעריבער האָט זיך פאר דער אַנטוויקלונג פון נעזעלשאפטליכקייט ביים מענשן ניט נעפאַדערט ניט קיין „נעזעלשאפטליכער אָפּמאַך" אוז ניט קיין „לויתנדיגע מלוכה".

עס איז קלאָר, אז האָבבס האָט פון זיינע באַגריפן וועגן די יסודות פון דער מענשליכער נעזעלשאפט ארויסגעדרונגען די „נא־טור נעזעצן", וועלכע ער האָט אוועקגעשטעלט אין פונדאמענט פון נעזעלשאפטליכן בנין; אוז אזוי ווי ער איז נעווען א פאַרבייסענער

---

* די אורזאַך פון דער נעגנזייטיגער מורא צווישן מענשן חייבט ווילווייז אָפּ פון דער נאַטירליכער גליכהייט פון אלע מענשן אוז טייל־ווייז פון זייער נעגנזייטיגן פאַרלאַנג צו שעדיגן אוינער דעם אנדערן (דאַרט גופא, § 3 אוז 4). אוז אזוי ווי דער שוואַכסטער מענש קאָן דער־הרגענען דעם שטאַרקסטן, אוז גלייך זיינען אלע וואָס קאָנען האַנדלען גלייך, זיינען אלע מענשן בשבע גלייך צווישן זיך. די איצט עקזיס־טירנדע אומגליכהייט איז אויסגעפירט נעווָארן דורך דעם בירגערליכן נעזעץ (§ 3). ביז דאַן, לויט דעם נאַטירליכן רעכט איז יעדערער אליין :עזוען דער אויבערשטער ווענן די מיטלען, וואָס ער נעברויכט פאר זיין זעלבסטערהאלטונג (§ 8 אוז 9); אין קראַפט פון אָט דעם „נאַטירליכן רעכט נעהערט אלץ אלעמען (§ 10). נאָר אזוי ווי אזא צושטאַנד וואלט נעפירט צו מלחמות, האָבן מענשן אריינגעטראָטן אין א נעזעלשאַפטליכן אָפּמאַך, דורך וועלכן עס האָט זיך אויסגעשטעלט א שלום, אוז בכח פון דעם „נאַטור נעזעץ" האָבן זיך אלע פארפליכטעט צו פאָלגן דעם אָפּמאַך.

קאנסערוואטאר, וואס האט נאר אויבערפלעכליך פארדעקט זיין קאנסערוואטיזם מיט פאפולערע רעפארם־פאדערונגען (ער איז געשטאנען פאר דער אלטער קיניגליכער ארדענונג און פאר דעם פרעטענדענט אויפן טראן אין דער צייט פון קראמוועלס רעפובליק), האט ער טאקע ארויסגעשטעלט, ווי די יסודות פון דער מלוכה, די ליבאייגנשאפטליכע שטרעבונגען פון זיין פארטיי, און אויך פון דער אנדער זייט אזוינע אלגעמיינע פרינציפן, מיט וועלכע אלע האבן געקאנט איינשטימען.

פאר די, וועלכע זיינען וויפיל־ניט־איז באקאנט מיט דעם לעבן פון די חיות און די ווילדע, ווייזן זיך האבבס'עס אנשויאונגען גאנץ קלאר ארויס ווי פולשטענדיג פאלשע. זיי זיינען געווען מעגליך אינמיטן פון 17טן י. ה., וועו מען האט אזוי ווייניג געוואוסט וועגן דעם לעבן פון די ווילדע פעלקער; די קשיא איז נאר, ווי אזוי האבן דיזאזוינע מיינונגען זיך געקאנט האלטן ביז דער היינטיגער צייט, נאך די נסיעות און אנטדעקונגען פון 18טן און 19טן י. ה. אויב מען קאן נאך פארשטיין פארוואס ר ו ס ס א האט זיך געהאלטן אן אזעלכע מיינונגען וועגן דער אנטשטייאונג פון די מענשליכע געזעלשאפטן, איז עס אבער לגמרי אומפארשטענדליך ווי אזוי עס האט געקאנט האלטן פון אזוינע אידייען דער היינטיגער נאטורפארשער האקסלעי, וועמען איך האב געמוזט דערמאנען, בעת ער האט זיך גענומען פאנאנדערלייגן מיינונגען, וואס האבן זיך געפאסט פאר האבבס'ן, אז ד י א נ ט ש ט י י א ו נ ג פ ו ן ג ע ז ע ל ־ ש א פ ט ן א ו י ף ד ע ר ע ר ד א י ז ג ע ק ו מ ע ן פ ר י ־ ע ר א י ד ע ר ד ע ר מ ע נ ש ה א ט ז י ך ב א ו ו י ז ן.

האבבס'עס טעות קאן מען דערקלערן נאר דערמיט, וואס ער האט געשריבן אין אזא צייט, וועו עס איז געווען נויטיג צו באקעמפן די דאמאלסטיגע שטארק פארשפרייטע פארשטעלונג וועגן דעם אי־דילישן „פרימיטיוון צושטאנד" פון מענשן — א פארשטעלונג, וואס איז געווען פארבונדן מיט דער טראדיציע וועגן דעם גן ערן און דעם „זינדענפאל", אן וועלכער עס האבן זיך געהאלטן אי די קא־טוילישע קירך, אי די דאמאלסט אויפקומענדע קירך פון די פראטעסטאנטן, פאר וועלכע די זינד־אויסלייזונג איז געווען נאך א מער פונדאמענטאלע דאגמע ווי פאר די קאטויליקן.

אונטער אזוינע אומשטענדן האָט א שרייבער, וועלכער האָט לחלוטין אָפּגעלייקנט דעם אידעאלן „פרימיטיוון צושטאַנד" און האָט ארויסגעדרונגען די מאַראַלע באגריפן פון דער פרימיטיווער מענשהיים פון דער אויסרעכענונג, אז דאָס פרידליכע צוזאמענלעבן איז ניצליכער אידער דער שטענדיגער קריג, אומפארמיידליך געמוזט האָבן אן ערפאָלג. אדער א „געזעלשאפטליכער אָפּמאַך", אדער א פארשקלאָפונג דורך דעם עראָבערער, וועלכער באשריינקט מיט גענוג וואָלט דעם ניטגעצוימטן מוטווילן פון די איינצעלנע פערזענליכקייטן — דאָס זיינען געווען, לויט האבבסעם מיינונג, די ערשטע טריט אין דער אויסרעבטונג פון מאַראַל און געזעצליכקייט. דערצו האָט דער פארשטאַנד באגרעניצט, אין די פאַרמען פון פערזענליכע נוצן, די נאַטירליכע רעכט פון דער פערזאָן, און דערפון האָבן זיך מיט דער צייט אנטוויקלט אלע „מאַראַלע" מדות: מיטלייד, ערליכקייט, דאנקבארקייט א. אז. וו.

די מאַראַלע באגריפן אנטוויקלען זיך זייער פארשיידנארטיג, זאגט האבבס, אין איינקלאנג מיט די פארשיידענע באדינגן פון צייט און ארט, און דעריבער איז אין די מאַראַלע רענעלן גארנישט ניט אלגעמיין און אבסאָלוט.* און מען דארף זיי אָפּהיטן נאָר דאמאָלסט, ווען אנדערע היטן זיי אויך אָפּ לגבי אייך, — דערצו, אין דעם באשלוס וועגן דעם, דארף מען נאָר פאָלגן דעם שכל. אָבער אָפּהיטן די מאַראַלע רעגעלן בנוגע די מענשן, וועלכע היטן זיי ניט אָפּ לגבי אייך, איז ניט־פארנינפטיג. בכלל, פארלאָזן זיך אויף דער געזעלשאפטליכער פארנונפט איינצושטעלן די מאַראַלן קאָן מען ניט. מען מוז האָבן א מאכט, וועלכע

* די מאַראַלע פילאָסאָפיע, האָט האָבבס געשריבן, איז קיין אנדער זאך ניט ווי נאָר די וויסנשאַפט וועגן דאָס, וואָס איז גוט און וואָס עס איז שלעכט אין דעם געגנזייטיגן פאַרקער פון מענשן און אין דער מענשליכער געזעלשאַפט. גוטס און שלעכטס זיינען נעמען, וואָס דריקן אויס אונזערע פאַרלאַנגען און אומפאַרלאַנגען, וועלכע זיינען פארשיידן לויט די פארשיידענע טעמפּעראַמענטן פון מענשן, זייערע פארשיידענע זיטן און לערנען, וואָרים מענשן גייען זיך פאַנאַנדער אין זייערע באגריפן וועגן דעם וואָס איז גוט און וואָס איז שלעכט, און דאָס אנגענעמע און דאָס אומאַנגענעמע באַקומען אין זייערע מיינונגען פארשיידענע אויסטייטשונגען א. אז. וו. („דע ציווע", סוף קאפיטל 15).

באשאפט די געזעלשאפטליכע מאראל אונ־
טער דער מורא פון באשטראפונג, און אט דער
מאכט פון אן אויסצעלנעם מענשן אדער פון א צאל מענשן מוזן
אלע אומבאדינגט זיך אונטערוואַרפן. אין דער מלוכה, פונקט ווי
אין דער נאטור, באשאפט די מאכט דאס רעכט. דער נאטירליכער
צושטאנד פון מענשן איז — דער קריג פון אלע קעגן אלעמען. די
מלוכה פארטיידיגט דאס לעבן און פארמעגן פון די אונטערטאנען
פאר דעם פרייז פון זייער אבסאלוטער געהארכזאמקייט. דער ווילן
פון דער רעגירונג איז דער העכסטער געזעץ. די אונטערטעניקייט
צו דער געוואלט פון דער אלמעכטיגער רעגירונג — דעם לויתן —
איז דער יסוד פון געזעלשאפטליכקייט. נאר אויף דעם וועג באקומט
זיך א פרידליך צוזאמענלעבן, וואס צו דעם שטרעבן אונזערע מא־
ראלע תקנות און געזעצן. וואס איז שייך דעם ערבליכן אינסטינקט
פון געזעלשאפטליכקייט, האט ער קיין באדייטונג ניט, היות ווי ער
איז ניט געניג אנטוויקלט ביי דעם פרימיטיוון מענשן, ער זאל
קאנען ווערן דער מקור פון די מאראלע רעגעלן. צוזאמען דערמיט
האט די פארנונפט אויך קיין ווערט ניט פאר דער אויסארבעטונג
פון די רעגעלן פון געזעלשאפטליכקייט: קיין מיטגעבוירענער באגריף
פון גערעכטיגקייט איז אין דעם מענשן ניטא; דער מענשליכער
שכל, ווי אן אמתער אפארטוניסט, פירט איין די רעגעלן פון געמיינ־
שאפטליכן לעבן, וועלכע פאסן זיך צו די פאדערונגען פון דער צייט.
דער וואס האט געזיגט, דער איז אויך גערעכט, ווארים דאס באַ־
ווייזט, אז ער האט מסתמא צוגעטראפן די פאדערונגען פון די מענשן
פון זיין צייט. אט אזוי האט האבבס פארשטאנען די מאראל, און
אזוי דיינקט נאך ער היום די גרעסטע מערהייט פון די רעגירנדע
קלאסן.

פון דער אנדער זייט, דער פאקט וואס האבבס האט אין זיינע
באטראכטונגען וועגן מאראל ענדגילטיג אפגעשניטן מיט דער רע־
ליגיע און דער מעטאפיזיק, האט צוגעצויגן אויף זיין זייט א סך
נאכפאלגער. אין יענער צייט, וועו דער קאמף צווישן דער קאטוי־
לישער קירך און דעם פראטעסטאנטיזם איז אנגעפירט געוואָרן אין
ענגלאנד מיט אזא ביטערקייט, וואס איז דערוואנגען ביז צו פאנא־
טישער משוגעת, און וועו די באפרייאונג פון דער פערזאן און פונם

דיינקען בכלל איז געווען א לעבנסנויטיגע פאדערונג, איז באזונ־דערס ווערטפול געווען א לערע, וואס האט אזא וויכטיגע פראגע ווי די מאראל אוועקגעשטעלט אויף א ראציאנאלן יסוד. רעידנדיג בכלל איז די באפרייאונג פון דער עטיק און דער פילאסאפיע פון די קייטן פון דער רעליגיע געווען א גרויסער טריט פארווערטס, און האבבם האט א היפש ביסל דערצו געהאלפן מיט זיינע ווערק. דער־צו האט האבבם, נאכגייענדיג עפיקורוסן באווייזן, אז הגם דער איב־דיווידום ריכטעט זיך שטענדיג לויט זיינע פערזענלעכע נוצן, פונ־דעסטוועגן קומט דער מענש צום שלום, אז זיינע דירעקטע אינטע־רעסן באשטייען אין א וואס גרעסערער אנטוויקלונג פון געזעל־שאפטלעכקייט און אין פרידליכע געגנזייטיגע באציאונגען. עס איז אויף דעם אופן אויסגעקומען, אז הגם די מאראלע רעגלן קומען ארויס פון דעם פערזענליכן עגאיזם, פונדעסטוועגן ווערן זיי דער יסוד פאר דער אנטוויקלונג פון די בעסטע געגנזייטיגע באציאונגען און געזעלשאפטליכקייט.

קאדווארדטה (געב. אין 1617, געשט. אין 1688). — צוליב די אויבן אנגעוויזענע אורזאכן האט האבבם'עם לערע געהאט אין ענגלאנד א גרויסן און דויערהאפטיגן ערפאלג. זי האט אבער ניט אלעמען צופרידנגעשטעלט און באלד זיינען ארויסגעטראטן אנטקעגן אים אין ענגלאנד ערנסטע געגנער, צווישן וועלכע מען קאן אנב דערמאנען דעם בארימטן ענגלישן פאעט פון יענער צייט, דזשאן מילטאן, אן איבערצייגטער רעפובליקאנער און פארטיי־דיגער פון געווייסנס פרייהייט און פרייהייט פון דער פרעסע, און אויך דזשיקאב האררינגטאן, וועלכער האט ארויסגע־טראטן אין יאר 1656 מיט זיין אוטאפיע אצעאניא, וואו ער האט אלס געגנגעוויכט צו האבבסן געלויבט די דעמאקראטישע רע־פובליק. די הויפט קריטיקער אבער פון האבבס'עם עטישער לערע זיינען געווען א צאל געלערטע, וואס האבן זיך גרופירט ארום דעם קעמברידזש אוניווערסיטעט. דיזאזיגע גרופע איז געווען גלייך פיינדליך אי צו קראמוועלס רעפובליקאנישן פוריטאניזם, אי צו דעם נאטורווייסנשאפטליכן נעבוי פון האבבס'עם לערע. אמת, די־זאזיגע געגנער האבבסעם האבן ניט געטיילט די איינע מיינונגען,

וואם האבן דאן פארגעהערשט צווישן די ענגלישע טעאלאגן, דאך אבער האט זייער פילאסאפיע בשום אופן ניט געקאנט שלום מאכן ניט מיט דעם ראציאנאליזם בכלל, און נאך ווייניגער ניט מיט האבבסעם שלוסן, אין וועלכע זיי האבן געזען א דירעקטע געפאר פאר יערער איינצויימענדער מאראלער קראפט. פון דער אויסרעכענונג מכח די פערזענליכע נוצן קאן מען ניט ארויסדרינגען די התחיבות פון געוויסע מאראלע אורטיילן, וואם מיר פילן, האט גענאט קאדוואירטה. נאר מער, ער האט באוויזן, אז די מאראל איז ניט געשאפן געווארן פון דעם מענשן. אירע וואורצלען ליגן אין דער נאטור פון די זאכן גופא, וועלכע אפילו גאטס וויללן קאן ניט אויבערבייטן: די מאראלע שלוסן זיינען פונקט אזוי אומפארמיידליך ווי די מאטעמאטישע אמתן. דער מענש אנטדעקט די אייגנשאפטן פון דעם דרייעק, אבער ער באשאפט זיי ניט: זיי ליגן אין די אומפארענדערבארע אייגנשאפטן פון די זאכן. אזוי אויך וואלטן די מאראלע שלוסן געבליבן ריכטיג, אפילו ווען די גאנצע איצטיגע וועלט וואלט חרוב געווארן.

אין אט די געראנקען קאדוואירטהם זעהען מיר, פאלגליך, א רערנעהענטערונג צו יענעם באגריף וועגן דער גלייכבאדיטליכקייט און דער גלייכרעכטליכקייט פון מענשן, וועלכער הויבט זיך אן ארויסווייזן אין דער הייגטיגער ראציאנאליזר עטיק. קאדוואירטה אבער איז פריהער פאר אלץ געווען א טעאלאג, און פאר אים האט די פילאסאפיע קיין ממשות ניט געהאט אהן דער באגייסטערנדיגער קראפט פון דער רעליגיע און אהן דעם שרעק, וואם די רעליגיע ווארפט אן.

א סך נעהענטער צו דער עטיק, וואם מערקט זיך איצטער, איז צוגעקומען אנאנדער פארשטייער פון דער קעמברידזש שולע, ריטשארד קומבערלאנד (געב. 1632, געשט. 1718). אין זיין בוך, געשריבן אין דער לאטיינישער שפראך, „א פילאסאפישע באטראכטונג וועגן די געזעצן פון דער נאטור", וואם איז ערשינען אין יאר 1671, האט ער אויסגעדריקט זיינע אנשויאונגען אויף דעם פאלגענדן אופן: „דאם וואויללזיין פון דער געזעלשאפט איז דער העכסטער מאראלער געזעץ. אלץ, וואם פירט דערצו איז מאראליש". דער מענש קומט דעריבער צו אזא שלום, וויל זיין

נאַנצע נאַטור טרייבט אים אין אָט דער ריכטונג. געזעלשאפטליכ־קייט איז אן אייגנשאפט, וואָס קאָן ניט אָפּגעטיילט ווערן פון דער מענשליכער נאַטור, אן אומפארמיידליכער פּועל יוצא פון דעם מענשנס אַרגאַניזאַציע. האָבבס'עס ארגומענטן אָבער, וואָס זוכן צו באווייזן דעם היפּך, זיינען פאלשע, היות ווי ד י ג ע ז ע ל־ש א פ ט ל י כ ק י י ט האָט געמוזט עקזיסטירן שוין אין די נאָר ערשטע צייטן פון דעם פּרימיטיוון צושטאַנד.

אמת, קומבערלאַנד האָט נאָך ניט געהאט די באווייזן צו גונסטן פון דעם דאָזיגן געדאנק, וועלכע מיר האָבן איצטער, זינט די נא־וויגאציע אַרום דער וועלט און דאָס לעבן צווישן די ווילדע האָבן אונז באקאַנט געמאכט מיט די זיטן פון דעם פּרימיטיוון מענשן. ער האָט דעריבער באשטעטיגט זיינע השערות בלויז דורך אלגעמיי־נע באטראכטונגען מכח דעם געבוי פון דער וועלט, דער אַרגאַניזא־ציע פונם מענשן און זיינע באציאונגען צו אנדערע לעבעדיגע בא־שעפענישן, וועלכע זיינען אויך באשאַנקען מיט פּארשטאַנד. אין דער מאָס, האָט ער געשריבן (מאכנדיג א הנחה, ווי מען זעט, צו די פאַדערונגען פון זיין צייט) איז דאָס מאַראַלע א דערשיינונג פון דעם געטליכן ווילן; אבער דערפון איז נאָך ניט געדרונגען, אז דאָס מאַראַלע איז ווילקירליך אָדער פאַרענדערליך.

קומבערלאנדס השערות וועגן דער אָפּשטאַמונג פון דעם מענ־שנס מאַראַלע באַגריפן אויס דער אנטוויקלונג פון די געפילן פון געזעלשאפטליכקייט זיינען, היסט עס, געווען ריכטיג. ליידער אָבער האָט קומבערלאַנד ניט באטראכט די וויטערדיגע אנטוויק־לונג פון דעמאָזיגן געפיל און האָט נאָר אָנגעוויזן דערויף, אז דער וואוילווילן צו אלעמען, וואָס אנטשטייט פון דעם געפיל פון גע־זעלשאפטליכקייט, און וועלט געשטיצט און אנטוויקלט דורך דעם פאַרשטאַנד, בריינגט אזויפיל גוטעם יעדן פאַרנינפטיגן וועזן, אז נאָר אָהן דעם אריינמישן זיך פון דער געטליכער אויטאַריטעט וועט דער מענש האלטן די מאַראַלע רעגעלן וויא התחיבות פאר זיך. פאַלגנדיג דעם דראַנג פון געזעלשאפטליכקייט שטרעבט טאקע דער מענש אין דערזעלביגער צייט אויך צו זיין פערזענליכן גליק; אבער אונטער דעם איינפלוס פון געזעלשאפטליכקייט פירט זיין שטרעבן צום פערזענליכן גליק גופא צום אלגעמיינעם וואוילזיין, און דעריבער וועלט דאָס פאַלגן דעם געפיל פון געזעלשאפטליכקייט

אליין א קוואל פון פרייד און באפרידיגונג, וויבאלד נאר עס פירט צו א העכערן ציל.

ביי דעם האט זיך קומבערלאנד אפגעשטעלט. ווי אזוי און פארוואס, ארויסגייענדיג פון דעם אינסטינקט פון גע־זעלשאפטליכקייט, האט דער מענש געקאנט אנטוויקלען זיינע מא־דאלע אידעאלן ביז דער היינטיגער הויך און בריט — דאס האט ער ניט באטראכט, און מיט דעם באגריף פון געזעלשאפטליכקייט, וואס פירט צו גלייכבארעכטיגונג און צו אירע ווייטערדיגע שלוסן, האט ער זיך ניט פארנומען. דאס האט געטאן נאר אים, פון איין זייט דזשאן לאקק און זיינע נאכפאלגער, וואס האבן געשטרעבט צו באגרינדן די מאראל אויף דער ניצליכקייט, און פון דער אנדער זייט שעפטסבערי און זיינע נאכפאלגער, וועלכע האבן געהאלטן דעם מיטגעבוירענעם אינסטינקט און געפיל פאר דעם מקור פון דאס מאראלע. איידער אבער מיר וועלן אריבערגיין צו זיי, מוזן מיר נאך זיך אפשטעלן אויף ספינאזאס עטיק, וואס האט געהאט אן אומגעהויערן אייגפלום אויף דער אנטוויקלונג פון די עטישע לערנען.

ס פ י נ א ז א (געב. אין יאר 1632, געשט. אין יאר 1677). — ספינאזא'ס עטיק האט עטוואס געמיינשאפטליכעם מיט האבס־עס עטיק אין דעם אפלייקענען, אז זי אנטשטייט פון אויסער דער נאטור. אבער צוזאמען מיט דעם אונטערשיידט זי זיך פון איר לחלוטין טיף אין אירע פונדאמענטאלע באגריפן. פאר ספינאזא'ן איז גאט די נאטור אליין. „א חוץ גאט קאן ניט זיין קיין אנדער סובסטאנץ, און זי קאן ניט האבן קיין שום רמיון". *

אפטיילן די קערפערליכע סובסטאנץ פון דער געטליכער איז אוממעגליך, גאט איז די ווירקענדע אורזאך פון אלע זאכן; אבער ער ווירקט נאר לויט די געזעצן פון זיין אייגענער נאטור. זיך פאר־שטעלן, אז ער קאן מאכן, דאס וואס געפינט זיך אין זיין מאכט זאל ניט פארווירקליכט ווערן, איז ניט ריכטיג. פונקט אזוי וואלט געווען ניט ריכטיג צו באווייזן, אז צו גאטס נאטור געהערט די

* „די עטיק", טייל 1, זייט 17 פון דער רוסישער אויסגעצונג, אונטער דער רעדאקציע פון פראף. מאדעסטאוו, 1904.

העכסטע פארנונפט און לגמרי א „פרייער ווילן". (17,1). אין דער נאטור פון זאכן איז ניטא גארנישט וואס איז צופעליג, נאר אלץ איז פון פריער באשטימט דורך דער געטליכער נאטור צו עקזיסטירן און ווירקן אויף א געוויסן אופן (29,1). מיט איין ווארט, דאס וואס מענשן רופן אן גאט, איז די פאר דעם מענשן אומפארשטענדליכע נאטור גופא. דער ווילן, אזוי גוט ווי דער שכל, איז בלויז א צושטאנד פון דייגקען, און דעריבער קאן קיין וועלעניש ניט עקזיסטירן און זיך באשטימען צו טעטיקייט, אויב דאס דאזיגע וועלעניש ווערט ניט באשטימט פון אנאנדערער פארגייענדער אורזאך; און יענע אורזאך, אין איר ריי, ווידער פון אנאנדער אורזאך, און אזוי ווייטער ביז אומענדליכקייט (32,1). דערפון פאלגט, אז די זאכן האבן ניט געקאנט ארויסגעבראכט ווערן פון גאט — נאטור — אויף קיין שום אנדער אופן און אין קיין אנדער סדר, ווי נאר אין דעם, אין וועלכן זיי זיינען ארויסגעבראכט, (33,1). די אלמעכטיגקייט, וואס דער המון שרייבט צו צו גאט, איז ניט נאר א מענשליכע אייגנשאפט (וואס עס באווייזט, אז דער המון שטעלט זיך פאר גאט ווי א מענש אדער ענליך צו א מענש), נאר זי שליסט אויך איין אין זיך „אומעמכטיקייט" (טייל 2, זאץ 3). (בכלל זיינען די אורזאכן פארוואס מענשן זיינען געניגט צוצושרייבן יעדע פאסירונג איז זייער לעבן צו דער אויבערשטער מאכט, פארטרעפליך אנאליזירט געווארן פון ספינאזא'ן אין דעם ערשטן טייל פון זיין „עטיק", זאץ 36).

ספינאזא איז פאלגליך געווען א פארטזעצער פון דעקארטן * און האט ווייטער אנטוויקלט זיינע אנשויאונגען אויף דער נאטור, בעת אין דער אפלייקענונג פון דער געטליכער אנטשטייאונג פון די מאראלע באגריפן איז ספינאזא זיך צונויפגעגאנגען מיט האבבס'ן. אבער ספינאזא, וועלכער האט מוטיג אנטוויקלט זיינע נאטורווישאפטליכע אנשויאונגען און האט זיך פולשטענדיג באפרייט פון דער קריסטליכער מיסטיק, האט צוגוט פארשטאנען די נאטור און דעם מענשן נאכצוגיין אין דער עטיק נאך האבבס'ן. און ער האט, פארשטייט זיך, ניט געקאנט זיך פארשטעלן, אז דאס מאראלע איז עפעס, וואס איז געבויט אויף דעם צוואנג פון דער מלוכה-

* וועגן דעקארט'ן זע ווייטער אין דעם נעקסטן קאפיטל.

מאכט. ער האט באוויזן, פארקערט, ווי דעם מענשנס שכל, ארן קיין אריינמישן זיך פון דעם געפיל פון מורא פאר דעם אלערהעכסטן וועזן אדער פאר די וועלטלעכע הערשער, נאר א פאלקאם פרייער, האט געמוזט אומפארמיידלעך קומען צו א מאראלער באציאונג צו אנדערע מענשן, און אזוי זיך פירנדיג, געפינט דער מענש דאס העכסטע גליק, ווארים דאס זיינען די פארערונגען פון זיין פרייען און ריכטיג דיינקענדן שכל.

ספינאזא האט אויף דעם אופן געשאפן די ריכטיגע לערע וועגן מאראל, וועלכע איז געווען דורכגעדרונגען מיט א טיפן מאראלן געפיל. און אזוי איז אויך געווען זיין פערזענלעכעם לעבן.

דער גרעאנקען־גאנג, אויף וועלכן ספינאזא איז געקומען צו זיינע שלוסן, קאן מען דערקלערן ווי פאלגט: „זיילן און פארשטאנד זיינען איינם און דאסזעלבע. בכידע זיינען זיי מער גארנישט ווי באזונדערע פארלאנגען און אידייען. פאלשע באשלוסן באשטייען נאר אין א נישטגענוגענדער דערקענטענים: פון דעם קומען ארויס פאלשע און צעטומלטע גרעאנקען (49,2), ווי אויך ניט ריכטיגע האנדלונגען". בכלל זיינען אייניגע גרעאנקען יעדן מענשן גאנצע און אנדערע זיינען נישט גאנצע און צעטומלטע. אין דעם ערשטן פאל פאלגט נאכן גרעאנק א טאט, בעת אין דעם אנדער פאל געפינט זיך אונזער נשמה אין א ליידנדן צושטאנד, און וואס מער ניט גאנצע גרעאנקען א מענש האט, אלץ מער איז זיין נשמה אונטערוואַרפן צו לידנשאפטן.

אין איינקלאנג מיט ספינאזא'ס לערע זיינען נשמה און קערפער „איינע און דיזעלביגע, וועלכע מיר באטראכטן אמאל פון דעם שטאנדפונקט פון דיינקען, אמאל פון דעם שטאנדפונקט פון „שטח־פארנעם". ספינאזא באווייזט בפרטיות אט דעם זאץ, אפלייקענענדיג די געווייניליכע אנשויאונג, וואס באהויפטעט, אז „איינע אדער אנאנדערע האנדלונג פון קערפער קומט ארויס פון דער נשמה, וועלכע געווען איבערן קערפער". אזוי רייזנדיג זיינען מענשן פשוט זיך מודה, אז זיי ווייסן ניט די אמתע אורזאך פון זייערע האנדלונגען (2,2). „די באשלוסן פון דער נשמה קומען אין איר פאר מיט דערזעלביגער נויטווענדיקייט, ווי עס קומען פאר די אידייען (גרעאנקען) וועגן זאכן וואס עקזיסטירן בפועל ממש".

דערצו, אלץ וואס פאַרגרעסערט די טעטיקייט פון אונזער קערפער, ווי אויך דעם גראַנק גופא וועגן דעם, פאַרגרעסערט די פייאיקייט פון אונזער נשמה צו דיינקען און ווירקט מיט איר מיט. (11,3). פרייד, פריילאַכקייט און א צופרידענער צושטאַנד בכלל פירן אונזער נשמה צו א גרעסערער פולקאַמענהייט; טרויעריקייט, עצבות, האַט א פארקערטע ווירקונג (11,3). מיט איין וואָרט, קערפער און נשמה קאַנען ניט אַפּגעטיילט ווערן איינער פון דעם אַנדערן.

ליבע איז קיין אַנדער זאַך ניט, ווי פרייד באַגלייט מיט דער אידייע פון אַן אויסערליכער אורזאַך; און האַס איז מער גאַרנישט ווי טרויער באַגלייט מיט דער אדייע פון איר אויסערליכער אורזאַך. (13,3). און דאָס דערקלערט אונז וואס אזוינס איז האַפענונג, שרעק, דאָס געפיל פון זיכערקייט, פאַרצווייפלונג, צופרידנשטעלונג („פרייד, וואס קומט פון דעם בילד פון א איבערגעגאַנגענער זאַך, וועגן וועלכער מיר זיינען געווען אין ספק") און געוויסנסביסן („טרויער, וואס איז דער היפך פון צופרידנשטעלונג") (18,3).

פון אַט די דעפיניציעס האַט ספינאָזא ארויסגעפירט אלע גרונטלאַגן פון דאָס מאַראַלע. „אזוי צום ביישפיל שטרעבן מיר צו באַהויפטן וועגן זיך און וועגן א געליבטן געגנשטאַנד אלץ וואס לויט אונזער פאַרשטעלונג פאַרשאַפט אונז אדער דער געליבטער זאַך פרייד, און פאַרקערט". * און אזוי ווי „די שטרעבונג פון דער נשמה אדער די פייאיקייט פון דיינקען איז לויט איר נאַטור גלייך און איינצייטיג מיט דער שטרעבונג אדער פייאיקייט פון קערפער צו טעטיקייט", „זוכן מיר מיטצוווירקן מיט דאָס, וואס מיר שטעלן זיך פאַר, אז עס העלפט מיט דער פרייד, סיי אונזערער, סיי אין די אונז באַליבטע זאכן". פון אַט די גרונטזאצן האַט ספינאָזא ארויסגעפירט די העכסטע מאַראַל.

אין דער נאַטור, האַט ער געשריבן, עקזיסטירט אין ערגעץ ניט וואס עס זאָל זיין: עס איז נאָר דאָ וואס עס איז נוויטיג. „די דערקענטעניש פון גוטס און שלעכטס איז קיין אנדער זאַך ניט ווי דער אפּפעקט (געפיל) פון פרייד אדער אומעט, אויף וויפיל מיר דערקענען עס". מיר רופן אַן גוט אדער שלעכט

* דאָס וואָרט „זאַך" געברויכט ספינאָזא גאַנץ גלייך ווי פאר ניטפאַלעכטע געגנשטאַנדן, אזוי אויך פאר לעבדיגע וועזנס.

דאָס, וואָס איז נוציג אדער שעדליך פאר דער דערהאלטונג פון אונ־ זער עקזיסטענץ, דאָס, וואָס פארגרעסערט אדער פארקלענערט, שטיצט אדער אונטערדריקט אונזער פיואיקייט פאר טעטיקייט". (8,4) אבער די אמתע דערקענטעניש פון גוטס און שלעכטס, אויף וויפיל זי איז אמת, קאָן ניט איינצוימען קיין איין אפפעקט (קיין איין וועלן). נאָר אויף אזויפיל, אויף וויפיל זי איז אליין אן אפפעקט, ד. ה. זי גייט אריבער אין א ווילן פון טאָט, קאָן זי אייג־ האלטן דעם אפפעקט, אויב זי איז שטארקער פאר אים. (14,4).

עס איז זיך לייכט פארצושטעלן וואָס פאר א האָס ספינאָזא האָט דערוועקט אנטקעגן זיך אין דעם טעאָלאָגישן לאגער מיט אזוינע באהויפטונגען. ספינאָזא האָט אפגעלייקענט די צווייזיטקייט, וועגן וועלכער די טעאָלאָגן האָבן געגרעדט, וואָס אין קראפט פון דער דאָזיגער צווייזיטקייט דערשיינט גאָט אלס דער טרעגער פון אי־ביגער גערעכטקייט, בעת די וועלט, וואָס ער האָט באשאפן, איז די פארניינונג פון גערעכטקייט. *

ספינאָזא האָט געבויט זיין מאָראל אויף א אידעמאָנישן פריב־ ציפ, ד. ה. אויף דעם מענשן זוכן גליק. דער מענש, האָט ער גע־ וואָגט, ווי אלע אנדערע באשעפענישן שטרעבט צו וואָס מער גליק, און פון דער דאָזיגער שטרעבונג פירט זיין שכל ארויס מאָראלע רעגעלן פון לעבן; דערביי אבער איז דער מענש ניט פריי, וואָרים ער קאָן טאָן נאָר דאָס, וואָס עס פליסט ארויס נויטוועניגערהייט פון זיין נאָטור.

עס איז קיין צווייפל ניט, אז ספינאָזא האָט פריער פאר אלץ נעשטרעבט צו באפרייען אונזער מאָראל פון דער פירערשאפט פון די גענפילן, וואָס די רעליגיע באאיינפלוסט, און האָט געוואָלט בא־ וויזן, אז אונזערע לויכטשאפטן און פארלאָנגען (אפעקטן) היינגען

---

* די באַהויפטונג, אז דער מענש איז ניט פריי און קאָן טאָן נאָר דאָס, וואָס נעמט זיך פון זיין נאָטור, אינאיינעם מיט דערזעלביגער באַ־ הויפטונג אויך וועגן גאָט, באַגעגנט מען אין פארשיידענע פלעצער פון ספינאָזאָס עטיק. אזוי צום ביישפיל אין דער פאָררעדע צו דעם 4טן טייל „וועגן דעם מענשנס קנעכטשאפט אדער וועגן דער קראפט פון די אפעקטן" חאָט ער געשריבן: יענער אייביגער און אומענדליכער וועזן, וועלכן מיר רופן אן גאָט אדער נאָטור, ווירקט פונקט לויט דערזעלביגער נויטוועניקייט, ווי די, לויט וועלכער ער עקזיסטירט.

ניט אַפֿ פון אונזער גוטן אַדער שלעכטן ווילן. ער האָט געשטרעבט אוועקצושטעלן דאָס מאַראַלע לעבן פון דעם מענשן נאָר אינגאַנצן אונטער דער פירונג פון זיין שכל, וועמעס קראַפט עס וואָקסט צוזאַמען מיט דער אנטוויקלונג פון דער דערקענטעניש. א גאנצע ריי זייטן אין פערטן טייל, וואו עס רעדט זיך „וועגן דער מענשליכער קנעכטשאפט", איז געווידמעט דער דאָזיגער פראַגע. דערנאָך האָט ספּינאָזא געווידמעט צו דער „מעכטיקייט פונם שכל אַדער דער מענשליכער פרייהייט" דעם גאַנצן פינפטן טייל פון זיין עטיק, און אין אָט דער גאַנצער גרויסארטיגער פאַרשונג האָט ער אויף אלערליי אופנים געשטרעבט צו ווען דעם מענשן צו טעטיקייט, דערווייזנדיג אז א פולקאָמע באַפרידיגונג פון אונזער „איך" גרייכן מיר ערשט דעמאָלט, ווען מיר רופן זיך אַפֿ אויף אונזער אומגעבונג טעטיג, אקטיוו און ניט פּאַסיוו. לייַדער אָבער האָט ער ניט געצוויגן קיין אויפמערקזאמקייט אויף דעם פונקט, אז די פייאיקייט צו באשליסן וואָס איז געראַטן און וואָס איז אומגערעכט איז איינער פון די אויסדרוקן פון דער גרונט־פּאַרם פון אונזער דיינקען, אָהן וועלכן עס וואָלט נאָר קיין דיינקען ניט געווען.

ספּינאָזא'ס עטיק איז פולשטענדיג ווייסנשאפטליך. זי וויים ניט פון קיינע מעטאַפיזישע הרייהלאַך און פון קיינע געבאָט פון אויבן. אירע אורטיילן פליסן ארויס פון דער דערקענטעניש פון דער נאַטור בכלל און פון דער נאַטור פונם מענשן בפרט. וואָס אָבער זעט זי אין דער נאַטור? וואָס לערנט די נאַטור אונזער שכל, צו וועמען עס געהערט דאָס לעצטע וואָרט אין דעם באשלום פון מאַראַלע פראַגן? אין וועלכער ריכטונג פירן אירע לעקציעס? זי לערנט, האָט געשריבן ספּינאָזא, ניט צו באַנוגענען זיך מיט בלויז מיטפילן, ניט צו קוקן פון דער וויטנס אויף די פרייַדן און ליידן פון מענשן, נאָר זיין א ק ט י ו. און אין וועלכער ריכטונג דארף זיך דידאָזיגע אקטיוויטעט ארויסווייזן? אויף דער דאָזיגער פראַגע האָט צום באדויערן ספּינאָזא קיין ענטפער ניט געגעבן. ער האָט געשריבן אין דער צווייטער העלפט פון 17טן י. ה., און זיין עטיק איז דערשינען ערשט נאָך זיין טויט, אין יאָר 1676. אין יענער צייט זיינען שוין דורכגעפירט געוואָרן צוויי רעוואָלוציעס; די רעוואָלוציע פון דעם רעפּאָרמאַציאָנס פּעריאָד און די ענגלישע; דיראָזיגע ביידע רעוואָלוציעס האָבן זיך ניט אפּגעשטעלט בלויז אויף

דעם קאמף מיט דער טעאָלאָגיע און דער קירך. זיי האָבן געהאט א טיף סאָציאָלן כאראקטער, און דער גרונט לאָזונג פון אָט די פאָלקס־באוועגונגען איז געווען די גלייכבארעכטיגונג פון מענשן. ספּינאָזא אָבער האָט זיך ניט אָפּגערופן אויף אָט די באדייטונגספולע ווערטשיינונגען.

„ספּינאָזא — פאמערקט גאַנץ ריכטיג יאָדל — האָט טיפער פאר אלעמען אריינגעבליקט אין דער עטיק. דאָס מאָראָלע איז אין זיין זין אין איין און דערזעלביגער צייט אי געטליך, אי מענשליך, אי עגאָאיזם, איז זעלבסטפאָרלייקענונג, שכל און אפּפעקט (ד. ה. ווילן), פרייהייט און נויטוועגדיקייט". אָבער מיט דעם אלעם, לייגט צו יאָדל, האָט ספּינאָזא, בויענדיג די עטיק אבזיכטליך אויף עגאָאיזם, אינגאַנצן איגנאָרירט די סאָציאָלע נייגונגען פונם מענשן. די שטרעבונגען, וואָס ווערן געבוירן דורך דעם געזעלשאפטליכן לעבן, ווען כע דאָרפן בייקומען די ריין־עגאָאיסטישע שטרעבונגען, האָט ספּינאָזא טאָקע אָנדערקענט; נאָר דער געזעלשאפטליכער בונד איז ביי אים אויסגעקומען ווי עפּעס א זאָך פון צווייטן גראָד, בעת די זעלבסטבאפרידיגונג פון דער אין זיך אליין פולקאָמענער פערזענליכקייט האָט ער אוועקגעשטעלט העכער אידער די אידייע פון געמיינשאפטליכער ארבעט אין געזעלשאפטליכן צוזאמענלעבן. (יאָדל, ב. 1, ז. 259). דער דאָזיגער חסרון, קאָן זיין, דערקלערט זיך דערמיט, וואָס אין 17טן י. ה., ווען עס זיינען פאָרגעקומען מאָסן־אויסשלאָכטונגען אין נאָמען פון דעם „אמתן גלויבן", איז די ערשטע גרונט־אויפגאבע פון דער עטיק געווען אפּצוטיילן די מאָראָל פון יערן צוזיש פון די קריסטליכע טוגענדן, און האָבנדיג דאָס געטאָן, האָט ספּינאָזא, קאָן זיין, זיך ניט אנטשלאָסן ארויפצוציען אויף זיך נאָך גרעסערע קלעפ דורך דער פּראָטיידיגונג פון ג ע ז ע ל ש א פ ט ל י כ ע ר געראכטקייט, ד. ה. פון קאָמוניסטישע אידייען, וואָס זיינען אין יענער צייט ארויסגעשטעלט געוואָרן פון די העלי־ניעזע באוועגונגען. מען האָט פריער פאר אלץ געהאלטן אויפ־שטעלן די העכט פון דעם פ ע ר זע נ ל י כ ן א ו מ א פ ה י־נ י ג ק ן א ו י ט א נ א מ ן ש כ ל, און בויענדיג דעריבער זיין מאָראָל אויף דאָם העכסטע גליק, וואָס זי גיט אָהן וועלכער עם איז באלוינונג אין דער פאָרם פון „פאָרמערטע סטאָדעס" אדער „גלי־ק־ועלי[illegible] אין הימל", איז געווען נויטיג איינמאל פאר אלעמאל

איבערריסן מיט דער טעאָלאָגישער עטיק און ניט אריינפאַלן, ניט אין דעם „אוטילִיטאַריזם" און ניט אין דער עטיק פון האָבבס'ן און זיינע נאָכפאָלגער. על כל פּנים איז דער חסרון אין ספּינאָזא'ס עטיק, וואָס יאָדל האָט שוין באמערקט, געווען אן עצמ'דיגער חסרון.

ד ז שׂ א ן ל א ק ק (געב. אין יאָר 1632, נעשט. אין 1704). — די אינדוקטיווע פילאָסאָפּיע פון פ ר א נ ס י ס ב ע י ק א ן, די געוואָגטע גענעראַליזאַציעס פון ד ע ק א ר ט, וואָס האָבן געשטרעבט אויפצודעקן דאָס נאַטירלִיכע לעבן פון דעם נאָנצן וועלט־געבוי, די עטיק פון ס פּ י נ ָ ז א, וואָס האָט דערקלערט דעם מאַראַל אורשפרונג אין מענשן אֶהן וועלכן עס איז אריינמיש פון מיסטעריעוע קרעפטן, און דער פּאַרזוך פון ג ר א צ י ו ס צו דערקלערן די אנטוויקלונג פון געזעלשאַפטליכקייט אויך אזוי אֶהן אָן אריינמיש פון אן איבערנאַטירלִיכן געזעצגעבער — אָט דאָס אלעס האָט צוגעגרייט די דערשיינונג פון א נייער פילאָסאָפּיע; און זי האָט וויטקלִיך געפונען א גלענצענדן פאָרשטייער אין דער פערזאָן פון דעם ענגלִישן דיינקער ל ָ ק ק.

קיין באזונדער לערע וועגן מאַראַל האָט לאָקק ניט אָנגעשריבן. אָבער אין זיין ווערק „אן עססיי וועגן דעם מענשלִיכן פאַרשטאַנד" * האָט ער אזוי טיף אָנאַליזירט די יסודות פון אונזער גאנצן וויסן, אז דאָס איז געווָארן דער פונדאַמענט פון א נייער פילאָסאָפּיע פון א גאנצן דור; און פאָנאַנדערקלייבנדיג אין אָנאַנדער בוך זיינעם די פּראַקטישע אָנוועגונגען פון זיין פאָרשונג אויף דער פאָליטיק און אויפן לעבן בכלל, ** האָט ער אריסגעזאָגט אזוי פיל ווויכטיגעם וועגן דער אנטשטייאונג פון די מאַראַלע באגריפן, אז זיינע אנשויאונגען האָבן ארויפגעלייגט זייער שטעמפל אויף אלץ, וואָס איז געשריבן געוואָרן וועגן מאַראַל אין 18טן י. ה. לאָקק'ס איינפלוס דערקלערט זיך טיילווייז דערמיט, וואָס ער איז ניט ארויסגעקומען

---

* An Essay concerning Human Understanding. איז דערשינען אין יאָר 1683, איין יאָר נאָך דער רעסטאַוראַציע אין ענגלאַנד פון דער קאָנסטיטוציאָנעלער מאָנאַרכיע. אין דער דאַרלייגונג פון לאָקק'ס לערע ציטיר איך זייענע געדאנקען נאָך דער „6טער אויפלאגע מיט באַדייטענדע הוספות", וואָס איז דערשינען אין לאָנדאָן, אין יאָר 1710.

** Treatise on Government, 1689.

ווי א גרינדער פון א נייער טעאָריע מיט שטרייגג באשטימטע אנ־שויאונגען; נאר דערקלערנדיג זיין באגריף וועגן דעם מענשליכן דיינקען, וועגן דער אזוי גערופענער פרייהייט פון ווילן און מא־ראַליטעט בכלל, האָט ער זיך באצויגן זייער טאָלעראַנט צו אנדערע לערען, זוכנדיג צו באווייזן וואָס עס האָט געקאָנט זיין ריכטיג אין זיי, אָבוואוי֫ל עס איז אויסגעדריקט געוואָרן ניט ריכטיג.

לאָקק, פונקט ווי ספינאָזא, איז פרייער פאר אלץ געווען א נאָכ־פאָלגער פון דעקארט אין זיין דערקלערונג פון אונזער ווסן, ד. ה. פון דעם פּראָצעס פון אונזער דיינקען און פון די וועגן, אויף וועלכע דער מענש דערגייט ביז צו זיינע אורטיילן. פונקט ווי דעקארט, האָט ער פארוואָרפן די מעטאפיזיקע און האָט זיך געשטעלט אויף א פולשטענדיג וויסנשאפטליכן באָדן. אָבער לאָקק איז זיך פאָנאָנ־דערגעגאנגען מיט דעקארט'ן אין דער פּראָגע וועגן דער עקזיסטענץ ביים מענשן פון מיטגעבוירענע אידיין, אין וועל־בע דעקארט און אַנדערע פאָרגייענער לאָקק'ס האָבן געזען דעם מקור פון דעם מענשנס מאָראַלע באָגריפן. לאָקק האָט באהויפטעט, אז קיין מיטגעבוירענע אידייען זיינען ניט בנמצא, ניט אין דער מא־ראַל און ניט אין דעם פארשטאנד בכלל. „וואו איז יענער פּראָק־טישער אמת — האָט ער געפרעגט — וועלכער זאָל זיין אלגעמיין אָנגענומען, אָהן קיינע ספיקות, ווי עס האָט באָדאַרפט צו זיין בנוגע א מיטגעבוירענעם אמת? אָט צום ביישפיל זיינען צווויי פּראָקטי־שע אמתן, וואָס ווערן אָנדערקענט פון דעם רוב מענשן: ערליכקייט און האַלטן אן אָפמאַך; די מערהייט שטימט איין מיט זיי, אפילו גנבים און גזלנים אָנדערקענען זיי אין זייערע פארבאנדן. אבער די מענשן האַלטן זיי כלל ניט ווי „געזעצן פון דער נאטור", נאר זעהען אין זיי פשוט רעגעלן, וואָס אויב מען זאָל זיי ניט אָפהיטן, וואָלטן וייערע געזעלשאפטן ניט געקאָנט עקזיסטירן. דאָס זיינען די בא־דינגונגען פון געזעלשאפטליכקייט. אָבער ווער וועט זיך נעמען בא־הויפטן, אז מענשן, וועלכע לעבן אויף גנבה און באטרוג האבן מיט־געבוירענע רעגעלן פון מאָראַליטעט און גערעכטיקייט?" (עססיי וועגן מענשליכן פארשטאנד", בוך 1, קאפ. 3, § 2). לאָקק ענטפערט — ניט איננאנצן צופרידנשטעלענד — יענע, וועלכע ווייזן אָן אויף דער ניט־איינשטימונג ביי מענשן צווישן דעם דיינקען און פּראָק־טישן לעבן, אז „דעם מענשנס האַנדלונגען זיינען דער בעסטער

אויסדרוק פון זיינע געדאנקען. און אזוי ווי די פרינציפן פון געזעלשאפטלעכן לעבן, ווי אויך פון דער ווירקלעכקייט, זענען שטענדיג אין א שטאנד פון ענדערונג, אזוי מוז אויך יעדע מענשליכע ווירקלעכקייט, ווי אויך יעדע מענשליכע מיינונג, זיך ענדערן מיט דער צייט. אויב מען וויל אז דער מענש זאל נישט ווערן א מאשין, מוז מען אים לאזן פרייהייט צו ענדערן זיינע מיינונגען, ווי אויך זיינע ווירקלעכקייטן, לויט זיינע נייע באדערפענישן.

דער היינטיגער לעזער, ווען ער וועט זיך צוגעווינט צו דער אנטוויקלונגס טעאָריע, וועט ווארשיינלעך באמערקן, אז לאָקק'ס ארט דיינקען איז אויבערפלעכליך. עס פארשטייט זיך, ער האָט געהאט א רעכט אפצולייקענען, אז עס געפינט זיך ביים מענשן מיטגעבוירענע אידייען, אדער שכלדיגע שלוסן, אריינגערעכנט אויך מאַראַלע אידייען; און ער האָט געהאט א רעכט צו זאָגן, אז אין פּרט פון מאַראַל, ווי אין אלע איבעריגע זאכן, שעפט דער מענש זיינע באשלוסן פון דער דערפארונג. ווען ער וואָלט אָבער געווואוסט די געזעצן פון פאַרערבונג, ווי מיר ווייסן זיי איצטער, אדער ווען ער וואָלט פשוט בלויז א טראכט געמאַכן וועגן דעם, וואָלט ער שוין אודאי זיך ניט געזומען אפּלייקענען, אז ביי א געזעלשאפטליכן וועזן ווי דער מענש און אנדערע סטאדע־חיות, האָט ג ע ק א נ ט און ג ע מ ו ז ט אפילו זיך אויסארבעטן, איבערגעבנדיג זיך בירושה. פון איין דור צו דעם אנדערן, ניט נאָר די שטרעבונג צו א סטאדע־לעבן, נאָר אויך א שטרעבונג צו גלייכבארעכטיגונג און נערעכטיקייט. *

---

* באמת, האָט לאָקק געשריבן, זאָגט א מענשן, וועלכער האָט עס פריער ניט געהערט, אז מען דאַרף זיך באַגיין מיט אנדערע אזוי, ווי ער וויל מען זאָל זיך מיט אים באַגיין, וועט ער אויך פרעגן: פארוואָס? דאָס קריסטנטום ענטפערט דאַרויף, אז אזוי הייסט גאָט, און האָבבס'עס א נאָכפאָלגער וועט זאָגן, אז די געזעלשאפט פאַדערט דאָס, און אז דער לויתן ד. ה. די מלוכה וועט באַשטראָפן, אויב מען וועט דאָס ניט מקיים זיין (בוך 1, קאפּ. 3, § 5). בכלל לויבט מען די טוגענד, ניט דערפאר ווייל זי איז א מיטגעבוירענע מעלה, נאָר דערפאר, וואָס זי איז א נוצליכע (§ 6); דערצו גיט מען דעמדאָזיגען ראָט אנדערע אפּטער אויסדער מען איז אים אליין מקיים (§ 7). לאָקק איז אויף דעם אופן אינגאַנצן נאָכגעגאַנגען האָבססן, ניט באַמערקנדיג איין זאַך — אז געווויינטהייטן וועלן פארערבט און וועלן אינסטינקטן, און אז די אינסטינקטן, ד. ה. דאָס, וואָס האָט זיך דאַמאַלסט אָנגערופן „אַפעטיטן" אָדער גלוסטן צו עפעס,

פונדעסטוועגן, צו יענער צייט, ד. ה. אין 17טן י. ה., איז לאקק'ס קאמף אנטקעגן „מיטגעבוירענע" מאראלע באגריפן געווען א וויכטיגער שריט פארווערטס, ווארים אט די פארלייקענונג האט באצייט די פילאסאפיע פון דער אונטערטעניקייט צו די לערען פון דער קירך וועגן דעם זינדן־פאל און דעם פארלארענעם גן עדן.

נאך דעמאזיגן אריינטריט, וואס איז געווען נויטיג פאר לאקק'ן, בדי צו באווייזן, אז מען קאן די מאראלע באגריפן ניט האלטן פאר אריינגעגעבענע געדאנקען מן השמים, איז ער אריבערגעגאנגען צו דעם הויפטגעגענשטאנד פון זיינע פארשונגען — צו דעם באווייז, אז אונזערע אידייען און שכלדיגע שלוסן אנטשטייען פון באבאכטונגען, פון דער פארבונדנ. און דא איז זיין פארשונג געווען אזא גרינטליכע, אז שפעטער האבן זי געהאלטן און אנגענומען אלע הויפט דיינקער פון 18טן י. ה., און ביזן היינטיגן טאג האלטן זי נאך די פאזיטיוויסטן. לאקק האט גאנץ באשטימט באווייזן, אז אלע אונזערע אידייען (באגריפן, געדאנקען) קומען ארויס ענטוועדער דירעקט פון אונזערע עמפינדונגען, וואס מיר באקומען דורך די חושים, אדער פון די אורטיילן וועגן אונזערע עמפינדונגען. אלע מאטעריאלן פארן דיינקען שעפן מיר פון דער דערפארונג; און עס איז גארנישט ניטא אין דעם פארשטאנד, וואס איז פריער ניט געווען אין דער עמפינדונג.

„אט דער גרויסער קוואל פון אונזערע אידייען — די דערפארונג, וואס היינגט אינגאנצן אפ פון אונזערע געפילן און ווערט איבערגעגעבן דורך זיי צו דעם פארשטאנד, רוף איך אן עמפינדונגען" — האט געשריבן לאקק (בוך 2, קאפ. 4, § 3). דערביי אבער, פארשטייט זיך אליין, האט ער ניט אפגעלייקנט, אז עס זיינען פארן באשטימטע פארמען פון דיינקען, וואס זיינען אייגענטימליך פאר פאר אונזער פארשטאנד און דערלויבן אים צו אנטדעקן וואר־היטן. אזוינע זיינען צ. ב. ש. די ענליכקייט, וואס דער שכל כאפט

זיינען אין א באדייטנדער מאס פארערבליך. קעמפנדיג געגן דעם געדאנק פון מיטגעבוירענע געדאנקען, האט ער ניט באמערקט די פארערבונג, חגם דאס האט שוין בעקאן פארשטאנען און טיילווייז אויך ספיזירט.

אויף, אדער דעם חלוק צווישן צוויי זאכן; זייער גלייכקייט אדער ניט־גלייכקייט; זייער גלייכמאָסיקייט אין רוים אדער אין צייט און זייער צעטיילבארקייט; אורזאך און פאלגע.

אין די איינפאכע אידייען, וואס מיר באקומען פון עמפינדונגען, און אין אונזערע אורטיילן וועגן זיי, זיינען פאראנען, האט לאקק אנגעווויזן, צוויי גרויסע קלאסן: אייניגע זיינען באגלייט מיט א געפיל פון פארגעניגען, וואס זיי פאראורזאכן, און אנדערע מיט א געפיל פון פארדרוס, אייניגע מיט פרייד און אנדערע מיט טרויער; און עס איז כמעט ניטא קיין עמפינדונג אדער אן אורטיל וועגן אן עמפינדונג, וואס זאל ניט געהערן צו איין קלאס אדער צו דעם אנדערן (בוך 2, קאפ. 18, § 1). אלע זאכן, היסט עס, זיינען גוטע אדער שלעכטע בלויז אין זייער שייכות צו אונזער פארגעניגען אדער פארדרוס. מיר רופן אן גוטס דאס, „וואס איז בכח צו פארשאפן אונז א פארגעניגן אדער פארגרעסערן דעם פריערדיגן פארגעניגן, אדער פארקלענערן לידן" (§ 2) די עמפינדונגען, ווידער, רופן ארויס אין אונז אנטשפרעכענדע שטרעבונגען און לידנשאפטן, פון וועלכע מיר ווערן געווארׂ וועז מיר באאבאכטן זיי; און א מענש ווכט דאס, וואס גיט אים פארגעניגן, און מיידט אויס דאס, וואס פארשאפט אים לידן (§ 3). דערביי האט שוין לאקק אנגעווויזן, אז פארגעניגן און לידן זיינען פארא ניט נאר פיוישע, נאר אויך נייסטיגע, און אויף דעם אופן האט ער שוין אוועקגעלייגט דעם בונדאמענט פון דער לערע, וואס דזשאן סטוארט מיל האט אזוי גלענצענד אנטוויקלט אין 19טן י. ה. אונטער דעם נאמען א ו ט י־ל י ט א ר י ז ם.

צוזאמען דערמיט, וועז מען באאבאכטעט די ענדערונגען פון אונזערע איינפאכע אורטיילן (אונטער דעם איינפלוס פון דער גרעסערער דערפארונג), קריגן מיר א פארשטעלונג פון אונזער ווילן, ד. ה. פון דער פייאיקייט צו האנדלען אזוי אדער אנדערש; און פון אזוינע באאבאכטונגען אנטשטייט די פארשטעלונג וועגן דער „פרייהייט פון ווילן" (בוך 2, קאפ. 21, § 1 און 2). מיר דערקענען אין זיך, זאגט לאקק, א געוויסע קראפט אנצוהויבן אדער ניט, פארטצוזעצן אדער אויפצוהערן אזא און אזא ארבייט פון אונזער גייסט, אדער אזוינע און אזוינע באווענונגען פון אונזער קערפער; און דאס ווערט דורכגעפירט בלויז דורך דעם באשלוס פון אונזער געדאנק

אדער דורך דעם פאַרצוג פון אונזער פאַרשטאַנד, אזוי ווי ער וואָלט אונז באַפוילן ענטוועדער פאַרטצוזעצן דאָס און דאָס, אדער ניט (קאפּ. 20, § 5). דערפון, פון די באַאַבאַכטונגען אויף דער הערשאפט פון אונזער פאַרשטאַנד איבער אונזערע אַנדלונגען, ווערט נעבוירן דער גראַנק וועגן פרייען ווילן (§ 7). אין דער ווירקליכקייט אַבער איז די פראגע: „איז דער ווילן פריי, אדער ניט?" ניט ריכטיג אוועקגעשטעלט. געדארפט האָט מען פרעגן: „איז דער מענש פריי אין זיינע האנדלונגען, אדער ניט?" — און דער ענטפער אויף דעם וואָלט געווען, אז דער מענש קאָן, פארשטייט זיך, האנדלען ווי אים פאַרווילט זיך. אבער — „צי איז ער פריי אין זיין וועלן?" און אויף אָט דער פראגע האָט לאָקק, פארשטייט זיך, געגעבן א נעגאַטיוון ענטפער, היות ווי דעם מענשנס ווילן ווערט באשטימט פון א גאַנצער רייי אייגנפלוסן, וואָס האָבן געווירקט אויף אים פריער.

דערנאָך, אַנאַליזירענדיג ווי אזוי דער שכל רעגירט איבערן ווילן, האָט לאָקק נאָך אָנגעוויזן אויך דאָרויף, אז דאָס פאַראויסזען פון לייִדן אדער אפילו בלויז פון אן אומאַנגענעמענער עמפינדונג ווירקט שטארקער אויף אונזער ווילן אויפדער דאָס פאראויסזען פון די גאָר גרעסטע פריידן אויף יענער וועלט. בכלל האָט לאָקק אזוי געוני אַנאַליזירט די באציאונגען פון אונזער פארשטאנד צו אונזערע האנדלונגען, אז אין דעריין קאָן מען אים רעכענען פאר דעם שטאַמפירער פון דער גאַנצער שפּעטערדיגער פילאָסאָפיע. אָבער צוזאמען דערמיט דארף מען אויך באמערקן, אז אויב לאָקק'ס אינפלוס האָט זיך הויפטזעכליך ארויסגעוויזן אויף דער נעגאַטיוער פילאָסאָפיע פון 18טן י. ה., האָט ער זיך אויך ארויסגעוויזן אין דער שלום־מאַכנדיגער באציאונג פון דער פילאָסאָפיע צו רעליגיע, וואָס האָט זיך שפּעטער אויסגעדריקט ביי קאַנטן און אין דער דייטשער פילאָסאָפיע פון דער ערשטער העלפט פון 19טן י. ה.

באפרייענדיג די מאַראַלע פילאָסאָפיע פון דעם יאָך פון דער קירך, האָט לאָקק אין דערזעלביגער צייט געשטעלט די מאַראַל אונטער דעם שוץ פון דריי סארטן נעזעצן: די געטליכע, די בירגערליכע און די נעזעצן פון דער עפענטליכער מיינונג (קאפּ. 38, § 4-14), און אויף דעם אופן האָט ער ניט איבערגעריסן דעם בונד מיט דער

קירכליכער מאַראַל, וואָס איז געבויט אויף דעם צוזאַג פון גליקזע־ליקייט אויף יענער וועלט. ער האָט בלויז פאַרקלענערט די באַרי־טונג פון דעמאָזיגן צוזאַג.

צום סוף, אין דעם צווייטן טייל פון דערזעלביגער פאַרשונג וועגן דעם מענשנס פאַרשטאַנד, האָט לאָקק געוויידמעט איניגע קאַפּיט־לען דער אַנטוויקלונג פונם גראַנק, וועלכער באַגעגענט זיך אָפט־מאָל ביי די, וואָס שרייבן וועגן עטיק: דעם גראַנק, אַז די מא־דאָלע אמתן, וועלן מען זאָל זיי באַפרייען פון קאָמפּליקאַציעס און צופירן זיי צו די גרונד־באַגריפן, וואָלטן געקאָנט באַווייזן וועלן פונקט אזוי ווי די מאַטעמאַטישע וואַרהייטן. „דאָס ווייסן אויפן נעביט פון מאַראַל קאָן זיין פונקט אזוי נעגוי ריכטיג ווי דאָס מאַטעמאַטישע ווייסן — האָט לאָקק געשריבן — וואָרים אונזערע מאַראַלע באַגריפן, פונקט ווי די מאַטע־מאַטישע, שטעלן פאָר גרונד־באַגריפן און פונקט אזוינע גלייכווערטיגע און פולשטענדיגע אידייען; אלע אויב־שטימונגען און ניט־איינשטימונגען, וואָס מיר געפינען אין זיי, שטעלן צוזאמען א רעאַלעם וויסן, ווי אין מאַטעמאַטישע פאַרמו־לעם" (בוך 4, קאַפּ. 4, וועגן רעאַלעם וויסן, § 7). אָט דער נאַנצער טייל און באַזונדערם דער פאַראַגראַף „מאַראַל קאָן באַווייזן ווערן" זיינען העכסט אינטערעסאַנט. פון זיי זעט זיך ארוים קלאָר, אַז לאָקק איז זייער נאָענט צוגעקומען צו דער אַנדערקענונג פון גערעכ־טיקייט אלס דער יסוד פון די מאַראַלע באַגריפן. אבער וועו ער האָט פּרובירט דעפינירן די גערעכטיקייט, האָט ער אָהן א שום נויטיקייט באַגרעניצט דעמאָזיגן באַגריף, ארונטערבריינגענדיג אים צו דעם באַגריף פון אייגנטום: — „דאַרט, וואו ס'איז ניטאָ קיין אייגנטום, איז ניטאָ קיין אומגערעכטיקייט — האָט ער גע־שריבן — און אָט די באַהויפּטונג איז פונקט אזוי גענוי ריכטיג, ווי וועלכער עס איז באַווייז ביי אייקלידן" (בוך 4, קאַפּ. 3, § 18). אויף אָט דעם אופן האָט ער אוועקגענומען פון דעם באַגריף וועגן נערעכטיקייט און גלייכבארעכטיגונג יענע אומגעהויערע באַדייטונג, וועלכע זי פארנעמט אין דער אויסארעבטונג פון די מאַראַלע אי־דייען, ווי מיר וועלן עס זען איז צווייטן באַנד פון אָט דעם ווערק.

לאָקק'ס פילאָסאָפיע האָט געהאָט דעם גרעסטן איינפלוס אויף

דער נאנצער שפּעטערדיגער אנטוויקלונג פון דער פילאָסאָפּיע. געשריבן אין א פשוטער שפּראַך, אָהן דער בארבארישער טערמינאלאָגיע פון די דייטשע פילאָסאָפן, האָט זי ניט פארווויקלט אירע גרונדואַנען אין דעם נעפּל פון מעטאפיזישע פראזן, וועלכע שטערן דעם שרייבער אליין זיך צו מאכן א קלארע באשטימטע פארשטעלונג פון דאָס, וואָס ער וויל אויסדריקן. לאקק האָט ארויסגעזאָגט אין קלארע וועדטער די גרונדפרינציפן פון א נאטורוויסנשאפטליכער דערקענטעניש פון דער וועלט אויף אזא וויכטיגן געביט פון דער דאָזיגער דערקענטעניש ווי דער מאראַלער געביט. דערביבער איז די נאנצע שפּעטערדיגע פילאָסאָפּיע, פון קאַנטס מעטאפיזיקע ביז דעם ענגלישן „אויטיליטאריזם," ביז אוגוסט קאָנט'ס „פאָזיטיוויזם" און אפילו ביז דעם היינטיגן „מאטעריאליזם" — באַוואָסטזיניג אדער ניט באַוואָסטזיניג — ארויסגעגאנגען פון לאקק און דעקארט, ווי מיר וועלן עס זען ווייטער, בעת מיר וועלן רעידן וועגן דער פילאָסאָפּיע פון די ענציקלאָפּעדיסטן און דערנאָך וועגן דער פילאָסאָפּיע פון 19טן י. ה. איצטער וועלן מיר באטראכטן, וואָס האָבן אריינגעבראכט נייעם די ענגלישע פארטזעצער פון לאקק.

ס ע מ ו ע ל ק ל א ר ק (געב. 1675, געשט. 1729). — וועגן דער ענליכקייט צווישן די מאראַלע רעגעלן און די מאטעמאטישע — אין דעם זין, וואָס זיי קאָנען ארויסגעפירט ווערן מיט גענויער פינקטליכקייט פון אייניג גרונדזאַצן — האָט צווישן אַנדערע גע־שריבן סעמועל קלארק, א שילער פון דעקארט און ניוטאָן, אין זיין ווערק „באטראכטונגען וועגן די אומפארענדערבארע פארפליכטונגען פון דער נאטירליכער רעליגיע". ער האָט צוגעגעבן דעמדאָזיגן פאקט א גרויסע באדייטונג, שוין דעריבער וואָס ער האָט ענערגיש באהויפטעט, אז די מאראַלע פרינציפן זיינען אומאָפהענגיק פון דעם וויל פון אן אויבערשטן וועזן, און אויך אז דער מענש האָלט די מאראַל אבליגאטאריש ניט צוליב די אויסרעכענונגען וועגן די פאלגן פון אוממאראַלישע האַנדלונגען. מען האָט דעריבער געקאָנט דערוואַרטן, אז קלארק וועט אויסארבעטן בעיקאָנס געדאַנק וועגן דער פארערבליכקייט פון מאראַלע אינסטינקטן און וועט אַנווייזן וויאזוי זיי אַנטוויקלען זיך. צוגעבנדיג אז צוזאמען מיט זיי עקזיסטירן אויך געגענגעזעלשאפטליכע אינסטינקטן, אפטמאל גאנץ

אנציענדע פארן מענשן, האָט קלאַרק געקאָנט צוקומען צו דער ראָליע פונם פארשטאַנד אין דעם אויסוואָל צווישן די ביידערלייי אינסטינקטן און באווייזן דעם אינפלום פון די היסטאָריש אנגעוואָמלטע געזעלשאפטליכע אינסטינקטן. ער האָט אבער דאָס ניט געטאָן. די צייט פאר דער טעאָריע פון עוואָלוציע איז נאָך ניט געקומען, און הגם מען האָט דאָס געדארפט אמווייניגסטן דערוואַרטן פון לאָקק'ס א געגנער, פונדעסטוועגן האָט קלאַרק אזוי ווי לאָקק געפונען צו הילף די געטליכע אנטפלעקונג. צוזאמען דערמיט איז קלאַרק פונקט ווי לאָקק און אויך ווי זיינע נאָכפאָלגער די אוטילימטאַריסטן, אָנגעקומען צו די אויסרעכענונגען וועגן נוצליכקייט, און דערמיט אליין האָט ער נאָך מער אפגעשוואכט יענעם טייל פון זיין לערע, וואו ער האָט ארויסגעפירט די מאָראַלע באגריפן פון די געירשנטע אינסטינקטן. צוליב דעם איז זיין אינפלום אויף דער עטישער פילאָסאָפיע געווען א סך שוואכער אידער ער האָט געקאָנט זיין, ווען ער וואָלט זיך באשרייבט אויף דער ענויער באארבעטונג פון דעם ערשטן טייל פון זיין לערע.

ש ע פ ט ס ב ע ר י (געב. 1671, געשט. 1713). — פיל מער נאָנצקייט האָט פאָרגעשטעלט מיט זיך שעפטסבערי'ס מאָראַלע פילאָסאָפיע, און פון אלעמען, וואָס האָבן געשריבן אין 17טן י. ה. נאָך בעיקאָנען, איז ער צוגעקומען נעהענטער אידער די אנדערע צו דעם געדאַנק פון דעם גרויסן באגרינדער פון דעם אינדוקטיוון דיינקען. שעפטסבערי האָט זיך ארויסגעוואָגט אין דער פראָגע וועגן דער אנטשטיאונג פון די מאָראַלע באגריפן א סך געוואָגטער און באשטימטער אידער זיינע פארגייענגער, אבוואויל ער האָט אויך געמוזט פארראַכן זיינע גרונט געדאַנקען מיט הנחות צו די רעליגיעזע לערען, וואָרים אין יענער צייט האָט מען אָהן אזוינע הנחות זיך ניט געקאָנט באגיין.

שעפטסבערי האָט קודם כל געזוכט צו באווייזן, אז דער מאָראַלער געפיל איז ניט אן אפגעשטאמטער, נאָר א גרונט־געפיל אין דער מענשליכער נאַטור. ער קומט, הייסט עס, ניט ארויס פון דער אפשאַצונג פון די נוצליכע אדער שעדליכע פאלגן פון אונזערע האנדלונגען; און „אָט דער אורשפרינגליכער און דירעקטער כאראקטער פון דעם מאָראַלן געפיל באווייזט, אז די מאָראַל איז געבויט אויף

נעפיל (אפעקטן, עמאציעס) און נייגונגען (propensities אינסטינקטן), וואס זייער מקור איז אין דער נאטירליכער ארגאניזאציע פונם מענשן, און וועגן וועלכע ער קאן אורטיילן ערשט נאך דעם ווי זיי ווייזן זיך ארויס. באטראכטנדיג די דער־שיינונג פון זיינע נעפילן און אינסטינקטן, רופט זיי דער מענש מאראלע אדער אוממאראלע".

דער שכל איז אויף דעם אופן נויטיג, כדי צו באגרינדן די מא־דאל; עס איז נויטיג צו פארשטיין וואס איז נערעכט און וואס איז שלעכט, כדי ריכטיג אויסצודריקן די אייגענע אורטיילן; „עס איז נויטיג, אז קיין זאך וואס איז העסליך אדער אומנאטירליך, קיין זאך וואס קאן ניט אוועקגעשטעלט ווערן אלס ביישפיל, קיין זאך וואס צעשטערט די נאטירליכע נייגונגען, אויף וועלכע עס האלט זיך דער קיום המין אדער דער קיום פון דער נעזעלשאפט, זאל אויף קיין פאל ניט, סיי אין קראפט פון א וועלכן עס איז פרינציפ, אדער פון רעליגיע, ניט קאנען ווערן קיין געגנשטאנד פון פארלאנג, אדער דורכגעפירט ווערן אין לעבן ווי עפעס וואס פארדינט אכטונג". *

שעפטסבערי האט דער רעליגיע ניט צוגעשריבן קיין באדייטונג אין דער באהויפטונג פון די מאראלע באגריפן. אין דעם מענשן, וועלכער איז געווארן מאראליש אונטער דעם איינפלוס פון רעליגיע, :עפינט זיך ניט מער וואהרהייט, אמתע פרומקייט און היליקייט — זאט ער געשריבן — וויפיל עס געפינט זיך גוטסקייט און פריינד־ליכקייט אין דעם טיגער, וואס מען האלט אויף א קויט (2טער באנד, § 3). בכלל, אין זיינע באטראכטונגען וועגן רעליגיע און אטאיזם האט זיך שעפטסבערי אויסגעדריקט פולשטענדיג פריי און אפן.

די אפשטאמונג פון די מאראלע באגריפן האט שעפטסבערי אינגאנצן דערקלערט דורך די איינגעבוירענע געזעלשאפטליכע אינ־סטינקטן אונטער דעם קאנטראל פון דעם פארשטאנד. פון זיי זאבן זיך אנטוויקלט די באגריפן וועגן גערעכטיקייט און רעכט Equity and Right און פאר דער דאזיגער אנטוויקלונג האט ge־ שפילט א ראלע דער פאלגענדער גדאנק: „כדי דער מענש זאל קאנען פארדינען דעם נאמען „גוטער" און „טוגענדהאפטיגער", מוזן זיינע אלע נייגונגען און צוגעבונדנקייטן, די שטימונג פון זיין פאר־

---

* Inquiry Concerning Virtue, book 1, part 2, §3.

שטאַנד און פון זיין נשמה, אנטשפרעכן דאָס וואויל־זיין פון זיין מיט אדער ס י ס ט ע ם (ד. ה. די געזעלשאפט, צו וועלכער ער געהערט און פון וועלכער ער מאַכט אויס א טייל) * דערביי האָט שעפטסבערי באוויזן, אז די אינטערעסן פון דער געזעלשאפט און די אינטערעסן פון דער פּערזאָן קומען זיך ניט נאָר צוזאַמען, נאָר זיי זאָגען זיך נאָר ניט אָפּטיילן איינע פון די אנדערע. דער לעבנס־נורשט און די ליבע צום לעבן, וואָס וועלט געטריבן ביז צו אן עקסטרעם, איז כלל ניט אין די אינטערעסן פון דער פּערזאָן; זיי וועלן נאָר א שטרונג צו איר גליק. **

אינאיינעם דערמיט האבן זיך שוין ביי שעפטסבערין געמערקט יענע פרינציפּן פון די אוטיליטאריש אָפּשאַצונגען פון באפרידי־גונגען, וואָס זיינען שפּעטער אנטוויקלט געוואָרן פון דושאן סטוארט מילל און אנדערע אוטיליטאריסטן, אין דעם פּרט וואו זיי רויזן יועגן דעם פאַרצוג פון די גייסטיגע באפרידיגונגען איבער די סענ־סועלע. *** און אין דעם געשפּרעך „די מאַראַליסטן", דערשינען צו־ערשט אין יאָר 1709, וואו ער האָט פאַרטיידיגט זיין טעאָריע, וואָס צר האָט דערקלערט אין דער „פּאַרשונג וועגן טוגענד", האָט ער אויסגעלאַכט דעם „נאַטור־צושטאַנד", אין וועלכן אלע מענשן זיי־נען לויט האבבסעם השערה געווען פיינט איינע צו די אנדערע. ****

---

* ד. ג. בוך 2, טייל 1, ז. 77.

** ד. ג. § 2, ז. 144.

*** ד. ג. שלוס צווייטן טייל פון צווייטן בוך, ז. 173.

**** עס איז אן אומזין צו באַהויפטן, אז דער נאַטירליכער צושטאַנד זון מענשן איז געווען צו לעבן אָפּגעזונדערט איינע פון די אַנדערע, וואָרים עס איז לייכטער אוועקצונעמען ביי א לעבעדיגער באַשעפעניש יעדן אַנדער געפיל און צוגעבונדנקייט אויידער די צוגעבונדנקייט צו Rhapsody; being a Recital of Certain Conversations on Natural and Moral Subjects". (צווייטער באַנד פון שעפטסבערים ווערק) זוייטער זאָגט ער: אויב, פון דער אַנדער זייט, דער געבוי פון די דאָזיגע באַשעפענישן איז געווען דערזעלביגער ווי אונזערער... אויב זיי האָבן געהאַט א זכרון, א געפיל פון צוגעבונדנקייט, איז קלאָר אז זיי וואָלטן פונקט אזוי וויכטיג זיך געקאַנט צוריקציען מיט וויער אויגענעם ווילן פון לעבן אין געזעלשאפט, ווי זיי וואָלטן גע־

עס איז מערקווירדיג, אז שעפטסבערי, אפליקענעדיג האבבס'עס באהויפטונג, אז א מענש צו א מענש איז א וואלף, האט צום ערשטן מאל אנגעווייזן אויף דער עקזיסטענץ פון געגנזייטיגער הילף צווישן חיות. — „די געלערטע, האט ער געשריבן, האבן ליב צו רעדן וועגן דעם דאזיגן כלומרשטדיגן צושטאנד פון פיינטשאפט...“ אבער, „באהויפטן, כדי צו דערנידעריגן דעם מענשן, אז א מענש צו א מענש איז א וואלף, איז ביז א געוויסן גראד אן אומזין, וואהרים די וועלף בשייכות צו וועלף זיינען זייער גוטמוטיגע חיות. ביי זיי נעמען ביידע געשלעכטער א טייל אין די זארגן וועגן זייערע יונגע, און אט דער בונד האלט אן אויך צווישן די דערוואקסענע: זיי מאכן קולות, כדי צונויפצורופן די אנדערע, בעת זיי גייען אויף געיעג, אדער בעת זיי ווילן ארומרינגלען זייער ווייב, און אויך בעת זיי האבן געפונען א גוטע נבילה. אפילו צווישן די ברואים פון דעם חזירשן מין פעלט ניט קיין געגנזייטיגע צוגעבונדנקייט, און זיי העלפן זייערע חברים אין א נויט“.

ווי עס זעט אויס זיינען די ווערטער, וואס זיינען ארויסגעפאלן פון בעיקאן'ס, גראציוס'ן און ספינאזא'ס (Mutatum, juventum) ה. ה. „געגנזייטיגע הילף“) ניט געפאלן אומזיסט, און זיינען אריינגענאנגען דורך שעפטסבערין אין דעם סיסטעם פון דער עטיק. איצטער וויסן מיר טאקע, אויפן גרונט פון די ערנסטע באאבאכטונגען פון אונזערע בעסטע זאאלאגן, דערהויפט אויף דעם נאך ניט באוועטן טייל פון אמעריקא, ווי אויך א דאנק די ערנסטע פארשונ-

---

קאנט אויפהאלטן זייער לעבן אהן דער געזעלשאפט (§ 4, ז. 317) שעפטסבערי האט דערנאך אנגעווייזן אויף דער שוואכקייט פון דעם קינד ביי מענשן און אויף דער באשיצונג און בעסערע שפייז, וואס דאס קינד מוז האבן, און האט געשריבן: האט דען ניט ווערווזט זיין פאמיליע אוים-וואקסן אין א שטאם און דער שטאם אין א פאלק? אפילו יען זי וואלט געבליבן בלויז א שטאם, וואלט דען דער שטאם ניט געווען א געזעלשאפט פון געגנזייטיגער באשיצונג און געגנזייטיגער נוצן? (ז. 318). עס איז קלאר, אז די געזעלשאפט איז געווען פארן מענשן זיין: אטרלי כער צושטאנד, און אז אויסער אין געזעלשאפטן האט ער קיינמאל ניט געלעבט און ניט גע-קאנט לעבן (ז. 319). אט דעמזעלביגן געדאנק, ווי מיר ווילן זען וווייטער, האט אויך איבערגעזאגט יוהם.

נעז פון דעם לעבן פון די פרימיטיוועע פעלקער, וואס זיינען ארויס־
געבראכט געוואָרן אין 19טן י. ה., ווי גערעכט שעפטסבערי איז גע־
וועז. ליידער זיינען נאָך ביז היינטיגן טאָג פאראנען ניט קיין
קלייניע צאָל קאָבינעטנע „נאטורפאָרשער" אוז „עטנאָלאָגן", וואס
ווידערהאָלן האָבבסעם אומזיניגע באהויפטונג.

שעפטסבערי׳ס אנשויאונגען זיינען געווען אזוינע געוואָגטע
פאר זיין צייט אוז קומען זיך אזוי צוזאמען אין איינינע טיילן זייערע
מיט די מיינונגען, צו וועלכע די היינטיגע דיינקער קומען איצטער,
אז ס׳איז נויטיג צו זאָגן וועגן זיי נאָך עטליכע ווערטער. שעפטס־
בערי האָט איינגעטיילט די פארשיידענע אנרעגונגען פון דעם מענשן
אין געזעלשאפטליכע, עגאָאיסטישע אוז אזוינע וואס זיינען בעצם
ניט איינגעבוירענע אין אים: אזעלכע, האָט ער געשריבן, זיינען
האָס, גרימצאָרן, ליידנשאפטן. מאראליטעט, ווידער, איז קיין אנ־
דער זאך ניט ווי די רעגלרעכטע פארהעלטניש צווישן די געזעל־
שאפטליכע אוז די עגאָאיסטישע נייגונגען (Affections). בכלל
האָט שעפטסבערי באָטאָנט, אז די מאָראל איז אומאָפהענגיק פון
רעליגיע אוז פון שכל׳דיגע מאָטיוון, וואָרים איר מקור ליגט ניט
אין די איבערטראָכטונגען וועגן האַנדלונגען, נאָר אין דער אָרגא־
ניזאציע פון דעם מענשן גופא אוז אין זיינע סימפאָטיעס, וואס האָבן
זיך אויסגעארבעט אין משך פון יאָרהונדערטן. זי איז ענדליך אויך
אומאָפהענגיק בנוגע צו אירע צ י ל ן, וואָרים דער מענש ריכטעט
זיך ניט לויט דער אויסערליכער ניצליכקייט פון דער אָדער יענער
אָרט האַנדלונג, נאָר לויט דער א י נ ע ר ל י כ ע ר ה א ר מ א־
נ י ע א י ן ז י ך א ל י ן, ד. ה. לויט דעם געפיל פון באַ־
פרידיגונג אדער ניט צופרידנגעשטעלטקייט נאָך דער האַנדלונג.

אויף דעם אופן האָט שעפטסבערי (ווי וואונדט האָט שוין אַנ־
געווייזן אויף דעם) דרייסט פראָקלאָמירט די אומאָפהענגיקע אָפּ־
שטאָמונג פון דעם מאָראלן געפיל. אוז ער האָט אויך פארשטאַנען,
ווי פון אָט דעם אורשפרינגליכן קוואל האָט זיך אומפארמיידליך
אנטוויקלט דער קאָדעקס פון די מאָראלע רעגלן. אוז צוזאמען
דערמיט האָט ער אבסאָלוט אפגעלייקנט די אפשטאָמונג פון די
מאָראלע באגריפן פון די אוטיליטאָרישע אויסרעכענונגען וועגן דער
ניצליכקייט אדער דעם שאָדן פון דעם אָדער יענעם אופן פון האַנד־
לונג. אלע מאָראלע רעגלן פון רעליגיע אוז פון די געזעצן זיינען

דעריוואטיוע, סעקונדערע פארמען, וואס זייער ערשטן יסוד האבן צוזאמענגעשטעלט די פארערבטע מאראלע אינסטינקטן.

שפעטסבערי'ס נאטוראליסטישע מאראל־פילאסאפיע איז אין דעריין זיך אינגאנצן פאנאנדערגענאנגען מיט דער נאטוראליסטישער פילאסאפיע פון די פראנצויזישע דיינקער פון 18טן י. ה., אייניגע שליסנדיג די ענציקלאפעדיסטן, וועלכע האבן אין מאראלע פראגן פארגעצויגן צו שטיין אויפן שטאנדפונקט פון עפיקורום און זייענ נאכפאלגער. עס איז אינטערעסאנט, אז דאס דאזיגע פרישת הדרכים איז שוין געווען אנגעמערקט ביי די שאפער פון דער נייער פילאסאפישער ריכטונג אין ענגלאנד און אין פראנקרייך, ד. ה. ביי בעיקאנען, וועלכער האט זיך גלייך געשטעלט אויף דעם נאטוראוויסנשאפטליכן שטאנדפונקט, און ביי דעקארטן, וועלכער האט נאך ניט גאנץ קלאר באשטימט זיין ריכטונג.

על כל פנים האט זיך געשטעלט אויף דעמזעלביגן שטאנדפונקט וואס שפעטסבערי אויך דאוועז (אין זיין צוויטן ווערק „וועגן דער אפשטאמונג פונם מענשן"). און אויף דעמזעלביגן שטאנדפונקט וועט זיך אומפארמיידליך שטעלן יעדער פסיכאלאג, וואס זאגט זיך אפ פון אפריער אנגענומענע מיינונגען. אין שפעטסבערי'ן האבן מיר אויך א פארגייענגער פון מארק גיא, אין יענע געדאנקען, וואס גיא האט אנטוויקלט אין זיין בוך „מאראל אהן אבליגאציעס און סאנקציעס". צו דיזעלביגע שלוסן קומט אויך די הייניגע נאטורוויסנשאפט, אזוי אז וועו איך האב זיך באקענט מיט די פאקטן פון געגנזייטיגער הילף ביי חיות און ביי די פרימיטיווע וויילדע, האב איך געקאנט זאגן, אז עס וואלט געווען גרינגער פארן מענשן צו נעמען ווידער גיין אויף אלע פיר אידער אפצוזאגן זיך פון זיינע מאראלע אינסטינקטן, חיות ווי דידאזיגע אינסטינקטן האבן זיך שוין אויסגעארבעט אין דער טירן־וועלט א סך פריער אידער דער מענש האט זיך באוויזן אויף דער ערד. *

---

* אין זיין ווערק „מאראליסטן" האט שפעטסבערי אט אזוי זיך באשריבן: „זייענדיג בנוגע צו דער טוגענד דאס, וואס איר האט אומלענגסט אנגעהויבן אנצורופן א ר ע ל י ס ט, שטרעבט ער צו באוויזן, אז ס'איז ווירקליך פארען אן עפעס, וואס עקזיסטירט א ן א ו ן פ א ר ז י ך אין דער נאטור פון די זאכן, ניט קיין אייגנוויליגע און ניט קיין געקינצלטע, אויב איך מעג זיך אזוי אויסדריקן,

ה א ט ש י ס א ן (נעב. 1694, געשט. 1747). — צו גונסטן פון דעם מיטגעבוירענעם מאַראַלן געפיל האָט זיך ארויסגעוואַגט שטאַרקער איידער אלע זיינע צייט־גענאָסן דער שאַטלאַנדישער דיינקער האטשיסאָן, שעפטסבערי׳ס תלמיד. שעפטסבערי האָט נאָר ניט דערקלערט געגנג, פארוואָס די אומאיגננוציגע שטרעבונגען צו גונסטן פון אנדערע נעמען די אויבערוואָג איבער די ארויסווייזונגען פון דעם פערזענליכן ענאָאיזם, און דערמיט גופא האָט ער געלאָזן דעם וועג אָפן פאר דער רעליגיע. האטשיסאָן אָבער, הגם ער איז געווען אומפארגלייכליך מער גלויביגער און האָט זיך פארהאַלטן צו רעליגיע מיט מער אכטונג איידער שעפטסבערי, האָט קלערער איידער אלע דיינקער פון יענער צייט ארויסגעשטעלט דעם זעלבשטענדיגן כאַראקטער פון אונזערע מאַראַלע אורטיילן.

האטשיסאָן האָט באַוויזן אין זיינע ווערק אוו אין דעם סיסטעם פון מאַראַלער פילאָסאָפיע, אז אונז פירן ניט די אויסרעכענונגען

נאָר א דרויסנדיגע, אַדער וואָס היינגט ניט אָפּ פון מ נ ה ג, מ א ד ע אַדער ו ו י ל ן; און אפילו ניט פון דעם א ז י ב ע ר ש ט ן ו ו י ל ע ן, וועלכער קאָן איבער איר ניט רעגירן, נאָר זי אליין, זייענדיג גוטעס, רעגירט זיך אליין און איז אפילו גלייך צו אים".

אין אנאַנדער אָרט האָט שעפטסבערי געשריבן: „אזוי אויך וועט ניט די מורא פארן גיהנום, ניט טויזנטער מוראָ׳ס פאר דער גאָטהייט פועלן עס זאָל זיך באַווייזן א געווינסן, דאָרט וואו ס׳איז ניטא קיין באַגריף פון דאָס, וואָס איז ניט גוט, וואָס איז עקלהאַפטיג, וואָס עס שטעלט פאָר א מאַראַלישע פארזעהענעניש, אדער וואָס איז ניט לויבנסווערט. דאָרט אָבער וואו דאָס איז פאַראַן, דאָרט ארבעט שוין דאָס ג ע ו י ס ן און עס באַווייזט זיך נויטיגערהווייז די מורא פאר באַשטראָפונג, אפילו ווען קיין ואַך דראָהעט אים ניט". (בוך 2, טייל 2, § 1, ז. 120).

און אָט איז נאָך א שטעל פון זיין „כאַראַקטעריסטיק" (בוך 2): „איר, מיין פרייַנט, האָט אודאי געהערט פון דער היינטיגער באהויפטונג, אז די וועלט וועלט רעגירט פון פערזענליכע נוצן. איך דיינק אבער, אז דער, וואָס וועט זיך צוקוקן נעהענטער, וועט איינזען, אז ליידנשאַפט, קאַפריז, שטיפונג, פליים, פאַרטיי און טויזנטע אַנדערע אַנרעגונגען, וואָס גייען לחיפך צו די פערזענליכע נוצן, האָבן א גרעסערע באַדייטונג אין די באַוועגונגען פון דער דאָזיגער מאָשין (An Essay on the Freedom of Wit and Humor," p. 115) „אין דער ווירקליכקייט — לייגט ער נאָך צו — האָבן א גוטער אימפולס, פרייַנדליכקייט און פרייַגעבי־קייט, גוטהערציקייט און פרייַנדשאַפט, געזעלשאַפטליכע און נאַטירליכע

וועגן די נוצן פון ווינשנסווערטע האנדלונגען און דעם שאדן פון די ניט־ווינשנסווערטע, נאר מיר פילן, האט ער געשריבן, א גיסטיגע באפרידיגונג נאך א האנדלונג וואס גייט לטובה פון אנדערע, און מיר רופן אן אזא האנדלונג א „מאראלישע", פריער איידער אלע איבערלייגונגען וועגן דעם נוצן אדער דעם שאדן פון אונזערע מעשים; און מיר פילן א גיסטיגע אומצופרידנהייט פון ניט־ווינ־שנסווערטע האנדלונגען — פונקט ווי אונז געפעלט די רעגלמעסיגע און הארמאנישע ליניעס פון א געבויידע אדער די מוזיקאלישע הארמאניע, און עס ווירקט אויף אונז אומאנגענעם ווען עס פעלט הארמאניע אין ארכיטעקטור אדער מוזיק. דער שכל אליין וואלט ניט נעוועז בכח צו באוועגן אונז טאן עפעס לטובת הכלל, אויב עס וואלט אין אונז ניט געווען קיין נייגונג, קיין פאדערונג צו האנדלען אויף אזא אופן. האטשיסאן טיילט דעריבער אויך דעם שכל א גאנץ באשיידענעם — שוין אפילו א צו־באשיידענעם — ארט. דער שכל, ואגט ער, ברייגט נאר אין ארדנונג אונזערע געפיל־איינדרוקן און עמפינדונגען, און זיין ראליע איז נאר אן ערציערישע. ער גיט אונז די מעגליכקייט זיך צו באקענען מיט יענע העכערע געזעצן, וועלכע

נייגונגען, פונקט אזא באדייטונג אין לעבן; און עס ווייזט זיך ארויס, אז דער באוועגער פון דער מאשין איז עפעס א צונויפגעשטעלטעס, וואס קומט ארויס פון זיי און היט אף איר נאטור אויף מער ווי א העלפט" (בוך 1, ז. 115). ער האט בייסיג אויסגעלאכט האבבס'ן און די אנדערע פארטיידיגער פון דער עגאאיסטישער דערקלערונג פון לעבן. — „געווים, אלע זוכן גליק — האט ער געשריבן — די פראגע איז אבער, געפינען מיר דאס גליק פאלגנדיג די נאטור און נאכגעבנדיג די אייגענע א י י נ־ג ע ו ו א ו י נ ט ע נייגונגען, אדער אונטערדריקנדיג די דאזיגע נייי־גונגען און אפגעבנדיג זיך לוידנשאפטליך צו די פערזענליכע נוצן, צו דעם איינגן עגאאיזם אדער אפילו בלויז צו דער דערהאלטונג פון לעבן?" (ז. 120) „אין קיין זאך ווייזט דער מענש ניט ארויס ז י ך איכגאנצן ווי אין זיין געמיט (Temper)און אין דעם כאראקטער פון זיינע לוידנ־שאפטן און נייגונגען. אויב ער פארלירט דאס, וואס געפינט זיך אין זיי מוטיגעס און ווירדיגעס, פארלירט ער זיך אויף אזויפיל, פונקט ווי ער וואלט פארלארן זיין געדעכטניש און פארשטאנד" (ז. 121).

איך וויל נאך צוגעבן דאס פאלגנדע: שעפטסבערי האט, נאטירליך, ניט אנדערקענט קיין פריייען ווילן. „וואריס, ווי פריי דער ווילן זאל ניט זיין — האט ער געשריבן — זעהען מיר, אז די אויפגעלייגטקייט (לויגע) און דער קאנטריז רעגירן מיט אים" (ז. 185).

האָבן די גרעסטע באַדייטונג פאַר אונזער גליק. „דורכן שכל, האָט האטשיסאָן וויטער געשריבן, דערקענען מיר די וועלט־אַרדנונג און רעם פירנדען גייסט: אָבער פון דעמזעלביגן שכל קומען אויך ארויס יענע חלוקים אין די באגריפן פון דאָס מאָראַלע און ניט־מאָראַלע, וועלכע פירן די פעלקער, וואָס שטייען אויף פאַרשיידענע שטופן פון אנטוויקלונג, איינצושטעלן די פאַרשיידנאַרטיגסטע מאָראַלע און אָפטמאָל אויך די העכסט אוממאָראַלע רעגעלן און מנהגים. שענדליכע מעשים, וואָס זיינען אָפגעטאָן געוואָרן אין פאַרשיידענע צייטן, האָבן געהאט זייער גרונט אין פעלערהאַפטיגע גייסטיגע אור־טיילן, בעת דער מאָראַלער געפיל פאַר זיך אליין איז ניט געווען בכח צו געבן א מאָראַלן ענטפער אויף שוועריע פראגן".

ריכטיגער וואָלט פונדעסטוועגן געווען צו זאָגן — לאָמיר באַ־מערקן — אז דער מאָראַלער געפיל איז געווען געגן דידאזיגע שענד־ליכע האנדלונגען, און צייטנווייז זיינען איינצעלנע מענשן אויפגע־שטאנען געגן זיי, נאָר דער געפיל האָט ניט געהאט אויף זיין זייט די נויטיגע קראפט צו מאכן א סוף פון זיי. מען דאַרף אויך געדיינקען, אויף וויפיל די רעליגיעס זיינען געווען שולדיג און בליבן נאָך ער היום די שולדיגע אין א סך מאָראַלע מיאוסקייטן. אָפלייקענענדיג דאָס רעכט פונם שכל אין דער אויסאַרבייטונג פון דאָס מאָראַלע, האָבן די רעליגיעס כסדר געשטופט די מענשן צו באַנעמען זיך ווי קנעכט לגבי די הערשאפטן און טראָגן א שנאה אויף מענשן פון אנ־דערע רעליגיעס, ביז צו די ברוטאַליטעטן פון דער אינקוויזיציע און די אויסראָטונגען פון גאנצע שטעט צוליב רעליגיעזע מחלוקות.

עס איז אמת, אז האטשיסאָן האָט געזען דעם הויפט ווערט פון רעליגיע אין „די אומענדליך־הויכע אייגנשאפטן, וואָס מיר שרייבן־צו צו גאָט," און אויך אין דעם, וואָס באשאפנדיג א ג ע ז ע ל־ש א פ ט ל י כ ע אונטערטעניקייט, האָט די רעליגיע באפרידיגט א געזעלשאפטליכע פאַדערונג פונם מענשן. אז די רעליגיע, פונקט ווי אייניגע אנדערע געזעלשאפטליכע אינסטיטוציעס, העלפט באַ־שאפן א אידעאל — איז דעריין קיין ספק ניט. אבער די הויפט וויכטיקייט אין דער געזעלשאפטליכער מאָראַל, ווי עס האָבן שוין אנגעוויזן אויף דעם פארשיידענע שרייבער וועגן מאָראַל, האָבן ניט אזויפיל די אידעאלן, ווי די אלטעגליכע מנהגים פון געזעלשאפטליכן לעבן. אזוי דינען בלי ספק די קריסטליכע און בודדיסטישע הייליגע

ווי מוסטערן, און ביז א געוויסן גראד ווי סטימולן פון א מאַראַלן לעבן. מען דארף אָבער ניט פארגעסן, אז דאָס רוב מענשן האָט א נעוווינליכן אויסרייד פאר ניט נאָכטאָן זיי אין לעבן: „וואָס קאָן מען מאכן, מיר זיינען ניט קיין הייליגע.“ — וואָס איז שייך צו דעם געזעלשאפטליכן אייגפלום פון רעליגיע, ווייזן זיך ארויס אין דער ריכטונג אנדערע געזעלשאפטליכע אינסטיטוציעס און דער אלטעגליכער איינשטעל פונם לעבן א סך שטארקער אוודער די תורות פון דער רעליגיע. די קאָמוניסטישע פארם פון לעבן פון א סך פרימיטיוע פעלקער האלט אויף אין זיי ניט אן ערך שטארקער דעם גענפיל און די גענוויינהייטן פון סאָלידאריטעט איידער די קריסטליכע רעליגיע; און אין די געשפרעכן מיט די „ווילדע“ אויף מיינע ריזיז אין סיביר און מאַנדזשוריע פלעגט מיר זיין זייער שווער ווי צו דערקלערן, פארוואָס א סך מענשן שטארבן אָפט פון הונגער, אין דער צייט ווען אנדערע מענשן נעבן זיי לעבן אין גרויס וואויל־טאָג. דעם טונגוז, דעם אלעאוט און א סך אַנדערע איז דאָס לחלוטין אומבאגרייפליך; זיי זיינען געצנדינער, אבער זיי זיינען מענשן פון דעם שטאָם־לעבן.

האטשיסאָנס חויפט פארדינסט איז באשטאַנען דעריין, וואָס ער האָט געזוכט צו דערקלערן, פארוואָס די אומאייגנגנוציגע שטרע־בונגען קאָנען נעמען די אויבערהאנט, און נעמען טאקע די אוי־בערהאנט, איבער די איינג־פערזענליכע פארלאנגען. און ער האָט עס דערקלערט דערמיט, וואָס עס געפינט זיך אין אונז א געפיל פון א א י נ ע ר ל י כ ע ר גוטהייסונג, וועלכער באווייזט זיך אלע־מאל, בעת דער געזעלשאפטליכער געפיל נעמט אין אונז די אוי־בערהאנט איבער די איינג־פערזענליכע פארלאנגען. אויף אט דעם אופן האָט ער באפרייט די עטיק פון דער נויט צו גיבן דעם פאר־צוג סיי דער רעליגיע, סיי די אויסרעכענונגען וועגן דער גרעסערער אָדער קלענערער נוצליכקייט פאר דער פערזאָן פון דער אָדער יע־נער האנדלונג. אבער דער גרונט פעלער פון זיין לערע איז געווען דאָס, וואָס ער, ווי זיינע פארגייגנער, האָט ניט געמאכט קיין חלוק צווישן דאָס, וואָס די מאַראַל האלט פאר א ח ו ב און דאָס, וואָס זי באמראכט נאר אלס ו ו י נ ש נ ס ו ו ע ר ט; און דע־ריבער האָט ער ניט באמערקט, אז אין אלע מאַראַלע לערען און בא־ציפן איז דאָס אָבליגאַטאָרישע באגרינדעט

אויף דער אנדערקענונג מיט׳ן נעמען פון גלייכבארעכטיגונג.

אט דעם פעלער באגעגנט מען אגב, ווי מיר וועלן זען ווייטער, ביי די מערסטע דיינקער אפילו אין אונזער צייט.

לייבניטץ (געב. 1646, געשט. 1716). — איך וועל זיך ניט אפשטעלן בפרטיות אויף דער לערע פון גאטפריד ווילהעלם לייבניטץ, דעם דייטשישן צייט־גענאסע פון שעפטסבערי און האט־שינסאן, אבוואויל מען וואלט נעקאנט ארויסשעפן פיל באלערנדעם פון זיין קריטיק אויף ספינאזא און לאקק, ווי אויך פון זיין פארזוך צונויפצובינדן די טעאלאגיע מיט דער פילאסאפיע און מאכן שלום צווישן די נעדאנקען־שטראמען, וואס האבן זיך אויסגעדריקט אין דעם קאטוליציזם און די פארשיידענע פראטעסטאנטישע לערען, און אויך אין דער שאטלאנדרישער און ענגלישער עטיק. לייבניטץ, ווי באקאנט, האט אין אירן צייט מיט ניוטאנען אריינגעפירט אין דער מאטעמאטיק א נייעם, אין העכסטן גראד פרוכטבארן מעטאד. פון אויספארשן דערשיינונגען מיט דער הילף פון אויסשטודירן זייערע אומענדליך קלייע ענדערונגען; און ער האט אויך פארגעשלאגן א טעאריע וועגן דעם גבוי פון זאכן, וואס איז ענליך צו דער היינטיגער אטאמישער טעאריע. אבער ניט זיין אלאומפאסענדער קאפ, ניט זיין גלענצנדע עקספאזיציע האבן אים געהאלפן שלום צו מאכן צווישן דעם פילאסאפישן פאנטאזיזם מיט דער קריסטליכן גלויבן און צווישן דער עטיק, וואס איז געבויט אויף דעם שטודיום פון די נרונט־אייגנשאפטן פון דער מענשליכער נאטור, מיט דער קריסטליכער עטיק, וואס איז געבויט אויף דעם גלויבן פון א לעבן נאכן טויט.

מען מוז אבער זאגן, אז אויב אפילו דידאזיזע פארזוכן האבן זיך לייבניטצן ניט איינגענעבן, האט ער דאך בלי ספק געהאלפן דער אנטוויקלונג פון דער עטיק, אנווייזנדיג די באדייטונג, פאר דער אויסארבעטונג פון דעם מענשנס גרינדליכע מאראלע באגריפן, פון זיין מיטגעבוירענעם געזעלשאפטלעכן אינסטינקט, וואס איז אייגנטימליך פאר אלע מענשן; און דערצו די באדייטונג פון אויסארבעטן דעם ווילן, כדי אויפצובויען דעם אידעאל און די מאראלע פיזיאנאמיע פון יע־

דערן פון אונז, אויף וועלכע מען האָט פריער זייער ווייניג אויפ־מערקזאמקייט געשיינקט.

עס איז קיין ספק ניט, אז לייבניטץ האָט, לויט דעם גאַנצן צו־נויפשטעל פון זיין אינטעלעקט, ניט געקאָנט זיך שיידן אין זיין פי־לאָסאָפיע מיט דער טעאָלאָגישער עטיק, ווי אויך מיט דעם געדאַנק אז דער גלויבן אין א לעבן נאָכן טויט פּאַרשטאַרקט דעם מענשנס מאָראַל כחות. אָבער ערטערווייז איז ער אזוי נאָענט צוגעקומען צו דעם אטעאיזם פון בייל און שעפטסבערי, אז ער האָט בלי ספק פּאַרשטאַרקט דעם איינפלוס פון זייער קריטיק. פון דער אנדער זייט האָט זיין וואַקלען זיך צווישן דער רעליגיעזער און ניט־רעלי־גיעזער מָאָראַל אומפּאַרמיידלעך געפירט צום גערַאנק, אז אין דעם מאמע יסוד פון דער מָאָראַל איז נאָר עפּעס פּאַראַן א חוץ די אינס־טינקטן און א חוץ די לוידנשאפטן און געפילן; און אז אין די אורטיילן וועגן „מָאָראַל" און „אוממָאָראַל" דערשיינונגען ריכ־טעט זיך אונזער פּאַרשטאַנד ניט בלויז לויט דעם פרינציפ פון פּער־וענליכע און געזעלשאפטליכע ג ו צ ן, ווי די שולע פון די אינ־טעלעקטואַליסטן, עפּיקוראָסעס נאָכפאָלגער, האָט דאָס באַהויפּטעט; אז עס איז פּאַראַן אין אונזער שכל עפּעס מער אלגעמיינעס און מער אלגעמיין־אַנדערקענטעס. לייבניטץ אליין איז ניט דערגאַנגען ביז צו דעם שלוס, אז דער העכערער פרינציפ, וואָס ליגט אין דעם שכל, איז דער באַגריף וועגן ג ע ר ע כ ט י ק י ט; ער האָט אים אבער צוגעגרייט דעם וועג. פון דער אנדער זייט אָבער האָט ער אין אזוינע שיינע פּאַרמען אַרויסגעבראַכט די נויטיקייט פון א געהוי־בענעם געדאַנקען־גאַנג און פון האַנדלונגען, וואָס זיינען פול מיט דער אזויאנגערופענער זעלבסטאָפּפערונג; ער האָט אזוי שיין גע־מאָלן די ראָליע פון דעם א י ד ע א ל אין דער אויסארבעטונג פון דאָס מָאָראַל, אז דערמיט אליין האָט ער צוגעגרייט די אונ־טערשיידונג, וואָס שאפט זיך איצטער אין אונזערע מָאָראַל בא־גריפן צווישן דאָס, וואָס דארף דינען ווי דער זיכערסטער יסוד פון גאַנצן געזעלשאפטליכן לעבן, ד. ה. פון גערעכטיקייט, און דאָס וואָס דער מענש טוט פאר אנדערע א ר י ב ע ר ד ע ר א י י נ פ א־כ ע ר ג ע ר ע כ ט י ק י ט, ד. ה. זיין נרייטקייט צו זעלבסט־אָפּפערונג.

אכטער קאפיטל

די אַנטוויקלונג פון די לערען וועגן מאַראַל אין דער נייַער צייט

(דער 17טער און 18טער יאָרהונדערט. פראָטעזעצט).

דער אָנהויב פון דער נייער פילאָסאָפיע אין פראַנקרייך. — מאַנטעין און שאַרראָן. — דעקאַרט. — גאַסענדי. — בעיל. — לאַראָשפוקאָ. — לאַמעטרי. — העלוועציוס. — האָלבאַך. — די ענציקלאָפּעדיסטן. — מאָרעללי און מאַבלי. — מאָנטעסקיע. — וואָלטער אָון רוסאָ. — טורגאָ און קאָנדאָרסע. — דייוויד יוהם. — אדאם סמיטה.

די באפרייאונג פון די וויסנשאפטן, און ממילא אויך פון **די** לערען וועגן מאַראַל, פון דעם יאָך פון דער קירך, איז פאָרגעקומען אין פראַנקרייך אומגעפער אין דערזעלביגער צייט ווי אין ענגלאַנד. רענע דעקאַרט האָט פארנומען אין דער דאָזיגער באוועגונג דעמזעלביגען פלאַץ ווי פראַנסיס בעיקאָן אין ענגלאַנד, און זייערע בוידנס הויפט ווערק זיינען דערשינען כמעט אין איין און דערזעלביגער צייט. *

נאָר צוליב פארשיידענע אורזאכן האָט די באוועגונג אין פראַנקרייך אָנגענומען עטוואָס אנאנדער כאראקטער איידער אין ענגלאַנד, און מחמת דעם זיינען די באפרייענדע אידייען אריינגעדרונגען אין פראַנקרייך אין בריטערע שיכטן און האָבען גהאַט א טיפערן איינפלוס אין איראפּא איידער די באוועגונג, וואָס בעיקאָן האָט ארויסגערופן און וואָס האָט מיטגעבראכט א גרויסע איבערקערע-

* בעיקאָן'ס „נאָווואם אָרגאַנום" איז ארויס אין יאָר 1620, דע-קאַרט'ס „דיסקורס סיר לא מעטאָד" האָט זיך געדרוקט אין יאָר 1641.

ניש אין דער וויסנשאפט און אין דער וויסנשאפטליכער פילאסא־פיע.

די באפרייענדע באוועגונג אין פראנקרייך האט זיך נאך אנ־געהויבען ביים סוף 16טן י. ה., נאר זי איז אוועקגעגאנגען אויף אנאנדער וועג איידער אין ענגלאנד, וואו זי האט זיך אויסגעגאסן אין די פארמען פון דער פראטעסטאנטישער באוועגונג און דער שטאטישער רעוואלוציע. אין פראנקרייך האט זיך די רעוואלוציע פאנאנדערגעברענט ערשט אין סוף 18טן י. ה., אבער די באפרייענדע אידייען האבן זיך געגומען בריידן פאנאנדערשפריטן אין דער פראנ־צויזישער געזעלשאפט שוין א לאנגע צייט פאר דער רעוואלוציע. דער הויפט פארשפרייטונג־מיטל פון דידאזיגע אידייען איז געווען די ליטעראטור. די באפרייענדע אידייען אין דער פראנצויזישער ליטעראטור געפינען מיר צוערשט ביי ראבלע (1483—1553) און זיין פארטזעצער איז געווען מישעל מאנטעין.

מ א נ ט ע י ן (געב. 1553, געשט. 1592) איז געווען אייגער פון די גלענצענדסטע פראנצויזישע שרייבער. אין א לייכטער אנגענעמ־לעזבארער פארם האט ער צוערשט, פון דעם שטאנדפונקט פון „פשוטן געזונטן פארשטאנד", ארויסגעזאגט וועגן דער רעליגיע נעוואגטע און זייער „ניט־ארטאדאקסישע" געדאנקען. זיין בארימט בוך „עססעים", וואס איז ארויסגעגאנגען אין יאר 1583, האט געהאט אן אומגעהויערן ערפאלג; עס איז ארויס אין א סך אויפלאגן און עס איז געלעזן געווארן אין גאנץ אייראפא, און שפעטער האבן אפילו וויכטיגע שרייבער פון 18טן און 19טן י. ה. זיך ניט אפגעהאלטן פון אריינצורעכענען מאנטעינען אין דער צאל פון זייערע לערער.

מאנטעין האט מיט זיין בוך ניט וויניג געהאלפן דער עטיק צו באפרייען זיך פון די אלטע סכאלאסטישע דאגמען.

אין זיינע „עססעים" האט מאנטעין מער נאריש געגעבן ווי א ריי אפנהערציגע ודוים פון א מענש, וואס האט גוט געקענט דאס לעבן פון דער העכערער געזעלשאפט, וועגן זיין אייגענעם כא־ראקטער און די מאטיוון פון זיין דיינקען און האנדלען, ווי אויך וועגן דעם כאראקטער פון די מערסטע מענשן פון זיין סביבה. געאור־טיילט אבער האט ער די מענשליכע מעשים ווי א פיינער, עטוואס הומאנער עפיקורער, וואס האט פארנלעט זיין עגאאיזם מיט א לייכטן הויך פון פילאסאפיע; און דערביי האט ער אויפגערעקט די

רעליגיעזע צבעות, מיט וועלכער עס פארדעקן זיך די אנדערע ענג־איסטן־עפיקורערעס און זייערע רעליגיעזע לערער. אויף אָט דעם אופן האָט ער, א דאנק זיין גרויסן ליטעראַרישן טאַלאַנט, צוגעגרייט יענעם קריטישן שפּאַסהאַפטיגן טאָן בנוגע דער רעליגיע, מיט וועלכן שפּעטער, אין 18טן י. ה., איז געווען דורכגעדרונגען די נאַצע פראנצויזישע ליטעראטור. לויידער האָט ניט מאַנטעין, ניט זיינע נאַכפאָלגער אפילו ביז היינטיגן טאָג, ניט אונטערוואַרפן צו א ענליכער אלגעמיין־פארשטענדליכער, שפּאַסהאַפטיגער קריטיק פון אינעווייניג די מאַשין פון דער מלוכה־רעגירונג, וואָס פארנעמט איצטער דעם פלאַץ פון דער קירכליכער הירארכיע אין דער רעגירונג איבערן געזעלשאַפטליכן לעבן פון די מענשן. *

עטוואָס שפּעטער איז ארויסגעטראטן מיט א מער ממשות'דיגער קריטיק, אבער אלץ נאָך אין דעמזעלביגן גייסט, דער טאַלאַנט פון פריידיגער פון דער קיניגין מארגארעטע, פ י ע ר ש א ר א ן (געב. 1541, געשט. 1603). זיין בוך א „פּאַרשונג וועגן וויזהייט" איז ארויס אין יאָר 1601 און איז גלייך געווארן פּאָפולער. אבוואוהל שארראָן איז פארבליבן א גלח, איז ער אבער אין דער וויטקליכקייט געווען א פולשטענדיגער סקעפּטיקער, און זיין סקעפּטיציזם איז נאָר געווען א שארפערער אויסדער מאַנטעינס. אנאליזירנדיג וואָס עס איז פאַראן אלגעמיינעם אין די פארשיידענע רעליגיעס, אין די קריסטליכע און די געצנדינערישע, האָט שארראָן באַווען וויפיל אלגעמיינעם עס איז אין זיי פאראנען, און וווי וויניג די מאַראַל נויטיגט זיך אין רעליגיע. **

---

* בלויז אויער פון מאַנטעינס נאָענטסטע פרויַנט, עטיען דע לאַ בּאַעטי (1530—1563), האָט אָנגעשריבן א שאַרפן פּאמפלעט אנטקעגן דער „טיראניי פון דער פריוויוליגער קנעכטשאַפט", אין וועלכן ער האָט קעגן דעם אַליטישן דעספּאָטיזם אוועקגעשטעלט די נאַטירליכע פרייהייט, שכל הישר און גערעכטיקייט. (באמערקונג פון נ. לעבעדעוו.)

** יאָדל, אין זיין „געשיכטע דער עטיק" האָט געבראכט איין פלאַץ פון דער ערשטער אויסגאבע פון דער „פּאַרשונג וועגן וויזהייט", פון יאָר 1601, וואָס איז שוין ניט אריינגעגאַנגען אין די שפּעטיגערע אויפלאַגן. אין אָט דעם פלאַץ האָט שארראָן דירעקט זיך אויסגעדריקט, אז „ער וואָלט אויך געוואונשן פרומקייט און רעליגיעזיטעט, אבער נישט צוליב דעם, כדי זיי זאָלן אריינזעצן אין מענשן מאַראַליטעט, וועלכע

בכלל האָט אזא סקעפטישע און אין דערזעלביגער צייט לעבנס־פולע באציאונג צו רעליגיע אויסגעמאכט אין די שפעטערדיגע צייטן א כאראקטעריסטישן שטריך פון דער פראנצויזישער ליטעראטור פון 18טן י. ה., און האָט זיך באזונדערס קלאָר אויסגעדריקט אין די שריפטן פון וואָלטער און די ענציקלאָפּעדיסטן. דידאָזיגע באציאונג האָט זיך אויך אויסגעדריקט אין דער בעלעטריסטיק — אין דעם ראָמאַן און באזונדערס אין די דראָמאַטישע ווערק פון דעם פאָר־דעוואָלוציאָנערן פּריאָד, און דערנאָך אויך אין דער רעוואָלוציע.

ר ע נ ע ד ע ק א ר ט (געב. 1569, געשט. 1650). — בעיקאָן האָט געגעבן דער וויסנשאפט א נייעם און אין העכסטן גראָד פרוכט־באַרן מעטאָד פון אויספֿאָרשן די נאַטור־ערשיינונגען — דעם א י נ ד ו ק ט י ו ן מ ע ט א ד; און דערמיט אליין האָט ער געגעבן די מעגליכקייט צו בויען די וויסנשאפט וועגן דעם לעבן פונם ערד־קוגל און פון דעם וואָלטאָל אָהן קיין אריינמישונג פון רעליגיעזע אדער מעטאפיזישע דערקלערונגען. דעקארט אבער האָט זיך טיילווייז נאָך אלץ באנוצט מיט דעם ד ע ד ו ק ט י ו ן מעטאָד. זיין גרעאנק האָט פאראויסגעזען די אַנטדעקונגען, צו וועלכע די אינדוקטיוון פֿאָרשונג פון דער נאַטור האָט גראדעפט פירן, און ער האָט פרובירט דערקלערן מיט דער הילף פון פיזיקאַ־ליש־מאַטעמאַטישע פאָראויסזעאונגען אווינע געביטן פון דעם לעבן פון דער נאַטור, וועלכע האָבן זיך נאָך ניט געלאָזט דערקלערן וויסנ־שאפטליך — אזוינע געביטן, אין וועלכע מיר הויבן אָן אריינצו־דרינגן ערשט איצטער. אבער מיט דעם אלעם איז ער אלעמאָל נעשטאַנען אויף דעם פעסטן באָדן פון דעם פ י ז י ש ן ב א ג ר י ף

איז אין אים, איז געקומען מיט אים אויף דער וועלט און איז אים געגעבן געוואָרן פון דער נאַטור, נאָר כדי זיי זאָלן צוגעבן דער מאָראַל די קרוין פון פארענדיגטקייט." („עשיכטע דער עטיק," ב. 1, ז. 70 פון דער רוסישער איבערזעצונג, אונטער דער רעדאקציע פון וו. סאלא־וויאוו, ארויסגעגעבן אין 1896). אָט די ציטאַטע באוויזט, אז דער באגריף פון מאָראַל ווי א מיטגעבוירענע אויגנשאפט פונם מענשן איז געווען א סך מער פארשפרייט צווישן די דיינקער איידער דאָס האָט זיך אויסגעדריקט אין זייערע שריפטן.

פ ו ן ד י ע ר ש י י נ ו נ ג ע ן. אפילו אין זיינע געוואגטעס־טע השערות וועגן דעם געבוי פון מאטעריע איז ער פארבליבן א פיזיקער און האָט געשטרעבט אויסצודריקן זיינע היפאַטעזן אויף א מאטעמאטישער שפראך.

ארויסגעבנדיג זיינע ווערק אין פראנקרייך, וועלכע האָט נאָך דאָ־מאָלסט זיך ניט געהאט באפריידט פון דעם יאָך פון דער קאטוילי־שער קירך, ווי ענגלאנד האָט זיך קירצליך באפריידט, איז דעקארט געווען געצוואונגען ארויסצוזאָגן זיינע שלוסן מיט גרויס פארזיכ־טיקייט. * שוין אין יאָר 1628 איז אים אויסגעקומען צו פארלאָזן פראנקרייך און זיך באזעצן אין האָלאנד, וואו ער האָט ארויס־גענגעבן זיינע „פילאָסאָפישע עססעיס", וועלכע זיינען ארויסגעגאנ־גען אין יאָר 1637. אין דעמדאָזיגן ווערק איז אריין זיין פונדא־מענטאלע ווערק „אָפהאנדלונג וועגן דעם מעטאָד", וואָס האָט גע־האט א טיפן אויסבליק אויף דער אנטוויקלונג פון פילאָסאָפישן נעדאנק, און האָט אוועקגעלייגט דעם גרונט פון דעם מ ע כ א־נ י ש ן באגריף פון דער נאטור.

ספעציעל מיט דער פראגע וועגן מאַראל און איר שייכות צו רעליגיע האָט זיך דעקארט ווייניג באשעפטיגט, און זיינע מיינונ־גען וועגן מאַראלע פראגן קאָן מען אויסגעפינען נאָר פון זיינע בריף צו דער שוועדישער פרינצעסין כריסטינע. אפילו די שייכות פון ווישנשאפט צו דער רעליגיע בכלל האָט אים ווייניג אינטערעסירט, און צו דער קירך האָט ער זיך באצויגן זייער איינגעהאלטן, ווי אלע פראנצויזישע שריפטשטעלער פון יענער צייט. דאס פארברענען פון זשאָרדאנא ברונא איז נאָך געווען פריש אין די מוחות. דאָך

* אזוי צ.ב.ש. קאָן מען זען פון דעקארט'ס בריף צו זיין פרייַנד מער־סען, אין יולי 1633 און אין יאנואר 1634, וואָס לאנגע ברייַנגט אין זיין „געשיכטע פון מאטעריאליזם" (69טע באמערקונג צום צווייטן טייל פון ערשטן באַנד), אז וועלן ער האָט זיך דערוואוסט פון גאליליאָס צווייטן ארעסט דורך דער אינקווויזיציע און וועגן דעם אורטייל געגן זיין בוך — לויט אלער וואהרשיינליכקייט פאר זיין מיינונג, אז די ערד דרייט זיך — איז דעקארט געווען גרייט זיך אָפצוזאָגן פון דערדאָזיגער מיינונג, וואָס ער האָט זיך געקליבן ארויסצוזאָגן אין זיין ווערק. עס זיינען פאַרשׂ אַנווייזונגען אויך אויף אנדערע חנחות פון דעמזעלביגן סאָרט.

אבער האָט דעקאָרט'ס פאַרזוך צו דערקלערן דאָס לעבן פונם וועלטלעכן דורך פיזישע ערשיינונגען, וואָס זיינען אונטערוואָרפן דער פינקטלעכער מאטעמאטישער פאָרשונג (וועלכע איז באלד באקאנט געוואָרן אונטער דעם נאָמען „קאָרטעזיאניזם"), האָט אזוי באזייטיגט די גאנצע לערע פון דער קירך, אז די קאָרטעזיאנישע פילאָסאָפיע איז באלד געוואָרן פונקט אזא געוואָר צו באפרייען דאָס ו ו י ס ן פון דער א מ ו נ ה, ווי דאָס איז שוין געווען דער „אינדוקטיוואר מעטאָד" פון בעיקאָן.

דעקאָרט האָט זיך אויסגעהיט צו מאכן וועלכע עס איז אטאקעם אויף דער קירך, און האָט אפילו געבראכט א צאָל ראיות פאר דער עקזיסטענץ פון גאָט; זיי זיינען אבער ארויסגעדרונגען געוואָרן פון אזוינע אבסטראקטע חקירות, אז זיי האבן געמאכט דעם איינדרוק ווי זיי וואָלטן געבראכט געווען נאָר כדי אויסצומיידן א באשולדיגונג אין גאָטלאָזיקייט. אין דערזעלביגער צייט איז דער גאנצער וויסנשאפטליכער טייל פון דעקאָרטס אנשויאונגען געווען אזוי צונויפגעשטעלט, אז מען האָט אין ניט געזען קיין אריינמישונג פון דעם ווילן פון א באשעפער. דעקאָרט'ס גאָט, ווי שפעטער אויך ספינאָזא'ס גאָט, איז נעווען דער גרויסער גאנצער וועלט־בנין, די נאטור אליין. וועגן ער האָט געשריבן וועגן דעם פסיכישן לעבן פון מענשן, איז ניט קוקנדיג אויף דעם דאמאלסטיגן קנאפן וויסן בנוגע דעמדאָזיגן גביט, האָט ער פונדעסטוועגן זיך פרובירט געבן דעם ענין א פיזיאלאגישע דערקלערונג.

דערפאר, אויפ'ן גביט פון די עקזאקטע וויסנשאפטן, דערהויפט אויפ'ן גביט פון דער מאטעמאטישער פאָרשונג פון די פיזישע דערשיינונגען, זיינען דעקאָרט'ס פאָרדינסטן פאָרווען אומגעהויער גרויס. מען קאָן דרייסט זאָגן, אז מיט זיינע נייע מעטאָדן פון מאטעמאטישער פאָרשונג, דער עיקר אין דער פון אים געשאפענער אנאליטישער געאָמעטריע, האָט ער באשאפן א נייע וויסנשאפט. ער האָט ניט נאָר אנטדעקט נייע מעטאָדן, נאָר ער האָט זיי אויך אָנגעוועדט אויף דער אויספָארשונג פון אייניגע פון די שווערסטע פראבלעמען פון דער וועלט־פיזיק — נעמליך אויף דער אוים־פָארשונג אין דעם אומענדליכן וועלט־רוים פון די ווירבל־שנעלע באוועגונגען פון די אומענדליך־קלייגע טיילכלאך מאטעריע. ערשט איצטער, נאָר ניט לאנג צוריק, איז די פיזיקע, וואָס האָט זיך באַ־

שעפטיגט מיט דער אויספֿאָרשונג פון דעם וועלט־עטהער, ווידער צוגעקומען צו אָט די גרונטליכע פֿראַבלעמען פון דעם לעבן פון דעם וועלט־בנין.

דעקאַרט, אזוי ווי בעיקאָן, געבנדיג דער ווייסנשאפֿט א נייעם מעטאָד אויף ארויפֿצודרינגען אין די סודות פון דער נאַטור, האָט צוזאמען דערמיט באַוויזן די מעכטיקייט פון דער ווייסנשאפֿט אין פֿאַרגלייך מיט דער ניכטיקייט פון דעם אַבערגלויבן און די אינטואיטיוון, ד. ה. די טרעף־ און וועטערדינג דערקלערונגען.

קאָפּערניקום האָט באַוויזן ניט לאַנג פֿאַר דעם, אז די ערד, אויף וועלכער מיר לעבן, איז מער נאָרנישט ווי איינע פון די פּלאַנעטן, וואָס דרייען זיך ארום דער זון, און אז די אומציילינע מאַסע שטערן וואָס מיר זעהען, שטעלט פֿאַר מילי־אַנען פון אזוינע וועלטן ווי אונזער זון זענען וועלט. אויף דעם אופן האָט זיך פֿאַר דעם מענשן אויפֿגעשטעלט אין איר גאַנצער גרויסקייט די רעטענישׂ פון דעם וועלטאַל און זיין געבוי; און דעם מענשנס שכל האָט געמוסען זוכן די דערקלערונג פון דעם לעבן פון דער וועלט. בעיקאָן האָט דער ערשטער זיך ארויסגעזאָגט אין א פּאָזיטיוון זין, אז די דערפֿארונג און דער אינדוקטיווער מעטאָד קאָנען אונז העלפֿן דערקלערן דאָס דאָזיגע לעבן; דעקאַרט ווידער האָט געשטרעבט אריינצודרינגען אין דאָס דאָזיגע לעבן און אויפֿאָפֿן וויניגסטנס אייניגע פון אירע פונדאַמענטאַלע געזעצן — די וואָס ווירקן ניט נאָר אין די גרעניצן פון אונזער זונען סיטסעם, נאָר אויך וויייט אויבער אירע גרעניצן, אין דער שטערן־וועלט.

אמת, אז זוכנדיג די גרונטן פון דער נאַטור דערקענטעניש אין מאַטעמאַטישן דיינקען, ווי עס האָבן געטרוימט וועגן דעם פּיטאַגאָראָס און זיינע תלמידים, און פון די נעהענטערע פֿארגיינגער, זשאַרדאַנא ברונא, האָט דעקאַרט דערמיט אליין פֿארשטאַרקט די באַדייטונג פון דער מעטאָפיזיק אין דער פילאָסאָפיע פון 17טן און 18טן י. ה. און האָט געהאָלפן ארויפֿציען דעם פֿנים פון וויסנשאפֿטליכקייט אויף איר זוכענישׂ פון פּאָזיטיוועם וויסן ניט אין דער באַאַבאַכטונג פון דערפֿארונג, נאָר אויפֿן געביט פונם אבסטראַקטן דיינקען. אבער דערפֿאר האָט דעקאַרט אויך אוועקגע־

שטעלט די פיזיקע אויף יענעם בארג, וואס האט איר געגעבן די מעגליכקייט אין 19טן י. ה. צו אנטדעקן, אז דער עצם פון היץ און עלעקטריציטעט באשטייט אין ווייבראציעס פון מאלעקולן, און שפעטער ביים סוף פון דעמזעלביגן יארהונדערט, צו דערגיין ביז צו דער אנטדעקונג פון א מיינגע אומזיכטבארע וויבראציעס, צווישן וועלכע די רענטגענישע שטראלן זיינען געווען נאר דער ערשטער אריינטריט אין אן אומגעהויערן געביט, וואו עס מערקט זיך שוין א ריי אנדערע אנטדעקונגען, אויך אזוינע וואונדערבארע ווי די דאזיגע שטראלן, אדער ווי די דראטלאזע טעלעפאנען, וועלכע גיבן איבער דעם קלאנג פון וועלטער אויף א מרחק פון טויזנטער מיילן.

בעיקאן האט באגרינדעט א נייעם מעטאד פון וויסנשאפטלי־בער פארשונג און־האט פאראויסגעזען די אנטדעקונגען פון לאמארק און דארווין, אנווייזנדיג אז אונטער דעם איינפלוס פון די געענדערטע אויסערליכע אומשטענדן אין דער נאטור ווערן שטענדיג נעשאפן נייע מינים געווי־קסן, און בעלי חיים; און דעקארט מיט זיין „טעאריע פון די ווירבל־באוועגונגען" האט אזוי גוט ווי פאראויסגעזען די וויסנשאפטליכע אנטדעקונגען פון 19טן יארהונדערט.

ג א ס ס ע נ ד י (געב. 1592, געשט. 1655). — רוידנדיג וועגן עפיקורוס'ן, אין פינפטן קאפיטל, האב איך שוין דערמאנט וועגן דעם איינפלוס, וואס עפיקורוס'ס לערע האט געהאט אין משך פון פינף יארהונדערטן אין גריכנלאנד און דערנאך אויך אין דער רוימישער וועלט. די סטאאיקער האבן שטארק געקריגט אויף אים, אבער אזויכע אנטשולדיגע פארשטייער פון דעם סטאאיציזם ווי סענעקא און אפילו עפיקטעטוס, זיינען פארכאפט געווארן פון דעם עפיקורעיזם. באזונדער האט אים נאר דאס קריסטנטום; אבער צווישן די קריסטן, ווי גיא האט באמערקט, האבן לוציאן און אפילו דער „הייליגער אוגוסטין" אים געצאלט צינזן.

אין דער רענעסאנס עפאכע, וועו מען האט אנגעהויבן זוכן און שטודירן די מאנומענטן פון דער גריכיש־רוימישער געלערנטקייט, האבן די דיינקער פון פארשיידענע ריכטונגען, וואס האבן נעוואלט זיך באפרייען פון דעם יאך פון די קירכן, זיך געוועדט מיט א באזונדער ליבשאפט צו די שריפטן פון עפיקורוס און זיינע

נאַכפאַלגער: ד י א ג ע נ ע ס פון לאַרטעס, צ י צ ע ר א ן און ל ו ק ר ע צ י ו ס, וועלכער איז אגב געווען איינער פון די גאָר ערשטע פּאַרגיינגער פון דעם היינטיגן נאַטוראַליסנשאַפטליכן באַגריף פון דער וועלט.

די הויפּט קראַפט פון עפּיקורוס'עס לערע איז געווען, ווי מיר האָבן געזען, דאָס, וואָס אָפּלייקענענדיג יעדע איבערנאַטירלעכקייט, האָט זי אָפּגעלייקנט אויך די איבערנאַטירלעכע אָפּשטאַמונג פון דעם מאַראַלן געפיל ביים מענשן. זי האָט דערקלערט דעמאָזיגן געפיל דורך דעם פּאַרגינפּטיגן זוכן פון גליק; אבער גליק, האָט עפּיקורוס נעזאָגט, באשטייט ניט בלויז אין דער באַפרידיגונג פון די פּיזישע נויטן, נאָר אין דער מעגלעכסט גרעסטער פולקייט פון לעבן, ד. ה. אויך אין דער באַפרידיגונג פון די העכסטע פּאַדערונגען און געפילן, איינשלעסנדיג דעריין אויך די פּאַדערונג פון פריינדשאַפט און געלאַשאַפטליכקייט. אין אָט דער פּאַרם האָבן טאָקע געוומען פּראָפּאַגאַנדירן דעם „עפּיקוריאיזם" אלע די, וועלכע האָבן אָפּגעלייקנט די קירכליכע מאַראַל.

שוין אין דער אנדער העלפט פון 16טן י. ה. איז אין פראַנקרייך ארויסגעטראָטן אין אָט דער ריכטונג מאָנטעין, וועגן וועלכן מיר האָבן גערעדט אויבן. עטוואָס שפּעטער, אין 17טן י. ה., איז געשטאַנען אויף עפּיקורוס'עס שטאַנדפּונקט אין פּראַנקרייך פון דער מאַראַל דער פילאָסאָף פּיער גאַסענדי — א געבילדעטער גלח און אין דערזעלביגער צייט א פיזיקער, מאטעמאטיקער און דיינקער.

נאָר אין יאָר 1624, בעת ער איז געווען א פּראָפעסאָר פון פילאָסאָפּיע אין דרום־פראַנקרייך, האָט ער ארויסגעגעבן א ווערק אויף לאַטיינישׂ, וואָס איז געווען אָפּן געריכטעט קעגן די לערען פון אריסטאָטעל, וועלכע האָבן דאַמאָלסט געקיניגט אין די קירכליכע שולן. * אין דער אַסטראָנאָמיע האָט גאַסענדי אַנטקעגן

* פון דעמאָזיגען ווערק האָט ער געמוזט ארויסוואַרפן, אויף דעם ראַט פון זייַנע פרייַנט, גאַנצע פּינקט קאַפּיטלען; ווארים פּאַר אַריסטאָטלען און פּטאָלאָמייען, וועלכע חאָבן געהאַלטן, אז די ערד שטייט אין צענטער פון דער וועלט און ארום איר דרייען זיך די זון, די פלאַנעטן און אלע שטערן, איז די קירך געשטאַנען שטאַל און אייזן, זיך אַנשפּאַרנדיג אויף די אָנדערקענטע הויליגע ביכער, און אינגאנצן מיט פּינקט יאָר

אריסטאטעלן אוועקגעשטעלט קאפערניקום'ן, וועלכער האט אין יענער צייט באוויזן, ווי באקאנט, אז די ערד איז נאר־ניט דער צענטער פון דעם וועלטגעבוי, נאר איינער פון די ניט־גרויסע באגלייטער פון דער זון, און דערפאר האט אים די קירך געהאלטן פאר א גשפערליכן אפיקורום. אין די פראגן, ווידער, פון מאראליטעט איז נאסטענדי געשטאנען אינגאנצן אויפ'ן שטאנדפונקט פון עפיקורום.

א מענש, האט ער באהויפטעט, זוכט אין לעבן פריער פאר אלץ „גליק און פארגעניגן"; אבער די ביידע זאכן דארף מען פארשטיין, ווי דאס האט שוין געלערנט דער גריכישער פילאסאף, גאנץ בריוט: ניט בלויז אין זין פון קערפערליכע פארגעניגנס, וואס כדי זיי צו קריגן איז א מענש קאפאבל צו טאן אנדערע מענשן שלעכטס, נאר דער עיקר אין דעם זין פון גייסטיגער בארואיגונג, וועלכע קאן דערגרייכט ווערן נאר דאן, ווען א מענש זעט אין אנדערע ניט קיין שונאים נאר חברים. נאסטענדי'ס ווערק האבן אויף אט דעם אופן פארענטפערט די דאמאלסטיגע פאדערונגען פון די געבילדעטע מענשן, וועלכע האבן שוין געשטרעבט צו באפרייען זיך פון דעם יאך פון דער קירך און אלערליי אבערגלויבנס, הגם זיי האבן נאך ניט איינגעזען די נויט פון א וויסנשאפטליכן באגריף איבער דער נאטור בכלל. דערפאר האבן זיי דאמאלסט לייכטער געשטרעבט צו דעם נייעם אידעאל פון געזעלשאפטליכן לעבן, וואס איז נעבויט אויף דער גלייכבארעכטיגונג פון מענשן. אזא אידעאל האט אנגעהויבן קלאר צו ווערן ערשט שפעטער, אין 18טן יארהונדערט.

פ י ע ר ב ע י ל (געב. 1637, געשט. 1706). — פון דער צייט פון בעיקאן און דעקארט, ד. ה. זינט דער ווידערגעבורט פון דער נאטורווייסנשאפטליכער פארשונג פון דער נאטור, האט זיך

צוריק איז ו ו א נ י נ י פארברענט געוואָרן אויפ'ן שיטערהויפן פאר אן ענליכן אפיקורסישן ווערק. א חוץ דעם האט נאסטענדי אויך אפגעליקנט דעקארט'ס לערע וועגן דעם געבוי פון דער מאטעריע, און האט ארויסגעזאגט זיין אויגענעם באגריף, וועלכער איז זייער נאענט צו דער איצטיגער אטאמישער טעאריע. צוויי ביכער וועגן עפיקורום'ן האט נאסטענדי נאך אליין ארויסגעגעבן. זייענדיג פראפעסאר אין קאלעדזש דע פראנס; זיין גרינטליכעס ווערק, אבער וועגן עפיקורום'ס פילאסאפיע איז ערשט ארויסגעגאנגען נאך זיין טויט.

אַנגעהויבן, ווי מיר האָבן געזען, א נייע וועג־ונג אויך אין דער עטיק. די דיינקער האָבן געגומען זוכן אין דער מענשליכער נאַטור גופא די נאַטירליכע קוואַלן פון מאַראַליטעט. האָבבס, וועלכער האָט גערעכט עטוואָס שפּעטער אַיידער די צוויי נאָר־וואָס דער־מאַנטע באַגרינדער פון דער היינטיגער נאַטורוויסנשאפט (זיינע הויפּטווערק געהערן צום מיטן פון 17טען י. ה., דאָס הייסט צו די יאָרן פון 1642 ביז 1658) האָט אַנטוויקלט, ווי מיר האָבן געזען א נאַנצן סיסטעם פון עטיק, וואָס איז געווען פריי פון רעליגיע.

לייַדער האָט האַבבס צוגעטראָגן צו זיין אַרבעט, ווי מיר האָבן שוין אויבן אָנגעוויזן, מיט נאַנץ פאַלשע פּאַרשטעלונגען וועגן דער פּרימיטיווער מענשהייט און בכלל וועגן דעם מענשנס נאַטור, און דערביבער איז ער געקומען צו נאַנץ פאַלשע שלוסן. אַבער די נייע ריכטונג אין דער מאַראַל־פּאַרשונג איז שוין געגעבן געוואָרן, און זינט יענער צייט האָבן פיל דיינקער געאַרבעט צו באַווייזן, אז דאָס מאַראַל אינם מענשן באַווייזט זיך אַרויס ניט אויס מורא פאַר באַשטראָפונג אויף דער אָדער יענער וועלט, נאָר ו ו י א נ א־ט י ר ל י כ ע א נ ט ו י ק ל ו נ ג פ ו ן ד י ג ר ו נ ט־א י י ג נ ש א פ ט ן ג ו פ א פ ו ן ד ע ם מ ע נ ש נ ס נ א ט ו ר. נאָר מער, אין דער היינטיגער מענשהייט, אין דעם ערך וואָס זי באַפרייט זיך פון די שרעקן, וואָס די רעליגיעס האָבן אויף איר אָנגעטריבן, באַווייזט זיך א באַדערפעניש צו שטעלן דעם נעזעלשאפטליכן לעבן אלץ העכערע אויפגאבן, און אויף דעם אופן צו פאַרפולקאָמען אלץ מער און מער דעם אידעאל פון דעם מאַ־ראַלן מענשן.

מיר האָבן שוין געזען וווי אזוי עס האָט זיך אַרויסגעוואַקסן אין אָט דער ריכטונג דער פּאַנטעאיסט ספּינאָזא, דעקאַרט'ס פּאַרטזע־צער, און זיין אייניציטליער לאָקק. אָבער נאָך קלערער האָט זיך אַרויסגעוואַקסן אין פראַנקרייך פּיער בעיל, וואָס האָט גענלעבט אין אייַן צייט מיט לאָקק.

זיך ערציענדיג אויף דעקאַרט'ס פילאָסאָפּיע, האָט ער מיט זיין מערקווירדיגער ענציקלאָפּעדיע * אוועקגעלייגט דעם פונדאַמענט

---

* „דיקסיאָנער היסטאָריק ע קריטיק", וואָס איז דערשינען צוערשט

נאר דעם נאטורווינסנשאפטליכן וועלט־באגריף, וועלכער האט באלד באקומען אן אומגעהויערע באדייטונג אין דער גייסטיגער אנט־וויקלונג פון דער מענשהייט, א דאנק די ארבעטן פון יוהם, וואלטער, דידעראָ און די ענציקלאָפעדיסטן בכלל. ער האט דער ערשטער געשטרעבט צו באפרייען די לערען וועגן מאראל פון זייער רעלי־גיעזער באגרינדונג.

בעיל האט באוויזן פון די אויסטייטשונגען פון דער קירך גופא, אז דער אומגלויבן וואלט זיך געקאנט רעכענען פאר דעם קוואל פון שלעכטע זיטן, אדער ווי א אונטערשטיצונג פון שלעכטע מדות, נאר אין דעם פאל, וועו גלויבן וואלט געהייסן בלויז די ליבע צו גאט ווי צו דעם העכסטן מאראלן אידעאל. אין דער אמתן איז אזא גלויבן ניטא. דער גלויבן, ווי מען ווייס, האט אנאנדער כא־ראקטער און גייט צוזאמען מיט א סך אבערגלויבנס. אויסער דעם, דער פאקט פון סתם האלטן געווייסע פארמולעס, און אפילו דער אויפריכטיגער גלויבן אין דער אמת'קייט פון די עיקרים פון דער רעליגיע, גיט נאך ניט קיין כחות זיי צו פאלגן, און דעריבער פאר־בינדן אלע רעליגיעס, צוזאמען מיט זייערע לערען, נאך די מורא פון באשטראפונג פאר ניט מקיים זיין זיי. פון דער אנדער זייט קאן די מאראל, ווי עס איז באקאנט, אויסגעצייכנט זיך איינלעבן מיט דעם אטעאיזם.

דערפון קומט ארוים, אז מען מוז נאכפאלגן, צי זיינען ניט פארהאן אין דעם מענשנס נאטור נופא מאראלע יסודות, וואס שטאמען פון דעם צוזאמענלעבן פון מענשן? און ריכטנדיג זיך לויט דידאזיגע געדאנקען האט בעיל באטראכט די גרונטלאגן פון מאראליטעט ווי אן „אייביגער געזעץ," אבער ניט פון א געטליכער אפשטאמונג, נאר ווי א גרונטליכער געזעץ פון דער נאטור, אדער ריכטיגער — ווי א גרינטליכער פאקט אירער.

אין ראטערדאם, אין 1696 אין צוויי בענד, און שפעטער אין 16 בענד. נאר צום ערשטן האט בעיל ארויסגעזאגט זיינע אנטירעליגיעזע מיינונ־גען אין יאר 1680, רויזנדויג וועגן דעם קאמעט, וואס האט זיך דאמאלסט באוויזן און ארויסגערופן אזוי פיל אבערגלויבן, אין זיין בראשור „פאר־שיידענע באטראכטונגען מכח דעם קאמעט," וועלכע איז, פארשטייט זיך, פארבאטן געוואָרן גלייך ווי זי איז דערשינען.

לייזער איז בעיל׳ס אינטעלעקט געווען מער ווי אלץ א אינטע־
לעקט פון א צווייפלער־קריטיקער און ניט פון א שאפער פון א
נייעם סיסטעם, און דעריבער האָט ער זיין געדאנק וועגן דער נא־
טירליכער אפשטאמונג פין דאָם מאַראַלע אינם מענשן ניט אויסגע־
ארבעט. אבער ער האָט אפילו זיין קריטיק ניט דערפירט ביז צום
סוף, וואָרים עם האָט זיך אויפגעהויבן אנטקעגן אים אזא פארבי־
טערטער כעס אין דעם לאגער פון דער קירך און אין די רעגירנדע
קרייזן, אז ער האָט געמוזט שטארק מילדערן די אויסדרוקן פון זיינע
געדאנקען. דאך איז נאָך אלעם דעם זיין קריטיק אויף די אלטע
בליקן איבער מאַראַל און אויף דער געמעסיגטער רעליגיעזיטעט ge־
וען אזוי שטארק און אזוי שארפזיניג, אז אין אים קאָנען מיר שוין
ען דעם דירעקטן פאָרגייגער פון העלוועציוס, וואָלטער און די ענ־
ציקלאָפּעדיסטן פון 18טן יאָרהונדערט.

ל י א ר א ש פ ו ק א (געב. 1613, געשט. 1680). — אָבוואויל
ליאַראַשפוקאָ, וואָס האָט געלעבט אין אייט מיט בעיל, איז
ניט געווען קיין פילאָסאָף, וואָס האָט געשאפן אן אייגענעם פילאָ־
סאָפישן סיסטעם, פונדעסטוועגן קאָן זיין, אז ער האָט מיט זיין
ווערק „רעגעלן" נאָר אין א גרעסערן גראד ווי בעיל צוגעגרייט דעם
באָדן אין פראנקרייך פאר דער שאפונג פון א מאַראַל, וואָס הענגט
ניט אָפּ פון דער רעליגיע. ליאַראַשפוקאָ איז געווען א וועלטליכער
מענש און האָט זיך די גאנצע צייט ארומגעדרייט אין דער העכערער
געזעלשאפט. ווי א פיינער פסיכאָלאָג און אויפמערקזאמער
באָבאכטער, האָט ער גוט איינגעזען די גאנצע פוסטקייט פון דער
העכערער פראנצויזישער געזעלשאפט פון זיין צייט, איר גאנצע
צביעות און אייטלקייט, אויף וועלכע איר לפנימדינע טוגנד איז
נעווען געבויט. ער האָט געזען, אז די מענשן פון זיין קרייז לעבן
אין תוך אריין בלויז מיט די פארלאנגען פון פערזענליכע נוצן און
פערזענליכע באפרידיגונגען. ער האָט אויסגעצייכנט אייגעזען,
אז די אפיציעלע רעליגיע האלט ניט אָפּ די מענשן פון אוממאַראַלע
האנדלונגען, און ער האָט מיט פינצטערע פארבן געמאלן דאָם לעבן
פון די מענשן פון זיין צייט. אויפן גרונט פון די באָבאכטונגען
פון דעמדאָזיגן לעבן איז ער געקומען צום שלוס, אז דער ענאָיזם

איז דער איינציגער באוועגער פון דער מענשליכער טעטיקייט, און אט דער נעדאנק איז דער יסוד פון זיין בוך. דער מענש, זאגט ליאראשפוקא, האט נאר ליב זיך אליין; אפילו אין אנדערע מענשן האט ער ליב זיך; אלע מענשליכע לוידנשאפטן און צוגעבונדנקייטן זיינען נישט מער ווי פארשיידענע פארמען פון א שלעכט־פארדעקטן עגאיזם. אפילו דעם מענשנם בעסטע געפילן האט ליאראשפוקא דערקלערט דורך עגאיסטישע אורזאכן; אין געוואגטקייט און מוטיקייט האט ער נעזען אויטלקייט, אין גרויסמוט דעם שורש פון נאוה, אין פרייגעביקייט בלויז כבוד־זוכעניש, אין באשיידנקייט — צביעות, א. אז. וו. ניט קוקנדיג אבער אויף זיין גאנצן פעסימיזם, האט ליאראשפוקא מיט זיין בוך שטארק מיטגעהאלפן דער אויפוואכונג פון דעם קריטישן נעדאנק אין פראנקרייך, און זיינע „רעגלן פון לעבן," צוואמען מיט דעם בוך פון זיין צייט־גענאסע ל א ב ר ו י ע ר, „די כאראקטערן," זיינען געווען די פארשפרייטסטע און באליבטסטע ביכער אין פראנקרייך אין דער צווייטער העלפט פונם 17טן און אנהויב 18טן יארהונדערט.

ל א ־ ב ר ו י ע ר (געב. 1639, געשט. 1696) איז געווען ווייניגער פעסימיסטיש איידער ליאראשפוקא, אבוואויל ער מאלט אויך די מענשן ווי אומגערעכטע, אומדאנקבארע, אומדערבארמליכע און עגאיסטן בטבע, נאר ער גיפינט, אז די מענשן פארדינען אייניגע ועהענש, ווייל זיי מאכט שלעכט דער בייזער שיקזאל פון לעבן: דער מענש איז מער אומגליקלאך איידער פארדארבן.

אבער ניט בעיל, ניט ליאראשפוקא, ניט לא־ברויער, אפלייקענדיג די רעליגיעזע מאראל, האבן ניט געקאנט באשאפן קיין סיסטעם פון מאראל, וואם זאל זיין געבויט אויף ריין נאטירליכע גרעזעצ; דאם האבן פרובירט טאן עטוואם שפעטער לאמעטרי, העלוועציום און האלבאך.

ל א מ ע ט ר י (געב. 1709, געשט. 1751). — לאמעטרי איז נעווען אייניר פון די אומרואיגסטע גייסטער פון 18טן י. ה. אין זיינע ווערק האט ער דערקלערט קריג אלע מעטאפיזישע, רעליגיעזע און פאליטישע טראדיציעס; און נאר האבבס'ן האט ער באארבעט דעם מאטעריאליסטישן וועלט־באגריף מיט אזא גענואגטקייט, ווי

דאָס איז באַזאָרגט געוואָרן אין אונזער צייט, אין די 50יגער און 60יגער יאָרן פון דעם 19טן יאָרהונדערט. אין זיינע ווערק, „די נאַטירלעכע געשיכטע פון דער נשמה", „דער מענש א פלאַנץ," „דער מענש א מאשין" האָט ער אָפּגעלייקט די אומשטערבלעכקייט פון דער נשמה און פראָפאַגאַנדירט מאַטעריאַליסטישע אידייען. שוין די נעמען אליין פון דידאָזיגע ווערק, באַזונדערס דער נאָמען פון דעם בוך „דער מענש א מאשין", וואָס איז ארויסגעגאַנגען אין פאַריז, אין יאָר 1748, באַווייזט, ווי אזוי ער האָט פאַרשטאַנען די נאַטור פון דעם מענשן. „אונזער נשמה, האָט געזאָגט לאַמעטרי, באַקומט אלץ פון די חושים און עמפינדונגען, און א חוץ דער מאַטעריע, וואָס איז אונטערוואָרפן צו מעכאַנישע געזעצן, איז אין דער נאַטור גאָרנישט נימאָ". פאַר זיינע אידייען איז לאַמעטריע ארויסגעטריבן געוואָרן פון פראַנקרייך און זיין בוך „דער מענש א מאשין" איז פאַרברענט געוואָרן פון דעם הויפּט פאַריז. אין אַיין צייט מיט לאַמעטריע האָט אויך אַנטוויקלט די מאַטעריאַליסטישע וועלטאַנשויאונג קאַנדילאַק (געב. 1715, געשט. 1780), וועלכער האָט דערקלערט זיינע אידייען אין צווייַ ווערק — „א פאַרשונג וועגן דער אנטשטייאונג פון דעם מענשנס דערקענטעניש" (1746) און „אן אָפּהאַנדלונג וועגן די עמפינדונגען" (1754).

קלאָד העלוועציוס (געב. 1715, געשט. 1771). — אין דער געשיכטע פון דער גייסטיגער אנטוויקלונג פון דער מענשהייט שטעלט דער 18טער י. ה. מיט זיך פאָר א מערקווירדיגע צייט. א גאנצע ריי דיינקער, וואס זיינען געוואָרן פּראָמינענט אין ענגלאַנד און אין פראַנקרייך, האָבן פולשטענדיג איבערגעבויט די סאַמע פונדאַמענטן פון אונזער וועלטאַנשויאונג, סיי בנוגע דער אויסערליכער וועלט, סיי בנוגע אונזער באגריף וועגן אונז אליין און וועגן אונזערע מאַראַלע באגריפן. דער פראַנצויזישער פילאָסאָף קלאָד העלוועציוס האָט פרובירט אין מיטן פון 18טן י. ה. אונטערצופירן א סך הכל פון די ערַאָבערונגען פון דעם וויסנשאַפטליכן געדאַנק אין זיין בערימטן בוך „וועגן דעם פאַרשטאַנד". אין דעמאָזיגן בוך האָט העלוועציוס באשריבן אין א פּאָפולערער און לעבעדיגער פאָרם אלע וויסנשאַפטליכע ערַאָבערונגען פון 18טן און סוף 17טן י. ה. דערהויפּט אויפן געביט פון מאַראַל.

אויף דער פאדערונג פון די פאריזער גלחים איז העלוועציום'עס בוך פארברענט געוואָרן אין יאָר 1759, אבער דאָס האָט ניט גע־שטערט צו פארשאפן דעם בוך נאָך א גרעסערן ערפאָלג. העלוועציום'עס אידייען קאָנען איבערגענעבן ווערן אין אלגעמיינע שטריכן ווי פאָלגט: דער מענש איז אן עמפינדליכע חיה; אין גרונט פון דער מענשליכער נאַטור ליגט עמפינדונג, פון וועלכער עס קומען ארויס אלע פארמען פון דער מענשליכער טעטיקייט, וואָס פירט צו גענום און לידן. דעריבער דינט דער העכסטער מאָראָלער גע־זעץ דערצו, מען זאָל זוכן גענום און אויסמיידן לידן. לויט דעם אורטיילן מיר וועגן די אייגנשאפטן פון זאָכן און וועגן די האַנד־לונגען פון אנדערע מענשן, אָנרופנדיג דאָס אנגענעמע און נוצליכע טוגנד און דאָס געגענגעזעצטע — זינד. אין די אידלסטע און אומאייגנוציגע טאָטן זוכט דער מענש בלויז זיין באפרידיגונג, און ער באגייט זיי, ווען די באפרידיגונג וואָס זיי גיבן אים, שטייגט אריבער די לידן, וואָס האָבן געקאָנט ארויסקומען פון זיי. אין דעם ענין פון אויסבילדן א מאָראָלן כאָראקטער האָט העלוועציום צוגע־שריבן א גרויסע באַדייטונג דער ערציאונג, וועלכע דארף אנטוויק־לען אין מענשן דאָס באוואוסטזיין, אז אונזערע פריוואטע אינטע־רעסן באשטייען אין זייער צונויפקומען זיך מיט די אינטערעסן פון אנדערע מענשן.

העלוועציום'עס פילאָסאָפיע און זיינע אנשויאונגען האָבן גע־האָט אן אומגעהויערן ערפאָלג און ארויסגעווירקט א גרויסן איינפלוס אויף דער פראנצויזישער געזעלשאפט, צוגרייטנדיג דעם באָדן פאר דעם אויפנעם פון די אידייען פון די ענציקלאָפעדיסטן, וואָס האָבן ארויסגעטראָטן אין פראנקרייך אין דער צווייטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט.

באראן פאול דיטריך האָלבאך (געב. 1723, נעשט. 1789.) — אין דערזעלביגער ריכטונג ווי לאמעטרי און העל־וועציום האָבן אנטוויקלט זייערע פילאָסאָפישע אנשויאונגען, האָט אויך געשריבן באראן האָלבאך. זיינע אידייען וועגן מאָראָל האָט ער באשריבן אין זיין בוך „דער סאָציאָלער סיסטעם", וואָס איז ארויסגעגאנגען אין יאָר 1773. דאָס דאָזיגע בוך איז פאראור־טיילט געוואָרן פון דעם פראנצויזישן פארלאמענט אין יאָר 1776.

האַלבאַך האָט געשטרעבט צו באַגרינדן די עטיק אויף ריין־נאַטירלעכע יסודות אָהן קיינע מעטאַפיזישע הנחות. ער האָט אַנ־דערקענט, אז דער מענש שטרעבט צו גליק: זיין נאַנצע נאַטור ציט אים דערצו, אויסצומיידן ליידן און זוכן באַפרידיגונג. זוכ־יג זיין צופרידנשטעלונג, ווערט דער מענש געפירט פון זיין פאַר־שטאַנד, ד. ה. פון זיין וויסן וואָס איז אמתער גליק און וואָס זיי־נען די מיטלען אים צו באַקומען („סיסטעם סאַסיאַל", ב. 1, ז. 17). נערעכטיקייט באַשטייט אין דעם, מען זאָל געבן דעם מענשן די מעגליכקייט צו מאַכן נוצן, אדער אים ניט שטערן צו באַנוצן זיך מיט זיינע פייאיקייטן, רעכטן און אלץ וואָס איז נויטיג פאר זיין לעבן און גליק (דארט גופא, ב. 1, ז. 104).

האַלבאַכס אידייען וועגן מאַראַל האָבן געטיילט די מערסטע פראַנצויזישע ענציקלאָפעדיסטן, וועלכע זיינען געווען מיט אים שטאַרק באַפריינדעט. זיין סאַלאָן אין פּאַריז האָט געדינט ווי אן ארט, וואו עם זיינען זיך צונויפגעקומען די פראַמינענטסטע דיינ־קער פון יענער צייט — דידראָ, ד'אַלאַמבער, גרים, רוססאָ, מאר־מאָנטעל און אנדערע. דורך זיי האָבן האַלבאַכס אידייען באַקומען זייער ווייטערדיגע אנטוויקלונג און זיינען געווארן איינער פון די גרונט־עלעמענטן פון דער נאַנצער פילאָסאָפיע פון די ענציקלאָ־פּעדיסטן. *

די ענציקלאָפּעדיסטן און זייער פילאָסאָפיע

האָבן געגעבן דעם הויפּט און כאראקטעריסטישן אויסדרוק פון דעם נעאַנק פון נאַנצן 18טן יאָרהונדערט. **די ענציקלאָפּעדיע** איז געווען דער קאָדעקס פון אלץ, וואָס די מענשהייט האָט בַּאר־גרייכט אופן געביט פון וויסנשאפט און פּאָליטיק ביים סוף פון דעם 18טן יאָרהונדערט. זי שטעלט מיט זיך פאַר אן אמתן מאַנומענט פון דעם וויסנשאפטלעכן געדאַנק פון דעם 18טן י. ה., וואָרים אין איר האָבן מיטגעארבעט אלע פראַמינענטע מענשן פון דער פראַנגרע־סיווער ריכטונג אין פראַנקרייך, און דורך זיי איז אויסגעארבעט

---

* מיט האַלבאַכס אידייען האָבן זיך באַנוצט אין א באַדייטנדן גראַד אויך די ענגלישע אוטילימאַריסטן.

געוואָרן יענער גייסט פון פארניכטנדער קריטיק, פון וועלכן עס ווינען שפּעטער באגייסטערט געוואָרן די בעסטע מענשן פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואָלוציע.

די איניציאטאָרס און די נשמה פון דער ענציקלאָפּעדיע זיינען געווען, ווי באקאנט, די פילאָסאָפן ד י ד ר א (געב. 1713, נעשט. 1784) און ד ׳ א ל א מ ב ע ר (געב. 1717, געשט. 1783). די ענציקלאָפּעדיסטן האָבן אוועקגעשטעלט פאר זייער ציל די באפרייאונג פון דעם מענשליכן פארשטאנד דורך דער הילף פון וויסנשאפט. זיי האָבן זיך געהאלטן פיינדליך צו דער רעגירונג און צו אלע טראדיציאנעלע אידייען, אויף וועלכע די אלטע ארדענונג האָט זיך אָנגעשפּארט. קיין חדוש ניט וואָס די רעגירונג און דער קלערוס האָבן פון אָנהויב אָן דערקלערט קריג די ענציקלאָפּעדיסטן און געשטעלט אלערלייי שטערונגען דער פארשפּרייטונג פון דער ענציקלאָפּעדיע.

די עטיק פון די ענציקלאָפּעדיסטן איז, פארשטייט זיך, נעווען אין אייגקלאנג מיט די אידייען, וואָס האָבן דאמאלסט געהערשט אין פראנקרייך. אירע גרונטזאצן קאָן מען אויסדריקן אזוי: דער מענש שטרעבט צו גליק, און דערייבער פארייניגען זיך מענשן אין א געזעלשאפט; אלע מענשן האָבן א גלייכן רעכט אויף גליק, ממילא אויך אויף די מיטלען ווי דאָס צו גרייכן; פאלגליך איז דאָס גערעכטע די אייגענע זאך ווי דאָס ניצליכע. די מיספּארשטענדעניש, וואָס קומען ארויס פון דעם צוזאמענשטויס פון פארשיידענע רעכטן, דארפן באזייטיגט ווערן דורך געזעצן, וועלכע זיינען דער אויסדרוק פון דעם אלגעמיינעם ווילן, און דארפן באלייכטן בלויז דאָס, וואָס איז ניצליך פאר דעם גליק פון אלעמען.

אין דערזעלביגער ריכטונג האָט אויך געשריבן דער גלח ד ע י נ א ל (געב. 1713, נעשט. 1796), וועמעס ווערק „די געשיכטע פון דער באזעצונג און דעם האנדל פון די אייראָפּייער אין אינדיע" געהערט לויט זיין גייסט אזויפיל צו די ענציקלאָפּעדיסטן, אז פילע האָבן געמיינט עס איז דידראָ'ס. דאָס בוך איז געווען געשריבן אָנציינענד, אז עס האָט אין א קורצער צייט אויסגעהאלטן אייניגע אויפלאגן. דער „נאטירליכער צישטאנד" פון דיוילדע בעלקער איז געווען נעטאָלן אין דעם בוך מיט ריכטינע

פּאַרבן, אוּן עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן דער אמת וועגן דעם, וואָס די פּרימיטיוועּ מענשן שטעלן מיט זיך פּאָר אין דער ווירקּלעכקייט, אוּן ניט ווי די פּריערדיגע קאַטולישע מיסיאָנערן האָבן זיי אויסגעמאָלן אין די שווארצסטע פּאַרבן, ווי טייוואָלים פון גיהנום. צוזאמען דערמיט האָט רעינאל פּייערדיג געפּריידיגט די נויטוועניקייט צו באַפּריען די נעגרען, אזוי אז מען האָט זיין בוך שפּעטער אַנגערופן „דאָס עוואַנגעליום פון די שווארצע־הויטיגע".

אין דעמזעלבּיגן הומאַנעם אוּן צו דערזעלבּיגער צייט וויסנשאַפטלעכן גייסט האָט אויך געשריבן וועגן דער נויטוועניקייט פון מילדערן די זיטן אוּן אָפּשאַפן די ענוים אוּן שטראָפן דער אי־מאָליענער ב ע ק ק א ר י א (נעב. 1738, נעשט. 1794). ער האָט פּראָפּאַגאַנדירט אין איטאַליע די אידייען פון די פראַנצויזישע ענציקלאָפּעדיסטן אוּן אין יאָר 1764 האָט ער אַנגעשריבן א בוך „וועגן פּאַרברעכן אוּן שטראָף". דאָס בוך איז באַלד איבערזעצט געוואָרן אויף פראַנצויזיש פון דעם אַבבאָט מ א ר ע ל ל ע, אוּן וואָלטער, דידרא אוּן העלוועציוס האָבן צוגעגעבן זייערע אייגענע הוספות. בעקקאריא האָט אין זיין בוך באַוויזן, אז די גרויזאמע באַשטראָפונגען, וואָס זיינען צו יענער צייט פּראַקטיצירט געוואָרן אין אייראָפּא, וואַרצלען ניט נאָר ניט אויס די פּאַרברעכנס, נאָר פּאַרקערט, זיי מאַכן די זיטן נאָך ווילדער אוּן גרויזאמער. ער האָט פּאַרגעשלאָגן, ווי דעם בעסטן מיטל כדי צו פּאַרהיטן פון פּאַרברעכנס, צו פּאַרשפּרייטן בילדונג צווישן די פּאָלקס־מאַסן.

בּיים סוף 17טן אוּן אָנהויב 18טן י. ה. זיינען אין פראַנקרייך דערשינען א גרויסע צאָל „אוטאָפּיעס", ד. ה. פּאַרזוכן אויסצומאָלן ווי אזוי די מענשליכע געזעלשאפט וואָלט געקאָנט זיין, וועו זי זאָל געבויט ווערן אויף פּאַרנינפטיגע יסודות. די אלע אוטאָפּיעס זיינען געווען געבויט אויפֿן גלויבן אין דער מעכטיקייט פוגם שכל אוּן אויך אויפֿן גלויבן, אז די מאַראָל איז אריינגעליגט געוואָרן אין דער נאַטור גופא פון דעם מענשן. דער פּראָמינענטסטער שרייבער, וואָס איז אַרויסגעטראָטן אין פראַנקרייך מיט אזא מין אוטאָפּיע, איז געווען דער אַבבאָט מ א ר ע ל ל י, וועלכער האָט אַרויסגעגעבן אין יאָר 1753 א קאָמוניסטישן ראָמאַן „דער חורבן פון די שוויצערע אינזלען." אין דעמאָזיגן ראָמאַן האָט מאַרעלי געזוכט צו באַווייזן, אז פּעלקער קאָנען דערגרייכן א גליקליך לעבן

ניט אויפן וועג פון פאליטישע רעפארמען, נאר אויפן וועג פון מקיים זיין די געזעצן פון דער נאטור. מער בפרטיות האט מארעלי באשריבן זיינע קאמוניסטישע אידייען אין זיין בוך „דער קאדעקס פון דער נאטור, אדער דער אמת'ער גייסט פון אירע געזעצן" (פאריז, 1755). אין אט דעם ווערק האט מארעלי געגעבן באשריבן דעם קאמוניסטישן געבוי פון א געזעלשאפט, אין וועלכער קיין זאך קאן ניט זיין דאס אייגנטום פון א איינצעלנער פערזאן, א חוץ די זאכן פון טעגליכן געברויך.

מארעלי'ס בוך האט געהאט א גרויסלטיגן איינפלום פאר דער רעוואלוציע און האט א לאנגע צייט געדינט ווי א מוסטער פאר אלע פלענער פון איבערבויען די געזעלשאפט אויף קאמוניסטישע יסודות. פון אים איז זייער ווארשיינליך אינספירירט געווארן מ א ב ל י (געב. 1709, געשט. 1785), וועלכער האט אין זיינע ווערק געפריידיגט דעם קאמוניזם און דעם אלגעמיינעם באזיץ פון זאכן. לויט מאבלי'ס מיינונג איז די הויפט שטערונג, וואס דערלאזט ניט די מענשן לעבן א גליקליכן און מארלן לעבן, די גייציקייט, און דעריבער דארף מען קודם כל פארניכטן „אט דעם אייבינן שונא פון דער גליכהייט" און באשאפן אזא געזעלשאפטליכע ארדענונג, וואו קיינער זאל ניט האבן קיין אויסרייד צו זוכן זיין גליק אין דער פארגרעסערונג פון זיין פארמעגן. שפעטער האט זיך באגייסטערט פאר דיזעלביגע אידייען גראקכוס באבעף, וועלכער האט צוזאמען מיט זיינע פרייַנט בואנאראטי און סילוועז מארשאל צוזאמענגעשטעלט דעם „בונט פון די גלייכע", און איז דערפאר פאראורטיילט געוואָרן צום טויט אין יאר 1796.

צוגלייך מיט דער אוטאפיסטישער קריטיק פון די קאמוניסטן האבן, אינמיטן פון 18טן י. ה., די פיזיאקראטן, בראש פון וועלכע עס איז געשטאנען ק ע נ ע י (Quesnay געב. 1694, געשט. 1794), אונטערנומן א ריין־וויסנשאפטליכע קריטיק פון דער געזעלשאפט פון זייער צייט, און האבן די ערשטע אנגעוויזן אויף דעם גרונט־פעלער פון דער געזעלשאפטליכער ארדענונג: די צעטיילונג פון דער געזעלשאפט אויף א קלאס פראדוצירער און אויף א פארזיטישן קלאס אייגנטימער, און האבן געזומען ריידן וועגן דער נאציאנאליזאציע פון דער ערד. די גוויטוועגדיקייט פון א געזעל־

שאפטלעכן איבערבוי האט זיך אנגעהויבן פילן אין פראנקרייך אלץ דרינגענדער און דרינגענדער, און מיט דער קריטיק פון דער אלטער אַרדענונג איז אַרויסגעטראטן, אין העלפט פון 18טן י. ה., אין פראנקרייך דער גרעסטער דיינקער פון יענער עפאָכע, באַראַן מאָנטעסקיע.

מ א נ ט ע ס ק י ע (געב. 1689, געשט. 1755). — דאָס ערשטע ווערק זיינע, אין וועלכן ער האט אונטערווארפן אונטער קריטיק דעם דעספאטיזם און דעם גאנצן לעבענסאיינשטעל, איז געווען זיין „פערזישע בריף". אין יאָהר 1748 האט ער פארעפנטליכט זיין הויפט ווערק „דער גייסט פון די געזעצן," וואָס איז געווען א מערק־ווירדיג בוך פאר יענער עפאָכע. מיט זיין בוך „דער גייסט פון די געזעצן" האט מאָנטעסקיע אריינגעטראָגן א נייעם באַגריף פון דער מענשליכער געזעלשאפט, ווי אויך פון די זיטן און געזעצן, אויף וועלכע ער האט געקוקט ווי אויף נאַטירליכע רעזולטאטן פון דער אַנטוויקלונג פון געזעלשאפטליכן לעבן אונטער פארשיידענע אומ־שטענדן.

דאָס דאָזיגע ווערק מאָנטעסקיע'ס האט געהאט אן אומגעהויערן איינפלוס אויף אלע דיינקער פון דער צווייטער העלפט פון 18טן י. ה. און האט ארויסגערופן א גאנצע ריי פּאַרשונגען אין דערזעל־ביגער ריכטונג אין דעם אַנהויב פון 19טן יאָרהונדערט. דאָס וויכטיגסטע אין מאָנטעסקיע'ס מערקווירדיגן וועּרק איז געווען די אַנווענדונג פון דעם אינדוקטיוון מעטאָד צו דער פראַגע וועגן דער אַנטוויקלונג פון אינסטיטוציעס, פונקט אין דעם זין ווי בעיקאן האט עס געוואונשן; אַבער א חוץ דעם איז פאר יענער צייט אויך וויכטיג געווען מאָנטעסקיע'ס באַזונדערע שלוסן. זיין קריטיק פון דער מאָנארכיסטישער מאַכט, זיין פּאַרשטעלונג פון א פּריי־ליכער לעבנס אַרדענונג, אין דעם ערך אויף וויפיל עס אַנטוויקלט זיך די אינדוסטריעלע אַרדענונג, זיין אטאקע אויף דער גרויזאמ־קייט פון טויט־שטראָף א. אז. וו. זיינען געווארן די לאָזונגען פון אלע פּראַגרעסיוון באַוועגונגען אין אייראָפּא.

דער איינפלוס, וואָס מאָנטעסקיע האט אויסגעאיבט אויפ'ן דיינקען פון זיין צייט, איז געווען אומגעהויער גרויס; אבער לויט

זיין סטיל און פֿאַרם פון באשרייבונג איז מאַנטעסקיעס׳ בוך געווען צוגיינגליך בלויז פֿאר געבילדעטע מענשן: מאַנטעסקיע האָט ניט געהאט בכח, און מעגליך אז ער האָט פֿשוט ניט געוואָלט שרייבן פֿאר די ברייטע קרייזן פון פֿאָלק. דערצו זיינען נויטיג באזונדערע אייגנשאפטן, דער עיקר א סטיל, וואָס פֿאראינטערעסירט די מוחות און מאכט פֿאר זיי קלאָר יענע אידייען וועלכע זיי ווילן דורכפירן. אָט אזוינע אייגנשאפטן האָבן פֿארמאָגט אין א הויכן גראָד צוויי פילאָסאָפן פון יענער צייט, וואָלטער און זשאן־זשאק רוססא, וועלכע זיינען טאקע צוליב דעם געווארן די צוויי דיינקער, וואָס האָבן צוגעגרייט פראנקרייך צו דער גרויסער רעוואָלוציע, און האָבן אויף דער דאָזיגער רעוואָלוציע געהאט א גרויסע גרויסן איינפלוס.

פֿראַנסואַ־מאַרי־אַרוע וואָלטער (געב. 1694, געשט. 1778) איז געווען א מענש מיט א גרויסן קאָפּ. ער איז אפילו ניט געווען קיין פילאָסאָף אין דעם איינגן זין פונם וואָרט, ער האָט זיך אָבער באַנוצט מיט דער פילאָסאָפיע ווי מיט א שטאַרקן וואָפן אַנטקעגן אבערגלויבנס און פֿאראורטיילן. ער איז אויך ניט געווען קיין מאַראַליסט אין דעם אייגנטליכן זין פון וואָרט; זיין לערע וועגן עטיק איז ניט טיף, זי איז דערפֿאר אבער געווען פיינטלאָך צו אלע אסקעטישע און מעטאַפיזישע איבערטרייבונגען. וואָלטער האָט ניט געהאט קיין אייגענעם סיסטעם פון עטיק, ער האָט אָבער פיל מיטגעהאָלפן מיט זיינע ווערק צו פֿארשטארקן דעם געפיל פון מענשליכקייט. וואָלטער האָט אין אלע זיינע ווערק מוטיג געפֿאָדערט פרייהייט פון געוויסן, די פֿארניכטונג פון דער אינקוויזיציע, די אָפּשאפונג פון טויט־שטראָף, פון פיינגונגען א. אז. וו. ער האָט וויט און ברייט פארשפרייט די אידייען פון בירגערליכער גלייכבארעכטיגונג און געזעצליכקייט, וועלכע די רעוואָלוציע האָט שפעטער געשטרעבט צו פארקערפערן אין לעבן. *

* געווים קאָן מען וואָלטערן ניט האַלטן, ניט פֿאר א רעוואָלוציאָנער, ניט אפילו פֿאר א דעמאָקראַט; ער האָט קיינמאָל ניט געפֿאָדערט די אָפּשאפונג פון דער דאָמאָלסטיגער סאָציאַלער אָרדענונג, און אויב ער האָט גערעט וועגן מענשליכער גלייכהייט, האָט ער אָנדערקענט דידאָזיגע גלייכ־

זשאן־זשאק רוססאָ (געב. 1712, געשט. 1778). — צוזאמען מיט וואָלטער'ן האָט אויסגעאיבט א שטאַרקן איינפלוס אויף דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע דער פילאָסאָף רוססאָ. רוססאָ איז געווען א מענש פון אַנאַנדער כאַראַקטער איידער וואָלטער; ער איז ארויסגעטראָטן מיט א קריטיק פון דער גזעלשאפטליכער אַרענונג און האָט גערופן מענשן צו אַן איינפאַכן נאַטור־לעבן. ער האָט גלערנט, אז דער מענש איז פון נאַטור גוט און פיין, נאָר דאָס גאַנצע שלעכטס נעמט זיך פון דער ציוויליזאציע. די מאַראַל שטרעבונגען האָט רוססאָ דערקלערט אויפן גרונט פון ריכטיג־פארשטאַנענע נוצן, ער האָט אבער אין דערזעלבינער צייט אוועק־געשטעלט פאר א ציל די אַנטוויקלונג פון די העכסטע גזעלשאפט־ליכע אידעאַלן. ער האָט גהאַלטן, אז דער אויסגאַנג־פונקט פון יעדער פארנינפטיגער גזעלשאפטליכער אַרדענונג איז די גלייכ־בארעכטיגונג („אלע מענשן וועלן געבוירן גלייבע"), און ער האָט דאָס באוויזן אזוי ליידנשאפטליך, אזוי אָנציענד און אזוי ריכטיג, אז זיינע שריפטן האָבן אויסגעאיבט אן אומגעהויערן אייג־פלוס ניט נאָר אין פראַנקרייך, וואו די רעוואָלוציע האָט אנגע־שריבן אויף איר פאָן דעם לאָזונג „פרייהייט, גלייכהייט און ברי־דערליבקייט," נאָר אויך אין גאַנץ איראָפּאָ. אין אלגעמיינעם באַ־ווייזט זיך רוססאָ אין אלע זיינע ווערק ווי א פילאָסאָף פון געפיל, אין וועלכן ער זעט א באַלעבנדע קראפט, וואָס האָט בכח אויסצו־בעסערן אלע פעלערן און דורכצופירן גרויסע זאכן. ער באווייזט זיך ווי אן ענטוזיאַסט און א פּאָעט פון גרויסע אידעאַלן, ווי א די־רעקטער באגייסטערער פאר די רעכט פון דעם מענשן און דעם בירגער.

רייַדנדיג וועגן דער פראַנצויזישער פילאָסאָפיע פון דער צוויי־טער העלפט פון 18טן י. ה. מוזן מיר דאָ דערמאָנען וועגן נאָך

חייט נאָר „בעצם פון דער זאַך", אָבער אין דער גזעלשאַפט, האָט וואָל־טער גזאָגט, „שפילן מענשן פארשיידענע ראָליעס". „אלע מענשן זיינען גלייך, האָט גזאָגט וואָלטער, אלס מענשן, אָבער זיי זיינען ניט גלייך אלס מיטגלידער פון דער גזעלשאַפט." (ווערק, ב. 5, ז. 351). זיין פאָליטישער אידעאַל איז געווען „דער אויפגעקלערטער דעספּאָטיזם", וואָס זוכט די טובה פון פאָלק.

צוויי דיינקער, וואס האבן צום ערשטן פאַרמולירט די אידייע פון פּראָגרעס, וועלכע האט נעשפּילט א גרויסע ראָליע אין דער אנטוויקלונג פון דער מאָדערנער מאַראַל־פילאָסאָפּיע. אזוינע דיינקער זיינען געווען טורגאָ און קאָנדאָרסע.

ט ו ר ג א (געב. 1727, געשט. 1781) האָט דער ערשטער אנטוויקלט די אידייע פון פּראָגרעס, די אידייע פון דער מענשליכער פאַרפאָלקאָמענונג, אין זיין ווערק „א פּאַרשונג ווענן דער אלוועלטליכער געשיכטע". טורגאָ האָט פאַרמולירט דאָס געזעץ פון פּראָגרעס ווי פאָלגט: „דער מענשליכער מין, איבערגייענדיג שטוּפענווייז פון רו צו טעטיקייט, גייט אומפאַרענדערלעך, ווען אפילו מיט לאַנגזאַמע טריט, צו אלץ גרעסערער פולקאָמענהייט, וואס באַשטייט אין אויפריכטיקייט פון געדאַנק, באשיידנהייט פון די זיטן און גערעכטיקייט פון די געזעצן".

ז שׂ א ן ק א ָ נ ד א ָ ר ס ע (געב. 1743, געשט. 1794), וועלכער איז געפאלן א קרבן פון דעם טעראָר אין 1794, האָט ווייטער אנטוויקלט די אידייע פון פּראָגרעס, און אין זיין בּאַרימטן ווערק „אומרים פון א היסטאָרישן בילד פון דעם פּראָגרעס פונם מענשליכן פאַרשטאַנד", האָט ער פאַרזוכט ניט נאָר צו פעסטשטעלן און באַווייזן די עקזיסטענץ פון א געזעץ פון פּראָגרעס, נאָר ער האָט אויך פּרובירט, אויפן גרונט פון דער פאַרגאַנגענער געשיכטע פון דער מענשהייט, ארויסצופירן די געזעצן פון דער אנטוויקלונג פון דער נעזעלשאפט אויך פאר די צוקינפטיגע צייטן. קאָנדאָרסע האָט באהויפּטעט, אז דער פּראָגרעס באשטייט אין דער שטרעבונג צו פאַרניכטן די געזעלשאפטליכע אומגליכהייט צווישן די בירגער; ער האָט געזאָגט, אז אין דער צוקונפט וועלן מענשן זיך אויסלערנען צו פאראייניגן די פערזענליכע אינטערעסן מיט די אלגעמיינע, און די מאַראַל גופא וועט ווערן א נאַטירליכע פאָדערונג פונם מענשן.

אט די אלע אויבן־באשריבענע לערען און אידייען האָבן, אויף איין אופן אדער אנאנדערן, געווירקט אויף יענער גרויסער סאציאַלער באוועגונג, וואס איז אָנגענומען געוואָרן אָנצורופן די פראנצויזישע רעוואָלוציע. דידאָזיגע רעוואָלוציע, ווי מען קאָן שליסן פון

אלץ וואָס איז אויבן געזאָגט געוואָרן, איז שוין דורכגעפירט געוואָרן ביים סוף 18טן י. ה. אין די קעפ, און די נייע געוואָגטע אידייען, וואָס זיינען באַאיינפלוסט געוואָרן פון דעם געפיל פון דער מענש־ליכער חשיבות, האָבן זיך פֿאַנאַנדערגענאָמען ווי א רוישיגער שטראָם אין דער געזעלשאַפט, און ארונטערגעריסן די פֿארעלטערטע אינס־טיטוציעס און פֿאראורטיילן. די רעוואָלוציע האָט פֿארניכטעט די לעצטע שיריים פון דער פעאַדאַלער אָרדענונג, און די נייע פון איר נעשאַפענע אינסטיטוציעס זיינען געווען די פרוכט פון דער פילאָ־סאָפישער באַוועגונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין ענגלאַנד און געפונען איר פֿארענדונג אין פֿראַנקרייך. די באַרימטע דערקלערונג פון „די רעכט פון דעם מענשן און בירגער," וואָס איז פֿראָקלאַמירט געוואָרן פון דער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע, איז צונויפגעשטעלט געוואָרן פון די אידייען, וואָס זיינען אויסגעארבעט געוואָרן אין די ווערק פון מאָנטעסקיע, רוססאָ און קאַנדאַרסע. אירע גרונט־זאצן דערקלערן: אלע מענשן ווערן געבוירן גלייכע; אלע ווערן געבוירן פרייע; אלע האָבן א רעכט זיך צו באַנוצן אין א גלייכער מאָס מיטן לעבן און פרייהייט; אלע האָבן דאָס אייגענע רעכט אויף דער אַנטוויקלונג פון זייערע קרעפטן און פייאיקייטן, מיט וועלכע די נאַטור האָט זיי איינגעטיילט; אלע האָבע א רעכט אויף דער פרייהייט פון גלויבן און געוויסן. אין אָט די אלע גרונטזאצן זעהען מיר אין א קאַנדענסירטער און קלאָרער פאָרם די אידייען פון האָבבס און לאקק, וואָס זיינען אַנטוויקלט געוואָרן דורך די פראַנצויזישע דייַנקער און פילאָסאָפן. אָט דעם פראַגראַם האָט די פראַנצויזישע רעוואָלוציע איבערגעלאָזט פאר די צוקינפטיגע דורות אריינצופירן אין לעבן.

ד י ד ע ר י ד ו ה ם (נעב. 1711, נעשט. 1776). — בעיקאַנ׳ס און לאקק׳ס אידייען האָט אין ענגלאַנד, אין דער אנדער העלפט פון 18טן י. ה., גלענצנד אַנטוויקלט דער טיפער פילאָסאָף און דייַנ־קער ד י ד ע ר י ד ו ה ם, וועלכער איז געווען דער העכסט זעלבשטענדיגער קאָפ פון דעם גאַנצן 18טן יאָרהונדערט. יוהם האָט דער נייער פילאָסאָפיע נענעבן א פעסטן באַזים און האָט זי פֿארשפּרייט אויף אלע געביטן פון וויסן, ווי בעיקאָן האָט דאָס

געוואלט, — ער האָט אויסגעאיבט א טיפן איינפלוס אויפ'ן גאנצן שפּעטערדיגן דיינקען. יוהם האָט אָנגעהויבן דערפון, וואָס ער האָט שטרייגג אפּגעטיילט די מאַראַל פון דער רעליגיע און האָט אפּגעלייקנט די באדייטונג אין דער אויסארבעטונג פון מאַראַל באגריפן, וואָס עם האָבן צוגעשריבן דער רעליגיע זיינע ענגלישע און שאָטלאַנדישע פאַרגייגער א חוץ שעפּטסבערי. ער אליין איז געשטאַנען אויף דעמזעלביגן באזיס פון סקעפּטיציזם ווי בעיל, אבּ־וואויל ער האָט געמאכט אייניגע הנחות אין זיינע „געשפּרעכן וועגן דער נאטירליכער רעליגיע." *

אנטוויקלענדיג בעיקאנם און בעילם גרעאנקען, האָט יוהם גע־שריבן, אז ביי מענשן מיט אייגענע קעפּ בילדן זיך זייערע אייגענע מאַראַל באגריפן; אבער „אין יעדער רעליגיע, ווי דערהויבן עס זאל ניט זיין איר פאַרשטעלונג פון דער גאָטהייט, וועלן א סך פון אירע אָנהיינגער — מעגליך דער גרעסטער טייל — זוכן פונדעסט־וועגן אויסצובעטן גאָטט גנאָד, ניט צוליב זייערע גוטע מדות און מאַראַלישקייט, די איינציגע מעלות וואָס קאָנען זיין אָנגענומען ביי א פאַלקאָמענעם וועזן, נאָר צוליב זייער אָפּהיטן פוסטע צערעמא־ניעס, זייער איבערטריבענער פרומקייט, מורא'דיגער התלהבות אדער גלויבן אין מיסטישע אומזיניקייטן." **

יוהם רעדט אָפט וועגן דעם „אויבערשטן באשעפער" אין דער נאטור, אבער ער האָט קיינמאל ניט צוגעשריבן צו אים דעם מענשנס מאַראַל אורטיילן. „קיין זאָך, האָט ער געשריבן, קאן ניט אויפ־האלטן די אמתע פרינציפן פון מאַראַל און אונזערע אורטיילן וועגן א מענשנס אויפפיר, א חוץ די אומבאדינגטע נויטוועגדיקייט פון

---

* יוהמס הויפּט ווערק זיינען: Treatise Upon Human Nature (אָפּהאַנדלונג וועגן דער מענשליכער נאַטור) Enquiry Concerning the Principles of Morals (פאַרשונג וועגן די פרינציפּן פון מאָ־ראַל) Enquiry Concerning Human Understanding(פאַרשונג וועגן מענשליכן פאַרשטאַנד); The Natural History of Religion (די נאַ־טורגעשיכטע פון רעליגיע). (לויבער זיינען קיינע פון די ווערק ניט איבערזעצט אין אידיש — מ.)

** די נאַטורגעשיכטע פון רעליגיע, ב. 4 פון זיינע עסטעיס, צווויי־טע באַזעלער אויסגאַבע, 1792, ז. 70.

דידאזיגע פרינציפן פאר דער עקזיסטענץ פון דער געזעלשאפט." (דאַרט גופא, ז. 70.)

דער עטישער טייל פון יוהמ'ס פילאָסאָפיע האָט, פארשטייט זיך, בלויז פאַרגעשטעלט אן איינצעלנעם פאל פון זיין אלגעמיינעם בליק אויף דער אנטשטייאונג פון דערקענטעניש אין דעם מענשן. — „אלע אונזערע אידייען, האָט ער געשריבן, באקומען זיך פון דערפארונג; אונזער גאַנצער באגריף קומט פון דערפארונג, און ער שטעלט זיך צונויף פון אייגדרוקן און אידייען, וועלכע זיינען פאַרדוקטן פון זכרון, פארשטעלונגס־קראפט און דיינקען. אין גרונט פון יעדן וויסן ליגט נאטור וויסן, און זיינע מעטאָדן מוזן אנגענומען ווערן אין די אנדערע וויסנשאפטן." מען דארף נאר געדיינקען, אז אין דעם דערקענען די „געזעצן" פון דער פיזישער וועלט גייען מיר אלעמאל מיט שטופנווייזע טריט פון „דערנעהענטערונג־

וואָס איז שייך דער מאַראַל, האָט יוהם אנגעווויזן, אז עס זיינען אלעמאל אָנגענאַנגען מחלקות וועגן דעם, וואו מען דארף זוכן אירע יסודות — אין דעם שכל, אדער אין דעם גענפיל. צי דערגייען מיר צו דער מאַראַל דורך א קיינט פון גערדאנקענז, אדער גאר דירעקט דורך גענפיל און אינטואיציע? צי זיינען די גרונטזאצן פון מאַראַל גלייך פאר אלע דיינקענדע באשאפענישן, אדער א שטייגער ווי די אורטיילן וועגן שיינקייט און העסלעכקייט, זיינען זיי פארשיידן ביי פארשיידענע פעלקער און שטעלן מיט זיך פאַר א פראָדוקט פון דער היסטאָרישער אנטוויקלונג פון דעם מענשן? די פילאָסאָפן פון אלטערטום האָבן אפילו אפט באהויפטעט, או די מאַראַל שטימט מיטן שכל, פונדעסטוועגן האָבן זיי נאָך אפטער זי באגרינדעט אויף דעם געשמאק און גענפיל. די מאַדערנע דיינקער זיינען גענייגט מער צו גונסטן פון שכל און פירן ארויס די מאַראַל פון זיינע אבסטראקטע פרינציפן. ריכטיגער פאר אלץ איז, אז אונזער ענדליכער אורטייל בנוגע מאַראַל פראָגן — דאָס, וואָס מאכט פון דער מאַראַל א טעטיגן פרינציפ איז אונזער לעבן — ווערט באשטימט „פון א וועלכן עם איז אינערליכן גענפיל, וואָס די נאטור האָט גענאכט פאַר א נאנץ אלגעמיינעם גענפיל אין דעם גאַנצן מענשליכן מין"... נאָר כדי צוצוגרייטן די מענליכ־

קייט פון אוא געפיל, איז געווען נויטיג א סך אפריערדיגע איבער־דייגקונגען און ריכטיגע שלוסן, א פיינעם אנאליז, קאמפליצירטע באציאונגען און א פעסטשטעלונג פון אלגעמיינע פאקטן — הייסט עס, קאפ־ארבעט. * מיט אנדערע ווערטער, אונזערע מאראלע באגריפן זיינען א פראדוקט פון אונזערע געפילן און אונזער שכל און פון זייער נאטירליכער אנטוויקלונג אין דעם לעבן פון די מענשליכע געזעלשאפטן.

די שטרעבונג למובת הכלל, וואס איז דער כאראקטעריסטישער שטריך פון יעדער האנדלונג, וועלכע מיר רופן אן מאראלע, און די מאראלע פ ל י כ ט באשטייט אין דעם, וואס מיר זיינען מחויב צו פירן זיך לויט דעם וואונש פון דעם אלגעמיינעם וואוילזיין. אין דער דאזיגער שטרעבונג צום אלגעמיינעם וואוילזיין האט יוהם ניט אפגעלייקנט דעם וואונש פון דעם אייגענעם פערזענליכן וואוילזיין. ער האט אבער אויך פארשטאנען, אז מיט די ענאיסטישע שטרעבונגען אליין קאן מען דעם מאראלן געפיל ניט דערקלערן, ווי דאס האט געטאן, למשל האבבס. א חוץ דעם פארלאנג פון פערזענליכן וואוילזיין, האט ער אנדערקענט ווי א קוואל פון מאראליטעט די סימפאטיע, דעם באגריף פון ג ע ר ע כ ט י ק י י ט און דעם געפיל פון וואוילוויללן (Benevolence); אבער די נערעכטיקייט האט ער פארשטאנען ניט ווי אן איינזען פון עפעם אבליגאטארישעם, וואס האט זיך אונז ארויינגעלייגט אין קאפ דורך דעם לעבן אין געזעלשאפטן, נאר גיכער ווי א טוגנד — ווי א מין וואוילטעטיקייט. דערצו, נאכגייענדיג שעפטסבערי'ן, האט ער אויך אנגענומען אין דעם מאראלן לעבן א געפיל פון הארמאניישער צופרידנקייט און פארענדטקייט, וואס איז אייגענטימליך פאר דעם מאראלן כאראקטער, א פארלאנג פון פארפאלקאמענונג, די מעגליכקייט פון א פולער אנטוויקלונג פון דער מענשליכער נאטור און א עסטעטישן געפיל פון שיינקייט, וואס באקומט זיך ביי א פולערער אנטוויקלונג פון דער פערזענליכקייט — א געדאנק, וועלכען מארק גיט האט ווי עס איז באקאנט, שפעטער פארטרעפליך אנטוויקלט.

---

* An Enquiry Concerning the Principles of Morals באזל, 1793, ב. 3, ז. 228—230.

דעם צווייטן אָפּטיילֿ פון זיין פּאַרשונג האָט יוהם געוויידמעט דעם געפּילֿ פון גוטס־וויסנשונג, וואו ער האָט באַוויזן צווישן אנדערעם, וויפּילֿ וועדטער עס זיינען פּאַראַן אין אונזער שפּראַך, וואָס באַוויזן, וויִ דאָס וויסן גוטס איינער דעם אנדערן האָט דעם אילֿגעמיינעם בייפּאַלֿ פון דער מענשהייט. און דערנאָך, אנאַליזירנדיג אין דעם וויטערדיגן אָפּטיילֿ די גערעכטיקייט, האָט יוהם אנב אורחא געמאכט א אינטערעסאנטע באמערקונג. אז די גערעכטיקייט איז ניצליך פאר דער גאנצלשאפט, און וועדט דעריבער געשעצט — איז קלאָר. אבער אזא אויסרעכענונג האָט ניט געקאָנט זיין דער איינציגער קוואלֿ פון דערדאָזיגער אכטונג: די גערעכטיקייט האָט זיך ארויסגעוויזן צו זיין א נוטוונדיקייט.

„אין א גאנצלשאפט, וואו אלץ וואָלט געוואָן בשופע, אָהן אר־בעט, וואָלטן זיך איינגעפונען אלע גאנצלשאָפּטליכע טוגענדן, נאר וועגן אזא פּאַרזיכטיגער און אייפערזיכטיגער טוגנד וויִ די גערעכ־טיקייט, וואָלט קיינער נאָרניט א טראכט געטאָן" (ד. ג. ז. 232). מחמת דעמזעלביגן טעם זעהען מיר אפילו איצטער, אז דאָס, וואָס איז דאָ בשופע, גענפינט זיך אין אלגעמיינעם באזיץ. אזוי אויך, וועו אונזער פּאַרשטאַנד, פּרייגטשאפט און פּרייגעביקייט וואָלטן געוואָן שטאַרק אנטוויקלט, וואָלט מען די גערעכטיקייט גארניט געדארפט. „צו וואָס זאָל איך בינדן דעם אנדערן מיט א דאָקומענט אדער מיט א התחיבות, וועו איך וויים, אז ער וויל מיר זאָל זיין גוט?" צו וואָס דאַרף מען גרעניצן פון באזיץ, און דערגלייכן? בכלל, וואָס מער געגנזייטיגער גוטער וויל, אלץ וויניגער דאַרף מען גערעכטי־קייט. אבער אזוי וויִ די מענשליכע גאנצלשאפט שטעלט מיט זיך פאָר עפּעם מיטלמעסיגעם, וויִיט פון א אידעאל, איז נויטיג פאר מענשן דער באנריף פון אייגנטום, און אויך נויטיג די גערעכטי־קייט (ז. 249). פון דעם אלעם איז קלאָר, אז די אידייע פון גע־רעכטיקייט האָט זיך יוהמען פּאַרגעשטעלט הויפּטזעכליך פון דעם שטאַנדפונקט פון גערעכטליכן רעכט, צו פּאַרטיידיגן די רעכט פון אייגנטום און לגמרי ניט איז דעם בריטן זיך פון גלייכבאַרעכטיגונג. „די רעגעלן פון גערעכטיקייט (Equity, Justice) היינגען, הייסט עס, אינגאנצן אָפּ, איז ער גע־קומען צום שלום, פון די באדינגונגען איז וועלכע מענשן לעבן, און

אָט די רעגעלן פֿאַרראַנקען זייער אַנטשטייאונג און עקזיסטענץ יענע נוצן, וואָס די געזעלשאפט באקומט, וועז מען היט זיי שטרייַנג אפֿ" (ז. 249).

יוהם, פֿאַרשטייט זיך, האָט ניט געגלויבט אין דער עקזיסטענץ פון א „גאָלדענעם צייטאָלטער", און האָט אויך ניט געגלויבט אין דער מעגליכקייט פון אזא צייט, וועז מענשן האָבן געקאָנט לעבן איינזאָם. די געזעלשאפט האָט אלעמאָל עקזיסטירט; און וועז מענשן וואָלטן געהאָט געלעבט איינזאָם, וואָלט זיך ביי זיי קיינמאָל ניט באַווייזן דער באַגריף פון גערעכטיקייט, און עס וואָלטן זיך ניט אויסגעאַרבעט קיינערליי רעגעלן פון לעבן (ז. 253).

די אַנטשטייאונג פון דעם געפֿיל פון גערעכטיקייט, האָט יוהם דערקלערט, האָט געקאָנט קומען אָדער פון נאָכדייַנקען וועגן די גענזייטיגע באציאונגען צווישן מענשן, אָדער פון א נאַטירליכן אינסטינקט, וואָס „איז איינגעוואָרצלט אין אונז בטבע צוליב נוצליכע צוועקן." עס איז אָבער קלאָר, אז די צווייטע השערה וועט מען מוזן אָפּווארפן. די אַלגעמיינהייט פון דעם באגריף וועגן גערעכטיקייט באַווייזט, אז ער איז נויטיגערווייז אַנטשטאַנען פון דעם געזעלשאפטליכן לעבן גופא. אָהן אים וואָלט די געזעלשאפט ניט געקאָנט עקזיסטירן. און דעריבער דאַרף מען אַנדערקענען, אז „די נויטוועגדיקייט פון גערעכטיקייט פאַר דער עקזיסטענץ פון דער געזעלשאפט איז דער אייניגער גרונט פון אָט דער גוטער מדה." איר אומצוויפעלהאפטע נוצליכקייט דערקלערט איר גאַנץ אלגעמיינע פאַרשפּרייטונג, און צוזאמען דערמיט „איז זי דער מקור פון א באַדייטנדן טייל גוטע מעלות, וואָס מען געפֿינט אין דער מענשהייט: וואויל־טעטיקייט, פרייַנטשאפט, א געזעלשאפטליכן גייסט א. אז. וו. (ד. ג. ז. 262—265).

אין דער אויסארבעטונג פון די מאַראַלע געוויינהייטן און באגריפן האָט יוהם צוגעשריבן א באַדייטנדן טייל אויך דעם פּערזענלעכן אינטערעס, און האָט פאַרשטאַנען פאַרוואָס אייניגע פילאָסאָפן איז געפֿעלן געוואָרן צו דיינקען, אז אלע זאַרג וועגן דעם וואויל־זיין פון דער געזעלשאפט זיינען פאַרשיידענע פאַרמען פון דער זאַרג וועגן זיך אליין. עס זיינען אָבער פאַראן א סך פאַלן, ווען דער מאַראַלער געפֿיל באַשטייט אויך דאמאַלסט, וועז די פּערזענ־

זענליכע נוצן פאַלן ניט צוזאַמען מיט די געזעלשאַפטליכע; און רעריבער, ברייננדיג א רייַ פון אזוינע ביישפילן, קומט יוהם באַשטימט צום שלום, אז „מיר מוזן זיך אָפזאָגן פון דער טעאָריע, וואָס רעראַלערט יערן מאַראַלן געפיל דורך דעם געפיל פון אייגנליבע“ (טייל 5, ז. 281). עס זיינען פאַראַן געפילן, וואָס וועלן געבוירן פון מענשליכקייט, און זיי זיינען דיזעלביגע ביי אלע מענשן, און רופן ביי אלעמען ארויס דיזעלביגע שבחים אדער טאַדלונגען (שלום פון 9טן אפטייל, ז. 342).

און אזוי ווי יעדערער שטרעבט צו פאַרדינען דעם שבח און ניט די טאַדלונג פון אנדערע, האַט יוהם באוויזן, אז דאָס גלויבן אין גאָט קאָן ניט זיין דער מקור פון מאַראַל, וואָרים די רעליגיעזע מאַכט ניט דעם מענשן מאַראַליש. א סך רעליגיעזע מענשן, און אפשר די מערהייט, שטרעבן צו פאַרדינען „גאָטס גנאַד“ ניט דורך טוגנד און א מאַראַלן לעבן, נאָר דורך אָפהיטן פוסטע צערעמאָניעס, אדער דורך התלהבות'דיגן גלויבן אין מיסטישע סודות. *

ניט טיילנדיג האַבבס'עס מיינונג, אז אין די אוראַלטע צייטן האָבן מענשן געלעבט אין שטענדיגע מלחמות איינע מיט די אנדערע, איז יוהם אויך ווייט געווען פון דער מיינונג, וואָס זעט אין דער מענשליכער נאַטור די שפּראָצן פון הויליע גוטס. יוהם האַט אָנדערקענט, אז דער מענש ריכטעט זיך אין זיינע האַנדלונגען לויט זיין אייגנליבע, אבער אין אים אנטשטייט אויך דער געפיל פון התחיבות צו אַנדערע.

„וועז א מענש דיינקט רואיג איבער וועגן זיינע האַנדלונגען, וואָס זיינען ארויסגערופן געוואָרן פון די אדער יענע אייגדרוקן, אימפולסן אדער לידנשאפטן, פילט ער א פאַרלאַנג צו באהערשן די אַדער די אנדערע נייגונגען, און עס וועלן געבוירן אין אים דער געפיל פון פ ל י כ ט“. עס קומט אויס, אז דאָ איז יוהם זיך צונויפגעקומען מיט ספינאָזא'ן. אבער וועז ער האַט פאַנאַנדערגעקליבן,

---

* „די נאַטורגעשיכטע פון רעליגיע“ (4טער באַנד פון דער באַזעלער אויסגאבע, ז. 70—71) „מענשן, וואָס באַגייען די העכסט פאַרברעכערישע און גרעפערליכסטע מעשים, זיינען געווויניליך העכסט אבערגלויבעריש. זייער פרומקייט און גייסטיגער גלויבן וואָקסן צוזאַמען מיט זייער שרעק“. (דאַרט גופא, ז. 75).

פונוואנען עס קומט ארויס דער מאראלער אורטייל וועגן האנדלונ־
גען, איז אנשטאט וואס ער זאל אינזען זיין טאפלדיגע אפשטאמונג
—פון געפיל און פון דעם פארשטאנד — האט זיך יוהם געוואקלט,
און אט האט ער זיך געניגט צו גונסטן פונם געפיל, און אט צו גונסטן
פונם פארשטאנד. ער האט אפילו געשטעלט א פראגע וועגן א
מיטעלער פייאיקייט צווישן דעם פארשטאנד און דעם געפיל, און
האט זיך סוף כל סוף ארויסגעזאגט צו גונסטן פון געפיל. פונקט
ווי שעפטסבערי און האטשיסאן האט ער, ווי עס ווייזט אויס, איבער־
געלאזט פארן פארשטאנד בלויז די ראליע פון צוגרייטן
דעם אורטייל און די באטראכטונג פון די פאקטן. דער באשטימ־
דער פסק דין אבער געהערט צו דעם געפיל, און דערנאך פאלט
אויס אויפן חלק פונם פארשטאנד אויסצוארבעטן די אלגעמיינע
רעגעלן. *

---

* די מיינונגען פון די שרייבער וועגן יוהמ'ס פילאסאפיע גייען זיך
רא פאנאדער. פליידערער האט גערעכנט, אז יוהם האט נאר צוגעגרייט
קאנט'ס אנשויאונג „וועגן דער פראקטישער פארנונפט." גיזשיצקי און
יאדל האלטן זיך ביי אנאנדער מיינונג, און אין די באמערקונגען צו
זיין „געשיכטע פון דער עטיק" האט יאדל דערבייַ ארויסגעזאגט א זייער
ריכטיגן געדאנק: — „אז די מאראל קאן קיינמאל ניט ווערן א ווירקנ־
דיגע, אויב מען זאל אוועקנעמען פון איר אנשטויקלונג און בילדונג די
אפעקטיוויע (געפיליגע) יסודות, איז פאזיטיוו באויזן געוואָרן פון
יוהמ'ן; ער האט אבער איין זאך פארגעסן — מכח דער פייאיקייט
אויסצובילדן א מאראלן אידעאל, פאר וועלכן עס איז קיין אָרט ניט ג־
בליבן אין זיין שכל, וואס איז פארנומען בלויז מיט צונויפשטעלן און
זאנאדרטיילן די פארשטעלונגען. דאס מאראלע, פארשטייט זיך, פאנגט
זיך דערפון ניט אן; פונקט אזוי פאנגט זיך דערפון ניט אן די מענשליכע
טעטיקייט אויך אויפן געביט פון דיינקען און פון מענשליכן שאפן.
אבער די פאקטן פון מאראלן לעבן וועלן פארשטענדליך ערשט דאן, וועו
מען נעמט אן, אז אויפן באדן, וואס איז געשאפן געוואָרן פון דער דער־
ציאונג און דערפארונג, וואקסן אויס אידעאלן, אין וועלכע דער אינטע־
לעקטועלער און פראקטישער עלעמענט זיינען אומצעריסבאר פארבונדן
צווישן זיך, און באזיצן בטבע א דירעקטע שטרעבונג זיך צו פארווירק־
ליכן." („געשיכטע דער עטיק," ב. 1, באמערקונג 29 צום קאפיטל 7.)
מיט אנדערע ווערטער: דער געפיל און דער פארשטאנד זיינען גלייך
נויטיג אי אויף אויסצוארבעטן די מאראלע באגריפן, אי כדי זיי צו
פארוואנדלען אין באוועגנדיגע אורזאכן פון אונזערע האנדלונגען.

א באזונדער באדייטונג האט יוהם צוגעגעבן דער ס י ט פ א־ט י ע. זי מיל־דערט אונזערע אייגנליבעדיגע שטרעבונגען, און צו־זאמען מיט דעם מענשנ׳ס אלגעמיינער, נאטירליכער גוטווילליקייט איז זי זיי גובר; אזוי אז אויב אפילו דער געדאנק וועגן דער ניצ־ליכקייט פון דעם אדער יענעם אופן פון האנדלונג האט יא א וועלכע עם איז באדייטונג, איז ער אבער לחלוטין ניט דער, וואס האט דאס לעצטע וואלט אין מאראלע פראגן. אדאם סמיטה, ווי באוואוסט, האט שפעטער אנטוויקלט אט דעם באגריף וועגן דעם מיטגעפיל אדער סימפאטיע און האט איר צוגעשריבן די ענדגילטיגע באדיי־טונג אין דער אויסארבעטונג פון די מאראלע פרינציפן.

אינטערעסאנטער פאר אלץ איז יוהמ׳ס באציאונג צו דעם בא־נריף וועגן גערעכטיקייט. יוהם האט ניט געקאנט פארזען דעם איינפלוס פון דער גערעכטיקייט און האט טאקע אנדערקענט איר באדייטונג פאר דער אויסארבעטונג פון די מאראלע באגריפן. אבער, צי דערפאר וואס ער האט ניט געקאנט פועלן ביי זיך צוגעבן דעם שכל אן אנטשלויסנדיגע באדייטונג אין קאמף מיטן געפיל, אדער אפשר דערפאר, וואס ער האט פארשטאנען, אז די גערעכטיקייט מיינט סוף כל סוף די אנדערקענונג פון גלייכבארעכטיגונג פון אלע מיטגלידער פון דער געזעלשאפט — פונקט דאס, וואס די געזעצנע־בונגען אנדערקענען ניט, און ער האט ניט געוואלט אזוי שארף אפ־שניידן מיט זיי, ווי ער האט שוין אפגעשניטן מיט דער קירכליכער רעליגיע * — האט ער אויסגעטיילט די גערעכטיקייט פון דעם גע־ביט פון דער עטיק און האט זי פארגעשטעלט ווי עפעס, וואס אנט־וויקלט זיך אין דער גזעלשאפט אומאפהיינגיק, דורך דער קראפט פון די תקנות און איינארדנונגען פון דער מלוכה.

יוהם, ווי עס זעט אויס, איז דא נאכגענאנגען נאך האבסס׳, וועלכער האט אנגעוויזן, אז אויפן געביט פון דער געזעצגעבונג האט אלעמאל געהערשט דער מוטווילן (אדער ריכטיגער די אינ־

* אנשויאונגען, וואס זיינען נאענט צו אטאיסטישע האט ער אנט־וויקלט בפרטיות אין „די געשפרעכן וועגן א נאטירליכער רעליגיע", וואס געפינען זיך אין פערטן באנד פון דער באזעלער אויסגאבע, אין יאר 1793 (ז. 81—228) און אין דעם 15טן אפטויל פון זיין „נאטורגעשיכטע פון רעליגיע" (ז. 1 ביז 80 פון דער זעלביגער אויסגאבע.)

טערעסן פון די רעגירענדע קלאסן) און האָט דעריבער פולשטענדיג אויסגעטיילט דאָס רעכט, ד. ה. די געזעצגעבונג, פון דעם גאנצן פון מאראָלֿ, ווי א גאנצן וואָס איז אים אינגאנצן א פרעמדער. איבערינם איז יוהם אויך דאָ, פונקט ווי אין דער פראגע וועגן דער באדייטונג פון דעם געפיל און דעם פארשטאנד פאר דער אויסאר־בעטונג פון די מאראָלֿע פרינציפן, ניט געקומען צו קיין גענויעם באשטימטן שלום, אזוי אז די, וואָס האבן געשריבן וועגן זיין פי־לאָסאָפיע, זיינען זיך פאנאנדערגענאנגען אין איר אויסטייטשונג. בכלֿל האָט יוהם ניט גענגבן קיין נייע אויסגעארבעטע דערקלערונג פון די מאראָלֿע באגריפן, און האָט ניט באשאפן קיין נייע אויס־געארבעטע טעאריע אין דער עטיק. ער האָט אבער אזוי נענוי, און ערטערווייז אזוי גלענצענד, פאנאנדערגעארבעט די פראגן וועגן דעם מענשנם מאטיוון אין זיינע אומענדליך־פארשיידענע האנד־לונגען, ניט באשרייבנקנדיג זיך מיט די שאבלאָנע דערקלערונגען, און אייגטיילנדיג אזא שוואכן אייגפלום סיי דער רעליגיע, סיי דעם געפיל פון עגאָאיזם און די אויסרעכענונגען וועגן די נוצן פון אונזערע האנדלונגען, אז ער האָט געזוואונגען די שפעטעריגערע שרייבער א סך טיפער זיך אריינטראכטן אין דערדאָזיגער קאמפּ־ליצירטער דערשיינונג, אידער דאָס איז געטאָן געוואָרן פריער. ער האָט צוגעגרייט די נאטוראוויסנשאפטליכע דערקלערונג פון דעם מאראָלן יסוד, אבער אין דערזעלביגער צייט האָט ער אויך צוגעג־רייט, ווי אייניגע פון זיינע מפרשים האבן דאראוף אנגעווויזן, די געגנגעזעצטע, ניט־ראציאָנאלֿיסטישע קאנטישע דערקלערונג.

וואָס פאר אן אייגפלום ער האָט אויסגאאיבט אויף דער שפע־טערדיגער אנטוויקלונג פון דער עטיק, וועט מען קאָנען זען פון דער וויטערדיגער באשרייבונג.

אדאם סמיטה (נעב. 1723, געשט 1790). — א וויכ־טיגער פארטרעטער פון יוהמ'ען אין ענגלאנד איז געווען אדאם סמיטה, וואָס זיין ווערק „א טעאריע פון די מאראָלֿע געפילן" איז דערשינען אין יאר 1759, און האָט שוין אין 18טן י. ה. אויסגעהאלטן צען אויפלאגן. שפעטער איז סמיטה געוואָרן באזונדערס באקאנט אלס דער פארפאסער פון אן ערנסטער וויסנשאפטליכער פארשונג

פון פאליטישער עקאנאמיע, און זיין ווערק אויפן געביט פון עטיק איז אפט פארגעסן געוואָרן. אבער זיין אויספארשונג פון די מאראלע געפילן האט פארגעשטעלט א נייעם און באדייטנדען טריט פארווערטס, אזוי ווי ער האט דערקלערט די מאראל אויף א פולשטענדיג נאטירליכן וועג — ווי אן אייגנשאפט פון דער מענשליכער נאטור און ניט ווי אן אינפלוס פון אויבען,—אבער ער האט ניט געהאלטן, אז די מאראל איז באגרינדעט אויף דעם מענשנס אויסרעכענונגען וועגן די נוצן פון דער אדער יענער שייכות צו זיינע מיטמענשן.

סמיטה האט געהאלטן, אז די הויפט קראפט אין דער אנטוויקלונג פון די מאראלע באגריפן איז די ס י מ פ א ט י ע, דער מיטגעפיל, ד. ה. דער געפיל, וואס ליגט אין דער נאטור פונם מענשן ווי א געזעלשאפטליכע באשעפענישע. וועגן מיר זיינען מסכים צו א גרויסער האנדלונג און זיינען ניט מסכים צו אנאנדער האנדלונג, קומט עס ניט פון דעם באוואוסטזיין פון דער געזעלשאפטליכער טובה אדער רעה, וואס די האנדלונגען ברייגען מיט, ווי די אוטיליטאריסטן מיינען. מיר זעהען אין, ווי אזוי דידאזוג האנדלונגען וואלטן זיך אפגערופן אויף אונז אליין, און דעריבער אנטשטייט אין אונז די איינשטימונג אדער ניט איינשטימונג פון אונזערע אייגענע געפילן מיט די געפילן, וואס רופן ארויס דיזאוג האנדלונגען. זעהענדיג פרעמדע לוידן, קאנען מיר איבערלעבן די לוידן אין זיך אליין און רופן אן דעמזאוגן געפיל מ י ט ל י י ד; אפט לויפן מיר צו הילף דעם לוידנדן אדער באלוידיגטן. און פונקט אזוי, זעהענדיג פרעמדע פרייד, עמפינדן מיר אין זיך א פרוידיגן געפיל. מיר פילן אן אומבאפרידיגונג, א ניטצופרידענהייט, ווען מיר זעהען, אז מען טוט אנאנדערן שלעכטס, און פארקערט, מיר פילן א דאנקבארקייט, ווען מען טוט אוינעם גוטס. אט אזא אייגנשאפט האט אונזער מענשליכער נאטור, און זי האט זיך אנטוויקלט פון דעם געזעלשאפטליכן לעבן, און לחלוטין ניט פון דער איבערקלערונג וועגן דעם שאדן אדער נוצן פון אזוינע האנדלונגען פאר דער געזעלשאפטליכער אנטוויקלונג, ווי עס האבן באהויפטעט די אוטיליטאריסטן און מיט זיי יוהם. מיר לעבן פשוט איבער מיט אנדערע דאס, וואס זיי לעבן איבער, און פאר-

אורטיילנדיג דעם, וואם האט פארשאפט וועמען עם איז ליידן, וועגדן מיר שפעטער אן אויף זיך אליין דיזעלביגע פאראורטיילונג, אויב מיר פארשאפן אנאנדערן ליידן. אט אזוי האט זיך בים־לאכווייז אויסגעארבעט אונזער מארא׳ל. *

אדאם סמיטה האט אויף דעם אופן פארווארפן די איבערנא־טירליכע אפשטאמונג פון מארא׳ל און געגעבן אנשטאט דעם א נא־טירליכע דערקלערונג. ער האט באוויזן, ווי אזוי דעם מענשנם מארא׳ל געפילן האבן זיך געקאנט אנטוויקלען אהן די אויס־דעכענונגען וועגן דער ניצליכקייט פון די אדער יענע געגענזויי־טיגע באציאונגען, וואם זיינען ביז יענער צייט געווען די אינציגע דערקלערונגען פון דאם מארא׳ל אינם מענשן, „א חוץ די אויב־פלוסן פון אויבן". דערביי האט סמיטה זיך ניט באנוגנט מיט אלגע־מיינע אנווייזונגען, וועגן דער אפשטאמונג פון די מארא׳ל גע־פילן אויף אט דעם וועג. ער האט פארקערט געווידמעט דעם גרעסטן טייל פון זיין ווערק צו דעם אנאליז, ווי אזוי, ארויסגייענדיג יעדעם מא׳ל פון דעם מיטגעפיל, עם האבן זיך געמוזט אנטוויקלען אזוינע און אזוינע מארא׳ל באגריפן, אהן וועלכע עם איז אנדערע איבערליגונגען. און צום סוף פון זיין פארשונג האט ער אויך אנ־געוויזן, ווי אלע אנטשטאנענע רעליגיעס האבן געמוזט אויף זיך, און געמוזט נעמען, די באשיצונג און אויפהאלטונג פון די ניצליכע זיטן און מנהגים.

עם וואלט זיך אויסגעוויזן, אז קומענדיג צו אזא באגריף פון דאם מארא׳ל, האט סמיטה געדארפט אנדערקענען פאר דעם יסוד פון מארא׳ל ניט נאר דעם געפיל פון סימפאטיע, וואם אנט־וויקלט זיך ווי א פועל יוצא פון לעבן אין געזעלשאפטן און פירט פאקטיש צו מארא׳ל אורטיילן, נאר אויך א געווי סן ג ע־

---

* סמיטה האט אט דער דערקלערונג פון די מארא׳ל געפילן צוגע־געבן אזא באדייטונג, אז ער האט זי ארויסגענומען אין דעם קאפ פון זיין בוך, אנרופנדיג דאם בוך: „א טעאריע פון מארא׳ל געפילן, אדער א פארזוך פון אן אנאליז פון די פרינציפן, לויט וועלכע מענשן אורטיילן וועגן דעם אויפפיר און כארא׳קטער, צוערשט פון זייערע נאענטע און דערנאך פון זיך אליין." אלע מיינע אנווייזונגען באציען זיך אויף דער עלפטער אויסגאבע, אין צווי טיילן, עדינבורג, 1808.

דאָנקען־גאָנג, וואָס קומט ארויס פון דערוועלביגער געוועלשאפטליכקייט און וואָס דריקט זיך אויס אין גערעכטיקייט, ד. ה. אין אָנדערקענען די גלייכבארעכטיגונג פון אלע מיטגלידער פון דער געזעלשאפט. אבער, איינזעהענדיג דעם אנטייל אי פונם גאנצן, אי פון דעם פארשטאנד אין דער אויסארבעטונג פון די מאַראַלע אורטיילן, האָט סמיטה ניט דורכגעפירט צוויישן זיי קיין פאנאדערטיילנדע ליניע.

א חוץ דעם איז אויך מעגליך, אז אין יענע יאָרן, וועו סמיטה האָט געשריבן זיין פארשונג — לאנג פאר דער פראנצויזישער רעוואלוציע — איז אים נאָך פרעמד געווען דער באגריף פון גלייכבארעכטיגונג. מחמת דעם, איז הנם סמיטה האָט צוגענעבן א גרויסע באדייטונג דעם באגריף פון גערעכטיקייט אין אונזערע מאַראַלע אורטיילן, פונדעסטוועגן האָט ער פארשטאנען די גערעכטיקייט דערהויפט אין א יורידישן זין — אין דעם זין פון באלוינונג פאר דעם גלייטענעם און באשטראָפונג פאר דעם באליידיגער. דעם גאנצן פון אויפגעבראכטקייט, וואָס דערוועקט זיך אין אונז בעת מען טוט וועמען עס איז שלעכטס, האָט ער צוגעשריבן צו דעם, נאָך זיין מיינונג, נאטירליכן פארלאנג פון אפצאלונג און באשטראָפונג; און דעמאָזינן פארלאנג האָט ער געהאלטן פאר איינעם פון די יסודות פון געזעלשאפטליכקייט. ער האָט, פארשטייט זיך, באמערקט, אז שטראָף פארדינען נאָר יענע שעדליכע האנדלונגען, וואָס וועלן ארויסנעפון אומווירדיגע מאטיוון. * אבער ביי אים איז קיין וואָרט ניטא וועגן דער גלייכבאדייטליכקייט פון מענשן אזן זייער גלייכבארעכטיגונג, אזן בכלל האָט ער געשריבן דערהויפט וועגן דער גערעכטיקייט, וואָס אונזער שכל זוכט א חוץ די מחשבות וועגן געריכט אזן זיינע פסקים. ** בינה לבינה, וועו מען באגרענעצט אויף אזא אופן דעם זין פון גערעכטיקייט, פארזעט מען די געזעלשאפטליכע, קלאסן־

---

* דאָרט גופא, צווייטער טייל, קאפיטל 1, ז. 182.

** ד. ג. ז. 185. אין אלץ, וואָס סמיטה האָט געשריבן וועגן גערעכטיקייט, איז שווער צו אונטערשיידן זיין פערזענליכע טיינונג פון די מיינונגען, וואָס די יוריסטן האַלטן.

אומגערעכטיקייט, וואס ווערט געשטיצט פון די גע־ריכטן, און אין לעצטער רעכענונג פון דער גענעלשאפט גופא, ווילכע שאפט זי ניט אפ.

בכלל מאכן די בלעטער, וואס סמיטה האט געווידמעט דער גע־רעכטיקייט, דעם איינדרוק, אזוי ווי עפעס איז אין זיי ניט דער־זאגט געווארן. אזוי אויך קאן מען ניט באשטימען, וואס פאר א חלק אין דער אויסארבעטונג פון מארכ האט סמיטה צוגעשריבן דעם געפיל, און וואס פאר א חלק דעם עדאנק. דערפאר איז אבער איין זאך גאנץ קלאר: אז דאס מארכע אינם מענשן האט סמיטה פארשטאנען ניט ווי עפעס, וואס איז געהיימניספול מיטגעבוירן אין אים, און ניט ווי א געבאט פון דרויסן, נאר ווי א פראדוקט פון גענעלשאפטליכקייט, וואס האט זיך לאנגזאם אנטוויקלט אין דער מענשהייט, און וואס איז ארויסגערופן גענארן, ניט דורך איבערלייגונגען וועגן די נוצן אדער שאדן פון געוויסע כאראקטער־שטריכן, נאר ווי אן אומפארמיידליכע פאלגע פון דעם מיטגעפיל, וואס יעדער איינער האט, מיט די פריידן און ליידן פון זיינע מיטמענשן.

פאר דעם אנאליז, ווי אזוי עס אנטוויקלט זיך אינם מענשן דאס נעווישן, ד. ה. „דער אומפארטיאישער צושויער איינעווייניג אין אונז", און צוזאמען מיט אים די לישאפט צו א ווירדיגן כאראק־טער און צו דאס מארכישיינע, האט סמיטה אפגענעבן עטליכע פארטרעפליכע קאפיטלען, וועלכע האבן נאך ביז היינט ניט פארלארן זייער פרישקייט און פראכט. זיינע ביישפילען זיינען גענומען גע־ווארן פונם ווירקליכן לעבן (אמאל אויך פון דער קלאסישער ליטע־ראטור) און זיינען אינטערעסאנט פאר יעדערן, וואס באציט זיך ערנסט צו די פראגן פון מארכיטעט, זוכנדיג פאר זיך א שטיצ־פונקט ניט אין געבאטן פון אויבן, נאר אין זיין אייגענעם געפיל און פארשטאנד. לייענענדיג זיי פילט מען אבער א פארדרוס, פאר־וואס סמיטה האט ניט באטראכט פון דעמזעלביגן שטאנדפונקט דעם מענשן באציאונגען צו אלע פראגן פון דער געזעלשאפטלי־כער ארדענונג; און נאך מער דערפאר, וואס דאמאלסט, בעת ער האט געשריבן, האבן אט די פראגן שוין אויפגערעגט די געזעלשאפט און עס האט שוין געהאלטן נאענט אוועקצושטעלן זיי אין לעבן, אין

דער פאַרם פון א פאַדערונג פאר געזעלשאַפטליכער גערעכטיקייט. *

ווי מיר זעהען פון דאָס, וואָס איז געזאגט געוואָרן, האָט סמיטה ניט געגעבן קיין אנדער דערקלערונג פאר אונזער סימפאטישער באַציאונג צו אייניגע האנדלונגען און אונזער גלייכגילטיגע באַציאונג צו אנדערע, ווי נאָר דאָס, וואָס מיר טראָגן אריבער אין געדאנקען

---

* אין זיין היסטאָרישן איבערבליק איבער די פריערדיגע דערקלערונגען פון מאַראַל, האָט סמיטה געמאַכט די פאַלגענדע באַמערקונג. רוידניג וועגן די אוטילימאַריסטן, האָט ער דערקלערט, ווי אזוי זיי קומען צום באַשלוס וועגן דער אנטווויקלונג פון די מאַראַלע באַגריפן דורך די אויסרעכענונגען פון זייער ניצליכקייט, ווי פאלגט: — ווען מען זאָל באַטראַכטן די מענשליכע געזעלשאַפט פון א פילאָסאָפישן שטאַנדפונקט, האָט ער געשריבן, שטעלט זי זיך פאָר ווי אן אומגעהויער גרויסע ארבעטמאַשין, וואָס אירע געמאַסטענע באַוועגונגען בריינגען ארוים א גאנצע מאַסע אנגענעמע און שיינע עפעקטן. וואָס וויניגער נוצלאָזע רייבונגען זי וועט האָבן, אלץ פֿרעכטיגער און שענער וועט זיין איר גאַנג. פונקט אזוי איז אויך אין דער געזעלשאַפט: געווייסע האַנדלונגען קאָנען העלפן דאָס לעבן פון זייערע רייבונגען און צוזאַמענשטויסן, בעת אנדערע האַנדלונגען האָבן געגנגעזעצטע פֿאַלגן; און וואָס וויניגער אורזאַכן פאר צוזאַמענשטויסן עס וועלן זיין, אלץ לייכטער און גלייכמעסיגער וועט זיין דאָס לעבן פון דער געזעלשאַפט. איז דעריבער, וועו מען באַשרייבט אונז ווי־פיל אומציליגע נוצן א מענש באַקומט לעבעדיג אין געזעלשאַפטן, און וועלכע נייע, ב־ייטע פערספעקטיוון די געזעלשאַפטליכקייט עפנט פאר דעם מענשן, כאַפט זיך ניט דער לעזער באַמערקן, אז ניט אָז די פאַרצוגן פון געזעלשאַפטליכן לעבן, וועגן וועלכע ער האָט פריער, קאָן זיין, גאָר ניט געטראַכט, האָבן גענדינט פאר דעם גרונט פון זיין מישפילנדיגער אַדער ניט־מיטפילנדיגער באַציאונג צו די אַדער יענע אייגנשאַפטן פון מענשן; ער כאַפט זיך ניט, אז אויף אים האָט געווירקט גאָר עפעס אַנדערעס. פונקט אזוי אויך, וועו מיר לעזן אין דער געשיכטע וועגן די גוטע אייגנשאַפטן פון א וועלכן עס איז העלד, באַציען מיר זיך צו אים מיט א מיטגעפיל, ניט דערפאר וואָס אזוינע אייגנשאַפטן קאָנען איצט זיין פאר אונז ניצליך, נאָר דערפאַר וואָס מיר שטעלן זיך פאָר, וואָס מיר ו ו א ל ט ן געפילט, וועו מיר וואָלטן געלעבט אין יענער צייט. אזא מיטגעפיל מיט יענעם פון דער פאַרגאַנגענהייט קאָן מען ניט באַטראַכטן, ווי א מאַניפעסטאַציע פון אונזער עגאָאיזם.

בכלל האָט אַדאַם סמיטה געדינקט, אז דער ערפאָלג, וואָס עם חאָבן די מעאָריעס, וועלכע דערקלערן די מאַראַל דורך עגאָאיזם, איז געבוירן אויף א ניט ריכטיגן און ניט געניגנדן באַגריף פון דער סימפאַטיע. (טייל 7, אָפּטיל 3, קאַפּיטל 1.)

דירעזויגע האנדלונגען אויף זיך אליין און מיר שטעלן אליין זיך אוועק אין דער לאגע פון לויפנדן.

עס וואלט זיך אויסגעוויזן, אז צוגעבנדיג אט אזא אריבער־טראגן זיך אין נערואנק אין דער לאגע פון דעם, וואס ווערט באליי־דיגט, האט סמיטה געדארפט באמערקן, אז דא קומט פאר אין מיין קאפ די אנדערקענונג פון גלייכבארעכטיגונג. איינמאל אז איך שטעל זיך אוועק אויפן אופן פון דעם באליידיגטן, אנדערקענן איך זיין גלייבקייט מיט מיר און אונזער ביידנס גלייכע פייאיקייט אין דעם נעפיל פון א באליידיגונג. ביי סמיטה'ן איז דאס אבער ניטא. אין דעם מיטגעפיל האט ער צוליב וואס עס איז ניט ארויינגע־פירט דעם עלעמענט פון גלייכטבארעכטיגונג און נערעכטיקייט. ער האט בכלל, ווי יאדל האט דאס באמערקט, אויסגעמיטן אפילו צו נעבן אן אביעקטיווע באגרינדונג פון דעם מארלן הסכם. אויסער דעם האט סמיטה אינגאנצען אויסגע־לאזט פון באטראכט די נויטיקייט אנצוויזיזן אויף דער שטענדיגער אנטוויקלונג פון דעם מארלן נעפיל אין מענשן. מען קאן אים, פארשטייט זיך, ניט פארווארפן, פארוואס ער האט זיך ניט דער־טראכט צו דעם גרואנק פון דער שטופנארטיגער אנטוויקלונג פון דעם זאלאגישן מענשן־טיפ, צו וועלכן די פארשונג פון דער אנט־וויקלונג אין דער נאטור האט אונז געבראכט אין דעם 19טן יאר־הונדערט. ער האט אבער אויך ארויסגעלאזט פון אויג די לערען פון גוטעם, וועלכע דער פרימיטיוויזער מענש האט געקאנט שעפן פון דער נאטור — פון דעם לעבן פון די חיות, פון געזעלשאפטן, — וועגן וועלכע מען נעפינט שוין אנדייטונגען ביי הוגא גראציוס און ביי ספינאזא'ן. מיר זיינען מחויב אויסצופילן וואס ער האט אויס־געלאזט און אנווייזן, אז אזא וויכטיגער פאקט אין דער אנטוויקלונג פון מארלן ווי סימפאטיע איז ניט קיין באזונדערער שטריך פון דעם מענשן: זי איז אייגנטימליך פאר דער גרעסטער מערהייט פון לעבעדיגע באשעפענישן און האט זיך שוין אנטוויקלט ביי אלע סטא־דיעש און געזעלשאפטליכע חיות. סימפאטיע שטעלט פאר א גרונט־פאקט פון דער נאטור און מיר באמערקן זי ביי אלע סטאדעשע חיות, וואס פיטערן זיך צוואמען, און ביי אלע פויגלען, וואס מאכן נעסטן צוואמען. די שטארקערע צווישן דירעזויגע חיות און פויגלען

וואַרפן זיך ארויף און טרייבן אוועק די רויבער. ביי די פויגלען באַגעגענען מיר דעם פאַל, וואָס א פויגל פון איין מין אַראָפטירט די יונגינקע פון אנאנדער מין, וואָס זיינען ארויסגעפאלן פון נעסט —א פאַקט, וואָס האָט דעם אַלטן געטע אריינגעבראכט אין התפעלות, וועז ער האָט עס געהערט פון אקערמאנען.

סמיטה'ס גאנצע ארבעט אין דער פראגע פון מאַראַל איז אַנגעפירט געוואָרן צו באַווייזן, ווי אזוי אין דעם מענשן האָט זיך נ ע מ ו ז ט אנטוויקלען מאַראַליטעט ווי א פועל יוצא פון זיין נאַטור גופא. ריידנדיג וועגן דעם איינפלוס אויף דער כאַראַקטער־בילדונג פון די רעגעלן פון געגנזייטיקייט און מאַראַליטעט, וואָס אנטוויקלען זיך אין דער מענשהייט, האָט סמיטה געשריבן פולשטענדיג ווי א דיינקער־נאַטורפאַרשער. אַנווייזנדיג אויף די שטרעבונגען, וועלכע קאָנען אוועקפירן דעם מענשן פון צו באַציען זיך מאַראַליש צו אנדערע, האָט ער געזאָגט, אז עס איז דאָ א תרופה צו דעם אין אונזער אייגענער נאַטור. שטענדיג באַאַכטנדיג ווי אנדערע פירן זיך אויף, דערגייען מיר ביז צו געוויסע רעגעלן, וואָס מען דארף און וואָס מען דארף ניט טאָן. אזוי גייט אָן די געזעלשאַפטליכע אויסבילדונג פון כאַראַקטערן און אזוי פארמירן זיך די אלגעמיינע רעגעלן פון מאַראַל (דרימער טייל, קאַפיטל 4, ז. 373—375). אבער גלייך נאָך דעם, אין דעם נעקסטן קאַפיטל, באהויפטעט ער שוין, אז די רעגעלן פון לעבן, וואָס האָבן זיך אויסגעארבעט אויף אָט דעם וועג, ווערן מיט רעכט באַטראַכט ווי געזעצן פון דער נאַטהייט (דאָס קעפל פון פינפטן קאַפיטל, ז. 383). „די אַכטונג צו דיסאַזיגע רעגעלן איז דאָס, וואָס מען רופט אָן דער נעפל פון פליכט—א נעפל וואָס איז פון דער גרעסטער וויכטיקייט איז דעם לעבן פון די מענשן און דער אייניציגער פרינציפ, לויט וועלכן די מערהייט פון דער מענשהייט קאָן זיך ריכטן אין אירע האנדלונגען". און עס איז גאָר קיין ספק ניט, לייגט ער צו, אז „אָט די רעגעלן זיינען אונז נעגעבן געוואָרן, כדי מיר זאָלן וויסן ווי צו פירן זיך אויף דעם וועלט" (קאַפיטל 5, ז. 391).

אָט די באמערקונגען סמיטה'ס באַווייזן, וויפיל צינזן ער האָט נאָך געצאָלט זיין צייט, און ווי שווער עס איז געווען אפילו פאַר אזא זייער קלוגן און גאנץ געוואָנטן דיינקער פאַנאַנדערצוקלייבן זיך

אין דער פראגע וועגן דער אנטשטייאונג פון מארא, איידער די מענשן האבן זיך באקענט מיט דעם פאקט פון דער שטופנווייזער אנטווילקלונג (עוואלוציע), סיי פון די פארמען פון געמיינשאפטליכן לעבן, סיי אויך פון די מיינונגען וועגן דירעזיגע פארמען און פון דער באציאונג פון דעם יחיד צו זיי.

סמיטה האט זיך ניט באשריינקט אויף דער דערקלערונג בלויז פון דער אפשטאמונג פון מארא. ער האט אנאליזירט די לעבנס־פאקטן פון יעדער ארט, כדי צו באווייזן אין וואס עם באשטייט די מארא־לע באציאונג צו מענשן אינם אלטעגליכן לעבן. און דא איז זיין באציאונג געווען די אייגענע וואס ביי די סטאאיקער פון אלטן גריכנלאנד און רוים, דערהויפט ביי סענעקא און עפיקטעטוס; נאר ער האט געהאלטן די סימפאטיע פאר דעם לייטנדען און אנטשליסנדען געפיל אין דער אויסארבעטונג פון מארא, אויס־לאנדיג די באדייטונג פונם פארשטאנד אין די פראגן פון גערעכ־טיקייט און גלייכבארעכטיגונג. אמת, ער האט אייניגע פראקטפולע באמערקונגען וועגן גערעכטיקייט; * ער האט אבער אין ערגעץ ניט באשריבן איר גרונט־באדייטונג אין דער אויסארבעטונג פון די מא־רא־לע באגריפן. די הויפט אויפמערקזאמקייט האט ער געצויגן אויפ'ן נעפיל פון פליכט. און דא איז ער געווען אין פולשטענדיגער אייני־שטימונג מיט די סטאאיקער, דערהויפט מיט עפיקטעטוס און מארק אורעליוס.

בכלל האט אדאם סמיטה אוועקגעשטעלט די עטיק אויף א רעאלן באדן און האט באוויזן, וויי אזוי דעם מענשנס מארא־לע ג־פילן זיינען אנטשטאנען פון דעם מיטגעפיל מיט אנדערע מענשן, וואס איז אומפארמייליך, לעבנדיג אין נעזעלשאפטן; וויי אזוי שפעטער איז אויף אט דעם וועג פארגעקומען די אויסבילדונג פון

---

* „עס איז אבער פארצאנען איין טוגנד, האט סמיטה געשריבן, וואס אירע אלגעמיינע רעגעלן באשטימען מיט א פולשטענדיגער פינקטליכקייט יעדע אויסערליכע האנדלונג. אט די טוגנד איז — גערעכטיקייט... אין דער פראקטיק פון די אנדערע טוגנדן רעגירן איבער אונזערע אויפפי־רונגען אפטמאל זויטיגע אויסרעכענונגען וועגן דעם עגדליכן צוועק פון די רעגעלן און זייערע באגרינדונגען. אין דער גערעכטיקייט איז דאס אבער ניטא, א. אז. וו." (טויל 3, קאפיטל 6.)

דער גיזעלשאפט און עס האבן זיך אויסגעארבעט די אלגעמיינע רעגלען פון מאַראַל; ווי אזוי דערנאך זיינען דידאזיגע רעגלען אונטערשטיצט געווארן דורך דער אלגעמיינער איינשטימונג פון די מענשן, און ווי אזוי איצטער וועגן מיר זיך צו זיי אין פאל פון א צווייפל, ווי צו די יסודות פון אונזערע אורטיילן.

מיט אט די אַנשויאונגען האט סמיטה בלי ספק צוגעגרייט דעם באַרן פאר דעם באגריף פון מאַראַל ווי א נאטירליכער פראדוקט פון געזעלשאפטליכן לעבן, וואס האט זיך לאנגזאם אנטוויקלט אינם מענשן פון דער צייט אן פון זיין פרימיטיווסטן צושטאנד, און אנטוויקלט זיך איצט נאך וויטער אין דערזעלביגער ריכטונג, און דאַרף ניט פאר זיין וויטערדיגער אַנטוויקלונג קיין שום אויסערליכע אויטאריטעט. אויף אט דעם וועג איז פאקטיש אוועקגעגאנגען די פילאָסאָפיע פון דער מאַראַל אין 19טן יאַרהונדערט.

אונטערציענדיג דעם סך הכל פון אלץ וואס איז אויבן געזאגט געווארן, מוזן מיר באמערקן, אז אין אלע לערען וועגן מאַראַל, וואס זיינען אנטשטאנען און זיך אַנטוויקלט אין 17טן און 18טן י. ה. און האבן געשטרעבט צו דערקלערן די אנטשטייאונג פון מאַראַל אויף א ריין וויסנשאפטליך־נאטירליכן וועג, פילט זיך דער אייגפלום פון עפיקורוסע'ס פילאָסאָפיע. כמעט אלע הויפט פאַרשטייער פון דער פילאָסאָפיע, באזונדערס אין 18טן י. ה., זיינען געווען נאכפאלגער פון עפיקורוס'עס לערע. נאר בויענדיג אויף עפיקורוס'עס פילאָזאָפיע, האבן זיך די עטישע לערען פון דער נייער צייט צעטיילט אויף צוויי פארשיידענע שטרעמונגען; דידאזיגע שטרעמונגען האט פאראייניגט צוויישן זיך נאר דאס, וואס זיי ביידע האבן זיך אפגעזאגט סיי פון דער רעליגיעזער, סיי פון דער מעטאפיזישער דערקלערונג פון מאַראַל. די פאַרשטייער פון די ביידע שטרעמונגען האבן געשטרעבט צו דערקלערן די אפשטאמונג פון מאַראַל אויף א נאטירליכן וועג, און האבן פארווארפן די פרעטענזיעס פון דער קירך צו פארבינדן מאַראַל מיט רעליגיע.

איינע פון אט די ריכטונגען אין דער פילאָסאָפיע, איינזעהענדיג צוזאמען מיט עפיקורס'ן, אז דער מענש שטרעבט פריער פאר אלץ צו אייגענעם גליק, האט פונדעסטוועגן באהויפטעט, אז דער מענש געפינט דאס גרעסטע גליק ניט אין אויסנוצן אנדערע מענשן

פאר זיינע פערזענליכע אינטערעסן, נאר אין דעם פריינטליכן צו־זאמענלעבן מיט אלע ארומיגע; בעת די פּאַרשטייער פון דער אנ־דער ריכטונג, וואָס זייער הויפּט פּאַרטרעטער איז געווען האָבבס, האָבן דורכאויס געהאלטן די מאַראל ווי עפּעס וואָס איז אָנגע־טשעפּט געוואָרן אויף דעם מענשן מיט געוואלט. האָבבס און זיינע נאָכפאלגער האָבן געהאלטן פון א מאַראל, וואָס קומט ניט ארויס פון דער נאַטור גופא פון דעם מענשן, נאר וואָס איז אים צוגעשריבן געוואָרן פון אויסערליכער קראפט. נישט מער, וואָס אנשטאט די גאַטהייט און די קירך האָבן זיי אוועקגעשטעלט די מלוכה און די מורא פאר דעמדאָזיגן „לויתן", וואָס פלאָנצט אריין מאַראליטעט אין דעם מענשליכן מין.

איין מיטהוס, הייסט עס, איז פּאַרביטן געוואָרן אויף אנאנדערן. מען מוז אָבער זאָגן, אז אין האָבבס'ס צייט האָט דער אויסבייט פון דער רעליגיע אויף דער מלוכה, וואָס איז געבויט אויף אן אָפּמאַך, גע־האָט א גרויסע באַדייטונג פאר פּאָליטישע צוועקן. די קירך האָט געפירט איר אָפּשטאַמונג פון דעם געטליכן ווילן, זי האָט זיך אנ־גערופן די פּאָרשטייערין פון גאָט אויף דער ערד. דער מלוכה אבער, הגם זי האָט פון די עלטסטע צייטן אן זיך בריטלאך באנוצט מיט דער באשיצונג פון די קירכן, האָבן די פראָגרעסיוון דיינקער פון 18טן י. ה. באלד צוגעשריבן אן ערדישע אָפּשטאַמונג: זיי האָבן די אנטשטייאונג פון דער מלוכה ארויסגעפירט פון דעם אָפּמאַך. און עס איז קיין ספק ניט, אז ביים סוף 18טן י. ה., ווען אין אייר־ראָפּא האָט זיך אָנגעהויבן א קאָמף אנטקעגן דער זעלבסטהערשאָפּט פון די קיניגן „פון גאָטס גנאדן", האָט די ערע, אז די מלוכה שטאַמט אָפּ פון אן אָפּמאַך, געלייסטעט א ניצליכע דינסט.

די איינטיילונג אויף צוויי לאָגערן פון דיינקער, וואָס האָבן דערקלערט די מאַראל אויף א ריין וויסנשאָפּטליכן און נאַטירליכן אופן, באמערקט זיך אין דעם משך פון דער גאנצער עפּאָכע פון 17טן און 18טן יאָרהונדערט. אין לויף פון דער צייט ווערט אָט די איינטיילונג אלץ קלערער און טיפער. בעת אייניגע דיינקער הויבן אן אלץ מער און מער איינצוזען, אז די מאַראל איז קיין אנדער זאַך ניט ווי א שטופנאַרטיגע אנטוויקלונג פון געוויסאָפּטליכקייט, וואָס לויגט בטבע פון מענשן, דערקלערן אנדערע דיינקער דאָס מא־

דאַלע, ווי דעם מענשנס א ריכטיג־באַגריפענע שטרעבונג צו ד ע ר־ז ע נ ל י כ ן ג ל י ק. און עס באמערקן זיך צוויי פארשיידענע שלוסן, וואס היינגען אַפּ פון דעם, צו וועלכער פון די דאָזיגע צוויי ריכטונגען דער דיינקער געהערט. אייניגע האַלטן אלין ווי האבבס, אז „יצר לב האדם רע מנעוריו," און דעריבער זעהען זיי די אויסציגע רעטונג אין א שטרייבונג־ארבאַניזירטער צענטראַלער מאַכט, וואס האַלט איין די מענשן פון שטענדיגע קריגפירונגען צווישן זיך. זייער אידעאל איז א צענטראַליזירטע רעגירונג, וואס פירט אַן מיט'ן גאַנצן לעבן פון דער געזעלשאפט, און אין דערייין נייען זיי האַנט אין האַנט מיט דער קירך. אנדערע ווידער האַלטן, אז נאר אויפן וועג פון בריטע פרייהייטן פארן יחיד און בריטע מעגליכקייטן פאר אלע מענשן אריינצוטרעטן צווישן זיך אין אלערמעגליכע פאראייניגונגען, וועט זיך אנטוויקלען אין דער נעזעלשאפט א נייע אַרדענונג אויף די יסודות פון א גערעכטער באפרידינונג פון אלערליי באדערפענישן.

אַט די צוויי שטרעמונגען — מיט אייניגע צווישנדיגע שטופן, אין אויך אנדערע וואס צאלן נאָך מער אדער ווייניגער צינזן דער אידייע פון דער רעליגיעזער אפשטאמונג פון מאַראַל — זיינען די פאַהערשנדע אין דער איצטיגער צייט. אבער פון דער צייט אַן, וואס די טעאריע פון עוואָלוציע, ד. ה. פון דער שטופנווייזער אנטוויקלונג פון גלויבנס, מנהגים און אינסטיטוציעס, האַט ענדליך אויסגעקעמפט פאר זיך אַן אַרט אין דער וויסנשאפט, קריגט די צווייטע ריכטונג פון א פרייער אינאַרדנונג פונם לעבן ביסלאבוויז די אויבערהאנט.

אין די וויטערדיגע קאפיטלען וועלן מיר זוכן נאבצופאלגען די אנטוויקלונג פון דיזאויגע צווי שטרעמונגען פון רעם עטישן נעראנק אין דער מאַרנער פילאסאפיע.

(סוף פון ערשטען באנד)